DE KINDERVRIEND.

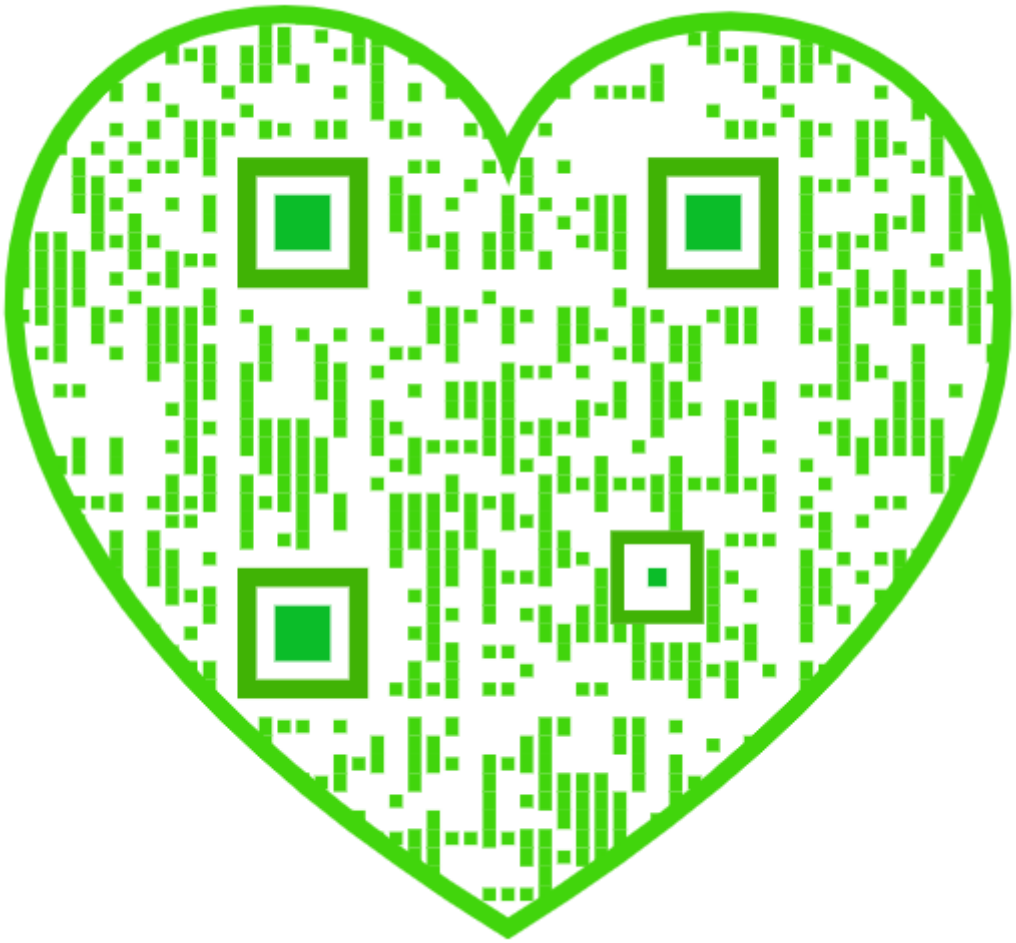

KINDERVRIEND,

LEESBOEK

TEN GEBRUIKE DER VOLKSSCHOLEN

IN BELGIE,

BEWERKT NAER DE NIEUWE UITGAVE

VAN

M. Alph. LE ROY,

PROFESSOR AEN DE HOOGESCHOOL VAN LUIK,

DOOR

E. Van DRIESSCHE.

PROFESSOR AEN 'T KONINKLYK ATHENÆUM VAN BRUSSEL

—

Uitgave nauwkeurig herzien, verbeterd en vermeerderd, zooals de laetste fransche uitga e, met een nieuw hoofdstuk over de regten en de pligten van den Belgischen Burger.

MECHELEN,

H. DESSAIN, DRUKKER VAN Z. H. DEN PAUS, DER PROPAGANDA EN VAN HET AERTSBISDOM VAN MECHELEN.

1863

Wettig gedeponeerd Alle regten voorbehouden.

IMPRIMATUR,

Hac 10 Januar. 1863.

J.-B. Van Hemel, Vic-Gen.

VOORBERIGT.

Het werk, dat wy thans, ten dienste onzer vlaemsche volksscholen, in het licht geven, is welligt een der belangrykste Leesboeken, welke tot heden in België verschenen.

Het alom bekende werk DER KINDERFREUND van *Wilmsen* heeft tot hoofdgrondslag van den AMI DES ENFANTS van *Professor Le Roy* gediend ; maer deze kundige schryver heeft hetzelve met eene magt nieuwe en belangryke lessen, omtrent op de helft, vermeerderd ; hy heeft er, om zoo te zeggen, eene algemeene *Volksëncyclopedia* van gemaekt.

Het zal dan ook niemand verwonderen dat de fransche uitgave van een zoo nuttig boek, het welk in het hoogduitsch reeds zynen 214^den^ druk beleeft (1), in België grooten byval genoot, en dat het Staetsbestuer, in zyne bezorgdheid voor alles wat het volksonderwys kan bevorderen, den wensch uitdrukte hetzelve ook ten dienste der vlaemsche scholen te zien stellen.

---

(1) Het moet by dwaling zyn dat men van eenen 266sten druk heeft gewaegd; wy bezitten de 214de uitgave, van 1859. Berlyn, by G. Reimer.

Met het oog op het nut dat wy stichten konden, namen wy dan de eervolle taek op ons eene nederduitsche uitgave van besproken Schoolboek te bewerken.

Wy ontveinsden ons eventwel de moeijelykheden niet, waermede een arbeid van zulken kieschen aerd moest gepaerd gaen.

Het kwam ons voor dat wy volstrekt misgehandeld hadden met bloot eene vertaling naer eene vertaling te maken, des te meer, daer de Hoog- en Nederduitsche talen eene nauwe *analogie* met elkander hebben. Wy mogten dus het werk van Professor Le Roy niet in zyn geheel overzetten; wy mogten ook den minder volledigen hoogduitschen tekst niet getrouwelyk volgen.

Wy moesten alzoo uit het hoogduitsch nemen, wat er van het hoogduitsch ongeschonden in de fransche uitgave bewaerd is gebleven, en daerby voegen wat Prof. Le Roy, ter volledinging en ter verbetering, in zyn boek heeft gelascht.

De *keuze van gedichtjes*, die het werk besluit, hebben wy getrokken uit nederduitsche Schryvers welke hoofdzakelykst en best voor de jeugd hebben gearbeid.

Mogte nu onze kunde niet te kort schieten by de vervulling der gewigtige taek, welke ons toevertrouwd is geworden!....

Brussel, 1863.

DE KINDERVRIEND.

EERSTE BOEK.

EERSTE DEEL.

KORTE LESSEN

DIENENDE TOT ONTWIKKELING EN OPSCHERPING DER VERSTANDELYKE VERMOGENS.

§ I.

1. Wat ben ik? Een *kind*. Wat kan een kind *weten*? Niet veel. Daerom moet het *leeren*. Hoe meer de kinderen leeren, hoe *verstandiger* zy worden.

Ik ga naer de school, waer ik door den *Leermeester* onderwezen word. Ik ben mynen *Onderwyzer* dankbaerheid en gehoorzaemheid verschuldigd. Zoo lang ik onderwezen word, ben ik een *leerling*. Een goed leerling is *oplettend*; hy luistert aendachtig naer hetgeen de Meester zegt, en doet zyn best om te onthouden al wat de Meester onderwezen heeft.

Een *goed leerling* acht zich gelukkig naer de school te mogen gaen; hy is naerstig, ordelyk, zindelyk, zedig en vreedzaem. Hy komt nooit te laet in de school; hy is ook niet wild by het uitgaen van de school, en loopt niet op de straet overal rond, maer hy gaet langs den regten weg naer huis. Ik wil een goed leerling zyn.

2. Het boek, waerin ik lees, is tot myn onderrigt geschreven en gedrukt; het is my zeer nuttig, als ik met *oplettendheid* en *nadenken* daerin lees. Ik wil my toeleggen om te *verstaen* wat ik gelezen heb. En zoo er iets is wat ik niet *versta*, dan wil ik mynen meester verzoeken het my te *verklaren*.

Als ik met oplettendheid en nadenken in dit boek lees, en niet vergeet wat ik gelezen heb, zal ik allerlei

nuttige *kundigheden* verzamelen, en ik zal *verstandiger* worden dan ik nu ben. Alle kinderen verzamelen door het onderrigt geene nuttige kundigheden. Sommige blyven onwetend en onverstandig : — de welke? —

Thans valt het my nog moeijelyk lang en aenhoudend oplettend op een werk te zyn; die moeite zal in het vervolg niet meer bestaen als ik dezelve in het begin niet ontzie, en moed aen den dag leg. *Alle begin is moeijelyk.* Nu kan ik ook nog niet lezen zonder haperen; maer, als ik my moeite geef, zal ik het weldra kunnen en my er over verheugen dat ik *vlugheid* in het lezen verkregen heb.

3. Ik ken myn *leesboek*, want ik kan hetzelve by zynen *titel* aenduiden. De titel staet op de eerste bladzyde van het boek. Op die bladzyde staet ook de naem van de stad waer het boek gedrukt is, en de naem van den boekhandelaer, by wien het verkocht wordt; ook staet daer het jaertal, waerin het gedrukt is, aengeteekend. — Ik ken myn boek, niet alleen aen den titel, maer ook aen den *band* of *omslag*, die er aen is.

Eene werkplaets, waer boeken gedrukt worden, heet eene *boekdrukkery*. Ik ken eene menigte gedrukte boeken. Het eerste gedrukt boek, waerin ik gelezen heb, weet ik nog te noemen.

Hy, die een boek maekt of opstelt, is de *schryver* van het boek. Doorgaends staet de naem van den schryver op het titelblad van het boek. Eerst wordt een boek geschreven, dan wordt het handschrift gedrukt; door het drukken, kan men een boek, op korten tyd, vele duizende malen vermenigvuldigen. Deze kunst wordt *boekdrukkunst* genoemd, en is omtrent het midden der vyftiende eeuw uitgevonden geworden.

Elk boek bestaet uit verscheidene drukvellen; deze vellen worden door den boeknaeijer of *boekbinder* za-

mengehecht en tot een boekdeel gemaekt. De zydekanten der ingebondene boeken worden doorgaends *afgesneden*, en daerdoor wordt het gemakkelyker een *ingebonden* dan een *ingenaeid* boek te *doorbladeren*.

Ik weet hoe men de boeken op de planken eener *boekenkas* rangschikt: de *rug* naer buiten gekeerd ; zoo is het niet noodig dezelve te verplaetsen om ze te erkennen, want op elk boek staen, van buiten op den rug, de eerste woorden van den *titel*, en het cyfer van het *boekdeel*, wanneer het werk uit verscheidene deelen bestaet ; men plaetst deel 2 regts neven deel 1, en zoo vervolgens.

§ II.

4. Als ik eenige jaren ouder ben, en niet meer groei, dan behoor ik tot de volwassene menschen. Dan zal ik grooter, en ook verstandiger zyn, als ik nu niet lui ben en niet ledig loop ; ik dien te leeren en te arbeiden ; de ledigganger leert niets en niemand bemint hem.

In de school moet ik niet enkel vlug leeren lezen, maer ook duidelyk en zwierig leeren schryven en goed en knap rekenen. Wie geen geschrift lezen, en zelve de pen niet hanteren kan, heeft weinig kans in de wereld vooruit te komen. En wie zich niet goed aen het rekenen verstaet, wordt dikwyls bedrogen ; hy weet in vele gevallen zich zelven niet te helpen. Ik wil my dan alle mogelyke moeite geven om goed te leeren lezen, schryven en rekenen.

Ik verlang opregtelyk my te onderrigten ; het is my een waer genoegen te leeren wat ik niet kende. Ik wil dat men my als een *leerzaem* kind beschouwe.

Als ik maer een jaer oud was, kon ik nog niet gaen, nog niet spreken en nog niets begrypen. In het tweede jaer myns levens, leerde ik gaen en spreken, maer ik

kon nog niet alles verstaen wat men my zegde. Toen at ik ook nog geen brood of vleesch; dit voedsel was te hard en te zwaer voor my; ik had al myne tanden nog niet.

Myn *voornaem* of *doopnaem* is .....; myn *familienaem* is ..... ; Ik weet ook juist te zeggen hoe veel jaren en maenden ik oud ben.

5. Ik weet hoe de tyd verdeeld wordt. Er zyn zeven dagen in eene *week* Vier weken en twee of dry dagen maken eene *maend* uit. Een jaer bevat 12 maenden of 365 dagen. Zes maenden maken een half jaer, en dry maenden een vierendeel van een jaer uit. De namen der twaelf maenden zyn in hunne volgorde: January, February, Maert, April, Mei, Juny, July, Augusty, September, October, November en December.

Als er 52 weken of 12 maenden verloopen zyn, dan is het jaer ten einde en dan begint er weêr onmiddelyk een nieuw jaer. De eerste dag van een nieuw jaer heet *nieuwjaersdag*. Op dezen dag wenschen bloedverwanten, huisgenoten, buren en vrienden elkander geluk en vreugde. De geschenken welke by gelegenheid van het nieuwjaer gegeven worden, noemt men *nieuwjaersgeschenken*.

Wanneer er honderd jaren vervlogen zyn dan is er eene *eeuw* ten einde. De eeuw, in welke wy leven, is de *negentiende eeuw* der christene tydrekening. Wy beginnen deze tydrekening met de geboorte van Jesus-Christus, den verlosser der wereld; nu zyn reeds achttien volle eeuwen verloopen, sedert hy geboren werd.

6. In de twee eerste maenden van het jaer en in de laetste is het by ons gewoonlyk zeer koud; daer valt sneeuw en het water bevriest tot ys. Deze tyd des jaers wordt *winter* genoemd.

Gedurende de dry maenden, die op february volgen, (hoe heeten zy?) is het niet meer zoo koud; het ys smelt, het sneeuwt dan minder en zeldzamer; de boomen krygen knoppen, bloezems, bladeren en bloemen; de zwaluwen vertoonen zich weder en eenige bloemen bloeijen, voornamelyk de naekte nannetjes, de madelieven en de viooltjes. Deze schoone tyd des jaers wordt *Lente* genoemd.

In Juny, July en Augusty is de zon brandend; de lucht wordt zeer warm en drukkend; men klaegt dan over de groote hitte, die ons doet *zweeten*. De hitte is eventwel goed, want zy brengt vele vruchten tot ryphe id, als: aerdbeziën, aelbessen, kruisbessen, kersen, appelen, peeren, perziken, abrikozen en pruimen. Deze tyd des jaers wordt *Zomer* genoemd.

In September, October en November worden alle vruchten van tuinen en van velden ingezameld en vervolgens in schuren, voorraedkamers of kelders ter bewaring gebragt. De maeijer heeft reeds in July of in Augusty het graen afgemaeid, in schooven gebonden, en in de schuer gemend, alwaer het op gepasten tyd uitgedorscht wordt. Nu steekt de boer ook de aerdappels en wortels uit, snydt de witte en roode koolen af, en brengt, wat hy zelve niet gebruikt, naer de stad te koop. Het uitgedorschte graen doet hy in groote zakken, brengt hetzelve naer de markt of by den molenaer om het op den molen tot meel te laten malen. Deze tyd van het jaer wordt *Herfst* genoemd.

Er zyn aldus vier *jaergetyden*; hoe heeten zy? — In welk getyde van het jaer bevinden wy ons nu? — Wanneer zal dit jaergetyde ten einde zyn? — Welk jaergetyde volgt daerop? — Welk is het aengenaemste aller jaergetyden? —

§ III.

7. Wie honger heeft, *wil* eten; wie dorst heeft, *wil* drinken; wie vermoeid is, *wil* rusten. De nieuwsgierige *wil* alles weten en alles zien. De meêgevoelige *wil* de ongelukkigen helpen; de eigenzinnige *wil* alles naer zynen wil hebben; de twistzieke *wil* niemand in vrede laten; wie vredelievend is, *wil* met niemand twisten; als men ziek is, *wil* men gezond worden; als men gevallen is, *wil* men opstaen; wie niet dienstvaerdig van aerd is, *wil* anderen geenen dienst bewyzen.

Wie niets weet, *moet* wat leeren; wie ziek is, *moet* zich van eten onthouden; wie niet werken wil, *verdient* ook niet te eten; wie zyne ouders en leermeesters niet gehoorzaemt, *verdient* gestraft te worden; wie niet hooren wil als men hem vermaent, *verdient* eene berisping.

Hy, die zich bevuild heeft, *moet* zich wasschen; hy, die gezond blyven wil, *moet* matig eten en drinken; hy, die iets leeren wil, *moet* vlytig en oplettend zyn; wie des nachts rustig slapen wil, *moet* by dag vlytig werken, en geenerlei overdaed doen; wie prys stelt op de toegenegenheid zyner medeburgers, *moet* zich opregt, vriendelyk en gedienstig toonen; men moet nadenken over alles wat men goed begrypen wil; om niet te dwalen, *moet* men naer den weg vragen; om zich te verzadigen, *moet* men eten; om lof te verdienen, *moet* men zich behoorlyk en redelyk gedragen; hy, die het hert zyner ouders verheugen wil, *moet* yverig in de school, zedig en gehoorzaem te huis en beleefd jegens de vreemdelingen wezen; hy, die zyne kleederen lang wil bewaren, *moet* dezelve schoon en rein houden. Hy die in tyds aenkomen wil, *mag* zyn vertrek niet uitstellen en ook onder weg niet slenteren.

Hy, die veel geld ontvangt, *mag* ook veel geld uitge-

ven, of hy kan ook wat besparen; hy, die een handwerk geleerd heeft, kan zich zelve geneeren, ten zy hy krank of zwak zy. — Wat kan hy, die in de school niet vlytig en oplettend is, leeren?

8. Ik bewoon een hoog huis, waerin vele kamers, eene keuken, een kelder, enz., zyn. In groote huizen kunnen verscheidene gezinnen wónen; zy die met my het zelfde huis, maer niet de zelfde kamer bewonen, zyn myne *geburen*; zy, die de aenpalende huizen bewonen, zyn ook myne *geburen*; zy, die aen de zelfde tafel met my eten, zyn myne *tafelgenoten*. Ik behoor tot een *huisgezin*, dit huisgezin bestaet uit myne ouders, broeders en zusters.

Hy, wien een huis behoort, is de *eigenaer* of *bezitter* van het huis. Wie geen huis bezit moet in het huis van een ander eene woning huren; hy betaelt, omdat hy in eens anders huis mag wonen, wekelyks, maendelyks of jaerlyks eene zekere somme gelds aen den eigenaer van het huis. Dit geld wordt dan *huergeld* of *huishuer* genoemd.

In eene *goede woning* dienen er lichte, ruime, drooge en luchtige kamers, gemakkelyke en sterke trappen te zyn. De keuken, de kelder en de zolder moeten insgelyks ruim en luchtig wezen. De huizen, welker muren men bloot uit steen en kalk gemetseld heeft, zyn de sterkste en dus ook de duerzaemste. Zulk een huis kan eenige honderde jaren staen, als het op behoorlyken tyd wordt opgekuischt en hersteld.

By sommige huizen zyn ook *stallen* of plaetsen om de beesten, als koeijen, schapen, zwynen, enz. schuil te houden. De stallen hebben zelden vensters en nooit *haerdsteden*. Waerom niet? In de stallen vindt men noch stoelen noch tafels; somtyds een bed: — voor wien?

§ IV.

9. Ik ben een mensch, want ik heb het vermogen vry naer mynen wil te handelen ; ik kan gevoelen, begeeren en denken; ik kan ook uitdrukken wat ik gevoel; ik ken reeds smert, vreugde, medelyden, angst en vrees. De dieren ook kunnen genoegen en ongenoegen gevoelen; de hond verheugt zich wanneer hy zynen meester ziet, hy jammert en huilt van pyn als hy door eenen anderen hond gebeten wordt. Ik kan myne vreugd en smert door woorden te kennen geven ; ik kan spreken; de dieren kunnen onder elkander niet spreken, God heeft hun de gave van het woord niet gegund.

Ik ga *regtop*, ik kan myn hoofd omhoog houden en hetzelve naer alle zyden draeijen. De dieren gaen met den kop naer de aerde gebukt en kunnen, in hunne gewoone houding den hemel niet aenschouwen. Ik kan zien, hooren, rieken, smaken, en voelen; dit kunnen de meeste dieren ook ; zy hebben, even als de menschen, vyf *zintuigen*. Sommige dieren kunnen zelfs scherper zien en fyner rieken dan de menschen.

Ik *weet* dat ik myne voeten tot *gaen*, myne oogen tot *zien*, myne ooren tot *hooren*, mynen neus tot *rieken*, myne tong tot *smaken* kan gebruiken en dat ik in al de deelen van myn ligchaem kan *gevoelen;* maer de dieren weten zulks niet.

Ik kan *denken* waertoe men yzer, steenen, kalk, hout en andere dingen gebruikt; maer de dieren hebben geen denkvermogen. Ik kan *begrypen* waerom sommige dingen zoo en niet anders zyn ; b. v. waerom een huis deuren, vensters en schoorsteenen moet hebben ; waerom de kagchel van yzer of gleizewerk en niet van hout gemaekt wordt; waerom men de planten begieten, en de aerde omspitten moet. Ik kan ook begrypen waerom een pot een hengsel of handvest hebben moet, en waerom

een mes scherp van snede, maer stomp en dik van rug dient te wezen. Ik weet waerom myne schoenen van leder, en niet van blek of laken gemaekt zyn, en waerom een wagen niet meer dan vier wielen heeft.

Ik kan *bevroeden* waerom ik niet altyd doen mag wat ik wil; waerom ik behoor te doen wat myne ouders en leermeesters verlangen; waerom ik gehoorzaem, neerstig en oplettend moet zyn. Ik weet waerom de deuren hoog, de daken schuinsch en de kelders gewelfd zyn, waerom er in de keuken eenen steenen of yzeren haerd en niet eenen houten haerd moet staen, en waerom de straten met steenen belegd dienen te worden.

10. Ik begryp dat de tafel en de bank *gelykheid* met elkander hebben, en ik weet ook waerin die gelykheid bestaet. Ik bemerk dat zy beiden van hout zyn gemaekt, beiden door het gebruik verslyten en door het vuer verteerbaer zyn. Maer ik weet ook dat beiden van elkander *verschillen*; eenige deelen der tafel zyn niet zoo als die der bank; by voorbeeld....?

De roos heeft *gelykheid* met den angelier; want beiden zyn bloemen, beiden hebben eenen aengenamen geur en schitteren met fraeije kleuren; beiden hebben eenen wortel, bladeren en eenen stengel; beiden komen uit eenen knop voort; beiden bloeijen eenen korten tyd en verslensen dan. Maer de roos *verschilt* ook van den angelier, want zy heeft eenen anderen geur; zy heeft meestal maer ééne kleur, en de angelier is gewoonlyk bontkleurig. De roos is met doorns bezet, de angelier niet. De roos heeft breede en ronde bladeren, de angelier smalle en langwerpige. Nu heb ik de roos en den angelier *vergeleken*, maer ik heb ze ook beiden van elkander *onderscheiden*, hunne *gelykheid* en *ongelykheid* doen uitkomen. Dit kunnen de dieren niet, want zy hebben geen oordeel.

11. Ik ken allerlei dingen welke ik met oplettendheid onderzocht heb. Ik ken eene menigte planten, die in den tuin wassen, by voorbeeld: salade, spinasie, peterselie, kervel, koolen, boonen, erwten, enz. Ik ken ook het *onkruid* en weet hetzelve van de nuttige planten te onderscheiden.

Op het veld groeit rogge, tarwe, gerst, haver, vlas en hennip; ook paerdenboonen, beetwortels en aerdappelen groeijen op het veld; zy worden daerom *veldvruchten* genoemd.

Op den boomgaerd groeijen peeren, appels, pruimen, kersen, abrikozen, perziken en noten. Tusschen de boomen staen allerlei struiken; daerop groeijen beziën. Al zulke vruchten zyn gezond en aengenaem, wanneer zy ryp zyn. Onrype vruchten zyn schadelyk.

Niet slechts voeden ons de boomen met hunne sappige vruchten, maer zy verblyden ons ook in de lente door hunne sneeuwwitte en rozenroode bloezems; zy verkwikken ons by heete zomerdagen door hunne verkoelende schaduwe, en verwarmen ons in den winter met hun hout.

12. De boom staet vast, omdat hy sterke *wortels* heeft, die doorgaends diep in de aerde dringen. Op de wortels staet de *stam* die met eene stevige *schors* bekleed is. Aen het bovenste deel van den stam staen de zware *takken*, aen de zware takken de ligtere *twygen*, aen deze de *bladeren* en *vruchten*. In het begin der lente zyn er aen de meeste boomen noch bladeren, noch vruchten, maer enkel *knoppen* te zien. Deze gaen eindelyk open en daeruit komen dan bladeren en bloezems te voorschyn. Uit de bloezems ontstaen de vruchten. De bladeren zyn de versiersels der boomen en voeden dezelve, terwyl zy de vruchten tegen de brandende zon

beschermen. Wanneer een boom zyne bladeren verliest eer de vruchten ryp zyn, verdorren of verdroogen de vruchten.

Wanneer de schors of *bast* van eenen boom beschadigd is, wordt de boom ziek en hy sterft eindelyk. Daerom is het zeer slecht, ja, het verdient strenge straf, dat de kinderen, uit moedwilligheid, in de schors der boomen snyden, of dezelve afrukken. Ik wil nooit eenen boom beschadigen, maer my by het zicht van eenen gezonden en bloeijenden boom verblyden.

§ V.

13. De dieren verschillen zeer veel van gedaente; er bestaet een groot onderscheid tusschen eenen hond, eene musch, eenen snoek, eenen kikvorsch, eene spin en eene slek. De hond heeft vier pooten en zoogt zyne jongen, daerom behoort hy tot de *viervoetige zoogdieren*. De musch heeft maer twee pooten, zy legt eijeren en heeft vederen; zy behoort tot de klas der *vogels*. De snoek heeft noch pooten noch vleugels: hy heeft ook geen haer, gelyk de hond, en geene vederen, gelyk de musch; maer hy is bedekt met schubben; hy kan niet gaen gelyk de hond, niet vliegen gelyk de musch, maer hy kan zwemmen; hy behoort tot de *visschen*, en kan nergens anders dan in het water leven, waerin hy zich, by middel zyner zwemvliezen en staert vlug beweegt.

De kikvorsch heeft vier pooten; zyne achterste pooten zyn zeer lang, en hy gebruikt dezelve meer om te zwemmen dan om te gaen; hy kan ook zonder huppen en springen niet voort. Hy leeft in het water of op het land; hy behoort tot de *tweeslachtige dieren*.

De gewoone spin heeft acht pooten, en geen rood en warm, maer koud en witachtig bloed. Haer kop is door

eenen kerf van haer lyf gescheiden en slechts door een draedje daeraen verbonden. Zy behoort tot de *insekten* of *kerfdieren*. — De slek heeft geene beenen, zy kan niets dan kruipen; zy heeft ook koud en witachtig bloed; zy behoort tot de *wormen* of *kruipdieren*.

14. De meeste dieren hebben een byzonder *stemgeluid*. De visschen, de wormen en de kerfdieren schynen eventwel geen stemgeluid te kunnen geven. De mensch heeft de aengenaemste stem; om sommige dieren te erkennen is het voldoende dat ik hunne stem hoore. Ik heb gehoord hoe de nachtegael en de leeuwerik *zingen*, hoe de ooijevaer *klept*, hoe de hond *blaft*, het schaep *blaet*, de pauw *schreeuwt*, de muis *piept*, de os *loeit*, het paerd *hinnikt*, het zwyn *knort*, de kikvorsch *kwaekt* enz.

De dieren hebben van de natuer eene warme *kleeding* verkregen. Eenige zyn met haer of wol, andere met vederen of schubben, en nog andere met borstels of beenige schilden bedekt.

15. De wilde beesten, welke in de wouden wonen en de menschen schuwen, zoeken zelve hun *voedsel*. De tamme dieren krygen het noodige voedsel van den mensch. Hunne voedingsmiddelen zyn zeer verschillend. Sommige dieren brengen andere dieren om en vreten ze op; de zulke worden *roofdieren* genoemd. Daeronder zyn er ook welke doode dieren eten, die reeds tot verrotting zyn overgegaen. Andere dieren leven van gras, kruiden, wortels, bladeren, hout, bloemen, koorn, hooi en strooi, zelfs van giftplanten.

Ossen, koeijen, schapen, paerden en geiten, eten gras en allerlei kruiden, als klavers, speurie, rapen, beeten en wortels; honden en katten vreten vleesch; hoenders en ganzen eten liefst graen, inzonderheid gerst. De bieën voeden zich met het sap van de bloemen

en puren er den honing uit. De meeste wormen knagen wortels en kleine planten af; de rupsen voeden zich met bladeren.

16. De *lidmaten,* of uitwendige deelen der dieren, zyn zeer onderscheiden. Sommige hebben armen en beenen, namelyk de apen ; zy hebben vier handen en worden daerom *vierhandige* dieren genoemd ; de mensch is *tweehandig*. Andere dieren hebben noch armen, noch beenen, noch eenig ander uitwendig werktuig ter beweging, zoo als de slangen en de wormen. Eenige hebben twee, andere vier, nog andere tot zes, acht, ja zelfs tot honderd pooten. Sommige dieren hebben vleugels, andere vinnen, nog andere voelhorens of voeldraden. Ik weet eenige dieren op te noemen, die voelhorens of voeldraden hebben.

Sommige dieren hebben ongemeen scherpe *zintuigen*. De raven en de honden hebben eenen zeer fynen reuk, en de adelaer heeft een wonderlyk scherp gezicht. Aen eenige dieren, b. v. aen den regenworm, bemerkt men integendeel geene zinwerktuigen; zy schynen noch ooren, noch neus, noch oogen te hebben.

De dieren slapen als zy vermoeid zyn ; eenige slapen met opene oogen, als de hazen. Andere kunnen regtstaende slapen, als de paerden. Sommige dieren slapen enkel by dag, omdat zy des nachts op roof uitgaen, b. v. de uilen en verscheidene wilde dieren. Eenige dieren slapen den ganschen winter door, en ontwaken eerst als de lucht warm wordt.

17. Elk dier heeft zyne *vyanden* tegen welke het zich beveiligen of verweeren moet ; maer elk dier weet zich ook tegen zynen vyand te verdedigen, wanneer het aengerand wordt. Door byten, slaen, steken, stooten, loopen, vliegen of wegkruipen, weten de dieren hunne

vyanden af te weeren of zich voor hen in veiligheid te brengen. Eenige, die in het water leven, weten hetzelve troebel te maken, wanneer zy vervolgd worden; andere verdryven hunne vyanden door eenen onaengenamen geur, die zy om zich verspreiden; nog andere verlaten zich dood, of roepen, door angstvallig geschreeuw, om hulp.

De dieren voeden en passen hunne jongen met de grootste zorgvuldigheid op. Zelfs van vóór de jongen geboren zyn, hebben zy reeds een zacht, warm en veilig leger gereed. Sommige dieren, b. v. de honden, de katten, de paerden, de koeijen, de geiten en de schapen zogen hunne jongen, daerom worden zy *zoogdieren* genoemd. De vogels en de visschen leggen eijeren, waeruit, na verloop van zekeren tyd, door middel van het broeijen, of door de warmte, jongen voortkomen.

De vogelen leven in de volle lucht en hebben eene zeer ligte kleeding van vederen. Andere dieren leven in het water, en zyn byna allen met slymige schubben bedekt, zoo als de meeste visschen; nog andere wonen onder de aerde, gelyk vele wormen, mollen, ratten en muizen. Deze dieren zyn overdekt met haer of hebben eene gladde, rekbare huid. In de koude landen hebben de dieren gewoonlyk een zeer warm deksel.

18. De zoogdieren hebben een zeer verschillend deksel. Hunne huid is met haer of met wol, met borstels of met stekels, met schubben of met schilden overgroeid.

Het nut, dat de menschen uit de zoogdieren trekken, is onuitsprekelyk groot; zonder schapen, ossen en koeijen, zouden wy slecht kunnen leven. Nu, het schaep moet ons de wol geven, waervan onze kleederen gemaekt worden; het vleesch van ossen en koeijen is een krachtig voedsel, en hunne huid is ons onmisbaer, dewyl

daervan het leder vervaerdigd wordt, waermede de schoenmaker ons kloeke laerzen en schoenen maekt. De os is, in vele landen voor den akkerbouw zeer nuttig; want hy trekt den ploeg. De koei geeft ons melk, waeruit boter en kaes, twee voorname voedstoffen, getrokken worden. Ook de paerden zyn byzonder nuttig : men gebruikt ze om er op te ryden en om ze ploeg en wagen. te doen voorttrekken. De ezels zyn in bergachtige landen onontbeerlyk, vermids zy zeer kloeke en envermoeibare lastdragers zyn.

Even de zelfde diensten, welke de paerden en ossen ons hier bewyzen, verrigt het *rendier* in koude landen en de *kameel* in warme landen.

De vogels verheugen ons door hun gezang, dienen ons tot spys, en zyn ons nog op veel andere wyzen nuttig; hunne pluimen dienen om hoofdpeluwen en bedden te vullen, (matrassen zyn gewoonlyk met wol of haer opgevuld) ; de eijeren verschaffen ons een goed en gezond voedsel ; de vogels verslinden daerenboven de schadelyke dieren, die zich in tuinen en velden buitengewoon vermenigvuldigen ; als : kikvorschen, muizen, slangen en hagedissen. Er zyn *huisvogels, watervogels, poelvogels, zangvogels, woudvogels* en *roofvogels*. Ik weet eenen huisvogel, eenen watervogel, vier zangvogels, eenen poelvogel en eenen roofvogel op te noemen.

19. De visschen zyn, als voedingsmiddel, ook zeer nuttig voor den mensch. Er zyn landen waer de menschen het gansche jaer door byna enkel van visch leven. De *vischtraen* wordt veel als medecyn gebruikt en de vischlym is van groot nut; van de huiden eener menigte visschen maekt men insgelyks een algemeen gebruik. Uit den *walvisch* trekt men eene kostbare olie; maer de walvisch is eigenlyk geen visch, alhoewel hy in het water leeft ; het is een *zoogdier* van de familie

der *ceten*. De beenderen van dit zeegedrogt zyn zeer hard; zyne baerden (*fanons*) zyn integendeel zeer buigen rekbaer; die soort van latten, welke als zelfstandigheid niet slecht aen hoorn gelyken, bezetten in dwarsovergaende rigting het mondgehemelte van zekere ceten. Zy worden op onderscheidene wyzen bewerkt; iedereen kent dezelve onder de benaming van *baleinen*. Ik heb allerhande baleinen voorwerpen gezien; er zyn baleinen in mynen regenscherm.

Onder de *tweeslachtige* dieren zyn er ook die den mensch tot voedsel verstrekken; namelyk de schildpadden en kikvorschen dienen vermeld te worden.

De *insekten* verslinden eene menigte onkruid, het zy by het ontkiemen of naderhand, wanneer het reeds opgegroeid is, en daerdoor brengen zy ons ook een aenzienlyk nut by. Zy verteeren mede het aes of doode dieren, welker vuile uitwazeming de lucht zou bederven. Eenige insekten zyn eetbaer, b. v. de *kreeft* en de groote *sprinkhaen*. Ik heb hooren spreken van een beroemd man (de sterrekundige Lalande) die uitgedroogde spinnen at, en dezelve zeer smakelyk vond; ik weet niet of hy gelyk had, maer zeker is het dat ik zyn voorbeeld niet volgen zou. Van de bieën krygen wy den zoeten honing en het nuttige was, waervan men waskaersen maekt. Sommige insekten leveren fraeije verwstoffen op. De spaensche vlieg dient als heilzaem geneesmiddel; men stampt ze tot poeder om er trekplaesters van te maken.

20. Onder de *wormen* zyn er ook verscheidene eetbare, b v. de *oesters;* de oostendsche oesters zyn zeer vermaerd. Wy hebben ook zeer lekkere mossels; vele personen zyn verlekkerd op krekels; de schelpen worden door de kunstenaers op velerlei wyzen verwerkt,

inzonderheid het schitterende peerlemoer. De *bloedzuigers* worden op de heilzaemste wyze in de geneeskunde gebruikt. Ik zou ook over het nut der wormen dienen te spreken, en wel hoofdzakelyk over den *zydeworm*, die den rykdom uitmaekt der landstreken waer men den moerbezieënboom, met welks bladeren hy zich voedt, kweeken kan ; het is ook met wormen dat de visschers hunne prooi aenlokken.

Onder de schelpdieren die ons op tafel voorgediend worden, was ik willens te spreken over den kreeft, maer ik heb my bedacht ; de kreeft dient als een visch beschouwd te worden, ofschoon hy door zynen vorm zoo merkelyk van de andere visschen verschilt. Het is niet volgends hunne levenswyze, maer volgends de inrigting van hun ligchaem dat men de dieren rangschikt. Zoo is de vleermuis een zoogdier en geenszins een vogel, ofschoon zy vliegt ; zoo zyn er ook *vliegende visschen*, die daerom niet ophouden visschen te zyn. Is de paling eene slang of een visch ?

De *spons*, dit zoo nuttige voorwerp, is niets anders dan het omkleedsel van een zeer klein dier dat tot de klas der *plantdieren* behoort. Het staet even zoo met den *koraelperel*, waermede men zoo fraeije juweelen maekt. De spons en de korael worden in de zee gevonden.

21. De dieren, welker huiden zeer bruikbaer zyn, omdat er leder van gemaekt wordt, zyn de volgende : ossen, koeijen, kalveren, schapen, paerden, zwynen, geiten, herten en ezels. Ook de huid van zekeren visch, welken men *zwaerdvisch* noemt, wordt tot zoolleder bereid. Het leder dat van ossen- en koeijenhuiden voortkomt, wordt *rundleder* genoemd ; dat van kalfshuiden heet *kalfsleder* en dat van paerdenhuiden noemt men *paerdenleder*. Van de tamme zwynen wordt de huid gewoonlyk niet afgetrokken, maer wel van de wilde.

Oude boeken zyn veelal met *zwynenleder* ingebonden; maer de rykste banden worden van kalfsleder of *marokyn* gemaekt.

Uit ezelsvellen bereidt de perkamentmaker fraei *perkament*, waerop men met potlood schryven, en het geschrevene weêr uitwisschen kan.

Wanneer de vellen of huiden der dieren digt met zacht en wollig haer bewassen zyn, maekt men er *bont* van; en indien de harên te kort zyn, krast men dezelve af om er hoeden, tapyten, enz. van te maken.

22. Tot de dieren, wier vleesch geëten wordt, behooren de volgende: ossen, kalveren, hamels, lammeren, zwynen, herten, hazen, hoenders, ganzen, eendvogels, duiven, leeuwerikken, patryzen, fazanten, kwakkels, enz. Ook het bloed en de melk van enkele dieren dienen tot voedsel der menschen, byzonderlyk de melk van koeijen, schapen en geiten. De ezelinnenmelk is zeer gezond, en wordt zelfs als geneesmiddel tegen verschillende ziekten gebruikt.

De vruchten van vele boomen en struiken, alsmede de wortelen en bladeren van vele planten en kruiden, dienen den mensch ook tot voedsel; b. v. de wortels van cichorei en beete, de bladeren van koolplanten, spinasie, salade, enz.

23. Met de spyzen moet de mensch niet alleen zynen honger stillen en zich verzadigen, zy moeten ook dienen om zynen smaek te streelen en hem met lust te doen eten. Daerom heeft de goddelyke Voorzienigheid er zoo goed voor gezorgd dat er dingen zyn, waermede men de spyzen smakelyk kan maken, en eenige dier *specerryen,* waermede men aen de spyzen eenen aengenamen smaekt geeft, zyn byna overal in overvloed te vinden.

De speceryen, die by ons in overvloed wassen, of

althans gemakkelyk gevonden worden, zyn : salie, thym, dille, peterselie, ajuin, komyn, anyszaed en kervel. De vreemde speceryen zyn : peper, kaneel, muskaetnoten, foelie, kruidnagels, gember en paradyskoren. Men gebruikt ook suiker, olie en azyn tot bereiding der spyzen. Er is bierazyn en wynazyn.

Het zout, dat wy niet zouden kunnen missen, wordt uit het zeewater, en ook, in zekere streken, met geheele klompen uit den schoot der aerde getrokken. De suiker komt voort van een gewas dat *suikerriet* genoemd wordt; maer men heeft ook het middel gevonden om suiker uit *beetwortels* en andere gewassen te trekken; er bestaen in België vele suikerrafinaderyen.

Naest het brood, geven de *aerdappelen* (1) het algemeenste en goedkoopste voedsel. Men kan dezelve op menigerlei wyze, ook als meel en styfsel, gebruiken, en ze, den ganschen winter door, in kelders en kuilen bewaren. Sedert een honderdtal jaren is derzelver gebruik in onze streken algemeen geworden.

§. VI.

24. Er zyn verschillige soorten van *aerde*, b. v., zand, leem, klei, kryt, kalk en plaester. Het fyne *zand* strooit men op het natte schrift, omdat het gauw opdroogen zou, ook strooit men het in sommige streken op den vloer. Het *leem* en *kalk* worden vermengeld en tot moortel geslagen, waermede men dan huizen bouwt.

---

(1) Men heeft den aerdappel gedurende 300 jaren in Europa gekend, zonder ten volle zyn nut te bevroeden. Parmentier, beroemde landbouwkundige, geboren in 1737, en gestorven in 1813, heeft veel toegebragt om het vooroordeel, dat tegen die kostelyke plant bestond, te doen verdwynen.

In de boerenschuren legt men harde vloeren van vastgestampt leem, wat men dan *deel* of dorschvloer noemt. Van *klei* maekt de potbakker schotels, kruiken, pannen, enz. Het porcelein, waeruit men kopjes, tellooren, enz. maekt, wordt bereid met eene soort van zeer fynen, witten leem, welke *kaolinklei* genoemd wordt ; het *gleizewerk* dat tot het zelfde doeleinde dient, wordt op de zelfde wyze bereid, maer uit eene grovere stof. Het *kryt* wordt tot schryven en schilderen gebruikt; de *kalk* tot bouwen en *witten* ; de plafonneerders en beeldhouwers benuttigen de plaester.

De *steenen* worden op menigerlei wyze benuttigd. Eenige worden tot het malen of pletteren van graen in de molens gebruikt, daerom noemt men dezelve molensteenen. Andere gebruikt men tot het slypen van messen, scharen, bylen, sabels, nog andere tot het bouwen van huizen, en tot het plaveijen van straten, inzonderheid de biksteenen en keijen; ook het marmer, dat er zeer schoon uitziet, wanneer het geslepen en gepolyst is, wordt op velerlei wyzen ten nutte gemaekt. Eenige kostbare, en by uitstek fraeije steenen dienen den mensch tot opschik en deze worden daerom *edelgesteenten* genoemd. Het diamant is ook een *edel gesteente* en wel een zeer nuttig gesteente, want men kan er glas mede snyden ; het is den glazemaker onmisbaer.

25. Tot de nuttigste steenen behoort de *vuersteen;* hy werd eertyds voornamelyk gebruikt aen de sloten der geweeren, thans nog in de glasblazeryen. De *lei* of *schalie* behoort ook tot de nuttigste steenen ; men kan er op schryven en zy dient in vele landen om er de huizen mede te dekken; in de provincie Luxemburg zyn aenzienelyke schaliemynen.

Het *kristal* der rotsen heeft veelal den glans en de kleur van het fynste wit glas. De namen der voor-

naemste edelgesteenten zyn de volgende : *Diamant, agaet, jaspis, saffier, granaet, hiacint, robyn, smaragd* en *topaes*.

In de aerde vindt men *goud, zilver, koper, yzer, tin, lood, steenkolen, zout, zwavel,* en allerlei *steenen*. Van goud, zilver en koper maekt men *geld* of *munt*.

§ VII.

26. In een bewoond *land* liggen gewoonlyk *steden, vlekken* en *dorpen*. In de dorpen wonen de landlieden of boeren, die zich met den akkerbouw en den veeteelt bezig houden. In de bosschen houden zich de jagers, houtkappers en koolbranders op. By de rivieren en zeeën wonen de visschers. Tusschen de steden en dorpen liggen velden, weiden, bosschen, bergen, dalen, vlakten, moerassen, rivieren en beken.

Alles wat buiten eene stad of een dorp ligt, wordt *veld* of *akker* genoemd, wanneer het bewerkt of beplant is. Een veld dat eenen vochtigen grond heeft en waerop het gras weelderig groeit, wordt eene *weide* genoemd. Maer hoe noemt men een stuk lands dat met eene heg of eenen muer omringd en met vruchtboomen, bloemen of moeskruiden beplant is ?

Een uitgestrekt veld, waerop dikke en hooge boomen, in groote menigte ordeloos by elkander staen, wordt een *bosch* of *woud* genoemd. Er zyn ook wel bosschen die enkel van *struiken, schaerhout* of *heestergewas* gevormd zyn.

27. Op vele velden zyn er heuvels of kleine hoogten. Zyn deze hoogten aenmerkelyk groot, zoodat men veel tyd en moeite noodig heeft om er op te klimmen, dan worden zy *bergen* genoemd? en bestaen zy geheel uit steen, zoo noemt men ze *rotsen*. Somtyds ziet men op de velden zeer kleine hoogten van versche aerde ; deze

worden door de mollen opgeworpen, die daerdoor dan ook veeltyds groote schade veroorzaken; velden, welke in het geheel geene hoogten hebben, worden *vlakten* genoemd. De zuidelyke en oostelyke streken van ons land zyn veelal bergachtig, terwyl de noordelyke en westelyke gedeelten effen en vlak zyn.

De diepe ruimte, welke tusschen twee of meer bergen ingesloten ligt, is een *dal*. Is deze ruimte zoo eng dat men er nauwelyks met een rytuig door kan, dan noemt men ze *bergengte*. Somtyds zyn er in de bergen diepten of holen, waerin, zoowel menschen als dieren, zich kunnen verschuilen; deze worden *grotten* of *kloven* genoemd. — Maer hoe noemt men eene geheele ry hooge bergen die zich naest en boven elkander verheffen? — Sommige bergen zyn zoo hoog en zoo steil dat men ze niet van alle zyden beklimmen kan. Een smalle weg, langswaer de voetganger over zulke bergen komt, wordt een *bergpad* genoemd.

28. Men vindt op het veld wel eens stukken lands, die vol water staen, en zoo week zyn dat men er in zinkt, als men er over gaen wil; zulke gronden worden moerassen genoemd. Waer de grond geheel met water overdekt is, en wel met vuilriekende water, daer is een *poel*. Een kleine poel, die door den regen ontstaen is, noemt men gewoonlyk een *plas*. Waer poelen of moerassen zyn, houden zich veelal vogels op, die dan ook *poelvogels* of *moerasvogels* genoemd worden; zoo als: reigers, ooijevaers, kraenvogels, sneppen, kievitten, waterhoenders, enz.

Meeren vindt men ook gewoonlyk in alle landen. Een meer is een groot en diep water, dat van alle zyden door land omringd is, en niet, of minstens onmerkbaer, stroomt. *Vyvers* en *kanalen* zyn door kunst gegravene waters. In meeren, vyvers en kanalen houden zich ook

veel watervogels op, als: *zwanen, ganzen, eenden, duikelaers* en *meeuwen,* dewyl deze vogels grootendeels van visschen leven en zulke waters gewoonlyk zeer vischryk zyn. In de meeren groeit veel riet en biezen; het riet wordt gebruikt tot het dekken van huizen en schuren; met biezen bevlecht men de stoelen, maekt men matten, enz.

Op menige plaetsen ziet men het water uit den grond opwellen; zulk water wordt eene *bron* genoemd. Daer waer verscheidene bronnen te zamen vloeijen, ontstaet eene beek of kleine rivier. Het water der bronnen is doorgaends koud, sommige bronnen geven nogthans water dat zoo heet is, dat men er zich aen verbranden kan. Voor vele zieken is het heilzaem zich in zulke waters te baden, als het een weinig verkoeld is. Te *Spa,* in de provincie Luik, vindt men zulke heilzame bronnen, ook stroomt daer jaerlyks eene menigte volks te samen om het fraeije jaergetyde in die verrukkelyke streek door te brengen. Sommige bronnen vloeijen aenhoudend, doch andere slechts op zekere tyden; wanneer eene bron niet meer vloeit, zegt men dat zy *uitgedroogd* is.

29. Als men eene uer lang op gewoonen stap, zonder stilhouden, gaen moet om van eene plaets naer eene andere te komen, dan liggen die beide plaetsen eene *uer gaens* van elkander. Thans berekent men de afstanden met *kilometers* (maet van 1000 meters); vyf kilometers staen gelyk met eene myl (uer); eene oude myl bevatte ongeveer vier kilometers, tien kilometers maken eenen *myriameter* uit; men rekent ook wel eens met myriameters. Een breede ryweg, die van de eene stad naer de andere leidt, en door velden, weiden of bergen heenloopt, wordt een *landweg* genoemd. Een weg, die aen beide zyden met boomen beplant is, heet eene *laen* of *dreef.*

Men kan, op velerlei wyzen, zich van de eene plaets naer de andere begeven of *reizen:* te voet, te paerd, op eenen wagen of met een vaertuig; doch men reist het goedkoopst en snelst met den yzeren weg; thans zyn er in ons land byna overal yzeren wegen; zy dienen niet alleen om reizigers van de eene naer de andere plaets over te brengen; maer ook om koopwaren te vervoeren en de postdienst te doen, brieven en geld ter bestemming te brengen. Op de yzeren wegen worden de wagens in beweging gesteld door de kracht van den *stoom* van kokende water; men noemt aldus *stoomtuig* een tuig dat door den stoom eene beweging verwekt; de stoomtuigen, die op de *spoorwegen* de wagens voorttrekken, worden *locomotieven* genoemd; achter ieder locomotief is een wagen, waerop water en kolen bewaerd worden om het locomotief gedurende den overtogt te voeden; dien wagen noemt men *tender*; al de wagens te zamen beschouwd, worden *trein* of *convoi* geheeten. De sneltreinen ryden vlugger dan de gewone treinen; zy houden ook niet by alle standplaetsen stil. — Wat is een *tunnel*, een *hellend plan*, eene *standplaets?*

30. In de streken waer geene yzeren wegen zyn, worden de brieven by middel van gewoone rytuigen, met paerden bespannen, vervoerd; deze rytuigen heeten *maelposten*.

Wie eenen brief verzenden wil, moet dien verzegelen, en den naem en de woonplaets van hem, voor wien de brief bestemd is, duidelyk daerop schryven. Dit noemt men het *opschrift* of *adres* van den brief. Aldus wordt hy op het postkantoor afgegeven en men betaeld voor het vervoer eene bepaelde som, welke *port* of *briefvracht* genoemd wordt. Naermate de brief ligt of zwaer is, naermate hy ver of niet ver moet vervoerd worden betaelt men er minder of meerder port

voor. Thans is het een algemeen gebruik de brieven te *frankeeren*, het is te zeggen, vry van port te verzenden, daertoe zet men eenen *posttimber* op de bovenzyde van den brief, neven het adres.

Eene reis, welke men op éénen dag afleggen kan, wordt eene *dagreis* genoemd. De grootste reis, die een mensch doen kan, is de reis rondom den aerdbol. Wie deze doen wil heeft eene lengte van omtrent 9000 mylen gaens af te leggen. En daer de aerde van alle kanten met een groot water, dat men de *zee* noemt, omgeven is, zoo kan men gemakkelyk de reis rond den aerdbol op een vaertuig maken. Dit hebben reeds verscheidene menschen ondernomen, en de meeste zyn er ook ongedeerd van terug gekomen.

Aen de landwegen, in de steden en dorpen, vindt men huizen, waer de reizigers voor geld huisvesting, voedsel en allerlei gemak kunnen verkrygen. Zulke huizen worden *herbergen* genoemd, en hy, die zulke herberg houdt, heet *waerd* of *herbergier*.

Wie veel op reis geweest is, heeft veel gehoord en gezien, heeft allerlei menschen, dieren, planten, steden en landen leeren kennen, met één woord, hy heeft veel ondervinding verworven. Wie niet veel gehoord en gezien heeft is nog *onervaren*. Kinderen hebben nog weinig *ervarenheid*. —

Waerom ?

31. De stad, waerin ik woon, heet.....? Die stad ligt in een land dat.... genoemd wordt. Dit land is myn vaderland, omdat....? In ons land zyn er vele steden en dorpen, die door duizende menschen bewoond worden. Al de menschen die in één land te samen wonen en door de zelfde wetten bestuerd worden, maken één *volk* uit. In ons vaderland spreekt men twee talen, vlaemsch en fransch, in een klein gedeelte gebruikt

men zelfs het hoogduitsch, wy maken eventwel maer één volk, maer ééne natie uit; wy zyn allen Belgen. Waerom? Ik heb hooren zeggen dat de Belgen ten getalle van vier miljoen en ongeveer vyfhonderd duizend zyn, de kinderen daer ook by gerekend; dat Belgenland verdeeld is in negen deelen, welke men provinciën noemt; dat de hoofdstad van het land Brussel is, en dat men onder de overige merkwaerdige steden dient op te noemen: Gent, Antwerpen, Luik, Bergen, Brugge, Leuven, Doornick, Namen en Mechelen.

Ons vaderland, België, met zyne schoone steden en dorpen, is eventwel maer een klein deel van een veel grooter land, hetwelk *Europa* heet; en ook het groote Europa is maer een klein deel van de geheele aerde; en de aerde is dan nog maer een klein deel van het onmetelyke *heelal*, dat is, van alles wat de almagtige God geschapen heeft. Tot het heelal behooren ook de ontelbare sterren, die by eenen helderen nacht aen den hemel gezien worden, en meestal zonnen zyn. De zon die ons verlicht, is veel duizende malen grooter dan de aerde.

Als wy uit ons vaderland wegreizen, en daer komen waer hetzelve ophoudt, en waer een ander land begint, dan zyn wy aen de *grenzen* van ons vaderland gekomen.

32. In groote steden verblyven *soldaten* met hunne *officieren*; die maken te zamen het *garnizoen* of *bezetting* der stad uit. In groote steden wonen ook *kunstenaers, kooplieden, geleerden, handwerklieden, daglooners* en *arme menschen,* in allerhande huizen. Eene stad, waerin een keizer, een koning, of hoegenaemd regerend vorst woont, of waer het middenbestuer van een land gevestigd is, wordt *hoofdstad* of *residentie* genoemd.

Nu weet ik waerom Brussel de hoofdstad van Belgie,

Parys die van Frankryk, Weenen die van Oostenryk, Berlyn die van Pruissen, Dresde die van Saxen is. Het gebouw dat in de hoofdstad door den koning bewoond wordt, noemt men *paleis*; vele ryke menschen bezitten op den buiten aengename woningen met lusthoven, welke men *kasteelen* of *landgoederen* noemt. Het gebouw waerin de tribunalen zetelen, heet men *geregtshof*; — wat is een *stadhuis*?

Eene stad, waerin vele kooplieden wonen, en waer bygevolg veel handel gedreven wordt, noemt men eene *koopstad*. De koopsteden liggen doorgaends aen groote rivieren, omdat men groote lasten het best te scheep van de eene naer de andere plaets brengen kan. De voorwerpen, welke een handelaer te koop aenbiedt, worden *koopwaren* genoemd. Een huis of groot gebouw, waerin de waren in menigte opgestapeld worden, noemt men *pakhuis*.

33. Alle waren worden niet op eenerlei wyze verkocht. De eene worden *gemeten*, de andere *gewogen* en dan ook nog andere *geteld* of per *stuk*, volgends grootte en hoedanigheid, verkocht.

Vroeger bestonden er in de meeste landen van de wereld verschillige *maten* en *gewigten*. Nu wordt het gebruik van het *tiendeelig stelsel van maten en gewigten* nagenoeg algemeen by alle beschaefde volkeren der aerde; dit is een zeer groot gemak voor den koophandel. In alle goede scholen, wordt het tiendeelige stelsel van maten en gewigten met zorg onderwezen.

Om gemakkelyk handel met vreemde volkeren te kunnen dryven, dient men de tael dier volkeren te verstaen. Vele Belgen kennen twee talen, *fransch* en *vlaemsch*; dit is hun een groot voordeel, zy kunnen des te beter en des te nauwer met hunne naburen in betrekking komen.

34. Datgene waermede de mensch zyn brood wint, noemt men *bedryf* of *stiel*. Akkerbouw, hofbouw, veeteelt en koophandel zyn bedryven. De verschillige handwerkers oefenen eenen stiel uit. Hy, die zich met den akkerbouw bezig houdt, noemt men een *landbouwer*; wie van hofbouw leeft is een *hovenier*. Schilders, beeldhouwers, plaetsnyders zyn kunstenaers. Timmerlieden, metsers, kleêrmakers, bakkers zyn handwerklieden. Ik zou door byzondere namen de lieden kunnen aenduiden *die het yzer bewerken*, alsook die welke voor het voedsel en de kleederen der menschen zorgen.

§ VIII

35. Overal waer menschen wonen, heeft de goede God er voor gezorgd dat zy, door vlyt en arbeid, alles kunnen verkrygen, wat zy ter bevrediging hunner behoeften noodig hebben. Elk land brengt niet juist zoo veel op, als deszelfs bewoners tot hun onderhoud behoeven, maer zy kunnen, door den koophandel, zich het ontbrekende gemakkelyk aenschaffen. — Maer welke zyn dan toch de hoofdzakelyke behoeften van den mensch?

Indien ik mynen mond en myne neusgaten toestopte, ik zou sterven; want dan moest ik stikken. De mensch moet gestadig door neus en mond zuivere lucht *in*- en *uitademen* om te kunnen leven.

Zoo een mensch het ongeluk hadde op een woest en onbebouwd eiland te geraken, waer hy spys noch drank, dus in het geheel geen *voedsel* vonde, hy zou van honger en dorst omkomen. Als men in den strengen winter verre gaen moet en eindelyk niet meer voort kan, dan verstyft men ten laetste van koude, want zonder *warmte* kan geen mensch leven.

Als men een pas geboren kind op het veld neder-

legde en niet voor zyn voedsel, voor zyne reiniging, voor zyn deksel en verwarming zorgde, het zou ongetwyfeld omkomen; of zoo niet, het zou in alle geval niet verstandig worden, niet leeren spreken en niet ordelyk gaen kunnen; want de kinderen leeren voornamelyk gaen en spreken, omdat zy den gang en de spraek der volwassenen nabootsen; het is byzonderlyk door het onderwys hunner ouders en meesters dat de kinderen verstandig worden. Zoo heeft de mensch tot onderhoud van zyn leven, en tot ontwikkeling zyner vermogens, lucht, warmte, voedsel, kleeding, woning en omgang met zyns gelyken noodig. Dit zyn dus zyne *behoeften.*

Wy kunnen eventwel leven, al hebben wy geenen wyn te drinken, geene koeken te eten en geene zyden kleederen aen te doen. Deze dingen *behoeft* den mensch dus niet; zy zyn tot zyn onderhoud niet volstrekt noodzakelyk: zy dienen enkelyk tot zyn *welzyn.* Hy die zeer vermoeid is, slaept ook zacht en gerust op de bloote aerde; maer hy slaept voorzeker liever op een donzig bed. Op eene harde bank, kan men zeer goed zitten en uitrusten, maer op eenen stoel met een zacht kussen, zit men zeker gemakkelyker en aengenamer. Een kleed van het grofste laken doet zeer goede diensten, het beschut tegen koude, wind en regen; maer het is wel zeker verkieslyker een kleed van fyn laken met schoone knoppen te hebben. Bygevolg behooren donzige bedden, stoelen met kussens en kleederen van fyn laken met schoone knoppen niet tot de *behoeften* der menschen; zy dienen enkel tot gemak en veraengenaming des levens en tot pracht of opschik. — Maer waertoe behooren: de spiegel, het uerwerk en de viool?

Wanneer wy genoegzaem en gezond voedsel, bruik-

bare kleederen en eene goede woning hebben, zullen wy ons te vreden houden; al is ons voedsel dan ook niet uitgezocht en lekker, al zyn onze kleederen niet fraei en kostbaer, al is onze woning niet prachtig, of niet geheel tot ons gemak geschikt.

§ IX.

36. De kleederen beschermen myn ligchaem tegen koude en hitte, tegen wind, regen en stof.

Sommige kleedingstukken zyn voor de handwerkslieden by hunnen arbeid nuttig en noodzakelyk; b. v. de voorschooten of schootsvellen voor bakkers, metsers, timmerlieden, enz.; witte of blauwe kielen voor boeren, voerlieden en anderen. Daerom kan men ook veelal aen de kleederen zien wat bedryf of stiel iemand uitoefent, en tot welken stand hy behoort. Aen de kleeding kan ik den priester van den burger, den soldaet van den koopman, den knecht van zynen meester, den boer van den stedeling, en den bakker van den schouwvager onderscheiden.

De kleeding van eenen soldaet, onderofficier of officier heet *uniform*. De magistraten, regters en raedsheer dragen, terwyl zy in bediening op de geregtshove yn, lange roode of zwarte rokken, welke men *tabbaerden* noemt, en eene platte muts die onder den naem van *tok* aengeduid wordt.

De knechten van ryke heeren dragen een *livrei*. Aen het uniform erken ik eenen *ruiter* en eenen *voetganger*.

De kleederen dienen niet alleen tot bedekking van het ligchaem, maer ook tot *versiering* van hetzelve. Als zy zeer fraei en kostbaer zyn, worden zy *opschik* genoemd. De beste opschik is een gezond en tevreden gelaet; de kleederen dienen enkel zindelyk te wezen en wel te passen.

Ik weet al myne kleedingstukken op te noemen en tevens te zeggen, welke van wol, leder, katoen of vlas gemaekt zyn.

Ik weet wie mynen hoed gemaekt heeft en waervan hy gemaekt is, wie het lynwaed myner hemden weeft en van waer het leder myner schoenen komt.

37. Ik kan met myn ligchaem verscheidene *bewegingen* maken, welke de dieren niet maken kunnen. Ik kan niet enkel gaen, loopen en springen, maer ook bukken, vlug opspringen en myn ligchaem naer alle kanten wenden, kruipen, knielen, liggen, zitten en opstaen. Ik kan aen anderen myne gedachten, wenschen, voorstellen en gewaerwordingen te kennen geven, of *spreken;* de dieren kunnen niet spreken. Om te spreken gebruik ik de volgende werktuigen : de long, de luchtpyp, de keel, de tong, de tanden, de lippen, het mondgehemelte en de neusgaten.

Ik kan *zien*, want ik heb twee gezonde oogen. Ik kan *hooren*, want ik heb twee —. Ik kan *smaken*, want ik heb eene tong en een mondgehemelte. Ik kan *rieken*, want ik heb eenen neus. Met myn gansch ligchaem kan ik *voelen*, maer in myne vingeren heb ik een byzonder fyn gevoel.

Ik *zie* de maen, de zon en de sterren aen den hemel; en op aerde zie ik menschen, dieren, boomen, planten, kruiden, steenen, bergen, heuvels, velden, stroomen, zeeën, dyken, beken, bronnen, steden en dorpen. In de lucht zie ik vogelen, muggen, vliegen en vlinders ; in de aerde zitten wormen ; in het water vindt men visschen, kikvorschen, slekken en insekten.

Ik *hoor* het gezang der vogelen, het ratelen van den donder, het geluid der klokken, het klappen of kletsen der zweep, het hinniken van het paerd, het kabbelen der beek, de toonen der muziek, zelfs het zachte getik

van een zakuerwerk. Ik kan in de verte het geblaf van den hond, het gekraei van den haen, het geluid der klok en het schot van een geweer of kanon *hooren*.

Ik *voel* dat het vuer brandt en dat versch bronwater verkoelt, dat de zonnestralen my verwarmen, dat de steen hard, de wolle zacht, het ys koud, de spiegel effen en de hoed ruig is. Ik *smaek* het zoet van de suiker, het zuer van den azyn, en de bitterheid van de amandelnoot.

Ik *riek* met genoegen den geur der roos, der violet, der hyacinth en der aurikel. Ik riek met tegenzin de uitwazemingen van sommige bloemen en den onaengenamen reuk van mest.

Ik *herinner* my eene geschiedenis welke ik voor eenigen tyd gehoord heb; eenen vreemdeling dien ik eens gezien heb; eene pyn welke ik eens gevoeld heb; een genoegen dat ik vroeger gesmaekt heb, en ook wat ik gisteren in de school geleerd heb.

Ik kan my *verbeelden* hoe een schip er uitziet; want ik heb al dikwyls schepen gezien; ik kan my voorstellen hoe myn vader, myne moeder en myn broeder er uitzien, zelfs wanneer zy niet voor my staen.

38. Ik kan my alles, wat ik gezien, gehoord of gevoeld heb, duidelyk herinneren; ik kan my dit alles verbeelden, zonder daertoe myn hoofd, myne handen, myne voeten, myne oogen, ooren of neus te gebruiken. De vermogens, door welke ik my iets herinner of my iets verbeeld, over iets nadenk, iets gevoel, iets wil of naer iets verlang, zyn geene vermogens van myn ligchaem, maer *vermogens* van *mynen geest,* van *myne ziel*, of *zielsvermogens*. Myne ziel is in my; ik kan die niet zien, zy is onzigtbaer, doch myne herinneringen, myne indrukken, myne verbeelding, myne gedachten bewyzen my dat ik eene ziel heb, dat ik met verstand begaefd ben.

Hadde ik geene ziel, geen verstand, zoo kon ik niets onderscheiden, niets leeren, niets verstaen: ik zou noch rekenen, noch schryven; noch lezen kunnen; want als ik reken, schryf of lees, moet ik *denken* en myn ligchaem denkt niet; het is myne ziel die denkt.

Het is myne ziel die denkt, als ik reken; zy denkt aen de getallen, welke ik samentellen, aftrekken, vermenigvuldigen of deelen moet. Het is myne ziel die aen de menschen denkt, welker leven men my vertelt of welker groote daden myn leesboek my verhaelt. Het is myne ziel die aen het spel denkt dat ik na den schooltyd spelen zal. Als ik lust heb tot praten, is het myne ziel die aen de straf denkt welke de meester op het praten gesteld heeft.

Hadde ik geene ziel, ik zoude niets redelyks kunnen zeggen; het is door myne ziel alleen dat ik de gezonde rede heb, dat ik weten kan wat ik zeg, en geweten heb van hetgeen ik zeg. Ik spreek met mynen leermeester, ik antwoord op zyne vragen. Myne antwoorden heb ik eerst van buiten geleerd, ik heb over de vragen myns leermeesters *nagedacht*, en zoo gevonden wat ik antwoorden moet.

Ik zou myn kleed niet tegen het gescheurde kleed eens bedelaers willen verruilen; want ik heb ze beiden aen elkander *vergeleken*, en bemerkt dat myn kleed niet gescheurd en versleten is; ik heb daeruit besloten dat myn kleed beter is dan dit des bedelaers. Wanneer ik zoo de twee kleederen aen elkander vergelyk en dan oordeel dat het myne beter is, dan stel ik myne zielsvermogens te werk, en toon dat ik verstand, oordeel en begrip heb. Als ik *besluit* myn oud kleed door een nieuw te vervangen, dan gebruik ik mynen *wil*, myn *wilvermogen*.

39. Ik heb gezien hoe de boer doet als hy het land bebouwen, den akker bereiden en het zaed zaeijen wil,

Hy spant ossen of paerden voor den *ploeg*; de ploeg is een voertuig, dat doorgaends van voren twee raderen en van achter een breed en scherp yzer heeft. Dit yzer snydt diep door de aerde en keert dezelve het onderste boven. Dan wordt de aldus omgeploegde akker met zaed van rogge of tarwe, gerst of haver bestrooid. Dit zaed wordt, door middel van een werktuig, dat *egge* heet, en van vele tanden voorzien is, onder de aerde gebragt. Terwyl ik dit alles nadenk, oefen ik myn verstand, en ik kryg een *gedacht* van den akkerbouw. (1)

§ X.

40. Hy, die de voorgaende lessen met oplettendheid heeft gelezen, zal de volgende vragen juist weten te beantwoorden :

Wat *wil* de hongerige? — Wat *wil* de dorstige? — Wat *wil* de naerstige? — Wat *wil* de luije? — Wat *wil* de vermoeide? — Wat *wil* de zieke? — Wat *wil* de eigenzinnige? — Wat *wil* de dief? —

Al wat men eten kan, heet? — Al wat men zien kan, heet? — Al wat niet veel kost, heet? — Al wat men niet gebruiken kan, heet? — Al de dieren, welke hunne jongen zogen, heeten? — Al de dieren, welke vliegen kunnen, noemt men? — Aen iedere hand heb

---

(1) De HH. Onderwyzers, die van de gelegenheid gebruik willen maken om meer byzonderheden en uitwydingen over den Landbouw te geven, kunnen met veel nut de volgende werken raedplegen : *Eléments d'agriculture* van *M. Raingo* (Bergen 1849 in 12); *Traité des operations agricoles* van *M. Ysabeau*, (*encyclopédie populaire*) en *Het Handboek voor landbouwers* (uit de *bibliotheek over landbouw. Brussel in* 12).

ik — . Aen iederen voet heb ik — . Met myne handen kan ik — . Met myne voeten kan ik — . Met myne tong kan ik — .

De kinderen, welke aen hunne ouders niet gehoorzamen, heeten ? — De kinderen, welke aen hunne ouders tot vreugde verstrekken, heeten? —

Wat *moet* de onwetende doen ? — Wat *moet* de zieke doen ? — Wat *kan* de ryke ? — Wat *moet* de onbeleefde doen? — Wat *kan* de geleerde ? — Wat *kan* de sterke ? — Wat *kan* de gezonde ? —

Welke dieren kan de mensch voor den akkerbouw niet missen ? — Welk dier waekt, opdat wy *gerust* slapen kunnen ? — Aen welk dier hebben wy te danken dat wy *zacht* slapen kunnen en een *donzig bed* hebben? — Welke dieren zingen ons iets aengenaems voor ? — Welke vogels bootsen de spraek der menschen na? Welke dieren zyn onmisbaer ? — Welke dieren verwoesten onze hoven ? — Welke dieren doen schade op het veld.

41. Weet gy alles op te noemen wat in deze kamer door den smid gemaekt is? — En ook alles wat de schrynwerker gemaekt heeft? — Ziet gy in deze kamer ook dingen, die door den draeijer gemaekt zyn ? — Kunt gy my ook iets opnoemen, dat door eenen kunstenaer gemaekt is, en wel in deze plaets gevonden wordt, maer er niet zigtbaer is? — Hoe heet het voorwerp dat in eene kamer niet kan gemist worden, ofschoon het voor een gedeelte van het jaer ongebruikt blyft ? — Wat bemerkt gy in deze kamer, en byzonderlyk aen uwe kleederen, dat voorheen aen een dier behoord heeft ? — Noem my de houten, yzeren en koperen gereedschappen op, die in geene keuken kunnen gemist worden.

Noem my al de deelen van uw hoofd op. — Al uwe

behoeften. — Al wat gy in de school gebruikt. — Al de dieren welker vleesch gy geëten hebt. – Noem my nu eenige viervoetige dieren en eenige vogelen op. Ik weet eenige rivier- en zeevisschen op te noemen. Nu ken ik de wilde dieren, welker vleesch geëten wordt, en ook die welker bont kostbaer is. — Kunt gy ook eenige dieren opnoemen, die onder de aerde wonen ! —

Gy zult my ongetwyfeld eenige dingen kunnen opnoemen, die van natuer eene *groene kleur* hebben, en ook eenige die van natuer *zwart* zyn. Noem my de tiende letter van het ABC; de zesde maend van het jaer; de wintermaenden; eene zomermaend en eene herfstmaend. Nu ook de maend, in welke gy geboren zyt. Noem my eens eenige dingen, die in het water *grooter* en *weeker* worden. Noem eenige dingen die in het water *wegsmelten*. Noem dingen, die boven het water dryven. — Noem my iets dat zeer *zoet*, iets dat zeer *zuer* en iets dat zeer *bitter* is.

Hoe noemt men de onderscheidene deelen van eenen wagen ? — Van een mes ? — Van eene pen ? — Van een venster ? — Van eene deur ? — Noem my eenige gebreken, welke aen vele kinderen eigen zyn; — noem ook de deugden van eenen goeden scholier. —

In den herfst is de lucht — ? In den zomer is de lucht — ? In de lente krygen de boomen — ? In den winter bevriest het water tot — ? Die in den winter niet bevriezen wil, moet — ?

Die niet geerne werkt, maer liever ledig loopt, is een — mensch. Die in de school niet naerstig en oplettend is, kan niet — en blyft — .

Als er in den winter veel sneeuw gevallen is, rydt men in — . Op het water vaert men in — of — .

In het water leven — . In de lucht leven — . In de aerde wonen — . In de moerassen leven —.

Alle boomen, welke eetbare vruchten dragen, hee-

ten —. Eene plaets, waer zulke boomen in menigte groeijen, heet —. De eiken en de beuken dragen wel vruchten, doch het zyn geene —. De boomen, welke ons brand- en timmerhout geven, zyn de volgende: — Groote uitgegroeide boomen, zaegt men in stukken om er — van te maken. De planken worden door den — gebruikt.

De pennen gebruikt men om te —. Het penseel om te —. De leijen om er op te —. De naelden om te —. De oogen om te —. De ooren om te —. De handen om te —. De tanden om te —. Het water om te —. Het net gebruikt de — om te —. Het geweer gebruikt de —; waerom?

42. Die niet hooren kan, noemt men —? Die niet zien kan, noemt men —? Die niet spreken kan, is —? Die niet gaen kan, heet —? Die met zulke menschen lagchen of spotten durft, verdient —.

Ik hoor zeer gaerne het lieflyk gezang van eenen —; doch het leelyke gekras van eenen — hoor ik niet gaerne. De meeste dieren laten eenig geluid hooren, als zy toornig, hongerig of vrolyk zyn. Het gewoone geluid van den haen noemt men —. En wat doet het zwyn? — de hond? — het paerd? — de os? — de muis? — de hen? —

Welke handwerkslieden winnen hun brood met het bewerken van hout? van wolle? van vlas? — Wiens beroep is het van by nachte te waken, op dat de overige menschen gerust en veilig slapen kunnen? — Welke menschen moeten des nachts arbeiden, opdat hunne medemenschen des morgends eten kunnen? — Welke menschen kunnen zich, by de bezigheden van hun beroep, niet zindelyk houden? — En welke moeten by hun beroep veel onaengenaems uitstaen? —

Noem my eenige handwerkslieden, die enkel zulke

dingen maken, welke tot vermaek, tot gemak of pracht dienen. Noem ook eens de kunstenaers, die door hun werk ons oog verlustigen. Welke is de kunst die ons schoone en gerieflyke woningen verschaft.

Welke menschen moeten knielende arbeiden? Welke moeten by hunnen arbeid klimmen? Welke moeten onder de aerde werken? Welke in het water of op het water? Welke in de bosschen? Wie moet gestadig gaen om zyn brood te verdienen? Wie moet met de handen en voeten gelyk arbeiden? Wie moet veel hitte by zynen arbeid uitstaen? Wie veel koude? Welke menschen moeten, voor hun beroep, byna altyd op reis zyn? Welke moeten gedurig bloed vergieten? Van welke menschen kan men zeggen dat zy van den wind leven?

§. XI.

43. Wat wy niet kunnen veronderstellen te gebeuren is *onmogelyk*. Het is onmogelyk, dat een jongeling iets kan leeren, als hy niet naerstig en oplettend is. Het is onmogelyk, dat hy, die onmatig eet en drinkt, gezond blyve. Het is, volgens de wetten der natuer, onmogelyk dat een dood mensch weder in leven kome, en dat een doof mensch zich by fraeije muziek verlustige. Wat is voor eenen blinde onmogelyk? Wat is voor een kind van zes maenden onmogelyk? Wat is onmogelyk voor eenen zieke?

Wat zyn kan en geschieden moet, is *noodzakelyk*. Dus is het noodzakelyk dat de mensch gezond voedsel gebruike; — waerom? Het is noodzakelyk dat de vermoeide werkman uitruste en slape; — waerom? Het is noodzakelyk dat de zieke geneesmiddelen inneme en zich stil houde; — waerom? Is het wel noodzakelyk dat

elk huis eene deur en een dak hebbe? — waerom? — Alle menschen moeten sterven; — waerom? Alle bloemen moeten verwelken; — waerom? Alle kinderen moeten leeren; — waerom? Moet men alles navolgen wat anderen doen? — waerom niet? Is het noodzakelyk dat alle tafels rood geverwd zyn, dat alle wagens vier raderen hebben? — Zou de tafel geene tafel, en de wagen geen wagen meer zyn, indien de tafel niet geverwd ware en de wagen slechts twee raderen hadde? — Maer zoo de tafel geene pooten en de wagen geene raderen hadde? — Moeten de paerden voor den wagen gespannen worden? — Moet de hond met vleesch en het paerd met gras en haver gevoederd worden? of kan het ook anders zyn? —

Alles wat aen een voorwerp niet *volstrekt noodig* is, is byhoorig; men noemt *volstrekt noodig* al wat tot het bestaen van het voorwerp niet kan gemist worden. Zou de tafel ophouden eene tafel te zyn, indien zy, in plaets van vierkant, rond ware? of zoo zy, in plaets van ééne lade, twee laden hadde? of indien zy niet rood maer groen geverwd ware? of indien dezelve in het geheel niet geverwd ware? Dat de tafel vierkant is, ééne lade heeft en groen geverwd is, zyn dus enkel *byhoorige* eigenschappen der tafel. Dat zy pooten en een blad heeft, zyn *noodzakelyke* eigenschappen; — waerom?—

Dat des avonds voor een huis een hond huilt, en dat des nachts in dit huis een mensch sterve, dat is *toevallig;* want de hond hadde kunnen huilen, zonder dat er iemand stierve, en er hadde ook wel iemand kunnen sterven, zonder dat de hond huilde. Dat iemand, die in eene lotery gezet heeft, wint, dat is toevallig; want hy hadde ook kunnen inzetten en niet winnen.

44. Er gaet een man met eenen vischhangel langs den oever eener rivier. Hy houdt den hangel in het

water en slaet er geen oog af. Doet hy dit alles zonder inzigt? — neen; hy wil daerdoor iets verkrygen; hy wil visch vangen; dat is het *inzigt* zyner handeling. Er gaet een andere aen de rivier, trekt zyne kleederen uit, en springt in het water. Heeft deze ook een inzigt? —

Myne ouders zenden my naer de school. Zy hebben daerby het inzigt dat ik — zal. Ferdinand ging op het ys, viel en brak zynen arm. Was Ferdinand op het ys gegaen om zynen arm te breken? Dit was dus zyn *inzigt* niet. Had hy dan in het geheel geen inzigt? Het welk? — Een man graeft eenen diepen put, zet eenen hoogen sterken pael daerin, maekt den put weder toe, en stampt de aerde rond den pael vast. Nu neemt hy nog eenen tweeden, even zoo grooten en sterken pael, en graeft hem niet verre van den eersten in den grond; aen deze beide palen nagelt hy sterke planken vast. Wat wil hy met dit alles tot stand brengen? Het is dus zyn inzigt een — te maken. Maer waerom wil hy dit maken? Hy moet daer ook een oogmerk by hebben. Het welke? —

Karel hadde gaerne eene rype peer van eenen hoogen boom gehad. Hy schudde den boom, maer de peer viel niet. Nu poogde hy op den boom te klimmen, maer dit ook gelukte hem niet. Toen haelde hy eenen langen stok, en sloeg daermede zoo lang tegen den tak waeraen de peer vasthing, dat zy eindelyk ten gronde viel. Karel had dus op driederlei wyzen getracht zyn oogmerk te bereiken. Dat gene, waerdoor men zyn oogmerk zoekt te bereiken, noemt men een *middel*. Hoevelerlei middelen had Karel aengewend om zyn oogmerk te bereiken? Hoe waren de twee eerste middelen? hoe was het derde?

Welk oogmerk heeft de zieke, die geneesmiddelen inneemt? Waervoor gebruikt hy dus de geneesmiddelen?

Welk inzigt heeft de leermeester, wanneer hy den onoplettenden leerling bestraft ? Wat zal dus de straf zyn? Welk oogmerk heeft hy, die zich in het schryven oefent ? Waervoor oefent hy zich ? —

Welk mag het *beste middel* zyn om verzadigd, te vreden te leven en verstandig te worden ? Welk is het beste middel om zich voor verdriet, verveling, ziekte en straf te behoeden ? Welk is het beste middel om iets te vinden ? Om van anderen iets te verkrygen ? Om zich voor ongelukken te beveiligen ? Om zich te verwarmen ? Om zyne kleederen lang te bewaren ? Om eetlust te krygen ? Om tot eene afgelegene plaets te komen ? Om de lengte eener tafel te leeren kennen ? Om zich van anderen te doen beminnen ? Om een schip in beweging te brengen ? Welke middelen wendt de landbouwer aen om zyn land vruchtbaer te maken ? Van welk middel bedient men zich om een paerd te bestieren ? Om eenen zwaren last omhoog te heffen ? Om de zwaerte van iets te leeren kennen ? Om eenen afwezigen vriend kennis van iets te geven ?

§ XII.

45. Frits moest, toen het reeds donker was, voor zynen vader een mes uit de keuken halen. Neem licht mede, zegde de vader. Maer Frits dacht dat hy zonder licht het mes ook wel vinden zou, en hy liep in het donker weg. Doch korts nadien hoorde de vader hem vallen, en schoot met eene kaers toe. Frits was in de duisternis over een stuk hout gestruikeld, neêrgestort en had zyn hoofd gekwetst. Hy leed den geheelen avond veel pyn. Hoe kwam het toch dat Frits eenen zoo ergen val deed ? Was het niet omdat hy zyns vaders raed niet gevolgd had ? of omdat hy eigenzinnig was? — Dat gene, waeruit iets ontstaet, noemt men de *oor-*

zaek; en dat gene wat het gevolg van de oorzaek is, heet het *uitwerksel.* Wat was nu hier de *oorzaek* ? en wat het *uitwerksel ?*

— Karel werd door zyne ouders naer eene moei gezonden om iets te bestellen. De moei gaf hem een groot stuk koek en eenige appelen; Karel at, langs den korten weg naer zyn huis, koek en appelen gretig op. Den volgenden dag, had hy geweldige buikpyn. Wat was de *oorzaek* van de ongesteldheid? of waervan was de ongesteldheid het *uitwerksel ?*

— Jozef had fraeije bloemen, maer, op zekeren heeten dag, had hy vergeten dezelve te begieten ; de bloemen werden slens en bogen ter aerde. Wat was de oorzaek dat de bloemen verwelkten ? Jozef nam nu frisch water en begoot de bloemen daermede ; en onmiddelyk vertoonde zich het goede uitwerksel van het begieten; de bloemen rigteden zich weder langzaem op, en wierden op weinig tyd zoo fraei als te voren.

De werkman is vermoeid en hongerig. Wat is de *oorzaek* daervan ? Vermoeidheid en honger zyn dus uitwerksels — waervan ? Des morgends verdwynt de duisternis, en het wordt licht. Wat is de oorzaek hiervan ? Noem my de *uitwerksels* van den slaep en van het eten. Geef een uitwerksel op van de naerstigheid, van de luiheid, van hitte, van koude, van sterke dranken, van droogte, van water, van vuer..... zeg my de oorzaek van een geluid, van een schot, van een gedruisch.

Een *uitwerksel* kan ook de *oorzaek* van een ander uitwerksel worden. Gy gaet door een bosch ; eensklaps hoort gy in uwe nabyheid een schot. Het hevige geluid is het uitwerksel van het schot; maer het wordt tegelyker tyd de oorzaek dat gy verschrikt zyt en dat de haes dood ter aerde valt. Wat ontstaet er eerst, de oorzaek of het uitwerksel ?

46. Het woord *oorzaek* beteekent eventwel niet altyd

dat gene, waeruit iets ontstaet, of waerom iets ontstaet; maer ook dikwyls waerom iets *zoo* is, als het is, of waerom iets geschiedt.

— Jacob had eene goede gewoonte, hy vroeg uitleg over het geen hy niet verstond. Eens ging hy met zynen vader naer het veld, en hy bemerkte dat eene menigte kraeijen den boer, die ploegde, in de voor volgden. Waerom doen die vogelen dat? vroeg Jacob. De vader antwoordde hem: de kraeijen voeden zich met wormen, die zich in de aerde ophouden, en wel voornamelyk met elften waeruit de meikevers komen. Als nu de ploeg de aerde omkeert, komen de wormen boven, en daerom volgen de kraeijen den ploeg. Nu was Jacob niet meer verwonderd over het gene hy zag, want hy kende er de oorzaek van. Aen onwetenden kan men alles wys maken wat men wil, want zy kennen nergens de *oorzaek* van.

Ik weet de oorzaek waerom de zwaluwe haer nest veelal onder het dak bouwt; waerom de reiger zich in de nabyheid van meeren en moerassen ophoudt; waerom men de hoenders op het voorhof, en niet in den tuin laet loopen; waerom ieder huis eenen schoorsteen en iedere pen eene spleet hebben moet, en waerom ik nu niet slapen mag.

TWEEDE DEEL.

VERTELLINGEN

TER VORMING VAN HET GEMOED EN TER OPSCHERPING VAN HET VERSTAND.

1. *De twee honden.* (1)

Phylax en Pantalon waren twee waterhonden, die beiden aen Frederiks vader behoorden. De oude Phylax lag in zyn kot of liep 's avonds op den hof rond, toen reeds de huisdeur gesloten was; hy hield goed wacht, maer men zag weinig naer hem om, zoodat hy gansch onwetend en ruw gebleven was. Met Pantalon stond het geheel anders; elkeen bewonderde zyne kunsten, ofschoon hy nog zeer jong was. Hy kon dansen, op wacht staen, een karretje trekken, den doode spelen, de voorwerpen welke men hem aenwees weg- en weêrbrengen; met één woord, hy verstond Frederiks minste gebaerden en verschafte dezen, alsook aen dezes vrienden zeer aengename vermaken. Frederik zelve had den hond opgeleid, en ik moet er byvoegen, myne vrienden, dat hy met die opvoeding klaer gekomen was op minder tyd dan veel kinderen er besteden om lezen te leeren. Die goede uitslag moedigde hem aen, en het kwam hem op zekeren dag in het hoofd ook de opvoeding van den ouden Phylax te maken. Hy is veel ouder dan Pantalon, dacht de jongeling by zich zelven, hy zal dus ook wel de verstandigste en de onderdanigste van de twee zyn; eenige lessen zullen hem voldoende

(1) Pfeffel gevolgd.

wezen ! Ziedaer Frederik aen het werk. Hy maekt den ouden hond los en plaetst hem op de achterpooten regt tegen den muer; maer hy heeft schoon doen en leeren, zoodra hy de hand van Phylax afdoet, valt Phylax op zyne voorpooten terug. Frederik verdubbelt zyne poogingen, maer te vergeefs. Eindelyk wordt hy ongeduldig ; misschien is Phylax ook wel van kwaden wil ? In dit geval zal de stok een onfeilbaer middel wezen ; de stok valt, tamelyk ruw, op den rug van den armen hond; maer het helpt er niet aen, Phylax is onbehendiger dan te voren, hy verroert zich niet meer dan een steen. Hy begint zelfs dof te grollen. Frederiks vader die gerucht op den hof hoort, komt nader en vraegt wat er gaende is. — Bedrieg u niet langer, zegde de vader, gy zult wel te werken hebben ; dit oud beest zal niets meer leeren ; hoe ouder men wordt, hoe moeijelyker men leert. *Hy, die in zyne jeugd geene opvoeding heeft gekregen, of niet vroegtydig gebruik heeft gemaekt van de zorgen welke men hem toedeelde, bevindt zich later in de onmogelykheid om uit de onwetendheid te geraken.*

2. *De bekoring.*

— Wat schoone morgendstond ! zegde Ernest tot August, die juist uit zyn huis kwam ; laet ons eene wandeling doen, het is heden uitspanning.

— Dat gaet ! antwoordde August.

Zy waren weldra in het veld. De lucht was frisch en geurig, de dauwdroppelen flikkerden in het zonlicht op de boombladeren; hier en daer weêrgalmden de vrolyke liederen der maeijers. De twee vrienden waren opgetogen van vreugde.

Aen de eene zyde van den weg stond een lange hofmuer; te midden in dien muer was eene deur; die deur stond half open.

— Zie eens, Ernest, wy kunnen in dien hof, de deur staet open, en er is niemand.

Ernest wankelde een oogenblik, maer zy traden eventwel binnen.

— Wat fraeije pruimelaers ! en hoe zy met vruchten beladen zyn ! men heeft ze moeten stutten, zie toch ! zou men niet zeggen dat die lekkere rype pruimen ons toelagchen om geplukt te worden ?

— Ja, August, zei Ernest, hier kunnen wy ons eens vry weldoen ; er is geen mensch in den tuin te zien ; laet ons gauw eenen tak afbreken en daermede voortloopen.

— Neen, antwoordde August, dat mogen wy volstrekt niet doen, want die pruimen behooren ons immers niet toe.

— He ! wat kan dat schelen, riep Ernest, de man wien zy toebehooren, zal immers toch niet bemerken dat wy er eenige van genomen hebben ; hy heeft er zooveel dat men ze niet tellen kan.

— Maer het is toch onregtvaerdig als wy het doen, hernam August, want men mag niet heimelyk wegnemen wat anderen toebehoort. De eigenaer ziet ons niet, dat is wel waer ; doch God ziet ons, hy die gezegd heeft : *Gy zult niet stelen*. Eens anders goed moet voor ons eene heilige zaek wezen, al ware het ook maer eene kleinigheid. En weet gy niet meer wat vader onlangs zegde, toen hy ons de geschiedenis van den dief verhaelde, die geketend voorby ons huis geleid werd ?

— Neen, welnu, wat zegde vader dan ? vroeg Ernest.

— Hy zegde : *men begint met het kleine en men eindigt met het groote*.

— Ernest dacht na, en sprak eindelyk :

— Gy hebt gelyk, goede August, ik ben op het punt geweest om kwaed te doen. Het is my leed en ik bedank u ; want gy hebt my herinnerd dat er voor God niets

verborgen is. Hy vergeve my myne onregtvaerdige begeerte. —

Ernest ging toestemmen in de *bekoring* om iets onregtvaerdigs te doen; hoe gelukkig was het voor hem dat de brave August hem waerschuwde !

3. *De slechte gewoonte.*

Sigismond sliep, niet enkel van den avond tot den morgend, maer nog de dry vierden van den dag daerby. Hy sliep in de school, hy sliep te huis, hy zou al gaende op straet geslapen hebben, ware hem zulks mogelyk geweest. Zoodra hy zich voor zynen lessenaer plaetste om zyne schoolpligten te doen, overviel hem de vaek. Zyne moeder kon hem moeijelyk wakker schudden; meer dan eens zag zy zich verpligt hem uit te kleeden en hem naer bed te dragen. Sigismond bleef in diepen slaep gedompeld tot den vollen dag, en wat moeite kostte het hem dan nog om zyne geliefkoosde oorkussens te verlaten ! *Als men niet tydig de slechte gewoonten bestrydt, geraken zy zoodanig ingeworteld dat zy niet meer kunnen uitgeroeid worden* (1). Sigismond had zich zelve nooit weten te bemeesteren, en hy was nu zoo ver gekomen dat hy de luiheid liefkoosde. Hy had geene andere gedachten dan voor de zoete rust; hy had liever den winter dan den zomer, omdat de nachten alsdan langer zyn. Met zulke geschiktheid komt men niet verre. De jongen groeide op; hy werd sterk en kloek, maer hy bleef vadsig en slaperig. Onverschillig voor alles wat hem omringde, vuil en slordig over zyne kleederen; hy rekende altyd op anderen,

(1) Daerom zegt men dat de gewoonte eene tweede natuer is.

en zoo bevond hy zich in den droevigsten toestand, toen hy eenigen tyd later zyne goede ouders verloor, die te vergeefs gepoogd hadden hem te verbeteren. Toen hy in vadsigheid zyn klein erfdeel opgeëten had, was hy verpligt op eene pachthoeve als veehoeder in dienst te treden ; in de stad kon hy immers niet blyven, hy had nooit moed genoeg gehad om eenen stiel aen te leeren. Maer daer hy op zyn gemak in de weiden sliep, in plaets van zyne kudde te hoeden, kwam op zekeren dag de wolf een zyner schapen verslinden, terwyl de hond aen eene andere zyde de verstrooide kudde te zamenbragt. Sigismond werd duchtig bekeven van zynen meester, maer dit belette hem niet zich korts nadien door den nacht te laten overvallen, en de lieden van de hoeve den angst op het lyf te jagen. De avondkoelte had hem eindelyk doen ontwaken, en toen hy zich op weg naer huis begaf, kwamen de andere knechten hem reeds tegen. Men telde de schapen ; er ontbraken er twee ! Men had des anderdaegs veel moeite om ze weêr te vinden. Sigismond had nu schoon om vergiffenis te smeeken en te beloven dat hy zich beteren zou, hy werd weggezonden. Hy leefde eenigen tyd van de openbare weldadigheid en vond een zeer droevig einde.

Verhaesten wy ons, terwyl wy jong zyn, met kracht onze kwade neigingen, die ons van onze pligten doen afwyken, te bevechten. De luiheid is eene der zeven hoofdzonden, en als men er zich aen gewend, moet men er zich ook op verwachten, vroeg of laet, van God en de menschen verlaten te worden.

4. *De geschiedenis van Cartouche.* (1)

Cartouche, vermaerde dief uit de verledene eeuw, had in een Collegie te Parys zyne studiën gedaen, en maekte van zyne kennissen geen ander gebruik dan om zyne slimheid en ondeugd te vergrooten. Eindelyk beging hy moorden en hy werd veroordeeld om te Parys, op de Grevenplaets, (2) levend geradbraekt te worden.

Gansch Frankryk had zich met dien Cartouche bezig gehouden, omdat de policie zooveel moeite had moeten inspannen om hem gevangen te nemen; hy werd eventwel gevat; want het is zeker dat de booswichten niet meer aen de wereldlyke straffen dan aen de knagingen van hun geweten en aen de goddelyke regtvaerdigheid ontsnappen kunnen.

Nooit was er meer volk te samen gestroomd op de Grevenplaets dan by de strafuitvoering van den beruchten dief; en alhoewel het zeer te mispryzen is uit enkele nieuwsgierigheid eene strafuitvoering te gaen zien, kregen de jonge lieden hier by de dood van Cartouche eene indrukwekkende en tevens ysselyke les.

Cartouche beklom het schavot met de handen op den rug gebonden: hy zag er zeer bedaerd uit; verscheidene beulsknechten omringden hem. Hy vroeg de toelating om tot het volk te mogen spreken; dit werd hem toegestaen. Een der knechten riep tot de menigte: Cartouche wil tot de vergadering spreken!.... en op eens heerschte de diepste stilte onder het volk. De booswicht naderde tot op den rand van het schavot en sprak de volgende rede uit:

« Ik sterf met berouw; ik stel myn betrouwen op de

---

(1) Uit de werken van Mevrouw Campan.

(2) Openbare plaets te Parys, waer men de booswichten halsregt.

goddelyke bermhertigheid, ik heb grooten troost ontvangen van den goeden en deugdzamen geestelyke, die het verhael van al myne misdaden heeft gehoord; maer ik wil myne dood ten nutte der huisvaders en onderwyzers maken, met u een kort verhael van myn ellendig leven te doen.

» Tot den ouderdom van zeven jaren, ben ik door myne ouders bedorven geworden. Ik ben met eenen fynen en vindingryken geest geboren; men lachte met de snakeryen waerover men my, tot myn goed, hadde moeten bestraffen. Men plaetste my in een Collegie; ik was een gulzigaerd; die ondeugd maekt jonge dieven, en worden zy niet tydig tot beternis gebragt, zoo worden zy groote booswichten. Vaders, moeders, voogden, onderwyzers, gy die my hoort, doet uwe pligt, bewaekt de eerste poogingen van de schandelyke ondeugd die my gebragt heeft waer gy my ziet.

» Aen de deur van het Collegie stond een fruit- en koekverkooper. Myne eerste diefte was een appel. Ik nam er eenen toen wy het Collegie uitkwamen om ter wandeling te gaen; ik nam er eenen tweeden by het terugkeeren. Ongelukkige en rampzalige dag! ik wist niet dat ik dan de eerste stappen naer het schavot deed, vanwaer ik heden, in myne laetste oogenblikken tot u spreek. Ik stool gedurende verscheidene maenden voort zonder ontdekt te worden.

Myne tweede diefte was een gebraden kieken, dat in eenen winkel, neven het Collegie, te koop lag. Weldra besloot ik geld te stelen; ik dorst van mynen leermeester 6 franken ontvreemden, vervolgens eenen louis; men verdacht my niet. Het werd vacancie; ik ging dezelve naer buiten by mynen vader doorbrengen, en ik ontstool hem vyf-en-twintig gouden louis. Hy deed my in het verbeteringshuis te Saint-Lazaer zetten; ik brak er uit, ik dwaelde in de velden rond, ik sliep in de bos-

schen; daer knoopte ik betrekkingen aen met dieven.

» Door mynen vindingryken geest, werd de dievenbende, waeraen ik my verbonden had, zeer gevaerlyk. Eindelyk, om van de policie niet gevat te worden (want het is die vrees, welke eenen dief tot moordenaer maekt) vergoot ik menschen bloed. Vaders en moeders, die my hoort, vergeęt niet dat myne eerste diefte een appel was; gy zoudt huiveren, moeste ik u zeggen wat al euveldaden op dien eersten misstap volgden!... gy zyt getuige van de regtvaerdige straf, die ik even zal ondergaen. »

Ziedaer myne kinderen, de redevoering van dien dief, welke moordenaer geworden was. Het is zeer waerschynlyk, hadde men die ondeugd, van haer ontstaen af, in hem gedempt, dat hy tot een eerlyk man opgegroeid ware en dat zyne ongelukkige ouders zyn schandelyk einde niet hadden moeten beweenen. *Hy die iets bezit, moet het eigendom van anderen eerbiedigen; hy die niets bezit moet het even eens eerbiedigen.*

Zy, die zulks niet doen, rangschikken zich onder de roovers, en, om de openbare veiligheid te handhaven, legt de strenge wet hare hand op de pligtigen.

5. *De gulzigaerd.* (1)

Felix had goede hoedanigheden, maer ééne leelyke gewoonte nam al hunnen glans weg! Felix was een gulzigaerd.

Als hy in den hof ging, was het niet om te wandelen of de zuivere lucht te scheppen, het was om, zonder onderscheid, aerdbeziën, aelbeziën, framboozen, krieken, peeren, abrikozen en pruimen te plukken. Meermaels maekten de onrype vruchten hem ziek; maer onpasse-

(1) Gevolgd naer Gockingk.

lykheden noch straffen bragten hem tot beternis. Hy kon noch spys noch drank zien zonder er lust toe te gevoelen; voor een stuk taert, zou hy op het dak van het stadhuis geklommen hebben.

Voor diefte en slechte daden had hy afschrik; maer het vooruitzigt van een lekker eetmael verdreef zyne vrees. Zyn geweten kwam in stryd met zyne maeg, en zyne maeg sprak altyd luider dan zyn geweten.

Zyne ouders bemerkten dat er soms het een en ander ontbrak in den melkkelder of in de eetschappraei; zy dachten eventwel dat de kat daer schuld aen had. Felix wachtte zich wel hun de waerheid te zeggen; maer op zekeren dag werd hy betrapt, en van dàn af mistrouwde men hem als eenen dief.

Felix bloosde van schaemte; hy beloofde zich te beteren, maer mogten zyne ouders op zulke beloften staet maken? Men zal er over oordeelen.

De volgende week had men, by gelegenheid der kermis, taerten gebakken, en men had ze in de voorraedskamer weggesloten. Het venster van die kamer, dat op den hof uitzag, was half open gebleven.

Die omstandigheid verleidde Felix. Door nieuwsgierigheid (zoo dacht hy) aengedreven, kroop hy heimelyk door het venster; en op het zigt der lekkere, nog versch rookende taerten, kwamen zyne kwade lusten op. Hy dorst eventwel geene taert schenden, hy ging rond de kamer om te zien of er geen ander lekkers stond; eindelyk vond hy eene schotel op den hoek eener kas staen; het scheen hem toe dat er wit poedersuiker in was.

Felix maekt zynen vinger nat, doopt dien in het witte poeder en lekt hem vervolgens herhaelde malen af. Eensklaps hoort hy voetstappen.... Hy spoedt zich in allerhaest door het venster, zoo als de katten en de dieven doen.

Maer nauwelyks is hy in den hof, of hy voelt eene geweldige pyn in zyne ingewanden; het is als wordt hy door een vuer verteerd, en hy doet hevige poogingen om te braken. Men komt toegesneld, men verzorgt hem, men brengt hem op zyn bed; men weet niet wat denken van dit schrikkelyk voorval. Eindelyk maekt hy bekend dat hy aen de schotel geweest is.

— « Ongelukkige, roept de moeder uit, gy hebt een mengsel van suiker en arsenik geëten dat daer stond om ratten te dooden. » — Men doet Felix eene groote hoeveelheid melk drinken als tegenvergift; de doktoor komt en schryft geneesmiddelen voor.

Het was te laet; Felix stierf in de ysselykste stuiptrekkingen. *Welke schrikkelyke les voor al de zulken, die hunne buitensporige lusten niet weten te beteugelen.*

6. *De koolen.* (1)

Eene werkzame vrouw kweekte in haren moeshof alle soorten van groenten. Eens gebood zy aen haer dochtertje de koolbladeren te reinigen en wel toe te zien dat er geene kleine gele vlekken op bleven; want, zegde zy, uit die eijeren zouden ontelbare vraetzuchtige rupsen komen, en om onze koolen schoon, groen en gezond te houden, moeten wy ze met zorg oppassen.

Lisa stelde dit werk tot een geschikter oogenblik uit en vergat het eindelyk teenemael. Hare moeder was ongesteld en kon in den hof niet gaen; maer toen zy weder hersteld was, en hare zaken kon nazien, vatte zy hare nalatige dochter by de hand en bragt haer by het koolperk. Al de koolen waren tot op de ribben door de rupsen afgevreten!

(1) Uit de verhalen van Kanonik Schmid.

Lisa stortte bittere tranen over hare nalatigheid; maer de moeder zegde haer : « Stel nooit tot 's anderdaegs uit, wat seffens kan gedaen worden. En bedenk ook, by het zigt onzer verlorene koolen, dat het kwaed in zynen oorsprong moet uitgeroeid worden, later is daer geen middel meer toe. —

7. *De perziken.* (1)

Een pachter bragt op zekeren dag vyf schoone perziken mede uit de stad. Zyne kinderen hadden nooit zulke vruchten gezien, zy meenden dat het appelen waren met eene zoo fraeije kleur en een zoo zacht vel; zy konden hunne bewondering niet betoomen. Elk kreeg eenen perzik; de vyfde was voor de moeder. Des avonds, toen de knapen gereed stonden om naer bed te gaen, vroeg hun de vader, hoe de perziken gesmaekt hadden.

— Lekker, goede vader, antwoordde de oudste; die vruchten hebben eenen byzonder aengenamen smaek; ik heb zorgvuldig den kern bewaerd, ik wil hem in de aerde steken en er eenen jongen boom uit kweeken.

— Wel, hernam de vader, gy zyt spaerzaem en voorzigtig, zoo als een goede landbouwer het dient te wezen.

— Ik, riep de jongste uit, ik heb seffens mynen perzik opgeëten, en den kern weggeworpen, maer moeder heeft my nog de helft van haren perzik gegeven. Ho, het was zoo zoet! dat smolt in den mond!....

— Gy hebt geene voorzigtigheid gebruikt, jongen, antwoordde de vader; maer die ligtzinnigheid is ook

(1) Naer Krummacher.

eigen aen uwen ouderdom. Gy zult later gelegenheid genoeg hebben om wyzer te worden.

De tweede zoon sprak dan : Ik heb den kern van mynen jongsten broeder opgeraept, ik heb hem gepletterd en er eene noot uitgehaeld, die zoo goed was als eene amandel. Dan heb ik mynen perzik verkocht, voor zoo veel geld dat ik er wel een dozyn vruchten kan voor koopen, als ik eens naer de stad gaen zal.

— Gy zyt voorzigtig, zegde hem de vader, misschien al te voorzigtig. God beware u gierig en hebzuchtig te worden. — En gy, Edmond? vroeg de vader aen den knaep die nog niets gezegd had.

Edmond antwoordde met zedigheid : Ik heb mynen perzik aen Joost, den zoon onzes buermans gegeven. De arme jongen heeft de koorts; hy dorst eerst die fraeije vrucht niet aennemen, maer ik heb ze op zyn bed neêrgelegd en ik ben heengegaen.

En wie van u, besloot de vader, zou aldus het beste gebruik van zynen perzik gemaekt hebben ?

En de dry eerste riepen te gelyk uit : Het is onze broeder Edmond !

Edmond zweeg, en zyne moeder omhelsde hem met vreugdetranen in de oogen.

8. *Het fluitje.*

Benjamin Franklin, schryver van zeer merkwaerdige volksboeken, vertelt in een zyner brieven eenen trek zyner jeugd, die tot nuttige overwegingen aenleiding geven kan. Hoort, myne vrienden, de woorden van den beroemden man :

« Toen ik een kind van vyf of zes jaer oud was, staken, op zekeren feestdag, myne bloedverwanten myne zakken vol dikke stuivers ; ik liep in allerhaest naer eenen winkel waer men speelgoed verkocht ; maer een andere

knaep liep my onder weg voorby met een fluitje in de hand wiens toonen my verrukten, en terstond gaf ik hem al myn geld voor het fluitje.

» Toen ik, heel te vreden over mynen koop, weêr te huis gekomen was, liep ik kamer in kamer uit al fluitende, tot groote verveling van al de leden myner familie. Myne broeders, zusters en nichten vernemen wat koop ik gedaen heb, en zeggen my dat ik wel tien mael te veel betaeld heb ; zy bragten my tevens voor oogen wat al goede dingen ik voor het overige van myn geld hadde kunnen koopen, zoo ik voorzigtiger geweest ware; zy spotten zoowel met my dat ik weende van spyt, en myne overwegingen baerden my meer verdriet dan het fluitje my genoegen verschaft had.

Dit voorval trof my, en was my daerom later ook van eenig nut. Telkens dat ik lust had om iets te koopen dat ik volstrekt niet missen kon, zegde ik by my zelven : *geef niet te veel voor het fluitje*, en ik spaerde myn geld.

» Toen ik een jongeling geworden was en in de wereld de daden der menschen begon na te sporen, ontmoette ik eene magt lieden die te veel voor het fluitje betaelden.

» Kwam ik eenen gierigaerd tegen, die gebrek aen het noodige leed, die het genot niet smaken wilde aen anderen goed te doen, die de achting en vriendschap zyner medeburgers niet betrachtte, om eenige stukken geel metael meer te bezitten : *arme man*, zei ik, *gy geeft te veel voor uw fluitje*.

» Ontmoette ik, integendeel iemand die het vermaek najoeg, alle edele gevoelens van het hart opofferde voor lage genuchten, zyne fortuin verspilde en zyne gezondheid krenkte : *Dwaze*, dacht ik, *gy baert u smarten in plaets van genuchten, gy betaelt uw fluitje te duer.*

» Zag ik er eenen andere die, verzot op schoone

kleederen, ryke meubels, prachtige rytuigen, zich boven zynen stand wilde verheffen, schulden maekte en in de gevangenis ging sterven: *Helaes,* zuchtte ik, *hy heeft zyn fluitje te duer betaeld.*

» Eindelyk heb ik bevroed dat de meeste ongelukken van het menschdom voortkomen uit de verkeerde schatting welke men van de waerde der dingen maekt, daer men aldus dikwyls *te veel voor het fluitje betaelt.*

» Eventwel beken ik dat men toegevend voor die ongelukkigen wezen moet, als ik overdenk dat ik met al de wysheid, waerover ik my vlei, nog niet teenemael buiten bereik der bekoring ben, en dat er nog vele gevallen kunnen voorkomen *waerin ik ook te veel voor het fluitje zou geven.*

9. *De oorsprong van Hansworst.* (1)

Het is in eene school dat Hansworst, de vrolyke en geestige persoonaedje, zynen oorsprong heeft gevonden. Men verhaelt dat er te Bergaem, eene stad in Italië, een beminnelyke knaep leefde, die zich even zeer door de goedheid van zyn hart als door de vlugheid van zynen geest onderscheidde. Hy was de troost zyner arme ouders die geene groote opofferingen voor zyne opvoeding doen konden. Maer hy was zoodanig bezield met de begeerte om zoo spoedig mogelyk zyne ouders behulpzaem te wezen, dat zyne meesters toegestemd hadden hem onder het getal hunner leerlingen te behouden, ofschoon hy hun het schoolgeld niet betalen kon. Hy heette Hansworst, was lief van aengezigt, bevallig van persoon en behendig in al zyne bewegingen Zyne makkers beminden hem, alhoewel hy hen altyd

(1) Uit het boek van M. H. Lebrun *Livre de lecture courante,* Paris, Hachette et Cie, 4 deelen in-12.

overtrof; zy dachten er niet aen hem eenige afgunst te betoonen, omdat hy altyd bereid was aen iedereen dienst te bewyzen.

Het was alstoen het gebruik met vastenavond aen ieder kind een nieuw kleed te geven. De scholieren wachtten dit tydstip met ongeduld af, want hunne jeugdige ydelheid was gevleid door het verkrygen van een versiersel waer zy een gansch jaer naer getracht hadden. De dag der prysuitreiking werd niet zoo vurig verlangd, want de pryzen waren maer voor eenigen, dewyl de nieuwe kleederen voor allen algemeen, voor geleerden en onwetenden, waren; doch neen, de arme Hansworst zou er geen krygen.

Eene maend vóór aschdag vertelden de kinderen onder elkander wat voor een kleed men hun bereidde; over de stoffe, de kleur, het maeksel van het kleed werd reeds geoordeeld en getwist; by iedere uitspanning hield men zich met dit gewigtig onderwerp bezig. Hansworst luisterde toe, maer sprak geen woord. « En gy, vroeg hem een zyner beste vrienden, wat voor een kleed maekt men u ? Men maekt er my in het geheel geen, antwoordde Hansworst; — men maekt er u geen! riepen al de kinderen met verwondering uit. — Neen, hernam hy, zonder het minste misnoegen te laten blyken omdat hy met zyn oud kleed blyven moest, dat kost te duer, myn vader is niet ryk, en hy is daerenboven dezen winter ziek geweest ; het zou my spyten, moeste men voor my zulke nuttelooze uitgave doen, daerenboven myn kleed is nog niet onbruikbaer; er zyn, het is waer, twee of dry gaetjes in en eenige vlekjes op, maer als myne moeder het eens in 't nieuw zal gewasschen hebben, zal het er nog zeer netjes uitzien. Dat zal u niet beletten my in uw midden te ontvangen en met my te spelen, niet waer ? Ho, neen, goede Hansworst, riepen de knapen allen te gelyk.

Intusschen raedpleegden de jonge gezellen onder elkander, en zy besloten er hunnen ouderen van te spreken, om Hansworst een kleed te geven. Wanneer zy allen elkander helpen, zullen de kosten zoo zwaer niet zyn en hunne ouders zullen er zeker niet tegen opkomen dat zy een weinig goed aen den besten leerling hunner school doen. Zy gelukten, zy verkregen wat zy vroegen en zy kwamen, blakende van vreugde, den jongen vriend hun offer brengen. In kinderlyke ligtzinnigheid, hadden zy eventwel aen de aerdigheid van hun geschenk niet gedacht. Elk had een stukje van het laken meêgebragt, waeruit zyn kleed gemaekt was, zoodanig dat er van alle kleuren onder waren. Hoe zou men een kleed uit zoo veel onderscheidene stukken maken ? De kinderen zagen nu die moeijelykheid in, en zy waren eenigzins verlegen. « Myne goede vrienden, zegde Hansworst, die hunne verlegenheid bemerkte, ik verzeker u dat uw geschenk my alleraengenaemst is en my opregt genoegen baert. Ik wil dat men my het kleed make. Op vastenavond mag men zich vrolyk opschikken. Al die afstekende stukjes hebben voor my des te meer waerde, daer elk hunner voor my eenen vriend verbeeldt.

Hy deed zoo als hy gezegd had ; en het nieuwe costuem had eenen volkomen byval in Bergaem. Hansworst was vlug en bevallig ; hy nam eene zwarte mom (masker) om afstek met zyne geestigheid te maken ; hy zette eenen gryzen vilten hoed op, waeraen hy eenen konynenstaert gehecht had ; hy wapende zich met eenen houten sabel of *lat*, en hy doorliep, al dansende en springende, de gansche stad, terwyl hy duizende aerdigheden en geestigheden zegde. Sedert dan is Hansworst een der aerdigste versiersels op onze vastenavondfeesten gebleven ; maer men heeft vergeten dat hy zyn bestaen aen de vriendschap te danken heeft.

10. *De nydigaerd.* (1)

Joost en August studeerden te zamen in een Collegie. Beiden waren zeer leerzuchtig; maer Joost wilde zynen voortgang enkel aen zich zelven te danken hebben, terwyl August nydig was op de makkers die vlugger leerden dan hy. Hy had voornamelyk zyn vergelykingspunt op Joost gevestigd. Het deed hem leed te zien dat Joost, om zyne goede hoedanigheden, van iedereen geacht en bemind werd ; daermeê kwol hy gestadig zich zelve, en hem docht dat hy niet gerust wezen zou zoolang zyn tegenstrever geen ongenoegen zou te verdragen hebben. August was bitsig iedere mael dat hy Joost ontmoette. Deze, die de goedheid zelve was, toonde hem zyn werk en vroeg hem : « Doet u dat genoegen? » August dorst niet neen zeggen, maer in den grond van zyn hart wenschte hy Joost alle mogelyke kwaed. Hy zonderde zich af en ging weenen van spyt als hy lof over zynen medeleerling hoorde spreken. Hy had een tegenzin voor de uren van uitspanning, want hy moest die in gezelschap van Joost doorbrengen.

Voor den laetsten wedstryd van het jaer, hadden al de leerlingen der school eene plaet na te teekenen. Joost werkte vlug en goed ; August, integendeel, naderde slecht, en deed al niet veel meer dan papier bekladden. Maer hoe kon het anders ? August besteedde zynen tyd aen het zoeken van middelen om Joost in zyn werk te stooren.

Op zekeren dag gaet hy heimelyk naer den lessenaer van zynen gehaten tegenstrever en giet een potje kleur

(1) Naer Cesaer Cantù (les récits du maître d'école) vertaeld uit het Italiaensch, Luik, H. Dessain, 1 deel, in-12.

over de teekening. Verbeeldt u het verdriet van Joost! en terwyl August hem zoo bedroefd zag, voelde hy eene zekere voldoening in zyn nydig hart.

Joost wanhoopte eventwel niet. Eenige dagen later, liep hy heel opgeruimd naer August, zeggende : « zie, vriend, ik heb myne teekening opgekuischt. »

August verbleekte. Hy veinsde eventwel aengenaem verrast te wezen, en zegde : « Hoe hebt gy dat kunnen doen? »

Joost vertelt hem openhartig hoe hy gedaen heeft; het papier is nog wel wat vuil, maer met de schaduwen wat donkerder te maken en de tinten wat te versterken, zal men geene vlekken meer zien. August beefde en sprak by zich zelve : « Eene andere mael, zal ik alle poogingen vruchteloos weten te maken. »

By de eerste gelegenheid breekt de booze nydigaerd den lessenaer van Joost open, en maekt met zyn pennemes eene diepe kruissnede over de teekening. Dit mael kan de beschadiging niet meer aen een of ander ongeval toegeschreven worden; het booze inzigt is hier blykbaer. De overste van het Collegie neemt inlichtingen ; al zyne nasporingen blyven echter vruchteloos. August verborg zyne booze vreugd onder het masker der toegenegenheid ; hy scheen zeer gevoelig aen het ongeluk van zynen vriend ; wie zou hem aldus verdacht hebben ?

Joost herinnerde zich, in zyne droefheid, eene spreuk welke hy dikwyls van zynen grootvader had hooren zeggen : « *de nacht brengt raed mee.* » Hy stelde het dus tot 's anderdaegs uit om een besluit te nemen. By zyn ontwaken dacht hy niet meer aen het kwaed, maer aen de middelen om het te herstellen ; en toen August hem weêr geveinsden troost kwam brengen, was zyn besluit reeds genomen, hy zou, tot spyt van den nydigaerd, de teekening op nieuw beginnen. « Ik zal wer-

ken zonder ophouden, zegde hy, en ik zal eene teekening maken, welke niet zoo veel gebreken als de eerste hebben zal. »

Zoo gezegd, zoo gedaen ; twee weken later was de nieuwe teekening zoo ver gevorderd als de oude. August die meende dat hy zynen gevaerlyksten tegenstrever buiten stryd gesteld had, was nog minder vlytig geweest dan naer gewoonte ; als hy nu de nieuwe teekening zag, barstte hy van spyt, en hy verzon nog eenen boozeren trek. Daegs voor de oordeelvelling, terwyl iedereen sliep, sloop August heimelyk in de teekenklas, nam het werk, waeraen Joost den vorigen dag de laetste hand gelegd had, en wierp hetzelve met geweld door een venster waeronder eene rivier stroomde ; August meende dat de teekening in het water gevlogen was. Na zyne slechte daed gepleegd te hebben, ging hy weêr te bed.

Nu ben ik ten minste gerust, dacht hy ; en 's morgends kon hy nauwelyks zyne schandelyke vreugde verbergen, terwyl hy den wanhopigen Joost overal naer zyne teekening zoeken zag. De arme jongen stortte overvloedige tranen ; na zooveel moeite, na zooveel geduld ; na zooveel hinderpalen overwonnen te hebben, moest hy in de vergetelheid blyven, en voor eenen luijen leerling aenzien worden. August had zyn doel bereikt.

De leerlingen zitten reeds allen, met hunne teekening voor zich, op behoorlyke plaets. De heer Schoolopziener is opzettelyk door de overheid gezonden om het werk der leerlingen te keuren. Hy treedt binnen, al de leerlingen staen regt ; hunne harten kloppen geweldig. Joost is gansch mistroostig en neêrslagtig. Maer wat? De Schoolopziener houdt eenen rol papier in de hand, hy ontvouwt denzelven; wie zou zulks gedacht hebben ? Het is de teekening van Joost !

Onder het venster, langs waer August de teekening weggeworpen had, stond een boom ; het papier was op deszelfs takken blyven hangen, en toen de heer Opziener met een schuitje van den stoomboot aen land gekomen was, had hy de teekening bemerkt en dezelve doen halen; zy beviel hem uittermate. Van wien is die teekening, vroeg hy? — De myne, de myne! riep Joost, die, met vreugdetranen in de oogen, naer den Opziener liep, om zyne teekening weêr te nemen, als of hy eenen verloren schat weêr gevonden hadde.

Elkeen deelde in die vreugde; een enkele was er spytig om. Dan zegde de heer Opziener, als of hy de gansche geschiedenis der teekening gekend hadde. « Zekerlyk is het zoo Gods wil geweest, dat ik by toeval de teekening vond; Joost, gy zyt een brave jongen en uw goed gedrag zal niet zonder belooning blyven. En de booze, die u benydt, zal strengelyk gestraft worden door de knagingen van zyn geweten, en door de verzekering dat het kwaed, welk hy u doen wilde, ten uwen goede is gekeerd. »

De ouders van Joost waren tot verval gekomen en hadden talryke kinderen. Op voorstel des heeren Opzieners, verkreeg de leerzame Joost van het Staetsbestuer eene beurs om kosteloos zyne studiën voort te zetten; dat was wel zeker voor hem en voor zyne ouders eene schoone belooning. Een geluk komt nooit alleen. Eenige jaren later werd hy tot Professor benoemd in het zelfde Collegie, waer hy zyne studiën gedaen had. Heden nog arbeidt hy ieverig aen het edele werk der jeugdopvoeding; hy wordt algemeen geacht en bemind, en hy bevestigt door zyn voorbeeld het spreekwoord dat *hy die wel doet, wel heeft.*

En August? Ho August, die heeft ook, te regte, geoogst wat hy gezaeid had. De nyd is eene ondeugd die zeer moeijelyk te verbeteren is. Joostes geluk was voor

August eene pynelyke degensteek. Hy werd gedurig door spyt en berouw gekwollen en teerde uit; nauwelyks 16 jaren oud, werd hy in het graf gelegd.

De dichter heeft wel gelyk toen hy zingt :

Hy, die eens anders leed betracht,
Bewerkt zyn eigen ongeluk.

11. *De koord.* (1)

Twee kleine bedelaers vochten om te zien wie van beiden het stuk oude koord zou hebben, dat zy op straet gevonden hadden. Gwy trok de koord aen 't eene eind en Klaes aen 't ander; de koord brak, en beiden vielen in de modder. — Een voorbyganger, welke dit tooneel gezien had, zegde hun : — « Gy hebt juist wat allen twisteren te wachten staet; zeker is het dat zy eindelyk met schaemte en spot overladen worden, zoo als gy nu met modder overdekt zyt. »

12. *Mynheer Ongaef.* (2)

Mynheer Ongaef is openhartig en regtvaerdig; maer hy zou voor niemand zynen hoed afnemen. Hy gaet ter kerke, hy leeft de wetten na, zyn woord is onverbreekbaer, hy is weldadig, en eventwel wordt hy niet bemind — Waerom ?

Oordeelt, myne vrienden: Mynheer Ongaef draegt een slordig en vuil kleed; zyn opschik laet zynen stand niet vermoeden; hy is getrouw gebleven aen de

(1) Uit de werken van Kanonik Schmid.

(2) Uit *l'honnête homme* van Cesaer Cantù. Luik, H. Dessain, een boekdeel in-12.

modes van vroegere eeuwen. Hy liegt nooit, maer de waerheid wordt in zynen mond ruw en honend. Hy zal u, by voorbeeld, zeggen : « Gy zyt wel leelyk, » of « ik heb eenen Hottentot van uwe gestalte gezien, » of « gy moet niet veel zien met één oog. » Heden is hy welgezind, hy schertst ; morgen zal hy zwaermoedig en gramstoorig wezen ; zyne woorden zullen hard zyn, als of hy boos ware ; wil dan met hem eene redekaveling aengaen, dat is onmogelyk ; als men hem aenspreekt, verstaet hy niet wat men hem zegt, hy geeuwt en vraegt korts nadien : « Wat zegdet gy? » of wel hy onderbreekt u te midden uwer rede. Maer geraekt hy zelve aen 't vertellen, dan komt er geen einde aen; men zou zeggen dat hy zyne woorden één voor één schift ; hoort gy hem ? Zulk eenen... ge weet... zeg my zynen naem eens.... Dat land... gy kent het wel... help my dan. » Terwyl hy spreekt, blaest hy u in het aengezicht ; als hy geeuwt, bulkt hy ; moet hy hoesten of niezen, hy bespat al wat rond hem is. Loopt hy iemand op het lyf, of trapt hy op de voeten, hy zou zich wel wachten daer voor verschooning te vragen. Bewyst gy hem eenen dienst, hy zal u nooit bedanken. Ontmoet hy iemand, hy zegt noch goeden dag noch goeden avond. Als men hem zegt : « Ik groet u » is hy in staet te antwoorden : « wat maken my uwe groetenissen. » In zyn huis maekt hy een helsch gerucht ; laet men verstaen dat dit de geburen hindert, hy antwoordt : « Ik ben ten mynent. » Aen tafel spreekt hy van dooden, van wonden, van mest en andere walgelyke dingen. Hy komt binnen zonder de deur achter zich te sluiten. Leest gy een boek of een dagblad, hy rukt het uit uwe handen om het vóór u te lezen. Hebt gy eenen brief in handen, hy slaet er eenen oogslag op. In een rytuig neemt hy altyd de beste plaets. By den haerd is de schouwhoek voor hem alleen nog te klein.

In de kerk zet hy zich te midden op de bank, en zou voor niemand plaets maken, zelfs voor geene oude en gebrekkelyke persoonen. Laetst trad hy door eenen zwaren slagregen over straet met eenen regenscherm, hy ging de vrouw van eenen hoogen ambtenaer voorby zonder haer den zuiveren voetweg af te staen of haer zynen regenscherm aen te bieden. Wordt er in zyne keuken een glas gebroken, daervoor houdt hy een oorverdoovend getier. In eene menigte volks stoot en stampt hy iedereen, omdat hy altyd vooraen wil wezen. Als men hem ten eten vraegt, laet hy zich eene halve uer wachten. Hy ontleent een boek, maer hy geeft het niet weêr. Stelt men hem voor regts te gaen, zeker gaet hy links; wil men naer den waterkant, hy gaet op den heuvel.

Zelfs de diensten, welke hy bewyst, zyn ontbloot van alle vormen. Hy geeft lekkere gastmalen, hy heeft fyne wynen, en zyne vrienden vreezen by hem te gaen, want de beste schotel, een goed onthael, ontbreekt by hem altyd. Als hy eene aelmoes aen eenen bedelaer geeft, is het zeker dat hy hem honen zal met hem luijerik, opeter van een anders goed te noemen. Hy bemint zyne bloedverwanten, hy zal hun zyne geheele fortuin achter laten; maer hy zou hun geene de minste blyken van toegenegenheid geven, wat nogthans zoo weinig kost en zoo veel waerde heeft. Nooit een vriendelyk woord, nooit een feest- of nieuwjaergeschenk. Hy heeft de fraeiste bloemen in zynen hof, maer zeg hem dat hy eenen ruiker aen zyne nichten zenden moet; dat hy bloemenzaed, dahliaswortels, cameliascheuten, enten van fruitboomen zou geven, gy zult zien hoe bot hy u aenspreken zal. Hy heeft eenen perzikboom die jaerlyks overvloedige vruchten draegt; met een paer perzikken te zenden, kon hy iemands gunst winnen, hy denkt er niet aen, hy laet ze liever op den boom

verrotten. Op zekeren dag had hy er eventwel eenige aen zynen neef gegeven, maer in plaets van daer eenige goede woorden by te voegen, als: « zie dat gy wel leert, wees uwer moeder gehoorzaem; » zegde hy: « daer, ik weet toch niet wat er meê te doen. »

Is het wel eene misdaed te handelen zoo als M. Ongaef? Neen, maer ik wil u bewyzen dat het niet voldoende is *regtvaerdig* en *weldadig* te wezen; men moet daerenboven *beleefd*, het is te zeggen, vriendelyk en gezellig zyn. Zy, die de handelwys van eenen M. Ongaef moeten verdragen, voelen er zich door gekwetst, en wy hebben het regt niet iemand te kwetsen. Wy baren dikwyls genoeg onaengenaemheden aen anderen zonder het te willen; laet ons dit ongenoegen vergoeden door het vermaek van wederzydsche beleefdheid. De wederzydsche beleefdheid is eene wezenlyke pligt, zy is daerenboven het beste middel om de toegenegenheid te winnen. Waerom eet men gaerne honig? Omdat hy zoet is. Wellevendheid en schoone manieren zyn als het vernis op de meubels. Eene kas uit ongeschaefde planken getimmerd, is zoo sterk als eene andere, maer bevalt zy evenzeer? Eene goede soep in eene vuile telloor zal u doen walgen.

13. *De vergulde noten.*

« Op Kersavond, zegt de Kanonik Schmid, is het in de meeste duitsche familiën het gebruik eenen kersboom op te sieren tot vermaek der kinderen. Op zulken avond dan waren eens een geheelen hoop kleinen rond eenen dergelyken boom vergaderd, waerop alle soorten van lekkernyen en speelgoed met lintjes vastgemaekt waren. Er waren onder ander ook vergulde noten op, en die schitterden wonderschoon in de oogen van den kleinen Pieter; hy brandde van verlangen om er eenige

te bezitten. Zyne moeder had hem schoon te zeggen, dat die noten maer tot opsiering van den boom dienden, Pieter wilde zulks maer niet verstaen. Hy weigerde de bruine noten, en wilde met geweld vergulde noten hebben, die, zegde hy, zeker goede amandelkernen moesten bevatten.

« De moeder meende hem dan niet beter te kunnen bestraffen, dan met hem de noten te geven; zy gaf al de bruine noten aen hare andere kinderen. Vooreerst was Pieter verrukt van blydschap; hy kraekte zyne vergulde noten, maer, helaes! zy waren ledig! en zyne gezellen dreven lustig met hem den spot.

« Zyn vader zegde hem dan, dat hy, om die vergulde noten te maken, niets anders genomen had, dan schelpen van ledige noten, welke hy te samengeplakt en met een weinig klatergoud overdekt had.

« En wat meer is, myn lieve Pieter, voegde de vader er by, er zyn in de wereld vele lieden, welke aen deze bedriegelyke noten gelyken; zy schitteren van buiten, maer van binnen zyn zy ledig. Waeruit te besluiten is *dat men nooit naer den schyn mag oordeelen*, wil men niet dikwyls in zyne hoop bedrogen wezen. Gy hebt er thans een treffend voorbeeld van. »

14. *Het weldadige kind.*

Over eenige jaren was een gansch dorp uit de omstreken van Bordeaux de prooi der vlammen geworden. Een hevige wind joeg het vuer met zulke snelheid van het een naer het ander huis voort, dat men geenen tyd had om de verwoesting te dempen. Meer dan tachtig persoonen, waeronder krachtelooze grysaerds, gebrekkigen, jonge kinderen en arme werklieden, bevonden zich, op minder dan één uer tyds, zonder hulpmiddelen, zonder schuilplaets, byna zonder kleederen. Droe-

vig schouwspel ! Men zag de ongelukkige landlieden met hunne ziekelyke en verstevene kinders op den arm (want het was midden in den winter) al zuchtende en kermende ronddwalen, niet wetende waer eenen schuilhoek te vinden. De waerde herder van het dorp had zelf alles verloren ; om zyn eigen lot bekommerde hy zich weinig, maer het aenzien der ellende die hem omringde verscheurde zynen boezem ; hy dacht enkel op de middelen om zyne parochianen zoo gauw mogelyk eene voldoende hulp toe te brengen. Hy doorliep de naburige dorpen, om den yver der weldadige lieden, ten voordeele der slagtoffers van den brand, aen te sporen ; hy bezorgde hun nachtverblyf, hy opende inschryvinglysten, zamelde geld, voedsel en kleederen in ; hy liet zelfs een treffend verhael van de schrikkelyke ramp in de dagbladen drukken. Zyne poogingen bleven ook niet onbekroond. Er werden hem van alle kanten geld, eetwaren en kleederen toegezonden. Het was voor hem een dag van waer genoegen, toen hy, met zooveel geweten als omzigtigheid, de milde giften onder de slagtoffers mogt uitdeelen.

Onder de persoonen die hunne offeranden in zyne handen kwamen storten, was er een jonge knaep uit een naburig dorp; hy trad bevreesd by den herder binnen, en zegde ; « Mynheer de Pastoor, ik zou u wel geerne eene bede toesturen , maer ik weet niet of gy het niet kwalyk nemen zoudet.

— Spreek maer op, myn lief kind, zegde de eerbiedwaerdige geestelyke, zoo ik u in iets helpen kan, zal ik het volgaerne doen. — Ho, neen, dat is het niet, antwoordde de knaep ; wat ik u vragen durf is dat gy dit weinige geld en dit oud kleed zoudet willen aennemen voor de ongelukkige afgebranden ; het is niet veel, ik weet het wel, maer ik heb niet meer ; en ik zou my gelukkig achten, konde ik ook iets bybrengen ter ver

zachting van het lot onzer lydende naburen! Myne zuster zegde, dat het niet de moeite waerd was om met zoo weinig by u te komen, maer ik heb aen den lust u hetzelve aen te bieden niet kunnen wederstaen, hoe onbeduidend het ook zy. — Gy hebt zeer wel gedaen, antwoordde hem de herder, en tranen van aendoening blonken in zyne oogen. *Elk geschenk, uit goeden harte gedaen, heeft zyne waerde,* en zoo is het uwe. Volhard in die goede gevoelens, doe het goede in de mate van uw vermogen; gy zult de vrede in uw harte dragen en God zal u zegenen. Weet dat ons aller goede Vader rekening houdt van een glas water hetwelk in zynen naem wordt gegeven, en dat by Hem de penning der weduwe zooveel waerde heeft als de overvloedige giften der ryken. »

15. *De ongehoorzaemheid.*

Verleden jaer waren de rivieren toegevrozen; wat waren er schaetsryders en glydstoelen op het ys! De zonnestralen hebben korts nadien den dooi aengebragt. De ysbreuk was reeds te voorzien, toen de schooljongens nog dagelyks hunne vermaken hernieuwden. Adolf en Karel waren van de stoutsten. Hun vader, die het gevaer voorzag, verbood hun, op zekeren zondag, na de hoogmis, op het ys te gaen. Zy gaven geene acht op zyn verbod. Wat gebeurde er? Het ys brak onder Adolfs voeten, de ongelukkige jongeling verdronk! Karel, die op eenigen afstand was, wilde zynen broeder ter hulpe snellen, viel en brak zyn been. Welke les voor de ongehoorzame kinderen! — Ik ken nog een voorbeeld in den zelfden aerd: Jooris gleed schrylings langs de leuning van den trap af, viel en was dood; zyne ouders hadden hem eventwel meermaels verboden iets zoo gevaerlyks aen te vangen. — *Hy, die niet hooren*

wil, zal voelen, dat is eene waerheid van alle tyden. Bevatten die twee feiten niet nog eene andere les, myne vrienden? Voorzeker, en verliest dezelve nooit uit het oog. Het is dat *hy, die zich ligtzinniglyk aen het gevaer blootstelt, eindigt met er in te vergaen*; volgt dan nooit Adolf, Karel of Jooris na. Maer wat denkt gy van Karel? Is hy niet diep te beklagen, daer hy zyn been gebroken heeft met Adolf te willen redden? Ja, zeker, maer waren zy beiden niet ongehoorzaem geweest, Adolf zou niet dood zyn en Karel zou zyn been niet gebroken hebben.

Onze ouders zyn onze beste vrienden en onze beste raedgevers. Wanneer zy onze vermaken hinderen dan doen zy zulks tot ons goed; zy hebben meer ondervinding dan wy, en weten dus ook beter wat ons betaemt. Het is byna altyd uit hoogmoed, uit menschelyk opzigt of uit koppigheid dat wy ons tegen hunnen wil verzetten, en dat wy ons onheilen op den hals halen. Hy, die opregt God bemint en vreest, zal ook zyne ouders liefhebben en zal hun in geenen deele willen mishagen. Zoo wy meer op onze pligten dachten, wy zouden ze gemakkelyker vervullen, en wy zouden begrypen dat de zelfsvoldoening een veel grooter goed is dan het kortstondig en ydel vermaek dat wy er by vinden, met tegen de bevelen onzer wettelyke overheden, volgens onze eigene grillen, te handelen.

16. *Zedigheid.* (1)

Een koning van Persië wandelde op zekeren dag buiten zyne hoofdstad, Ispahan, en ontmoette eenen knaep die de schapen hoedde; hy had iets bevalligs en

(1) Uit de *Lettres édifiantes*.

beminnelyks in de trekken dat hem boven zynen stand verhief. De Koning ondervroeg hem en was zoo verrukt over zyne antwoorden dat hy terstond besloot den knaep naer zyn paleis te doen brengen en hem eene goede opvoeding te bezorgen. De jongeling groeide op en beantwoordde volkomen aen de verwachting van den Vorst; deze hem zeer bekwaem achtende, liet hem opvolgendlyk verscheidene bedieningen waernemen en verhief hem eindelyk tot de hooge waerdigheid van eersten Minister. Eene zoo spoedig gemaekte fortuin moest den gunsteling eene menigte afgunstigen op den hals halen; deze besloten hem, wat het ook kosten mogte, ten onder te brengen.

Om daerin te gelukken, poogden zy den Koning te overtuigen dat zyn eerste Minister onverzaedbaer was en van zyn gezag gebruik maekte om, op eene onwettige wyze, al het goud der provinciën in zyne eigene schatkist te stapelen: « Uwe Majesteit kan er zich met eigene oogen van overtuigen, zegden zy, met hem zyne kisten te doen openen en te onderzoeken wat zy behelzen.

De wyze Vorst, die bevroedde wat de haet en de list vermogen om de onschuld te belagen, wilde zich in eigen persoon overtuigen van de waerheid of valschheid der beschuldiging. Hy begaf zich by zynen Minister en gebood hem zyne koffers te openen. De Minister, zonder ten minste verwonderd of verslagen te schynen, opende de koffers den eenen achter den anderen, uitgezonderd éénen; de Koning onderzocht ze allen en vond er volstrekt niets in dan voorwerpen van eerste noodzakelykheid voor een man van hoogen rang. « En die koffer, welken gy niet opent, vroeg hy, wat behelst die? » De Minister aerzelde denzelven te openen; maer op herhaeld bevel, gehoorzaemde hy. Hoe stond elkeen verbaesd! De koffer bevatte

niets anders dan een kleed van grove stof, een paer hoozen en eenen herderstaf. « Wat beduidt zulks, vroeg de Koning, en waerom hebt gy geaerzeld den koffer te openen?» — « Sire, antwoordde de gunsteling, het is omdat de schatten, welke ik u vooreerst getoond heb, my niet toebehooren ; gy hebt ze my gegeven, gy kunt ze my ontnemen ; maer dit kleed, die hoozen en die staf zyn myn eigendom ; ik bewaer dezelve met een godsdienstig gevoel, ik aenschouw ze van tyd tot tyd om my mynen vorigen stand te herinneren en om ze moest ik eenmael uwe gunsten verliezen, met geluk weder te nemen ; daerom, Sire, schat ik dien koffer van hoogere waerde dan al de schepters der aerde. »

Dit gedrag en dit antwoord bevielen den Vorst, die voortaen nog meer blyken van achting en toegenegenheid aen zynen Minister gaf.

Wat is het fraei, maer ook hoe zeldzaem is het, zulke gevoelens te bewaren, als men van eenen lagen stand tot zulke fortuin gekomen is!

17. *Onregtvaerdig vermoeden.* (1)

In 1609, na eene lange gevangenschap in Barbaryë, zag de H. Vincentius a Paulo eindelyk zyn vaderland weder. Hy vestigde zich te Parys, alwaer zyne voorbeeldige godsvrucht, zyne onuitputbare weldadigheid en zyne uitstekende kennissen in het leiden der zielen hem de achting van de Berulle (2), van Franciscus van Sales (3),

(1) Uit het leven van S. Vincentius a Paulo, door Collet.

(2) De Kardinael de Berulle, stichter van de Congregatie der Oratorianen.

(3) S. Franciscus van Sales bewees aen de Kerk, in moeijelyke omstandigheden, de grootste diensten door zyne schriften en sermonen.

met één woord, van allen die de deugd beminden, verworven. De beproevingen en kwellingen spaerden hem eventwel ook niet; hy was nog geen jaer terug, toen zyn geduld zoo pynlyk op de proef werd gesteld dat hy wel de ketenen, die hy in Afrika had gedragen, hadde mogen terugwenschen.

Hy bewoonde met den regter de Sore eene kamer omstreeks Pouy (1). Die regter was op zekeren dag 's morgends vroeg uitgegaen en had vergeten den sleutel van eene kas te trekken, waerin hy zyn geld geplaetst had. Vincentius moest geneesmiddelen innemen en was te bed gebleven; de dienaer die hem dezelve bragt, zocht overal rond naer een glas, ontwaerde het geld en nam het mede. De som beliep tot 4000 kroonen.

By zyne terugkomst was de regter verslagen zyne beurs niet meer te vinden; hy vroeg ze dadelyk, ja, eischte ze met gramschap. Vincentius a Paulo, die niet gezien had wat er gebeurd was, antwoordde dat hy van de beurs niets wist. Daerop liet de regter zynen toorn uitbarsten; alleen het stilzwygen, het geduld konden Vincentius hier tot blyken van onschuld dienen. De regter verbandde hem uit zyn gezelschap, hy belasterde hem overal, tot zelfs in het huis van de Berulle. In eene zoo droevige omstandigheid, vooral voor eenen jongen vreemdeling, voor eenen priester, die zyne faem ongeschonden moet bewaren, verloor Vincentius de vrede des harten niet. Hy antwoordde op alle beschuldigingen dat: Hy, die hem eens oordeelen moest, de waerhêid en zyne onschuld kende (2).

---

(1) S. Vincentius a Paulo werd in dat zelfde dorp Pouy in 1576 geboren; zyn gansch leven was eene reeks van weldaden en christelyke deugden. Hy stichtte het Vondelingshuis en de Congregatie der Lazaristen. Hy mag, te regt, als een der grootste weldoeners des menschdoms beschouwd worden.

(2) « Vrees het oordeel der menschen niet, als uw geweten en

Hy, die hem in 't vervolg meest, maer te laet, bewonderde was de regter zelf, welke hem zoo wreedelyk behandeld had. De dief, die even als hy, uit de streken van Bordeaux was, werd aldaer, wegens eene nieuwe misdaed in de gevangenis geworpen. Hy kende den regter de Sore zeer wel, en hy wist bepaeld goed dat de beurs, welke hy gestolen had, hem toebehoorde. Aengedrongen door de wroegingen van zyn geweten, die zich gewoonlyk in oogenblikken van tegenspoed het hardst doen gevoelen, liet hy den regter by zich roepen. Hy verklaerde zich schuldig aen de diefte, welke men Vincentius a Paulo ten laste had gelegd, en beloofde eene volkomene wedergaef. Die magistraet zag alsdan de gansche onwaerdigheid van zyn gedrag en al het hatelyke van zyne la teringen in. Om zyn leedwezen te verzachten, schreef hy eenen langen brief aen Vincentius a Paulo om hem vergiffenis af te smeeken, zeggende dat, *indien hy dezelve niet verwierf, hy zich in persoon naer Parys zou begeven om zich, met de koord om den hals, voor de voeten van den ten onregt beschuldigde te werpen.* De godvreezende priester wilde hem de kosten, moeite en vernedering eener dergelyke reis sparen; hy had hem zyne hevigste buitensporigheden vergeven. Kon hy anders dan hem vergeving schenken, wanneer hy zoo stellige bewyzen van zyn leedwezen kreeg? —

18. *Amyntas.* (1)

Amyntas bevond zich in eenen droevigen toestand.

---

uwe godsvrucht uwe onschuld belyden. Het is goed, het is gelukkig aldus te lyden : zelfs is het niet pynlyk voor een ootmoedig hart, dat meer op God dan op zich zelven betrouwt. » (Navolg. Christi, B. III, c. 37.)

(1) Naer het Hoogduitsch van Gellert.

Zyn arbeid was nauwelyks toereikend voor het onderhoud van zyn talryk huisgezin. Eens had hy te kiezen tusschen de uitbetaling van tien kroonen aen zynen huismeester of zich des anderdaegs met zyn geheel gezin zonder schuilplaets te bevinden. In dien nood begaf hy zich tot eenen ryken man, voor wien hy werkte, en hy smeekte hem de som, welke hy noodig had, te willen voorschieten. Zyn verzoek werd toegestaen.

Maer was het voldoende in korte woorden den staet zyner ellende bloot te leggen? Neen, de ryke liet hem weenen; tot tweemael toe was Amyntas, met het hart overstelpt, op het punt de schitterende zael des ryken te verlaten. De ryke verweet hem op scherpen toon zyne armoede; hy sloeg een register open, las de namen van een aental slechte schuldenaers voor, en met elken naem ging eene reeks beleedigingen gepaerd. Eindelyk versprak hem de eerlyke Amyntas eenen interest van zes ten honderd comptant te zullen betalen, en hem dadelyk voor de geheele som eene belofte van weêrschieting te onderteekenen.

Terwyl de ryke nog bezig was met het geld te tellen, kwam er een arme werkman binnen, die smeekte om een voorschot van enkel twee kroonen op zyn dagloon te kunnen bekomen, hy bevond zich in dringenden nood. « Gy zult niets krygen » riep de geldman in gramschap uit. De ongelukkige bad en smeekte te vergeefs; hy had met een onverbiddelyk hart te doen. Hy verwyderde zich evenwel niet Het ongeduld en de woede des ryken braken uit: « Vertrek, ellendige schelm! vertrek, dief! riep hy uit. — » Ik, een schelm! een dief! antwoordde de arme man; dat is te veel! de eer is kostbaerder dan het goud; dit zal ik u voor het geregt doen bekennen. Amyntas, ik neem u tot getuige : « Dit zeggende vertrok hy met haest. » Amyntas, sprak nu de hardvochtige ryke, na eenige stonden stil-

zwygen, Amyntas, zoo men u als getuige voor het geregt roept, zult gy my het genoegen doen te zeggen dat gy niets gehoord hebt; ik zal er u dank voor weten. Als gy wilt, zal ik u twintig kroonen, in plaets van tien, leenen; want ik zou niet gaerne door het geregt veroordeeld worden voor die scheldwoorden, welke my in een oogenblik van opgewondenheid ontsnapt zyn. Dit zou schadelyk voor mynen goeden naem wezen. Beschuldig my dus niet voor het tribunael; zie, deze twintig kroonen zyn voor u, en zoo zullen uwe zaken weêr goed staen.

Mynheer, antwoordde Amyntas, sedert twee dagen heb ik gebrek aen brood om myne kinderen en my zelven te voeden; als ik nu weêr in myne woning treed, zal ik die arme schepsels van honger hooren kryten. Wat ik lyd is niet te zeggen; onze huismeester gaet ons op de straet zetten.... Maer er is een God in den hemel en ik stel myne hoop op hem. Behoud het geld dat gy my aenbiedt, en leer van my *dat een zuiver geweten kostbaerder is dan al de goederen der aerde.*

19. *De gramschap.* (1)

Twee broeders leefden te samen in het vaderlyk huis; de eene was zachtaerdig en beraden, de andere liet zich door de gramschap vervoeren. « Myn zoon, zoo had hem zyn oude vader meermaels toegesproken, vrees de gevolgen van zulke kwade neiging; uwe gramschap zou u misschien eens ongelukkig maken; uwe moeder en ik zouden er eenmael tranen om storten. » Die woorden waren niet bekwaem geweest de hevigheid van 's jongelings karakter te temperen. Eens

(1) Door M. de Rheville.

werkten de twee broeders te samen op het veld, een klein geschil ontstond onder hen; de jonge gramstoorige wordt allengskens heviger, honende woorden en bedreigingen ontvallen zynen mond; hy vergeet dat hy voor zynen broeder, voor zynen besten vriend staet, en op het uiten van eenige verwytingen van dezen, stygt zyne woede ten top, en hy werpt met geweld eene spade naer zynen broeder.

Helaes! hy voorzag niet welke gevolgen die daed hebben kon; de ongelukkige is aen het hoofd getroffen, hy stort ter aerde, en het bloed stroomt uit zyne diepe wonde! De schuldige verbleekt op dit zicht: « Wat heb ik gedaen! » roept hy uit, en hy werpt zich op den gekwetste; hy wil het bloed stelpen, hy verscheurt zyne kleederen; alles te vergeefs! weldra drukt hy een koud lyk in zyne armen. Hy is de moordenaer zyns broeders !....

Wie zou zyne droefheid schetsen! Broeder, broeder! riep hy, alsof de ongelukkige hem nog hooren kon, broeder, keer tot u zelven, rigt uwe oogen naer my..... Myn God, is hy dood? Is het waer dat ik hem gemoord heb? .... En hy beschouwt met afgryzen dit roerlooze lyk, hy heft het krachtelooze hoofd op, hy voelt of het hart niet meer klopt, hy neigt zich naer de doodblauwe lippen om nog eenen ademtogt te bespeuren..... Maer alle hoop is verloren « Wat heb ik gedaen! herhaelt hy met angst, waertoe heeft my de rampzalige gramschap gebragt! ..... Vader, vader, wat zult gy my zeggen? en gy myne moeder, wat al bittere tranen zult gy storten? Gy zult uwen schuldigen zoon verstooten; gy zult hem met uwe vervloekingen overladen! Vader, moeder, ho, ik zal de oogen tot u niet meer durven verheffen! waer vlugten! waer my verbergen!... Doch neen, ik moet hier blyven om die dierbare overblyfsels te bewaken. — » Hy nadert nogmaels tot het lyk,

raekt hetzelve aen, en roept uit! « Myn God, wat is hy reeds koud! »..... en die koude doet zyn gansch ligchaem huiveren!

Ondertusschen waren de vader en de moeder uit hunne woning gekomen; zy spraken genoeglyk over de schoonheden der natuer, over hunne vruchten die aen 't rypen waren en over de hoop op eenen ryken oogst; zy spraken ook over hunne kinders, die eens de steun hunner grysheid zouden wezen.— Welk schouwspel vertoont zich eensklaps voor hunne oogen! De eene dier geliefde zonen ligt, in zyn bloed badend, ter aerde uitgestrekt, de andere knielt by dit lyk, rukt zich de haren uit het hoofd en weent erbarmlyk!... Zy treden nader... « Ik ben het! ik ben het! die uwen zoon heb gedood » roept de moordenaer in wanhoop uit.

De moeder kan niet gelooven dat haer zoon niet meer leeft; zy wil hem oprigten, zy wil hem tot het leven terugroepen, en, door haren gemael geholpen, neemt zy hem in hare bevende armen; maer de leden van den ongelukkigen zoon zyn reeds door de dood versteven!.. zy laten hem weêr op de bebloede aerde rusten.

De moordenaer was nog altyd by hen gebleven; neêrgeknield en het hoofd op de borst gezonken, stortte hy overvloedige tranen. « Ja, riep hy nogmaels uit, ik ben het, ik heb hem dien moorddadigen slag toegebragt! Vader, gy hadt het my voorspelt dat myne gramschap my rampzalig worden zou! gy hadt het my gewaerschuwd dat zy u en myne moeder tranen zou doen storten!... O moeder, vervloekt my niet!... » Eensklaps springt hy regt, en roept uit. « De misdaed moet gestraft worden! het bloed myns broeders roept om wraek tegen my! » En terstonds een besluit nemende, loopt hy naer den geregtsdienaer.... « Ik ben

een moordenaer, verklaert hy, levert my aen het geregt over! »

Eenigen tyd later, verscheen hy voor zyne regters, en deze, diep bewogen door zyn berouw, spraken, met tranen in de oogen, zyne straf uit; maer de Vorst schonk hem genade, en hy kreeg zyne vryheid weêr. « Myn God, sprak hy alsdan, ik zal leven omdat gy het wilt; maer ik zal leven om myne misdaed te beweenen en te boeten; gy hebt in den grond myns harten een eeuwige straf gelegd, de menschen konden er my geene wreedere opleggen. »

Zyn vader en zyne moeder hadden hem vergeving geschonken, zy ontvingen hem in hunne armen; maer hy dorst nooit de oogen tot hen rigten; hy vreesde hunne blikken te ontmoeten, en hy boog weenend het hoofd. De knaging verliet hem nimmer; hy stierf van droefheid.

Beteugelen wy dus de gramschap, daer wy zien hoe ver zy leiden kan. De rampen, welke zy na zich sleept, zyn gewis altyd niet zoo verschrikkelyk, maer voorzeker baert zy veel pynlyk naberouw, *en men kan nooit voorzeggen waer een man, die over zich zelve niet meester is, eindigen zal.*

20. *De ondankbaerheid.* (1)

De koning van Madoa, in Indië, viel in eenen stroom. Een trouwe slaef snelt toe, werpt zich in het water, grypt hem by het haer en redt hem. Toen de koning tot zich zelve gekomen was, vroeg hy, wie hem uit de golven gered had. Men wyst hem den trouwen slaef aen. Iedereen meende dat de koning hem eene goede

(1) Door Cesar Cantù.

belooning geven zoude; maer neen; hy wierp vertoornde blikken op den slaef, en verweet hem de hand op zynen koning te hebben durven leggen, wat, in dit land, als eene groote misdaed aenzien wordt. De ondankbare koning deed zynen redder oogenblikkelyk ter dood brengen.

Zulk gedrag moet ons, Christenen, verontwaerdigen; want wy zyn gewoon, *niet alleen goed te doen aen wie ons goed doen, maer zelfs aen die ons kwaed doen.* Maer er zyn, helaes! ook onder ons, te veel lieden, voor wie de dankbaerheid een last is, ja, die de zulken haten van wien zy het grootste goed ontvingen. Eventwel mag men verzekerd wezen dat het kwaed, hetwelk zy doen, hun, vroeg of laet, weder op het hoofd valt, zoo als het gebeurde met dien Indischen koning.

Eens dat hy, na zich door den wyn verhit te hebben, op een meer vaerde, viel hy weêr in het water. De roeijers hadden hem gemakkelyk kunnen redden; maer zy dorsten hem niet aenraken, en lieten hem verdrinken. Men verweet hun zulke onachtzaemheid; zy antwoordden: *wy herinnerden ons de dood van den trouwen slaef.*

Leert uit dit verhael, myne lieve kinderen, dat de dankbaerheid aengenaem is aen God en aen de menschen; dat zy onze naesten aenspoort om ons goed te doen, en dat zy aen ons zelven het zoete genoegen verschaft: *van te beminnen en bemind te worden.*

21. *De dry vrienden.* (1)

Een man had dry vrienden. Twee waren hem vooral zeer dierbaer; daerentegen bekommerde hy zich maer

(1) Door Herder.

weinig om den derden, ofschoon deze hem getrouwelyk verkleefd was. Op zekeren dag werd hy, alhoewel onschuldig, voor het geregt gedaegd ; hy had te verantwoorden voor eene groote misdaed.

—« Wie uwer, zegde hy tot zyne dry vrienden, wil my vergezellen om ten mynen voordeele te getuigen? eene zware beschuldiging rust op my, en de koning is woedend. »

De eerste zyner vrienden verhaestte zich zyn spyt uit te drukken, dat hy hem niet vergezellen kon ; hy had, beweerde hy, dringende bezigheden. De tweede volgde hem tot aen de deur der geregtszael; daer bleef hy staen en dorst voor den regter niet verschynen. De derde, op welken hy minst gerekend had, trad met hem binnen, verhief de stem ten zynen voordeele, en deed zyne onschuld zoo klaer uitschynen, dat de betigte vry kwam en eene belooning kreeg.

De mensch heeft dry vrienden in deze wereld ; hoe gedragen zy zich jegens hem in het stervensuer als God hem voor zyne regtbank daegt ? Het *geld*, zyn allerliefste vriend, verlaet hem eerst, en gaet niet met hem. Zyne *vrienden* volgen hem tot aen den boord van het graf en keeren weêr naer hunne woningen. De derde, waerom hy zich in het leven dikwyls minst heeft bekreund, zyn zyne *goede werken ;* deze alleen vergezellen hem tot voor den troon van den Regter, spreken hem vry , ja, doen hem genade en belooning verwerven.

22. *De blinde van Armagh.* (1)

Er leefde, in 1795, te Armagh, een dorp van Ierland,

(1) Uit de Magasin pittoresque.

een blinde met name Willem Kennedy, die ieders bewondering opwekte door zyne buitengewoone behendigheid. Hy maekte allerlei koordtuigen, uerwerken, meubels, weefgetouwen en by uitstek goede doedelzakken, welke het land door gezocht werden. Men kon niet begrypen hoe een man, die van het gezicht beroofd was, zulke moeijelyke werken uitvoeren kon, en als hy in zynen winkel aen het arbeiden was, stonden er altyd nieuwsgierigen hem aen te zien. Onder dezen bevond zich dikwyls Jooris Titzel, een jongen uit de buert, die reeds vyftien jaer oud was en nog geenen stiel geleerd had. Jooris was geen kwade jongen, maer het lustte hem, al fluitende en met de handen in de zakken, anderen te zien werken, in de weide te liggen, of aen de deur van zyn huis te staen. De vader van Jooris was hoogst misnoegd over de vadsigheid zyns zoons, want de man was niet ryk en werd reeds oud. Hy had weleens in byzyn van Willem Kennedy over zyne verlegenheid gesproken en deze had hem beloofd aen Jooris goeden raed te zullen geven.

Op zekeren avond dat er meer nieuwsgierigen dan naer gewoonte by Kennedy waren, liet hy zyn werk staen, en ging zich, by de glansryk ondergaende zon, voor zyne deur zetten. Men vormde eenen breeden kring rond den blinde ; Jooris zat neven hem en vroeg : Maer, Willem, ik zou wel gaerne weten hoe gy, die niet klaer ziet, zoo veel stielen hebt kunnen leeren ?

Ho, dat is eene lange geschiedenis, antwoordde Kennedy, terwyl hy met statigheid zyne wollen topmuts hooger op het hoofd schoof.

Vertel ons dat, vertel ons dat, vader Kennedy, vroeg Jooris.

Ik wil wel, stemde de blinde, na eenig bedenken, toe, willigt kan het hier voor iemand van nut wezen.

De kring sloot zich digt rond Willem.

« Ik zal u myn gansch leven vertellen, begon hy ; maer gy moet u allen neêrzetten, want met zoo voor my regt te staen *hindert gy myn gehoor* en gy belet my *de lucht te hooren.* » (1) Al de aenhoorders zetten zich neder, om Willem vry de avondkoelte en het aengename der ondergaende zon te laten genieten. Hy sprak aldus met eene statige, doch zoete stem :

« Toen ik, in 1756, geboren werd, waren myne oogen open voor het licht als de uwe ; het was op den ouderdom van vyf jaer dat ik het gezicht verloor ; ik was nog te jong om al de uitgestrektheid van dit verlies te begrypen ; ik gevoelde eventwel dezelve, want de moedeloosheid maekte zich eensklaps van my meester. Tot dan toe, had ik met andere wezens geleefd die aen my g leken en waerin ik belang stelde ; op eens bevond ik my gansch alleen. Nogthans, langzamerhand, bevolkte de wereld, die voor my eene woesteny geworden was, zich weêr op nieuw ; tot dan had ik de voorwerpen door het gezicht leeren kennen ; nu kreeg ik de gewoonte dezelve door het gevoel en door het gehoor te onderscheiden. Naermate ik grooter werd, voelde ik de noodzakelykheid om *myne middelen van zien*, te ontwikkelen ; ik leerde den afstand op het gehoor, en den aerd der voorwerpen op den tast beseffen ; die oefeningen waren eventwel voor my eerder eene behoefte dan een vermaek. Gy hebt welligt al eens eenen nacht zonder slapen doorgebragt. Gy weet hoe de tyd dan lang schynt en hoe de duisternis vervelend is. Welnu, verbeeldt u eenen dergelyken nacht, maer

(1) Voor verdere byzonderheden over de ontwikkeling der zintuigen by de blinden, verzenden wy naer het merkwaerdige werk van M. Al. Rodenbach, die zelf blind is. *Les aveugles et les sourds-muets. Bruxelles* 1853, *in*-12, 1re *partie.*

zonder einde... Alzoo was myn leven. Ik had wel eenige spelen, waermede ik my kon vermaken, maer dit vermaek had geen doel en het verveelde my aenstonds. Overigens hoorde ik altyd rond my over myn lot kermen en myne ouders beklagen wegens den last dien God hun had overgezonden; dit medelyden kwetste my; ik kon maer niet dulden dat ik immer eene oorzaek van droefheid en last zou wezen voor hen die my het leven geschonken hadden. Kwaed doen, zelfs onvrywillig, aen hen, die men bemint, is gewis de grootste smert die men verduren kan. Maer was het wel zeker dat ik tot niets nuttig wezen kon? Was het voor my geene ondankbaerheid, geene lafheid dien staet van onmagt, die myne ouders moest doen lyden, te aenvaerden? Die denkbeelden vervulden gedurig mynen geest; want men denkt veel als men niet ziet. Ik besloot al myne krachten aen te wenden om uit de vermogens, die my overbleven, zooveel mogelyk nut te trekken. Dien ten gevolge, begon ik het speelgoed, dat men my gegeven had, te bestudeeren; ik zette het zelve stuk voor stuk uiteen, en weldra kende ik de voorwerpen genoegzaem om er zelve dergelyke te kunnen vervaerdigen. Dit was my reeds eene nyverheid; doch ik wilde by den eersten stap op zulken schoonen weg niet blyven. Ik had de zekerheid verkregen dat de wil, ondersteund door het pligtbesef, bekwaem maekt om in alles te gelukken; ik wilde eene bezigheid aenvatten die my onafhankelyk maken zou, en ik leerde muziek. Myne ouders, die myne poogingen en myne vorderingen zagen, zonden my naer Armagh, alwaer ik lessen nam in het vioolspelen. Ik bleef eventwel nog by die studie niet; ik wist dat men in de wereld dikwyls zynen toevlugt tot meer dan eenen stiel moet nemen om te bestaen, en ik moest, meer dan iemand anders, myne voorzorgen nemen. Ik woonde in by

eenen behanger; en ik nam de gelegenheid waer die zich aldaer voor my aenbood; in myne ledige uren had ik weldra allerlei meubelen leeren maken. Toen ik in myn dorp terug kwam, voegde ik dien stiel by dengenen van luitmaker, en ik won weldra meer geld dan ik er noodig had om te bestaen. Myne ouders hadden verliezen ondergaen en werden oud; zy konden in het noodige voor hun onderhoud niet meer voorzien, en zy namen hunne toevlugt tot my. Die dag was een der schoonste van myn leven; ik, ongelukkig blind kind, ik, die veroordeeld was om myne ouders tot last te dienen, ik had het, door moed en volharding, zoo verre gebragt dat ik hun tot steun verstrekte! Dan begreep ik wat al kracht en geluk de vervulling eener pligt geeft. Elken avond reikte ik mynen ouden vader en myne oude moeder den arm en wy gingen te zamen langs de weiden wandelen; zy geleidden my, ik ondersteunde hen; de voorbygangers bleven staen om ons te bezien, zy groetten myne twee gezellen... welligt eenigzins om mynent wil.... Hoe kan ik u het genoegen uitdrukken dat ik smaekte, omdat ik in staet was myne ouders aldus te doen eerbiedigen. Ondertusschen staekte ik noch myne poogingen, noch myne proefnemingen; ik had niet opgehouden de muziek te beoefenen; ik kocht eenige oude ierlandsche doedelzakken, met het oogmerk dezelve goed te stellen en te verbeteren. »

« Met veel moeite gelukte het my derzelver zamenstel te begrypen, en, op negen maenden tyd, had ik er eene van eigene uitvinding gemaekt die volkomen goed speelde. »

« In het dorp waer ik woonde was een horlogiemaker, die groot liefhebber van muziek was en altyd gewenscht had het te kunnen leeren; hy vroeg my om hem les op den doedelzak te geven; ik stemde daerin toe, maer

op voorwaerde dat wy uitwisseling onzer kennissen zouden doen, dat hy my zynen stiel zou leeren. Ik bevond my aldus in staet myne familie te onderhouden door onderscheidene ambachten, welke ik beurtelings, naer gelang der interesten, die zy opbragten, uitoefende. Omtrent dit tydstip, verloor ik mynen vader ; myne moeder volgde hem korts nadien. Ik wilde op het dorp waer ik het droevig verlies myner ouders ondergaen had, niet langer verblyven ; ik kwam naer Armagh, alwaer ik trouwde en nu sinds vele jaren in voldoenden welstand leef. Alles wat ik nu aen God vraeg, is gezondheid ; want fortuin heeft hy my genoeg gegeven met my moed en volharding in het werk te gunnen. Dikwyls, terwyl ik in myn werkhuis bezig ben, hoor ik de liederen der bedelaers, die met werken hun brood zouden kunnen winnen, of die der dronkaerds, welke hun geluk verbrassen, en dan denk ik by my zelven: *De blinden in de wereld zyn degenen niet welke de zon niet zien, maer wel de zulken die hunne pligten niet beseffen.* »

Als Willems geschiedenis ten einde was, stonden al de aenhoorders op, en elk dacht na over hetgeen hy gehoord had ; één bleef roerloos en sprak geen woord ; het was Jooris Titzel. Hy bleef lang, met het hoofd op de handen en de ellebogen op de knieën, nadenkend zitten ; men was verpligt hem, tot tweemael toe, te roepen om het avondmael te gaen nemen. Des anderdaegs, in den vroegen morgend, kwam hy met zyn vader by Willem Kennedy. — Gebuerman, sprak de oude Titzel, ziehier een jongeling die door uwe geschiedenis wys geworden is ; Jooris wil ook tot iets goeds bekwaem worden, en hy komt u verzoeken hem als leerjongen te willen opnemen.

23. *De kwakzalver.* (1)

De oude Jacob, schapenscheerder, is een tooveraer; hy bezit geheimen om de toekomst te voorspellen, onfaelbare middelen om de ziekten te genezen. Hy heeft, in al de naburige dorpen, eene faem, welke eenige toevallige goede uitslagen hem gemaekt en duizende domme en jammerlyke dwalingen niet vernietigd hebben. Hy legt de droomen uit, doet schatten vinden en wyst de waterbronnen aen; sterven de dieren van de longziekte, dan zegt hy dat zy betooverd zyn, en door woorden dryft hy den duivel uit.

De veldelingen zyn eenvoudig genoeg om vertrouwen in hem te stellen, want alles wat boven natuerlyk schynt wekt de bewondering der onwetendheid, en valt het dan voor dat by toeval de streken dier bedriegers eens lukken, dan spreekt elkeen er over, terwyl men over de ontelbare mislukkingen niets zegt; want niemand wil bekennen dat hy bedrogen is geworden.

Pachter Willem heeft zyn been bezeerd, de oogsttyd nadert, hy moet volstrekt werken kunnen; hy gaet by den ouden Jacob. — Stelt gy betrouwen in myne middelen, vraegt deze, zonder betrouwen kunt gy niet genezen. — Als ik geen betrouwen had, zou ik immers by u niet komen, antwoordt de lyder. — Wanneer hebt gy u bezeerd? — Over tien dagen. — Het is spytig dat ik niet hier was. Nu, zeg uwe gebeden op. — De oude Jacob, die er geen kwaed in ziet aldus te schenden wat heilig is, voegt by gewyde woorden, goddelooze, zonderlinge uitdrukkingen, die hy laet gepaerd gaen met eene magt teekens des kruizes. Na die

(1) Door Th. Lebrun.

plegtigheid zegt hy tot den zieke: « Ga naer huis, binnen tien dagen zult gy genezen zyn ; er moet even zoo veel tyd verloopen tusschen de plegtigheid en de genezing als er verloopen is tusschen het voorval en den dag waerop men my komt raedplegen. » Ware de bezeering reeds langer gebeurd, de oude Jacob zou nog beter gedaen hebben ; wanneer hy vermoedt dat de zieke reeds genezen is, maer nog niet gaet, omdat hy de pyn vreest, dan verdubbelt hy zyne grimatsen; hy doet aen eene schielyke genezing gelooven; hy spreekt geheimnisvolle woorden, verroert het lydende deel, om zich te verzekeren dat het kwaed verdwenen is, en dan roept hy, als in vervoering, uit ; « Gaet! gy zyt genezen!... De zieke gaet in volle vertrouwen... en elkeen roept mirakel.

« Jacob, zoo spreekt hem een andere aen, ik ga myn twintigste jaer bereiken, toekomend jaer val ik in de milicie; ik doe eenen goeden stiel, welken ik zal moeten verzaken, zoo ik soldaet word. Wat moet ik doen om een goed nummer te trekken? — Niets is gemakkelyker, zegt op plegtigen toon de oude Jacob: Ga, van heden af tot den dag der loting, alle morgenden vóór zonnenopgang, bidden voor eenen witten netelstruik ; wascht gedurende negen dagen uwe handen met gewyd water. Den dag der loting zult gy vasten ; enkel zult gy by uw ontwaken eenen lepel olie innemen, maer volstrekt niets eten tot het noodlottig oogenblik. Indien gy myne bevelen zoo stiptelyk ten uitvoer brengt, zal een goed nummer u van zelfs in de handen springen. »

Er zou geen einde aen wezen, moesten wy al de dwaesheden van dergelyke dorpskwakzalvers verhalen. Beklagen wy de ligtgeloovigheid der menschen, en trachten wy ons op voorhand te wapenen tegen bedriegeryen, die, niet alleen dwaes en dom, maer onzedelyk

en goddeloos zyn. Dergelyke lieden eerbiedigen niets; zy misbruiken de heiligste oefeningen, met ze te doen dienen om de eenvoudige en ligtgeloovige menschen te bedriegen. Alwie rede en verstand bezit gevoelt afkeer voor de vooroordeelen, die ongelukkiglyk nog veel te veel verspreid zyn. Hoe zou een verlicht mensch kunnen gelooven dat onpare getallen onheil baren; dat het gekras der raven de dood van eenen vriend aenkondigt; dat eene pad, in den stal onder eenen steen verborgen, eene kwade geest is, die ziekten aenbrengt; dat als de *angelus* klept, terwyl de horlogie uer slaet, er schielyk iemand sterven zal; men zal er geen kwaed inzien de dertiende gast aen tafel te wezen, den dertienden der maend op reis te gaen of des vrydags eene gewigtige zaek te ondernemen. Zonderlinge tegenzin! des vrydags zal men geen belangryk werk beginnen, maer men zal er geen erg in zien des zondags, den dag aen de rust en aen de godsdienst gewyd, te arbeiden.

Weest verstandiger, myne kinderen, verlicht uwen geest en begrypt beter de godsdienst. Mistrouwt vooral de kwakzalvers die zich eene bovennatuerlyke kracht aenmatigen; brengt hun bedrog aen den dag, want, weest er zeker van, het zyn schelmen, die ieders verachting verdienen

24. *De onwetendheid.*

Aen welke bespottelyke misgrepen is de onwetende niet gestadig blootgesteld? Zie hier een zeer geschikt voorbeeld om de zulken, die de aerdrykskunde niet willen leeren, te doen blozen.

Er liggen in Europa, zegt M. C****, twee vermaerde steden welke den zelfden naem dragen. De eene ligt in Zwitserland de andere in Normandië. Die éénnamigheid heeft aenleiding gegeven tot een tamelyk koddig voor-

val. M. B***, raedsheer by het *Parlement* (1) van Dijon, het hedendaegsche Neustrië willende kennen, was te Rouanen gekomen, alwaer eenige magistraten hem ontvingen met de eerbetuigingen en plegtplegingen welke men elkander, onder confraters uit wezenlyke achting, of enkel uit plegtbetoog, toestuert. By het mael dat men hem aenbood, bemerkte hy kleine kaesbollen die er roomachtig en zeer lekker uitzagen. « Van waer trekt gy dien kaes? vroeg hy aen den gastheer. — Van Neuchâtel. — Waerlyk! dat verheugt my, ik heb betrekkingen in die stad, ik zal schryven dat men my van dien kaes naer Dijon zende. » De raedsheer schryft inderdaed, en vraegt vyftien dozyn kazen: « Dit is genoeg, zegde hy, om ze aen myne vrienden te laten proeven, overigens kan ik er later nog vragen.» Eenige dagen nadien ging hy naer Bourgondje, waer de pligten van zynen staet hem riepen. Op zekeren dag dat hy zyne ambtgenoten van het Parlement ten zynent ter tafel genoodigd had, kwam de knecht, heel in verwarring, de eetzael binnengeloopen, zeggende: *Mynheer, Mynheer, de kazen van Neuchâtel zyn aengekomen!* — Ha, des te beter, zoo zal ik er myne waerde Collegas laten van proeven; gy zult er van opdienen.— Hoeveel, Mynheer? — Zes. — Zes? — Zes of acht op eene telloor; de overige zult gy in de schappraei leggen. — Mynheer gekscheert, dat is onmogelyk. — En waerom, als 't u belieft? Wel, Mynheer, omdat een enkele kaes, zoo groot is als een molensteen, en niet op ééne telloor kan liggen, en omdat men de vyf volle wagens, die op den hof van het hotel staen, niet in ééne schappraei zou kunnen bergen. — Wat beduidt zulks! vyf volle wagens? — Zie liever, Mynheer, vervolgt de knecht, terwyl hy den vrachtbrief overgeeft, die tot eene

(1) Oppergeregtshof.

zeer hooge som steigt. Nu begrypt de arme raedsheer dat hy Zwitserland voor Normandië heeft genomen, en dat hy inderdaed vyftien dozyn overgroote kazen van Neuchâtel heeft gevraegd. Verbeeldt u de verlegenheid waerin hy zich bevond met zyne proviande kaes, die toereikend was om eene menigte winkels te bevoorraraden; hy verkocht dezelve met groot verlies en bekende dat hy oneindig beter zou gedaen hebben voor het verkwiste geld de aerdrykskunde te leeren.

25. *Vooruitzicht.*

In het midden van eenen donkeren nacht, ging een blinde met eenen lantaern in de hand en eene volle kruik op den rug. Een voorbyganger liep hem byna omver, en, stilhoudende, zegde hy hem op barschen toon. — « Sukkelaer, waertoe kan u dit licht toch dienen? Zyn dag en nacht voor u niet gelyk? » — « Het is voor my niet, antwoordde hem de blinde met bedaerdheid, dat ik dezen lantaern aengestoken heb, het is voor de onvoorzichtigen, zoo als gy, die my zouden kunnen omver loopen en myne kruik breken. »

26. *De Hoezaer van Neisse.* (1)

Toen de Pruissen voor de eerste mael Champagne overweldigden, dachten zy er gewis niet aen dat de Franschen hun dit bezoek te Berlyn zouden weêrbrengen, want zy gedroegen zich als lieden die geene wederwraek te vreezen hebben. Een hoezaer, onder andere, muntte uit door zyne wreedheid. Hy trad in de woning eens braven mans en maekte er zich van alles meester: lynwaed, zilver, voorraed, alles, tot zelfs het

(1) Vertaling van Hebel.

beddegoed, werd meêgenomen. Een kind van acht jaer oud viel op de knieën om te smeeken, dat men toch zynen ouderen het eenige bed zoude laten dat zy in bezit hadden. De hoezaer stootte het kind met gramschap van zich weg; een jong meisje klampte zich aen zynen arm vast en bad om medelyden; hy wierp het arme kind in eenen waterput.

Eenige jaren later, verliet hy het leger en vestigde zich met der woon te Neisse, in Silesiën; hy dacht welligt op dit voorval van zyn leven niet meer, of minstens dacht hy dat de Champagners met hunne erinneringen op het kerkhof begraven lagen. In 1806 trekken de fransche troepen door Neisse. Een jonge onderofficier is geherbergd by eene brave vrouw, die hem met bezorgdheid het noodige toedient; hy zelf is een goedhartige jongen die voor de hem bewezene diensten beleefdelyk bedankt. 'S anderdaegs morgends verschynt hy niet op het gewoon uer van het ontbyt; na eenigen tyd gewacht te hebben, gaet de vrouw hem in zyne kamer roepen; zy vindt hem op den kant van zyn bed zitten weenen. — « Wat hebt gy dan, vroeg zy hem, van waer die groote droefheid? — Helaes, antwoordde de onderofficier, deze gordynen en bedlakens erinneren my eenen schrikkelyken dag; deze voorwerpen zyn in Champagne, ten huize myner ouders, gestolen geworden. Ziehier de letters welke myne moeder er met de naeld op gewerkt heeft. »

De verbaesde vrouw vertelt hem dat zy dit beddegoed heeft gekocht van eenen hoezaer, die te Neisse woont. De onderofficier doet zich tot hem geleiden en herkent hem.

Gedenkt het u nog, roept hy uit, in Champagne eenen armen huisvader van alles berooft en de beden zyner kinderen verstooten te hebben?

De hoezaer wilde zich eerst verontschuldigen, zeg-

gende, dat men by oorlogstyden niet meester van zich zelven is, dat men zich door de omstandigheden laet medeslepen, en dat, wat de eene liggen laet, door de anderen meêgenomen wordt. Maer toen hy zag hoe de blik des onderofficiers van verontwaerdiging gloeide, begreep hy dat hy zich met geene schoone woorden zou vrypleiten. Hy viel op de knieen en vroeg vergiffenis.

De onderofficier sloeg de hand aen den sabel, en scheen zich zelven af te vragen wat of hy doen zou ; en, vervolgens, eenen blik van verachting op zynen vuigen vyand werpende, zegde hy. Sta op ; uwe wreedheid jegens my vergeef ik u ; wat gy mynen ouderen hebt misdaen, zullen zy u ook vergeven ; en wat het afgrysselyk schelmstuk betreft dat gy hebt gepleegd omtrent myne zuster, die gestorven is in den waterput waerin gy haer hadt geworpen , dit is eene zaek welke gy met den eeuwigen regter zult regelen. » Na die woorden ging hy heen. Maer de hoezaer was door dit bezoek zoodanig aengedaen, dat hy ziek werd en eenigen tyd later aen de gevolgen eener hoofdkoorts overleed.

27. *De vier elementen* (1).

Philip wilde, op den ouderdom van 14 jaren, hovenier worden ; maer, na eenen korten leertyd, scheen het hem te lastig altyd naer den grond gebukt te staen, en hy kwam by zyne ouders terug.

Hy verlangde dan jager te worden ; maer weldra scheen het hem toe dat hy de strengheid der lucht niet wel verdragen kon.

De visschersstiel lachte hem toe ; het zou zoo aen-

(1) Vertelling van Kanonik Schmid.

genaem wezen op het water te varen ; maer de visch-vangst stak hem welhaest zoo zeer tegen als de jagt. Hy beweerde dat het een ongezonde stiel was, dat het water hem veel kwaed deed.

Dan verkoos Philip met veel geestdrift den stiel van kok ; maer dit ook was maer eene begeerte voor een oogenblik. Het vuer van den haerd gaf eene onverdragelyke hitte.

« Gy zyt dus over niet éénen stiel te vrede, zegde hem zyn vader op strengen toon ; zoo gy niet één der vier elementen (hoofdstoffen) : aerde, lucht, water of vuer, verdragen kunt, moet gy de wereld verlaten. Gy zult eventwel uwen leertyd van kok voleinden; ik wil het zoo. »

Hoort, myne vrienden, deze woorden van eenen beroemden schryver. « De grootste hinderpael om wel te zyn, is beter te willen zyn. Om te vrede in zynen staet te leven, moet men zyne begeerten weten te matigen ; smeden wy geene ydele plannen, beelden wy ons niet altyd in dat anderen gelukkiger zyn dan wy. Elke staet brengt zyne moeijelykheden meê, en, gelyk het spreekwoord zegt, elk voelt best zyne eigene ongemakken, maer ziet die van anderen niet. »

28. *De logen.* (1)

Een zoon, die door slechten raed misleid werd, had eene kleine somme geld van zynen vader gestolen en dezelve verkwist met de bedorvene vrienden, welke hem tot die misdaed aengespoord hadden. Toen de vader zich beklaegde, sloeg de onwaerdige zoon de oogen neder; doch, door vragen gedwongen, was hy genoodzaekt te spreken ; maer wat deed hy ? hy schoof de schuld

(1) Naer M. de Rheville.

op eenen armen knecht, die, niettegenstaende zyne afloocheningen en tranen, weggejaegd werd. Eenige maenden verliepen, en de vader kreeg kennis van de uitgaven, welke zyn zoon met booze gezellen deed, en nu, na ryper onderzoek, moest de schuldige zyne dubbele misdaed bekennen. Wat was er middelerwyl van den ongelukkigen knecht geworden? De vader had geene rust vooraleer hy hem terug gevonden had. Hy ontdekte hem eindelyk, in den uitersten staet van ellende in eene arme woning; hy brengt er zynen zoon by; en welk schouwspel doet zich voor hunne oogen op! Een doodbleeke man, met uitgemergelde wangen, ligt uitgestrekt op een weinig strooi, neven hem ligt een stuk zwart brood by eene kruik met water. « Zie, sprak de vader op pynelyken toon tot zynen zoon, zie, dit is uw werk! en het gevolg van uwe logen! » Op dit afgrysselyk zicht, beefde de zoon in al zyne leden, zyne trekken bewogen zich krampachtig en hy zuchtte pynelyk.... Men moest hem van dit schouwspel verwyderen; hy werd ziek, en, in zyne koortzige verdwaling, meende hy steeds den rampzaligen knecht voor oogen te hebben; hy klaegde erbarmlyk.... De ziekte nam eindelyk af; de schuldige genas; maer zyne wroegingen kwamen eerst tot bedaren, als hy de stellige verzekering had verkregen dat alles hersteld was.... en het duerde nog lang vooraleer hy weêr het vertrouwen zyns vaders won.

Wat is er schandelyker dan de logen? Wat is er laffer dan zyne eigene schuld op anderen te werpen, om anderen onder den last der ondeugd te doen bukken en zelve het uiterlyke der deugd te behouden? Hy, die liegt om zich te verontschuldigen, is een schynheilige. En hy, die liegt ten laste van anderen, is daerenboven een lasteraer. Het is zelfs niet toegelaten te liegen om te lagchen, want men mag niet lagchen

met iets dat laekbaer is. En wat meer is, de logen komt altoos aen den dag ; de logenaer wordt reeds hier op aerde gestraft. Niemand wil hem meer gelooven, de waerheid zelfs verliest hare kracht in zynen mond, ofschoon hy ze met eed bevestigde.

Laet ons dus de waerheid hoogschatten, en laet ons alles ontberen wat wy zonder haer niet verkrygen kunnen. Begaen wy eenen misslag, weldan, laet ons denzelven openlyk bekennen ; daerdoor zullen wy ons geweten verligt gevoelen, en reeds de helft van onze vergiffenis erlangd hebben.

29. *De gezworene trouw.*

Het is niet voldoende dat men in alle omstandigheden openhartig zy ; men moet ook zyn woord houden, zelfs als het zonder voorwaerde gegeven is. Wanneer gy aen uwen gezel een beeldeken, een boek of wat lekkers beloofd hebt, moet gy het geven of gy hebt gelogen. Men heeft u met eene boodschap gelast, gy hebt aengenomen dezelve te volbrengen, gy zyt gehouden zulks te doen. Wat moet men zeggen van lieden die aen hunne verpligtingen te kort blyven, omdat de vereischte formaliteiten niet volbragt zyn, en die zeggen : er bestaet geen geschrift van, of het is op geen gezegeld papier, waer zyn de getuigen ? enz. Waerom al zulke uitvlugtsels ? Gy hebt beloofd, en als een eerlyk man zyn woord heeft gegeven, is het alsof de notaris het geschreven hadde.

Men mag enkel aen zyn woord te kort blyven, als hetzelve door geweld of bedrog zou afgedwongen zyn. — Gy hebt, by voorbeeld, honderd franken beloofd voor een uerwerk, dat men u verzekerd heeft een gouden te zyn, en later bevindt gy dat het een koperen is, in zulk geval zyt gy niet gehouden den koop te

handhaven. Een schelm zet my het mes op de keel en doet my beloven hem twintig kroonen te zullen geven ; ik moet myn woord niet houden, want de belofte is niet met mynen vryen wil gegeven.

Het is eventwel gebeurd dat deftige lieden het afgeperste woord liever te houden hadden, en aen hunne belofte te volkomen, dan er zich, ten koste der kieschheid, van te ontlasten.

De groote Turenne (1) werd op eenen donkeren nacht door dieven aengerand, en hoe dapper hy ook was, kon hy zich alleen, en ongewapend, tegen een aental van wapens voorziene mannen, niet verdedigen. Hy gaf hun dus zyne beurs, zyn uerwerk, en alles wat hy van waerde by zich had, zonder tegenstand over.

Maer als men nog zynen ring van den vinger wilde nemen, zegde hy : « Ho, dit juweel zult gy my laten ; het is een geschenk waeraen ik veel prys hecht, ik zou u liever honderd gouden *Louis* betalen. — Die overeenkomst kan getroffen worden, zegde het opperhoofd der bende, als wy weten met wien wy te doen hebben.... Wie zyt gy, Mynheer ?— De Maerschalk de Turenne. — Heerschap, antwoordde daerop de welgemanierde dief, terwyl hy zyne muts afnam, behoud den ring ; uw woord is ons voldoende. Binnen hoeveel tyd wilt gy de beloofde som betalen ? — Binnen acht dagen, antwoordde de Maerschalk, ondanks zich zelven lachende om het zonderlinge vertrouwen van dien

(1) Hendrik de la Tour d'Auvergne, markgraef de Turenne, algemeen Veld-Maerschalk der legers van den koning van Frankryk, geboren te Sedan, den 16 September 1611, en door eene kanonscheut op het slagveld van Sassbach, den 27 July 1675 gedood, was een der heroemdste veldheeren zyns tyds ; men verhaelt van hem verscheidene trekken die bewyzen dat zyne persoonlyke deugden zyne heldenfeiten evenaerden.

kerel. — Zoo als het u believen zal, Heerschap ; wilt gy dat ik u een vry geleide mede geve ? — Onnoodig, ik heb immers niets meer te verliezen. — En den ring dan ? — Het is juist.... En twee baenstroopers vergezelden den Maerschalk tot naby zyne woning.

Acht dagen daerna, terwyl hy in de groote zael van zyn hotel met eenige vrienden in gesprek was, kwam men hem melden dat een man hem, in 't byzonder, over eene gewigtige zaek verlangde te spreken. De Maerschalk deed hem in zyn kabinet leiden en begaf zich by hem. Hy vond er een wel gekleed man, die hy niet kende en welke hem, diep groetende, zegde: Heerschap, ik kom u de voldoening van eene schuld vragen, welke gy jegens my aengegaen hebt. — Ik, Mynheer? vroeg de verwonderde Maerschalk. — Gy zelve, Heerschap ; ik ben de man die, voor acht dagen, toegestemd heb u uwen ring te laten, mids honderd *Louis* vergelding ; gy hebt my dezelve beloofd, en ik ben zoo vry.... — Het is juist, hernam Turenne glimlagchende ; zie hier honderd *Louis* ; is het wel? — Volkomen, Heerschap, gy ziet dat ik u nog wel kende. » De dief groet en gaet gerust heen.

Toen Turenne terug in de groote zael by zyne vrienden kwam , bemerkten deze aen de uitdrukking zyns gelaets dat er hem iets buitengewoons moest voorgevallen zyn. Hy bekende dat het zoo was, belovende een weinig later het voorval te zullen vertellen.

Wanneer er tyd genoeg verloopen was, opdat de dief zich buiten alle bereik konde stellen, verhaelde Turenne wat hem, acht dagen te voren, gebeurd was, en welk bezoek hy nu ontvangen had.

Men was verwonderd over de stoutheid des baenstroopers, en men keurde het gedrag des Maerschalken af, zeggende, dat hy in zulk geval zyn woord niet

diende te houden ; men wilde den schelm achtervolgen, en hem doen aenhouden ; maer de Maerschalk verzette er zich tegen : « Myne vrienden, sprak de groote man, het mag niet gezegd worden dat iemand, ware hy zelfs een dief, zich heeft moeten berouwen zyn woord aen Turenne gegeven te hebben. »

30. *Loont kwaed met goed.* (1)

Maurits was de geliefde zoon van eenen hovenier, die de omstreken van eene zeehaven, in het westen van Engeland, bewoonde. Eens werd hy naer de stad gezonden om zaed voor zynen vader te koopen. Toen hy by den zaedkoopman kwam, vond hy den winkel vol koopers ; hy bleef by den toog regtstaen en moest lang zyne beurt afwachten ; het was eerst nadat iedereen bediend was dat de koopman hem vroeg :

« En gy, myn jonge vriend, wat verlangt gy ? » « Myn vader heeft my geld meêgegeven om de hier opgegevene zaden te koopen, » zegde de jongeling terwyl hy den koopman eene lyst overhandigde.

Deze bezorgde en woog de zaden, deed dezelve in zakjes en was reeds bereid ze in te pakken, toen een man met hevige bewegingen en een stuersch gelaet den winkel binnen stoof, en uitriep :

« Welnu, is myn zaed gereed? sinds gisteren moest het aen boord wezen, de wind is voordeelig, ik moet het anker ligten. Heeft men ook mynen chineeschen pot ingepakt ! Waer is hy ?

— Uw pot staet daer omhoog in goede bewaernis ; maer wy hebben nog geenen tyd gehad om hem in te pakken ; wees gerust, dit zal vandaeg gedaen worden.

(1) Naer Miss Edgeworth.

wat uw zaed betreft daer ga ik my seffens mede bezig houden.

— Seffens! Neen, terstond, als 't u belieft. Asa, laet ons wat spoeden!

— Maer, kapitein, ik moet toch eerst dien jongeling bestellen.

— Wat heb ik met dien jongeling te maken! Hy kan wachten, en ik niet; de vloed en de wind wachten niemand. Daer, myn kleine, uw zaed, en nu uit de voeten! bulderde de ongeduldige zeeman. Dit zeggende nam hy het pakje van den toog dat de koopman nog niet toegebonden had.

Het papier viel open en het zaed stortte op den vloer.

De kapitein gloeide van gramschap, vloekte en tierde; de kleine Maurits bleef integendeel geheel bedaerd, en begon, zonder spreken, het zaed op te rapen. Terwyl de grove kapitein den koopman nu uitlegde wat hy noodig had, kwam een matroos binnen geloopen.

— Kapitein, sprak hy, de wind verandert, wy hebben slecht weêr te vreezen.

— Weldan, zoo zullen wy eenen dag langer aen wal blyven; ik ben er ook niet kwaed om, ik ben overlast van werk.

De kapitein wilde by die woorden uitgaen. Maurits was intusschen altyd bezig met het gestorte zaed op te rapen. Hy bemerkte dat de voet van den zeeofficier in eene koord gewikkeld was, die van de plank, waerop de chineesche pot stond, afdaelde. Een stap verder, en de kapitein deed zynen pot in honderd stukken vallen. Maurits vatte den vreemdeling by het been en riep uit: Beweeg niet, of gy doet den pot vallen!

De kapitein zag neêr en bemerkte inderdaed het gevaer.

Ik dank u, myn kleine vriend, verhaestte zich de

zeeman te zeggen. Voor tien gineën wil ik den pot niet kwyt zyn, hy is voor myne vrouw bestemd. Ik heb denzelven reeds van zoo verre medegebragt, en hier zou hy gebroken geraken! ho, het zou my zeer gespeten hebben. Ik moet u wel bedanken, kleine vriend, des te meer, daer gy kwaed met goed beloond hebt. Gy hebt een goed hart; zonder wrok; vergeten en vergeven; dit is wel!

En zich tot den koopman keerende, sprak hy: — Neem den pot af, als 't u belieft.

De koopman nam den pot voorzichtig af; de vreemdeling ontstopte denzelven om er eene handvol tulpenknollen uit te halen.

— Gy woont waerschynlyk by eenen hovenier, zegde de zeeman tot Maurits, daer gy zooveel zaed koopt; ziet gy gaerne bloemen?

— Ja zeker, Mynheer, antwoordde de jongeling; myn vader is hovenier, en om my te beloonen voor de hulp welke ik hem reeds in zynen arbeid biedt, heeft hy een park in den hof ter myner beschikking gesteld.

— Ziedaer een paer kiemknollen van tulpen; draeg er zorg voor en weldra zult gy er u mogen op beroemen de schoonste tulpen van Engeland te hebben. Ik heb dezelve van eenen hollandschen koopman gekregen, die my verzekerd heeft dat het van de zeldzaemste uit zyn land zyn. Als zon en regen u meê willen, zullen ze ten uwent al spoedig opwassen.

Maurits bedankte den kapitein, ging heel opgeruimd naer huis en was ongeduldig om zynen vader de tulpenknollen te toonen. Hy behaelde met dezelfde tulpen den eersten prys op de tentoonstelling van hofbouwkunde.

31. *De onbescheidenheid* (1).

Elisa, de dochter van den graef d'Ormilly, was een fraei en geestig kind van twaelf jaer oud. Eén gebrek bedierf al hare schoone hoedanigheden: het was de leelyke gewoonte van alles af te luisteren en over te dragen. Daerom ook wierd zy van niemand gaerne gezien; zoodra zy naderde, hoorde zy mompelen: « Stil, de overdraegster is daer. » Zy was er verdrietig om, maer beterde zich eventwel niet; het zou te lang wezen om al het onaengename te vertellen dat haer des wegens overkwam; het laetste en schrikkelykste geval dat zy voor had, zal voldoende wezen om te doen begrypen welke ongelukken kunnen voortvloeijen uit een gebrek, dat men aenvankelyk als onbeduidend zou kunnen beschouwen.

Het jaer 1793 was voor Frankryk een tydstip van angst. De mannen, die het bewind in handen hadden, zonden al degenen, die hunne gezindheid of hun bestuer tegenstrydig waren, naer de slagtbank. De graef d'Ormilly was onder het getal der vervolgden; men zocht hem op om hem ter strafplaets te geleiden. Hy vond eventwel den tyd om te ontsnappen en zich ten huize eens trouwen vriends schuil te houden. Ware Elisa bescheiden geweest, zy hadde het genoegen mogen smaken by haren vader te blyven, maer nu mogt zy zelfs zyne schuilplaets niet kennen. Elisa brandde van verlangen om te weten waer haer vader was, en dit verlangen kwam niet zoo veel uit hare liefde voor haren vader dan wel uit de begeerte om hare nieuwsgierigheid te voldoen, voort.

Op zekeren dag kwam er een boodschaplooper te

(1) Naer Cesar Cantù.

huis met eenen brief; hy verklaerde denzelven eigenhandig te moeten bestellen aen den zaekgelastigde, man van vertrouwen, die de schuilplaets des graven kende.

De kleine snapster vermoedt dat de boodschapper van wege haren vader komt, zy legt het oor tegen het sleutelgat der kamer, en verneemt aldus dat haer vader by den burggraef de Rochebrune verblyft.

'S meisjes nieuwsgierigheid was nu voldaen en zy was uitzinnig van vreugde; hadde zy nu het geheim maer voor zich kunnen houden, maer neen; zy vertelt het aen eene vriendin, met goed besprek dat deze het verder aen niemand voortzeggen mag.

Wilt gy dat uw geheim goed bewaerd blyve, begint dan zelf met het goed te bewaren.

De vriendin had ook eene vriendin aen welke zy het geheim vertrouwde, en zoo, van mond tot mond, kwam het eindelyk aen de ooren van eenen verrader, die er een verslag aen de mannen van het Bestuer over maekte. De Graef werd met zynen edelmoedigen vertrouweling aengehouden, en beiden werden in de gevangenis geworpen. Elisa beweende bitterlyk hare onbescheidenheid, maer, helaes! het was te laet; zy had haren vader aen onverbiddelyke regters overgeleverd, die hem de trappen van het schavot deden betreden. De grievendste wroegingen van het geweten waren niet bekwaem om het kwaed te herstellen, dat het praetzieke kind hier aengerigt had.

Wanneer een woord uitgesproken is, kan men het niet meer intrekken, en de gevolgen der ligtzinnige gezegden zyn dikwyls betreurenswaerdig.

32. *De gierigaerd* (1).

Pythias was een Lydische vorst, die veel goudmynen in zyne kleine staten had; hy deed er zyne arme onderdanen dag en nacht in arbeiden, zonder hun ooit een oogenblik rust te laten. Zyne vrouw, die zeer veel verstand had, wilde hem van zyne gierigheid genezen; want, ofschoon hy goud in overvloed bezat, vreesde hy hetzelve te verteeren; zyn grootste genoegen was zyne koffers met schatten op te vullen. Op zekeren dag kwam Pythias van de jagt, hy was uitgehongerd, en zyne vrouw liet hem verscheidene schotels vol goud voordienen: Vooreerst was de Vorst verrukt zooveel goud te zien, hy bewonderde hetzelve gedurende eenige stonden; maer dit aengename zicht vulde eventwel zyne maeg niet; hy bad zyne vrouw hem eten te willen doen voordienen. — Hoe zoo, vroeg de vrouw, hebt gy voor uw middagmael niet juist datgene wat gy liefst hebt?— Gy spot, antwoordde Pythias, ik zou immers geen goud kunnen eten; met al het goud der aerde, zou ik nog van honger sterven.— Het is dus eene ongerymdheid, hervatte de vrouw, iets, wat enkel dienen kan om in koffers opgesloten te worden, zoodanig te beminnen. Begryp toch, myn vriend, dat het opgesloten goud geene de minste waerde heeft, ja, dat het alleenlyk opregt nuttig wezen kan voor de zulken die het tegen de behoeften van het leven weten te verwisselen.

Pythias begreep de wysheid van die les, hy beterde zich, en werd in het vervolg zoo milddadig als hy te voren gierig was geweest.

---

(1) Naer Prins de Beaumont.

33. *De vleijery.*

Een vleijer is een man die altyd gereed is om de zulken, van wien hy eenig voordeel verkrygen kan, boven mate te loven ; niets is gevaerlyker en lafhertiger dan dit slach van geveinsdheid. Hy, die gewoon is gedurig zynen lof te hooren spreken, wordt ydel en zelfzuchtig, of wel hy geeft zich, met onbepaeld vertrouwen over aen den verrader, die, uit winstzucht, door laffe veijeryen zyne gunsten wil winnen. De vleijer is inderdaed niets anders dan een logenaer, dan een valsche vriend; de opregte vriendschap gaet altoos met openhartigheid gepaerd. Laet ons de waerheid zeggen en aenhooren, in alle omstandigheden, en wachten wy ons voor de vleitongen die onze verdiensten ophemelen.

Canut de Derde was, zoo als al de vorsten, van hovelingen omringd, welke hun uiterst best deden om zyne magt te loven, maer die waerschynlyk zeer weinig aen zynen persoon verknocht waren. Die vorst was gelukkiglyk wys genoeg om geen acht op hunne schoone redevoeringen te slaen; hy vreesde God, en wist wel dat de mensch zich over zyne rykdommen en vermogens niet mag verhoovaerdigen, daer die gaven des hemels ons kunnen ontnomen worden gelyk zy ons gegeven zyn; hy had de gewoonte te zeggen dat de deugd alleen ons regt op de achting en den eerbied onzer evenmenschen geeft. Daerom ook nam hy eene schoone gelegenheid waer om eene heilzame les aen zyne hovelingen te geven.

Daer hy te gelyk dry kroonen, die van Engeland, van Denemarken en van Zweden, op het hoofd droeg, hield men niet op hem te zeggen dat de gansche aerde aen zyne wetten onderworpen was; om zyne ydelheid des te sterker te vleijen, was men goddeloos genoeg

om hem met den Koning der koningen te vergelyken. Op zekeren dag ging Canut met al zyne hovelingen by het opkomende water naer den boord der zee. De baren rolden reeds tot voor de voeten des konings, een weinig later moest het water de plaets innemen waer hy gezeten was. Eensklaps roept Canut met donderende stem tot den Oceaen uit: « Gy zult niet verder gaen! » Maer de golven sloegen verder om verder, juist als hadde Canut den mond niet geopend. Ziende dat de zee hem niet gehoorzaemde en dat de baren reeds op zyne kleederen spatten, sprak hy tot zyne hovelingen: « Gy wildet my doen denken dat ik almagtig als God was, in het vervolg kan ik geen geloof aen uwe woorden meer hechten. »

31. *Koelbloedigheid.*

Terwyl Karel XII, koning van Zweden, eens bezig was met zynen geheimschryver brieven te doen opstellen, viel er eenen bomkogel op het huis waer hy zich bevond; de bom viel door dak en zoldering en borst voor de voeten der twee persoonen in stukken.

Men kan ligt begrypen dat de pen uit de hand des schryvers viel.— Wat is er dan, sprak Karel, waerom schryft gy niet voort? — Ho, Sire, de bom! — Welnu, wat heeft die bom gemeens met den brief dien gy schryven moet? ga voort! »

Ook in de geschiedenis van andere volkeren, zou men welligt zulke voorbeelden van koelbloedigheid aentreffen, doch zeker is het dat zy zeldzaem zyn. Maer hoe schoon en verheven is het toch dat een man, in alle omstandigheden, meester van zich zelven weet te blyven!

35. *De duisternis.*

Niets is dwazer dan de spookvertellingen, en niets heeft ook schadelykeren invloed op de verbeelding der kinderen. Het is de vrees alleen die de spooken doet verschynen. Hebt moed genoeg om tot het voorwerp te naderen dat u schrik aenjaegt, en gy zelf zult om uwe ydele vrees lagchen. Wanneer men, by nachte, in moeras landen gaet, ziet men somwylen kleine blauwachtige vlammetjes voor zich loopen; als men ze vervolgt verwyderen zy zich, en met ze te wyd te vervolgen, loopt men gevaer in eenen put of slykgrond geleid te worden. Maer die vlammetjes zyn geenzins lydende zieltjes of duivelen; het zyn natuerlyke uitwazemingen, die boven de moerrasgronden zweven, en welke gemeenelyk *stallichtjes* genoemd worden. — Wanneer een vreesselyk wezen zich voor u op de baen schynt te vertoonen, gaet er maer regt op aen, en gy zult ondervinden dat het veelal eenen boomstam of iets dergelyks zyn zal. Het bygeloof geeft aenleiding tot groote ongelukken; men kan er zich niet genoeg op toeleggen om zulke zwakheid, die onwaerdig van den mensch is, te overwinnen en uit te roeijen. Een schryver verhaelt des wegens een voorval zyner jeugd:

« Ik was op den buiten, zegt hy, in pensioen by M. Lambercier; ik had voor gezel eenen neef, die uitermate vreesachtig was, vooral des nachts. Ik spotte zoodanig met zyne vrees dat M. Lambercier, getergd door myne pochery, mynen moed op proef wilde stellen.

Op zekeren donkeren winteravond, gaf hy my den sleutel van de kerk en gebood my een boek te gaen halen dat hy op den predikstoel vergeten had. Om my moed te geven, voegde hy er eenige woorden by, die my in de onmogelykheid stelden terug te wyken

« Ik vertrok zonder licht; ik moest over het kerkhof gaen; dit deed ik onbeschroomd.

« Toen ik de deur open stiet, meende ik aen het gewelf een dof gerucht te hooren dat door gesmoorde stemmen scheen voortgebragt te zyn; dit deed myne stoutmoedigheid eenigzins wankelen. De deur was open, ik wilde binnentreden, maer ik bleef staen; ik bemerkte de diepe duisternis, welke in dit ruim gebouw heerschte, en myne haren rezen te berge; ik deins terug, ik beef en vlugt weg! Op den hof vond ik sultan, den kleinen hond, en zyne streelingen verstoutten my eenigzins. Ik bloosde over myne bloodheid, ik ging terug en wilde sultan mede nemen, maer hy weigerde my te volgen. Ik sprong op eens de deur in en ik stapte door de kerk. Doch, nauwelyks was ik binnen of de angst maekte zich weêr van my meester, en zoodanig geweldig dat ik de tegenwoordigheid van geest verloor. En ofschoon ik zeer wel wist dat de predikstoel aen de regter zyde stond, zocht ik hem lang naer de linker zyde, ik verwarde in de banken; ik wist niet meer waer ik was; ik vond noch predikstoel noch deur; myne benauwdheid was ten top. Eindelyk geraek ik aen de deur, ik verlaet de kerk, zoo als de eerste mael, en nu wel besloten om er nooit meer, dan by dage, den voet in te zetten.

Nu was ik weêr tot by de deur des huizes gekomen, en toen ik wilde binnentreden, hoorde ik de stem van M. Lambercier te midden van een luidruchtig schaterlagchen. Ik verbeeld my dat het om my is dat men lacht en ik aerzel om de deur te openen; intusschen hoor ik Mejuffer Lambercier hare vrees jegens my uitdrukken, en de meid verzoeken my met eenen lantaern te gemoet te gaen. M. Lambercier zelve wilde my komen opzoeken vergezeld van mynen dapperen neef, wien men voorzeker al de eer der onderneming zou

toegeschreven hebben. Eensklaps verdwynt myn angst, enkel vrees ik in myne vlugt bemerkt te worden; ik loop naer de kerk, en, zonder verdwalen, zonder tasten, klim ik op den predikstoel, ik neem het boek en vlieg er meê terug; in dry sprongen was ik de kerk uit; ik vergat zelfs de deur te sluiten; ik kom in de kamer, en werp het boek op de tafel; myn hart klopt van vreugde, omdat ik de hulp, welke my bestemd was, niet had hoeven af te wachten.

36. *De graenkorrels.* (1)

Een man had dry zonen met welke hy een tamelyk uitgestrekt eiland bewoonde. Hy droeg zoo veel zorg voor zyne kinderen dat deze nooit ontberingen hadden gekend. Toen hy zyn einde voelde naderen, riep hy zyne kinderen by zich, en sprak: « Ik moet u verlaten, het uer myner dood is geslagen, voortaen zult gy voor u zelven moeten zorgen, zoo als ik tot heden voor u heb gezorgd. Gy zult niet te ver van elkander mogen wonen; eventwel moet gy u van elkander verwyderen; dat de eene naer het zuiden, de andere naer het noorden en de derde naer het oosten ga. Neem deze graenkorrels mede en bewaer ze zorgvuldig; als ik niet meer in uw midden wezen zal, zult gy elk een stuk land kiezen, bewerkt hetzelve goed, opdat het, ter vruchtbaerheid, regen en zonneschyn kunne ontvangen. Daerna zult gy uwe graenkorrels zaeijen, en ze zorgvuldig met aerde bedekken, gy zult er ryke vruchten van oogsten, die u tot voedsel zullen verstrekken en de vreugde uws levens zullen uitmaken. Zorgt ook wel dat het onkruid in uwen akker niet kome en de nuttige planten niet beschadige. »

(1) Parabel van Krummacher.

Na aldus gesproken te hebben, stierf de vader, en de zonen bestelden zyn ligchaem ter aerde.

Vervolgens scheidden zy van elkander zoo als vader het hun bevolen had en zy namen elk hunne zaedkorrels mede.

Toen de oudste op de gekozene plaets gekomen was, zegde hy tot zich zelven: « Waertoe zou het my dienen, en waertoe zou het der aerde nuttig wezen, dat ik my afslave met werken? De zon zal den grond verwarmen, de regen zal hem bevochtigen en zoo zal hy van zelf vruchtbaer wezen. » Hy wierp zyne graenkorrels op en harden, onbeploegden grond, maer zy schoten niet op en droegen geene vruchten. De jongeling spotte met het geschenk zyns vaders.

De tweede, die naer het zuiden gegaen was, bemerkte dat de streek, waer hy zich vestigen wilde, zoo buitengewoon aengenaem was, en hy zegde: « Hoe zou ik dit land kunnen bewerken, zoo lang het my zoo veel genoegen verschaft! » Hy wachtte tot dat hy al de vruchten verteerd had, welke de aerde hem van zelf schonk, eer hy zyn graen zaeide. Maer het groeide niet op, want de wormen hadden hetzelve uitgevreten en wat hy zaeide was maer kaf. Deze ook spotte met het geschenk zyns vaders.

De jongste deed intusschen zoo als de vader bevolen had. Hy koos den besten grond, bebouwde en vette denzelven met zorg, plantte er eene haeg rond en zaeide zyne graenkorrels. Zy schoten welig op, en bragten honderdvoudig vruchten voort.

De volgende jaren, handelde hy nog even zoo; hy breidde later zynen grond uit, en, hoe uitgebreider zyn grond wierd, hoe ryker zyne oogsten waren; by zoo verre, dat hy, zyne kinderen en kindskinderen in overvloed leefden.

Na eenigen tyd waren de twee oudsten in nood,

maer vernomen hebbende dat hun jongste broeder in welstand leefde, begaven zy zich tot hem; zy zagen het land met ryke graenschooven overladen, de maeijers zongen vreugdeliederen op het veld... zy waren gansch verwonderd en zegden: « Wy hebben slecht gedaen met het geschenk onzes vaders te verachten; den raed zyner ouders te volgen, als hy met Gods wet niet strydt, is het beste middel om gelukkig te wezen. »

37. *De lastertael.* (1).

Er bestaet eene ondeugd die zoo gevaerlyk is als een moordtuig; die hatelyke ondeugd is de lastertael Door haer bezwalkt men den goeden naem der lieden, die soms meer van hunne eer dan van hun leven houden. De lastertael heeft voor trouwe gezellin de kwaedsprekery. De ergste boosheid geeft aenleiding tot de eerste dier ondeugden; de ledigheid en de praetzucht brengen de tweede voort.

De lasteraer vindt uit wat hy in zyne boosheid vertelt, de kwaedspreker herhaelt wat hy heeft hooren zeggen; de lasteraer weet dat de wet hem treffen zal, zoo hy zyne valsche aenteigingen in tegenwoordigheid van getuigen uitbrengt; daerom heeft hy zorg zich wel te verbergen, hy geeft naemlooze lasterschriften uit of spreekt zyne eerschendende woorden enkel, en vertrouwelyk, in tegenwoordigheid van éénen persoon. Hy spuwt zyn doodend gift in het duister met de verzekering dat de kwaedsprekers hetzelve zullen verspreiden en er de zamenleving zullen mede besmetten.

De laster spaert noch grooten, noch kleinen. Onlangs maekten de dagbladen een feit ruchtbaer dat verdient

(1) Naer M. Campan.

bewaerd te blyven, omdat het bewyst dat de laster soms wezens beneden de menschheid aenrandt.

Een reiziger reed te paerd door een klein dorp en werd achtervolgd door eenen blaffenden hond; dit verveelde hem, en, zich van het dier willende ontlasten, gaf hy zyn paerd de spoor, zeggende: « Weg, vervloekte hond, gy zult het my betalen. » Een weinig verder ontmoette hy eenen hoop maeijers, die langs hetzelfde dorp gaen moesten, en tot welke hy zegde: « Let op, gy gaet zoo even eenen razenden hond ontmoeten; het is een zwarte met rosse vlekken, hy is verschrikkelyk, en alhoewel ik te paerd ben, heb ik veel moeite gehad om er my van te ontlasten. » De maeijers ontmoeten den hond, zy herkennen hem en loopen hem na; het dier is verschrikt en vlugt. Zy dooden den hond en werpen hem in eenen gracht. Eenige dagen later komt de reiziger langs het zelfde dorp, en den hond ziende liggen, zegt hy: « Ik heb u door myne lastertael gedood! »

Lieve kinderen, maekt altyd een groot onderscheid tusschen hetgene gy *ziet* en het gene gy *hoort*. Een spreekwoord zegt: *Onze oogen zyn de onze, maer onze ooren behooren aen een ander;* wacht u voor de woorden: *men zegt*. Luistert nooit naer de zulken die kwaed van iemand spreken; hecht zelfs geen geloof aen wat men kwaeds over uwe vrienden of vyanden zegt, ten zy gy het gezien hebt en overtuigd zyt.

38. *Noodlottige invloed der slechte gezelschappen op de jeugd* (1).

Een kind, met name Jaek, had op den ouderdom van 14 jaer zynen vader verloren. Hadde de vader

(1) *Livre de morale pratique*, door M. Barrau.

geleefd, hy zou den knaep voorzeker verboden hebben zich in slechte gezelschappen te begeven; maer de moeder kon hem zoo strengelyk niet bewaken.

Zy had hem eventwel uitdrukkelyk verboden in zekere afspanning te gaen, die op het uiteinde van het dorp stond. Zy had ook byzondere redens om hem zulks te verbieden, want zy wist dat er in die afspanning slechte kinderen en ondeugende dienstboden waren.

Op zekeren dag was Jaek in de nabyheid der afspanning, en hy zag op den hof eenen postiljon en eenen stalknecht, beiden een weinig ouder dan hy en die met centen *kop of letter* speelden.

Hy hoorde den stalknecht zeggen:

« Toen ik begon te spelen, had ik maer één cent, nu heb ik er acht. » En hy sloeg met blydschap op zynen vestzak.

Jaek had ook één cent, dien hy van zyne moeder gekregen had; hy had den hevigsten lust om met die twee jongens te gaen spelen.

Toen hy op het punt was op den hof te treden, bleef hy echter staen; hy erinnerde zich dat zyne moeder hem verboden had in die afspanning te gaen en dat zy volstrekt niet wilde dat hy voor geld speelde.

Maer de bekoring was sterker dan zyn wil.

Hy trad dus verder, en vroeg den stalknecht om met hem te spelen. Deze stemde toe; en na dat Jaek eene halve uer gespeeld had, bezat hy dry centen winst. Hy gebruikte dit geld om krieken te koopen; hy zette zich op eene bank voor de afspanning neêr en at zyne vruchten smakelyk op. Terwyl hy daer zat, hoorde hy den postiljon en den stalknecht te zamen spreken; hun vloeken en zweeren boezemde hem walging en afschrik in; want hy was nog geen slechte jongen geworden.

Maer langzamerhand werd hy aen hunne grove manieren gewoon, en hy deed zoo als zy.

Byna elken dag, in plaets van naer de school te gaen, begaf hy zich naer de afspanning en bleef er uren lang. De ondeugd schrikte hem weldra niet meer af; hy kreeg de gewoonte van te spelen, te liegen en te vloeken. 'S avonds zegde hy aen zyne moeder dat hy naer de school geweest was, en 's anderdaegs maekte hy den meester wys dat hy voor zyne moeder had moeten werken.

Tot zyn ongeluk, maekte hy nauwe kennis met den stalknecht die eerst met hem gespeeld had; het was een door en door bedorvene kerel.

Door het lang met hem spelen, was Jaek hem eindelyk dry franken schuldig; dry franken was voor hem eene aenzienlyke som. De stalknecht eischte zyn geld; hy wilde 's anderdaegs naer een naburig dorp ter kermis gaen, alwaer hy zich zoude vermaken. Hy wilde Jaek medelokken, maer er moest geld zyn, en Jaek had er geen.

Jaek beloofde het geld te zullen vragen aen Hendrik, een zyner makkers, die een voorbeeld van deugd was. Hendrik besteedde zyne ledige uren in eene fabriek, zyne ouders lieten hem het geld behouden dat hy door zynen arbeid won, en hy bespaerde zorgvuldig hetzelve om nieuwe kleederen voor zyne zuster, die weldra hare eerste communie doen moest, te koopen.

Jaek vroeg dry franken aen Hendrik, maer deze wilde hem dezelve niet leenen, daer hy wel inzag dat zy tot een slecht einde dienen moesten.

Hy ging heel beschaemd terug by den stalknecht, die in gramschap tegen Jaek uitvoer. « Gy moet my volstrekt betalen, zegde hy, en wil Hendrik u geene dry franken leenen, ontleen ze hem dan zonder dat hy het wete; gy kent de plaets waer hy zynen spaerpot zet. Neem dry franken, en overmorgen zult gy ze op de

zelfde plaets weêr leggen ; want op de kermis zullen wy spelen, en winnen, ik ben er zeker van. »

Dit voorstel joeg Jaek den schrik op het lyf. « Ja zeker, zegde hy, ik weet waer Hendrik zynen spaerpot zet, het is in eenen ouden bloempot in den hoek van den stal waer hy slaept ; maer ik durf niet doen wat gy my zegt, dit zou afgrysselyk zyn. »

De stalknecht lachte met zyne vreesachtigheid. De ongelukkige Jaek liet zich eindelyk bepraten en de twee spelers kwamen over een om dit schandelyk ontwerp den volgenden nacht te zamen uit te voeren.

Zoo kan het slecht gezelschap tot alle misdaden leiden.

Rond middernacht hoorde Jaek zachtjes op zyn venster tikken ; dit was het afgesprokene teeken van zynen medepligtige. Hy sidderde toen hy dacht aen hetgeen hy ging ondernemen. Hy bleef onbewegelyk onder zyn deksel gestopt tot dat hy het tweede sein hoorde. Dan stond hy op, kleedde zich aen en sprong door het venster dat op de straet uitzag. Zyn gezel vroeg hem met doffe stem : « Zyt gy bereid? » hy antwoordde niet, maer volgde den ellendeling!

Zy kwamen voor de staldeur ; eene donkere wolk overtrok de maen en zy bevonden zich in eene volkomene duisternis. « Waer zyt gy? vroeg Jaek, die op zyne beenen wankelde en tegen den muer leunde om zich regt te houden, « waer zyt gy, spreek? » Hy stak de hand uit. De booze jongeling vatte die hand en zegde : « Is dit wel uwe hand? Zy is koud als marmer. »

— Laet ons weêrgaen, sprak Jaek, het is nog tyd.

— Neen, hernam de andere, terwyl hy de staldeur opende, wy zyn te ver om nog terug te wyken. En hy stiet Jaek in den stal.

Jaek beefde als een riet ; hy wist zeer wel waer de bloempot stond en hy kon hem evenwel niet vinden,

Hy vreesde dat Hendrik zou wakker worden; hy meende gestadig stappen en stemmen te hooren, het bloed versteef in zyne aderen; eindelyk vond hy den spaerpot en bragt hem op den drempel van den stal met alles wat hy inhield.

Op dit oogenblik schoot de maen hare heldere stralen door de wolken.

« Laet ons vlugten, zegde de stalknecht, terwyl hy den pot uit Jaeks bevende handen rukte. « Regtvaerdige hemel! gilde Jaek, zoudet gy dan alles medenemen? Hebt gy my niet gezegd dat gy maer dry franken wildet nemen, en dat wy dezelve overmorgen zouden weêrgeven? »

— Zwyg, fluisterde de andere, en hy ging voort, zeggende: « Zoo ik eens in eene gevangenis geraek, wil ik niet dat het voor dry franken zy. »

By die woorden voelde Jaek eene koude rilling in al zyne leden, zyne haren rezen te berge. Zy spraken geen woord meer. Jaek sloop in zyne kamer, terwyl zyn medepligtige het geld medenam.

Gedurende het overige van den nacht, leed Jaek geweldig; zoodra hy insliep kwamen de schrikkelykste droombeelden voor zynen geest, en hy sprong regt; toen hy wakker was, deed het minste gerucht hem sidderen. Hy dorst nauwelyks adem halen, hy dacht dat de morgend nooit aenbreken zou; maer toen het dag geworden was, en de vogelen lieflyk zongen, leed hy nog geweldiger.

Het was zondag; de klok riep het volk ter kerke. Al de kinderen, in hun zondagspak gekleed, kwamen vrolyk op het dorpsplein byeen, en Hendrik, die de braefste was, toonde er zich ook vrolykst. Hy kende het ongeluk nog niet dat hem overkomen was, want by zyn ontwaken was zyne eerste gedachte geweest God te bidden; hy had op zyn geld geen acht gegeven.

Te midden van al die opgeruimde kinderen, was Jaek droef en neêrslagtig. Hendrik naderde vriendelyk tot hem. Jaek werd bleek als de dood en vlugtte weg om Hendriks blikken te ontwyken.

Het denkbeeld van zyne misdaed martelde hem; het scheen hem toe dat ieder op zyn aengezicht lezen kon wat hy begaen had, en dat elke voorbyganger zegde: « Ziedaer een dief. »

Na de misse, ging hy dadelyk naer de afspanning. Hy sprak er eenige oogenblikken met zynen medepligtige, die te vergeefs poogde hem op te beuren. Zy deelden het geld; elk stak de helft in den zak, en zy zetten zich op weg om naer het naburige dorp ter kermis te gaen.

By wylen wilde Jaek weêrkeeren en Hendrik zyne misdaed bekennen; maer eene valsche schaemte wederhield hem.

Ondertusschen was Hendrik, na de mis, zynen kleinen schat gaen bezichtigen. Als hy bemerkte dat zyn geld gestolen was, verviel hy in eene diepe droefheid. Op zyn schreijen en klagen, snelden zyn vader en zyne moeder toe; hy vloog in hunne armen: « Wat ben ik ongelukkig, riep hy uit, ik heb alles verloren; het geld, dat ik voor myne zuster gespaerd had, is gestolen! ik was zoo gelukkig te denken dat ik hetzelve door mynen arbeid gewonnen had; ik hoopte u en haer zoo veel genoegen te doen! »

Al de persoonen, die uit de kerk kwamen, bleven voor het huis van Hendriks ouders staen. Elkeen ondervroeg hem en nam deel in zyne droefheid. De straet was weldra vol volk. Men vroeg waeruit zyn kleine schat samengesteld was. « Helaes, zuchtte hy, er waren franken en halve franken in, welke men my op de fabriek voor myn werk gaf; naermate ik dezelve ontving, grifte ik er eenen nummer op met de punt van myn

mes. Ik had in het geheel veertig stukken, die te zamen dertig franken uitmaekten. »

Op dit oogenblik kwam er eene vrouw voorby. Het was eene melkverkoopster van eenen naburigen wyk, die door het dorp ging om hare melk naer de stad te dragen; zy drong met moeite door de menigte en vroeg aen de ouders van Hendrik :

« Spreekt gy niet over halve franken die verloren of gestolen zyn? Daer seffens heeft men er my eenen gegeven; zie, hy draegt nummer 3; herkent gy hem niet?...

Dit zeggende reikte zy het muntstuk over en Hendrik herkende hetzelve. Men vroeg van alle kanten aen de melkvrouw waer zy dit stuk ontvangen had, en zy antwoordde :

« Daer even, toen ik uit het dorp kwam, heb ik twee jongelingen ontmoet op den hoek eener straet; zy schenen zeer haestig te zyn; zy liepen zoo snel dat zy eene myner melkkruiken omgeworpen hebben; ik heb achter hen geroepen; de oudste antwoordde my met beleedigingen, maer de jongste heeft haestig dit stuk geld uit zyne tesch getrokken, en my hetzelve toegeworpen als prys myner gestorte melk; en zoo zyn zy voortgeloopen. »

Dan vroeg men met geestdrift :

« Kent gy ze niet? langs waer zyn zy geloopen?

« Ik ken den oudste, hernam de melkvrouw, hy draegt eene roode vest; het is de stalknecht uit de afspanning; de andere, die jonger is, ken ik niet; zy hebben den weg ingeslagen naer het dorp waer het vandaeg kermis is; zoo men hard liepe, men zou ze welligt nog kunnen achterhalen. »

Niemand twyfelde er aen of die twee jongelingen waren de dieven. Men bedankte de Voorzienigheid dat de pligtigen zoo spoedig ontdekt waren. Een tiental

jonge lieden liepen hen na; de overige geburen bleven rond Hendrik staen; allen vestigden hunne blikken in de rigting langs waer de dieven moesten weêrkomen; eindelyk waren eenige persoonen den weg verder opgegaen, en kwamen weldra al juichend en roepend terug: « Ze zyn daer, ze zyn gevat! »

De jonge lieden kwamen weder en hielden den stalknecht zoo stevig by zyne roode vest, dat hy zich onmogelyk uit hunne handen kon wrikken; zy leidden ook Jaek op, die zich gedwee liet voortdryven en bitterlyk weende. Hy had zyne muts voor zyne oogen getrokken en boog het hoofd neêr. Men hoorde hem snikken, maer men herkende hem nog niet.

Men deed hem zyne muts afnemen; Hendrik liet eenen schreeuw van droefheid als hy zynen vriend herkende. Jaek stortte op de knieën en bekende, al weenende, zyne misdaed met al hare omstandigheden.

Elkeen was te gelyk door afkeer en medelyden aengedaen. « Nog zoo jong en reeds zoo schuldig! zegde men; ongelukkige! wat heeft u tot zulke daed kunnen leiden? — Het slecht gezelschap. »

De vaders en moeders welke daer aenwezig waren, drukten hunne kinderen aen de borst, en spraken: « God zy gedankt, het is *myn* zoon niet! o, myn kind, zie, waer het verkeer met slechte jongelingen leidt. »

Men vond nog al het gestolene geld in de zakken der dieven, uitgezonderd den halven frank dien de vrouw ontvangen had en welken zy Hendrik teruggaf. Hendrik smeekte dat men Jaek genade zou schenken; maer men antwoordde: « Neen, hy moet thans naer een verbeteringshuis gezonden worden, opdat hy later op de galei niet kome. »

De stalknecht was neêrslagtig; hy poogde zich te verontschuldigen met Jaek te bezwaren, zeggende dat

Jaek hem tot de misdaed aengespoord had. Maer niemand sloeg geloof aen zyne woorden.

Die ellendige, welke reeds in staet van hervalling was, onderging zyne welverdiende straf. Jaek werd in een verbeteringshuis geplaetst, alwaer hy gedurende twee jaren verbleef. Na dien tyd, kwam hy weêr op het dorp; hy gedroeg zich voorbeeldig en toonde zich waerdig weder de vriend van Hendrik te worden.

39. *Eene leelyke gewoonte.*

August had eene zeer leelyke gewoonte, namelyk te pruilen; wanneer hy zich inbeeldde door iemand beleedigd te zyn geworden, dan liep hy verscheidene dagen lang zonder spreken; hy was bot en knorrig, antwoordde zelfs niet als men hem het een of ander vroeg, en zag er zoo ontevreden uit, alsof hy met iedereen twisten wilde. Eerst na verscheidene dagen, werd hy weêr spraekzaem en vriendelyk.

Hy gedroeg zich niet alleen zoo ongezellig jegens zyne broeders, zusters en speelmakkers, maer dikwyls jegens zyne ouders, als hy door hen over eene of andere feil was bestraft geworden.

Om *August* deze slechte gewoonte af te wennen, gebood de vader aen al de leden van het huisgezin, zich ten opzichte van den pronker te gedragen, zoo als hy zich ten opzichte van anderen gedragen zou; het is te zeggen, op hem te pruilen, als hy op anderen pruilde; zelfs, als hy ophouden zou, het dan tegen hem nog zoolang vol te houden als zyne onvriendelykheid geduerd had. Als men dit zoo eenigen tyd beproefd had, leerde hy al het leelyke van zyne slechte gewoonte inzien, en hy beterde zich.

40. *De gebrokene drinkschael* (1).

Eene zuster van het order van Vincentius a Paulo bewaekte eenen gekwetsten en gevaerlyk zieken grenadier. De soldaet was aen het kazern- en krygsleven gewoon en had geenen den minsten eerbied voor de zelfopoffering zyner weldoenster. Dikwyls verstiet hy met ruwheid hare dienstvaerdige hulp; zelfs overlaedde hy haer bywylen met de grofste scheldwoorden. Die goede dochter beantwoordde zyne beleedigingen met een onwankelbaer geduld, en eindigde, door hare aenhoudende goedheid, met het ruw karakter van den soldaet te overwinnen.

Op zekeren dag dat hy geweldig leed, kwam zy tot hem met eenen drank welken de geneesheer hem voorgeschreven had; hy weigerde denzelven te nemen; zy dringt er hem met zachtheid toe aen. Van de weigering gaet hy over tot beleedigingen en bedreigingen. Zy houdt hem voor welke kwade gevolgen zyne hardnekkigheid hebben kan; ziende dat hy zich van haer niet kon ontlasten, deed hy alsof hy toestemde den drank in te nemen; hy vatte dus de schael en wierp alles wat zy inhield naer het hoofd zyner oppaster.

De godvruchtige dochter verwyderde zich zonder morren; maer eenige stonden later, bevond zy zich weêr aen de sponde des zieken met eenen nieuwen drank, welken zy bereid had. Woedend geworden door hare volharding, welke hy koppigheid noemde, nam hy de schael en wierp dezelve in stukken tegen den grond. Nu meende hy zeker dat zy, na eene dergelyke behandeling, niet meer voor hem zou verschynen; maer de soldaet kende enkel den moed, welken men op het

(1) Naer M. Barrau.

slagveld toont, en hy had geen denkbeeld van dien welken de christelyke liefde inspreekt.

De zuster komt voor de derde mael : « Neem dezen drank, zegt zy, neem hem; doe my dit genoegen. » De zieke kan niet gelooven wat hy hoort ; op eens vermurwt zyn hart, hy voelt zich door de engelachtige goedheid van de oppaster getroffen, en tranen van aendoening vloeijen uit zyne oogen. « Gy zyt dan een engel, roept hy uit, geef hier, » en hy nam het geneesmiddel zonder dralen in.

Die man was het leven verschuldigd aen de christelyke volharding der zuster van liefde, welke hy zoo vyandig behandeld had. Hy toonde zich voortaen ook dankbaer en leerde later beter de godsdienstige grondbeginselen kennen, die eene zoo zoete en verhevene deugd in het hart printen.

41. *De kinderlyke godsvrucht* (1).

« Eert Vader en Moeder,» zegt het vierde gebod. Wee hem, die zyne ouders niet eert ! wee hem, die zyne ouders miskent ! Waer een slechte zoon in huis is, komt de vermaledyding langs alle deuren binnen.

Het zyn zedenverderf, ontaerding, ondeugden van alle slach, die gewoonlyk de jonge lieden van hunne goede ouders verwyderen, zoodra zy dezer hulp en bystand ontberen kunnen. Zy onteeren aldus het bestaen dat hun het innigst aengekleefd is; als ondankbaren verwerpen zy de teederste zorgen met welke men hen kan overladen. Is de stem der natuer dan niet krachtig genoeg om ons in alle omstandigheden dit zoet en godsdienstig gevoel te herinneren, dat zulken grooten invloed op ons eigen welzyn uitoefent?

(1) Uit de werken van Doktoor Alibert.

Zy die de gebergten van hoog Schotland doorreisd hebben, waer de zeden voor het algemeen zuiver gebleven zyn, hebben kunnen bevroeden hoe zeer de ouders aldaer bemind en geëerd worden. — Wanneer de kinderen door noodwendigheid gedwongen zyn in de huizen der ryken te gaen dienen, besparen zy altyd een deel hunner huer om hunne ouders hulp toe te brengen; de kinderlyke liefde oefent den grootsten invloed op het zedelyk gedrag uit. Een soldaet, die eene laeg- of lafheid begaen heeft, durft niet meer onder de oogen zyner ouders verschynen, hy moet zich verwyderen; en voor een Schotschen Berglander is het niet leven ver van zyne ouders, ver van zyn vaderland te moeten leven.

Wat hier over Schotland gezegd wordt, is ook op veel andere landen toepasselyk. Men vindt overal kinderen, wier gemoed onverderfbaer is, wier liefderyke toegenegenheid niets van hare eenvoudige oorspronkelykheid heeft verloren. Niets is aendoenlyker dan de geschiedenis van eenen jongen matroos, verhaeld door den heer Graef de Las-Cazas

—Het was een jonge Engelsman; hy kreeg de landziekte en wilde met alle geweld zyne geliefde moeder, van welke hy reeds lang gescheiden was, wederzien. Wat doet hy? Hy verlaet de plaets waer men hem in dienst houdt, en verschuilt zich in een bosch in de nabyheid der zee om zich aen alle vervolging te onttrekken, en daer vat hy het gedacht op om, naer het voorbeeld der wilden, uit eenen boomstam eenen boot te kappen en daer mede tot by haer te komen die hy zoo vuriglyk wenschte te omhelzen.

In zyne ongeduldigheid klom hy dagelyks tot in de toppen der hoogste boomen; om te zien of er geen schip in de nabyheid was, waer hy met zyn tenger bootje zou hebben kunnen naer toe varen. Hy werd ontdekt,

en daer niemand raden kon met welke inzichten hy bezield was, verdacht men hem van iets kwaeds te beramen. Intusschen maekte de stoutmoedigheid van dien jongeling veel gerucht in den omtrek van Bolonje, alwaer het feit gebeurd is. Napoleon bevond zich juist in die stad en liet den jongen zeeman voor zich brengen; hy wilde weten waerom hy zich verscholen had en waerom hy zoo ongeduldig was om naer Londen terug te keeren. Hy antwoordde eenvoudiglyk dat zyne moeder ziek was en dat hy by haer wilde wezen. De Keizer was diep getroffen door de tranen en door de kinderlyke liefde diens jongelings, hy bezorgde hem geld en kleederen om terug naer zyn geboorteland te reizen. Iedereen sprak over den jongeling en iedereen bewonderde zyne kinderlyke liefde.

42. *M. Witt* (1).

Mynheer Wills, jonge koophandelaer, legde op zekeren dag een bezoek af by Mynheer Witt, met het inzicht hem eenig geld af te leenen om eene kleine onderneming te doen.

— Ik voorzie wel dat ik er geen groot profyt zal uittrekken, zegde hy, maer de zaek valt my, als van zelf, in de handen en ik wil ze ondernemen.

Die toon beviel den Heere Witt niet zeer wel.

— En hoeveel rekent gy wel noodig te hebben, Heer Wills?

—Ho, eene kleinigheid, een honderdtal arme kroontjes.

— Als gy niet meer noodig hebt, zal ik het u volgaerne geven. En om u te bewyzen dat ik u goed wil, zal ik u, op den hoop toe, nog iets geven dat in

(1) Naer Engel.

waerde tegen goud opweegt en waerdoor gy zeer ryk worden kunt.

— Hoe zoo, Heer Witt, op den hoop toe?

— Het is niets, enkel een historietje: Toen ik jonger was, had ik voor gebuer een' koopman in wynen, een aerdig mannetje, met name Grell. Hy had eene zonderlinge manier van spreken aengenomen die hem op straet heeft geholpen.

— Zoo, en die was?

— Als men hem vroeg: Hoe gaet het, Heer Grell? die onderneming heeft u gewis veel profyt opgebragt? antwoordde hy: Eene beuzeling, vyftig arme kroontjes; wat is dat? — Ofwel, als men hem zegde: gy hebt in dit bankroet ook een verlies ondergaen? — Bah, zegde hy, het is niet de moeite waerd om er van te spreken, eene kleinigheid, honderd vyftig kroonen.— Die man had eene schoone betrekking, zoo als ik reeds zegde, maer die verwenschte kleinachting heeft hem van de baen doen glibberen; hy is ten onder gekomen. — Hoeveel is het nu weêr dat gy verlangt, Heer Wills?

— Ik heb u honderd kroonen gevraegd, Heer Witt.

— Ja, juist, myn geheugen faelt by wylen. — Maer ik had ook nog een anderen gebuer, Heer Tomm genaemd, en deze won, met eene andere spreuk, zyn huis, de achtergebouwen en de magazynen; wat dunkt u daervan?

— Voor veel zou ik die spreuk willen kennen. Zy was...?

— Wanneer men hem by voorbeeld vroeg: Hoe gaet het, Heer Tomm? Hoeveel hebt gy aen deze of gene zaek gewonnen? antwoordde hy met de grootste zelfsvoldoening: Ha, veel geld, veel geld! honderd klinkende kroonen! — Of zegde men hem: Gy ziet er vandaeg zoo zwaermoedig uit, Heer Tomm; wat hebt

gy? — Dan antwoordde hy: Ho, ik heb heden veel geld, veel geld, wel vyftig kroonen verloren! Die man had, zoo als ik u zegde, met zeer weinig begonnen en hy eindigde met uitgestrekte gebouwen te bezitten. Welke manier van doen acht gy de beste, Heer Wills?

— Ho, dat spreekt van zelf, de laetste.

— Heer Tomm had, myns inziens, niet volkomen gelyk, hernam Heer Witt; want hy zegde ook « veel geld » als hy aen den arme of aen de gemeente gaf, en in dit geval hadde hy beter gelyk myn andere gebuer, Heer Grell, gesproken. Ik, Heer Wills, die tusschen die twee spreuken woonde, ik gaf wel acht op alle twee, en ik gebruik, volgens de omstandigheden, nu de eene dan de andere.

Ik zou, regtuit gesproken, gedaen hebben zoo als Heer Tomm, de schoone gebouwen bevallen my.

— Gy wilt dus....?

— Veel geld, honderd klinkende kroonen, Heer Witt, honderd klinkende kroonen.

— Wel, wel, Heer Wills, zeer wel, gy zult ze hebben. Als men eenen vriend geld afleent, moet men spreken zoo als Heer Tomm, en als men eenen vriend in nood ter hulp komt, past de tael van Heer Grell best.

13. *De zoon des koopmans* (1)

Een londensche koopman had twee zonen van gansch verschillend karakter: De oudste was fier en boos, hy haette zynen jongeren broeder, die zachtaerdig en vriendelyk was en ieders toegenegenheid won. De vader stierf toen de jongste zoo nog maer achttien jaer oud was; de oudste die meerderjarig was, stelde zich

(1) Naer M. Barrau.

aen het hoofd van het handelshuis en joeg er zynen onmondigen broeder uit. Vervolgens gaf hy vollen toom aen zyne driften, denkende dat zyn erfdeel onuitputtelyk zou wezen. Maer gewaegde ondernemingen sleepten verliezen na zich; hy verloor allengs het vertrouwen der treffelyke lieden en weldra was zyn vermogen aen 't wankelen.

Intusschen was de jongere broeder diep ontmoedigd; zyn hart was vol bitterheid: « Als myn broeder my aldus behandelt, zeide hy, wat moet ik dan van vreemdelingen verwachten? »

Doch hy hervatte moed; hy begon een' kleinen handel, en, geholpen door zyne vrienden, gesterkt door de goede faem, die hy door zyn gedrag verworven had, groeide zyn klein vermogen weldra aen.

Er verliepen vyftien jaren; maer wat al veranderingen geschiedden er in die tusschenruimte!

De oudste broeder verviel tot den ellendigsten staet; hy moest Engeland verlaten om in den vreemde hulpmiddelen te gaen zoeken; en, eindelyk, na veel lyden, kwam hy, van alles ontbloot, vervallen tot den bedelzak, in zyn vaderland terug.

Op zekeren dag was hy, na verscheidene mylen wegs afgelegd te hebben, door vermoeijenis en honger genoodzaekt herbergzaemheid te zoeken; hy zag in eene uitgestrekte groene weide, ten einde eener lange en lommerryke dreef, eene prachtige woning staen. Toen hy in bereik der woning kwam, zag hy lieve jonge kinderen rond hunne moeder op het grastapyt spelen, op eenigen afstand van daer, ontwaerde hy een man die werklieden bestuerde en de eigenaer van dit schoone landgoed scheen te wezen. De ongelukkige naderde, zyne gescheurde kleederen verrieden genoegzaem zyne ellende, en hy stamelde eenige woorden om zynen bitteren nood te kennen te geven.

De meester des huizes was een liefdadig man, hy deed den bedelaer eenige hulp toedeelen, en, zich vriendelyk met hem onderhoudende, vroeg hy naer de oorzaek zyner ellende.

De ongelukkige voelde de noodzakelykheid zyn hart lucht te geven ; hy verhaelde zyne geheele geschiedenis ; hy sprak zelfs den naem zyns vaders uit.

Naermate hy verder sprak, voelde zyn aenhoorder zich heviger ontroerd ; maer hy besloot zyne aendoeningen in zynen boezem en zweeg ; hy noodigde den noodlydende uit om den nacht in zyne woning door te brengen ; hy liet hem eene geschikte kamer bereiden en beval dat men voor hem zorgen zou.

Des anderdaegs zegde hy hem : gy spraekt my gisteren van uwen vader ; waert gy zyn eenige zoon ? — Neen, Mynheer, ik had eenen broeder ; ha, hoe pynlyk valt my die herinnering ! eenen broeder dien ik beminnen moest, en dien ik verstooten heb ! — Maer waerom doet gy my die vraeg ?— Die broeder ben ik !... antwoordde de andere al weenende, en ter zelfder tyd vloog hy naer hem toe en drukte hem in zyne armen.

De oudste, verslagen van verwondering, berouw, dankbaerheid en vreugde, kon geen woord spreken. Broeder !... stamelde hy eindelyk ; dit eenige woord ontviel zynen mond tusschen eenen vloed van tranen, en hy wilde zich van schaemte verwyderen. — Blyf, zegde hem zyn broeder, gy zyt ryk omdat ik het ben ; wy zullen te zamen onze dagen gelukkig slyten, en het lyden van het verleden vergeten.

44. *Wreedheid jegens de dieren.*

God laet ons over de dieren heerschen ; dit beduidt eventwel niet dat wy dezelve zonder noodzakelykheid mogen kwellen, ze boven hunne magt mogen overlas-

ten, ze mogen aenschouwen als enkele speeltuigen of wezens die ongevoelig aen het lyden zyn. Hy, die wreed jegens de dieren is, krygt een ruw hart en zal ook eindigen met allen eerbied voor zynen evenmensch te verliezen. Hebt afschuwen, myne vrienden, voor die leelyke spelen, die altoos eindigen met u op eenen slechten weg te brengen. Wat vermaek kan men toch vinden in het lyden van onnoozele schepsels?

De kleine Herman redeneerde zoo niet. Ongelukkige dieren die in zyne handen vielen! Hy pynigde dezelve op alle wyzen; hy vond er martelingen voor uit, ja hy verheugde zich in hun lyden.

Hy ving meikevers, bond dezelve met een draedjen aen eenen stok, en deed die arme beestjes aldus rond vliegen, tot dat zy van vermoeijenis bezweken.

De kikvorschen, die onschuldige, zelfs dikwyls nuttige dieren, doorstak hy met naelden; hy besteedde zynen tyd met hunne stuiptrekkingen na te zien tot dat zy eindelyk afgemarteld langzaem stierven.

Maer het ongelukkigste voorwerp zyner plageryen was een jonge hond, dien hy van zynen neef gekregen had. Hy stropte het arme dier eene koord om den hals en sleurde het aldus alle kanten rond, by zoo verre dat het eindelyk de keel toegehaeld onmagtig neêrviel. Om te toonen dat hy wezenlyk de meester van zynen hond was, sloeg hy hem in ieders bywezen, gaf hem schoppen, trok hem by de ooren en mishandelde hem zoodanig dat de voorbygangers den hondenbeul meermaels verwytingen toestuerden.

Toen hy reeds grooter geworden was, deed hy een paerd van zynen vader byna dood loopen; het arme dier bloedde uit mond en neusgaten, toen het nog met ongehoorde woede voortgedreven werd. Weldra gaf hy vollen toom aen zyne kwade neigingen; hy mishandelde de knechten en werklieden, tot dus verre dat zy

liever eenigen tyd zonder werk bleven dan langer zyne kwellingen te verdragen. Herman was, ongelukkiglyk voor hem, een eenig kind, en zyne ouders waren zeer toegevend; zyne grootste feilen aenzagen zy als kinderlyke geestigheden, als het gevolg eener natuerlyke levendigheid, enz.

Maer dit was eene beweenenswaerdige dwaling. *Zoo als men zyn bed maekt, slaept men,* zegt het spreekwoord; als men jong is, neemt men eene gewoonte aen en als men ouder is, volgt men dezelve. Als Herman in bezit van het vaderlyk erfdeel getreden was, werd hy voor eenieder onverdragelyk; hy zocht altyd middelen om elkeen te schaden of nadeel toe te brengen; ook werd hy algemeen veracht als een gevaerlyk en hatelyk mensch. Hy trok zich gedurig processen op den hals, en niettegenstaende zyne booze listen, verloor hy ze meest allen, waerdoor eindelyk zyne fortuin zoo veel gevaer liep als zyn goede naem. Hy was verpligt het land te verlaten; hy trok naer Californie, alwaer men onlangs ryke goudmynen heeft ontdekt; maer hy was nog geene dry maenden daer, of hy werd naer het schavot geleid, om, in eenen nietsbeduidenden twist, eene messteek aen zynen tegenstrever te hebben toegebragt.

Dit schrikkelyk voorbeeld verstrekke iedereen tot heilzame les: Laet ons elke neiging tot wreedheid met hardnekkigheid bestryden. Brengen wy niemand schade toe, laet ons immer goed, menschelyk en medelydend wezen. De dieren verdienen zekeren eerbied, zy ook zyn schepselen Gods. Wy mogen ons wel met hun vleesch voeden en ze dooden als zy schadelyk zyn, maer wy mogen ze niet uit boosaerdigheid kwellen. Laet het ons nogmaels herhalen: een kind, dat wreed is jegens de dieren, draegt in zich de kiemen van eenen moordenaer; later zal hy ook de menschen niet sparen.

Erinneren wy ons de woorden van den wyzen Koning Salomon : *De regtvaerdige man heeft medelyden met zyn lastdier*; *maer de ingewanden der goddeloozen zyn vol wreedheid.* (Spreuk. XII, v. 10).

45. *Menschelyk opzicht.*

Wy moeten over niets anders dan over onze feilen blozen ; brengen wy dus openbare hulde aen godsdienst, waerheid en deugd. Hoe! wy zouden ons diep gekwetst gevoelen indien men ons voor lafaerd schold, een woord, eene gekkerny in den mond eens verdorvenen vriends stelt ons in gramschap en wy zyn dikwyls laf genoeg, om ten koste van Gods zegening, de meening der menschen te streelen. Schandvlekken wy *het menschelyk opzicht*, die wezenlyke godverzaking, en erinneren wy ons, telkens dat wy zouden aen onze pligten te kort blyven, wat er gebeurde in het paleis van Constans Chloor, vader van den grooten keizer Constantyn. Ziet hier dit feit zoo als het door eenen hedendaegschen schryver, naer de geschiedkundigen des tyds, verhaeld wordt :

Die vorst had christene officieren aen zyn hof, alhoewel hy zelf heidensch was. Hy wilde hun geloof op de proef stellen. Hy liet ze allen voor zich verschynen en sprak hun woorden toe, die van aerd waren hen te bekoren. Eenigen, onder den invloed van het menschelyk opzicht, en vreezende hunne fortuin te verliezen, verzaekten hunnen godsdienst; doch de meesten onder hen verklaerden met standvastigheid Christenen te wezen. Constans onttrok zyne gunsten aen de eersten en hield de laetsten by zich. « Dit zyn mannen van hart, sprak hy, zy zyn getrouw aen hunnen God en zullen het ook aen hunnen Keizer wezen. » Hy oordeelde wel. Inderdaed, welke achting kan men gevoelen

voor lieden, welke voor een tydelyk voordeel of ingebeelde vrees hun geloof verloochenen. Laet de onverstandigen maer praten. Zy, die hun geloof belyden, zyn geene huichelaers; maer zy die hetzelve verloochenen uit vreeze van aen de menschen te mishagen of bespot te worden, verdienen dien naem. De Heer zal zich over dezulken schamen op den dag des oordeels; van zulke discipelen zal hy zyne blikken afwenden. En waer zullen dan de spotters zyn, om wier wil de slaven van het menschelyk opzicht hun geluk opgeofferd hebben?

16. *De dronkenschap.*

« Niets verlaegt zoodanig den mensch, zegt doktoor Alibert, als de droevige staet waerin ons het overmatig gebruik van den drank brengt. Hy, die zich aen dronkenschap overgeeft, verloochent de menschelyke waerdigheid; hy verliest zyn oordeel dat hem in de gewigtigste zaken van het leven moet leiden; hy verlaegt zich tot beneden het laegste dier door eene onstichtende en onzedelyke vreugde, door dwaze redevoeringen, door domme openbaringen. Hy miskent en mishandelt zyne nabestaenden en onteert wat voor elkeen heilig en godsdienstig wezen moet; zyne woede is uitgelaten en hy wordt het voorwerp van ieders bespotting. Wy voelen ons natuerlyk geneigd om menschen, die van hunne rede afzien, te verachten; men moet tot den laegsten trap der zedeloosheid afgedaeld zyn om de dronkenschap als verontschuldiging der woede aen te nemen. Kon de dronkaerd, toen hy uit zynen staet van bedwelming opgerezen is, zyne schande bevroeden, hy zou voor de zamenleving blozen, ten allen pryze zyne verfoeijelyke ondeugd bestryden en ze eindelyk overwinnen. »

47. *De drift naer het spel* (1).

Een vader was met zyne zonen naer het hospitael der ongeneesbaren gegaen en trad in gesprek met een' der bestuerders van dit gesticht; hy vroeg welke de hoofdoorzaken mogten wezen van den ellendigen staet, waerin die zieken zich op hunnen ouden dag bevonden. — « Het zyn, antwoordde de bestuerder, meest al lieden die tot ellende gekomen zyn door eene aeneenschakeling van omstandigheden, waerover men ze niet verantwoordelyk zou kunnen stellen; of wel het zyn ouderlingen welke door ondankbare kinderen, voor wier opvoeding zy groote opofferingen gedaen hebben, verlaten worden. Er zyn er eventwel ook, die zoo verre gekomen zyn door hunne eigene schuld, omdat zy de gewoonte niet aengenomen hebben alle dagen één stuiver minder dan hunne winst te verteren. »

De bezoekers aenschouwden met nieuwsgierigheid en medelyden de ongelukkige grysaerds, toen een hunner nader trad en neêrslagtig groette. Hy ging gebogen en zag er eventwel niet zeer oud uit. Men las op zyn aengezicht dat hy afgezonderd in de wereld stond, en dat hy de zoete herinnering niet genoot van iemand die de overtuiging heeft zyne jeugd op eene nuttige wyze doorgebragt te hebben. Hy nam het woord en sprak over zyn huidig leven; hy drukte zich sierlyk uit; het was een geleerd en beleefd man, die zeker niet geboren was om van de liefdadigheid te leven.

En nogthans reikte hy de hand om eene aelmoes.... « Myn vader gaf hem een muntstuk, zegde de jongeling, welke ons dit verhael mededeelde; zyne oogen glommen als hy het geld zag, en hy spoedde zich weg, ons in de

(1) Naer C. Cantù.

grootste nieuwsgierigheid latende om te weten wie hy wezen mogt. Als wy vertrokken, vroegen wy narigten over hem aen den portier, zeggende : « Het is wel zeker dat hy niet arm geboren is ; hy schynt wel opgebragt te wezen en in de beschaefde wereld geleefd te hebben; waer zou hy nu geloopen zyn? »

De portier geleidde ons tot op den drempel en wees ons ten einde der straet een schoon hotel aen. « Ziet, sprak hy, daer is M. Octaef geboren en groot gekweekt; zyn vader was een ryke grondeigenaer. » En zich omdraeijende toonde hy ons, op weinig afstand, een huisje boven welks deur een strooibundeltje als uithangbord hing « Op dit oogenblik, zoo ging hy voort, is M. Octaef daer bezig met het geld te verspelen dat gy hem gegeven hebt. M. Octaef is van dit schoon hotel in het gasthuis gesukkeld, omdat hy nooit anders dan een speler is geweest. »

Hy sprak geen woord verder. Wy bleven verslagen staen en schenen onzen goeden vader door onze blikken te ondervragen ; zoo gingen wy naer huis zonder den mond te openen. Maer niemand van ons heeft ooit de trekken van dien ongelukkige, nog minder het droevige voorbeeld van zyn gedrag, uit het geheugen verloren. Sedert dien heeft het my altyd eenen pynlyken indruk gemaekt als ik lieden zag die in de herbergen, met kaerten, teerlingen of anderzins, voor geld speelden. »

18. *D'Assas* (1).

In 1760, toen het fransche leger in de omstreken van Klooster-Kamp, in Westphalen, lag, kreeg de ridder d'Assas, kapitein in het regiment van Auverne, bevel om gedurende den nacht voorby de voorposten

(1) Naer C. Taillard.

te trekken en den stand des vyands te verkennen. Hy dringt door de bosschen te midden der diepste duisternis.

« Wie daer? » die woorden weêrgalmen eensklaps aen zyne ooren en op het zelfde oogenblik wordt hy omringd; twintig bajonnetten staen op zyne borst gerigt; men bedreigt hem met de dood zoo hy den minsten kreet loost om het alarmteeken te geven. D'Assas was te midden eener bende grenadiers gevallen, die een gunstig oogenblik afwachtten om het kamp aen te randen. De bajonnetten waren bereid om hem eene gewisse dood te doen ondergaen; maer een hart dat aen het vaderland verkleefd is, kent geene vrees. D'Assas aerzelt geen oogenblik; hy schreeuwt luidkeels! « Ter hulp, Auverne, ter hulp! het zyn de vyanden! » Nauwelyks heeft hy die woorden uitgesproken of hy valt dood ter aerde.

Maer het gansche regiment van Auverne is te wapen gesneld; aldus onderrigt van de nabyheid des vyands, biedt het den eersten aenval krachtig weêrstand en behaelt een' schitterenden zegeprael, die enkel gevierd wordt door de tranen, welke op het graf van den moedigen kapitein gestort worden.

Erinnert u steeds, myne vrienden, dat het vaderland een heilig regt op uwe kennissen, op uwe deugden, op uwe gevoelens, ja, op al uwe daden heeft: dat gy immer, waer gy u ook moget bevinden, soldaten op schildwacht zyt, verpligt bestendig op den dierbaren grond te waken, en, by het minste gevaer, ter zyner hulpe te snellen.

19. *Leander en Selyn* (1).

Leander en Selyn waren twee opregte vrienden:

(1) Vry naer Kleist.

beiden hadden een edelmoedig hart, beiden waren met de edelste gevoelens bezield, het was dus zeer natuerlyk dat zy innig aen elkander verkleefd waren. Eens moesten zy, ter bevordering hunner handelszaken, te samen eene zeereis doen. Zy gingen met schoon weder te scheep; de wind was voordeelig, en reeds zagen zy gelukkig de haven te gemoet. Eensklaps verdonkert de zon te midden van den dag, zwarte wolken dryven aen den gezichteinder te samen, een stortregen valt neder en de donder kraekt geweldig ; de zee wordt elk oogenblik woedender en zweept hare breede baren in de hoogte ; het schip verheft zich op dezelve om daerna weêr in de diepte neêrgeploft te worden; de masten kraken, het scheepswerk wordt onmogelyk ; het onweder breekt met al zyne woede los ! Eene noodkreet stygt op ; het schip heeft eene klip geraekt... het heeft een lek... alles is verloren !... Eenige matroozen en eenige reizigers zoeken naer een laetste reddingsmiddel, zy zwemmen met inspanning aller krachten naer de dryvende overblyfsels van het verbryzelde vaertuig. Leander en Selyn zyn onder dit getal ; zy klampen zich aen eene plank vast.... « Vriend, roept Selyn ylings uit, die plank is te ligt om ons beiden te dragen, Leander, vaer eeuwig wel ! uw leven is kostbaerder dan het myne, en zonder u zou ik toch niet leven kunnen ! vaerwel, dat de Almagtige u bescherme ! — Neen, o neen, roept Leander uit, mits een van ons beiden sterven moet, zoo zal ik het wezen ! » Maer Leander heeft niet uitgesproken of Selyn is reeds in de golven verzwolgen. De goddelyke Voorzienigheid, wier oog nimmer gesloten is, was getuige van dien trek van heldhaftige edelmoedigheid ; Selyn bleef in de golven niet begraven ; het onweder bedaerde, en hy werd behouden op het strand geworpen. Wie kân de vreugde der twee vrienden beschryven toen zy elkander wederzagen ! zy vlogen in

elkanders armen, vermengden hunne tranen en konden geen woord spreken. Eindelyk riep Leander uit: « Ho, duerbare vriend, hoe zal ik u de foltering doen begrypen welke gy my, door uwe al te edelmoedige vriendschap, hebt doen verduren! ik heb voor u tienmael den doodsangst doorgestaen! Wat gy gedaen hebt, hadde ik willen doen, want, thans mag ik het verklaren, hoe zou ik zonder u leven! — God zy geloofd, sprak Selyn, wy zyn nog by elkander, hy heeft ons te samen gespaerd, wy zullen hem, gedurende ons gansche leven danken! »

Zy stortten op hunne knieën neder en baden hunnen almagtigen Verlosser aen; hunne bede steeg tot voor den troon des Allerhoogsten. Selyn had zyne gansche fortuin in de schipbreuk verloren; Leander deelde de zyne met hem; doch, Selyn nam zulks maer aen toen hy zag dat eene weigering zynen vriend te diep zou bedroefd hebben. De hemelsche zegen daelde over hunne woningen, en zy hielden niet op, gedurende lange jaren, God te danken door goed aen hunne evenmenschen te doen.

50. *Het rupsennest.*

Julia ging op zekeren avond met hare moeder naer het veld wandelen. Zy had de gewoonte alles met opmerkzaemheid te beschouwen. Dat deed zy by deze gelegenheid ook. Eensklaps bleef zy staen en riep: —

Moeder, moeder! kom spoedig hier, en zie wat dit is!

De moeder kwam by, en zie, daer stond een struik brandnetelen, die gansch met rupsen overdekt was; het waren leelyke beesten met ruige haren en groene strepen tusschen de haren op den rug. — Zal ik die rupsen doodtrappen? vroeg Julia. — Neen, antwoordde de moeder, want zy voeden zich, zoo als gy ziet, met

netelen en zyn dus niet schadelyk; maer wanneer zy op eenen kersenboom of op eene andere nuttige plant zaten, dan mogt gy ze, als schadelyke dieren, onder den voet treden. Hoor op wat wyze gy u met deze diertjes regt kunt vermaken, neem er eenigen mede naer huis, en voed ze. —

— O ja, dat wil ik doen, zeide Julia, en greep haestig toe, maer trok even schielyk en schreijend de hand terug, want zy had niet bedacht dat de netelen pynlyk branden.

— Kunt gy dan de netelen niet afrukken zonder u te branden? vroeg de moeder.

Nu trok het meisje haren zakdoek uit, wond dien om hare hand, en brak aldus de netelstammetjes behoedzaem af. Vol vreugde bragt zy de rupsen naer huis, plaetste dezelve, met de netelen, in een groot glas, dat de moeder haer tot dit einde gegeven had, en bond er een stuk papier over.

— Maer wilt gy dat uwe rupsen verstikken? vroeg de moeder.

— Neen, dat wil ik niet, antwoordde Julia.

— Zoo, dan moet gy gaetjes in het papier steken, opdat er versche lucht in het glas dringe, zeide de moeder. Dit deed Julia, en zag met vreugde hoe de rupsen het eene blad na het andere opvraten.

Des anderdaegs, toen Julia het ontbyt genomen had, vroeg de moeder:

— Hebt gy ook wel aen de rupsen gedacht en hun een ontbyt gegeven?

— O! zegde Julia, de rupsen hebben nog hun glas vol netelen!

— Maer ga eens nazien, vervolgde de moeder, of zy niet geheel verdroogd zyn? Die arme diertjes kunnen immers geene verdroogde bladeren eten; en daer gy de gasten nu toch aengenomen hebt, is het ook uwe pligt

hun alle dagen versche netelen te halen om ze te voeden; want zy zelve kunnen het nu niet meer doen, daer gy hun de vryheid ontnomen hebt.

Dit onthield Julia en zy vergat hare kleine gasten niet meer.

Vyf dagen lang had zy hun nu overvloedig voedsel gegeven, en met genoegen nagezien hoe zy hetzelve verteerden. Den zesden dag, ging zy hun nogmaels voedsel dragen, maer, o wonder! als zy het papier opheffen wilde, hadden zich al de rupsen daer aen vastgehecht. Met hunne achterpootjes zaten zy deels aen het glas, deels aen het papier zoo vast, alsof zy er aen gelymd waren. Julia liep snel naer hare moeder en liet haer de opgehangene rupsen zien. Met bezorgdheid vroeg zy:

— Maer wat scheelt hun nu, lieve moeder? ik heb ze nogthans alle dagen wel gevoed, en nu zyn zy toch gestorven! —

— Wees gerust, zegde haer de moeder, zy zyn niet dood en zullen ook niet sterven, maer u nog veel genoegen geven; laet ze maer zoo onaengeroerd hangen. Dat deed Julia en maekte voorzichtig het glas weder digt. Des anderdaegs was zy nauwelyks uit het bed, of zy liep naer de rupsen, en zie, daer was alweêr wat nieuws. De rupsen waren verdwenen en nu hingen er enkelyk langwerpige popjes, met eene kleine kroon op het hoofd. Zy leefden, en bewogen zich om en weêr. Julia sparde wyd hare oogen open, sloeg de handen te samen, en wist niet wat zy er van denken moest. Eindelyk riep zy:

— Moeder! moeder! kom snel hier, en zie wat er van myne rupsen geworden is!

— Heb ik het u niet gezegd, antwoordde de moeder, dat de rupsen u nog veel vermaek verschaffen zouden? Bezie dezelve nu eens zeer nauwkeurig; zy hebben

hunne huiden afgestroopt, die gy hier ziet hangen, en zyn vervormd in dingen, welke men poppen noemt. Laet ze nu maer gerust, en onderzoek alle dagen het glas. Waerschynlyk zult gy weldra weder iets bespeuren, dat u veel genoegen doen zal.

Dit gebeurde ook inderdaed, maer het duerde eventwel zoo lang, dat de ongeduldige Julia byna alle hoop had opgegeven. Maer nu waren er weder eenige weken verloopen, toen zy nogmaels naer het glas zag; en wat bemerkte zy? Het geheele glas was vol fraeije bonte vlinders. Och, zie toch, lieve moeder, riep zy nu uit, wat er in het glas is! De moeder naderde al lagchende en toen zy nu beiden nauwkeurig toezagen, bespeurden zy een nieuw wonder. Een vlinder, die nog in een popje zat, drukte met zyne zwakke pootjes het popjen aen stukken, en kroop er uit. Zyne vleugels waren zeer klein en als papier zamengerold. Hy liep vlug rond het glas en ging zich aen het papier vastzetten. Zyne vleugels groeiden zichtbaer en, na verloop van een kwartier uers, hadden zy hunne volkomene grootte. Zoo ging het den geheelen voormiddag; de een vlinder kroop na den anderen uit zyne pop; na het noenmael waren zy reeds allen uit de popjes gekropen.

— Nu kunt gy u nog een vermaek verschaffen, zegde de moeder; neem het glas, maek het open, ga in den tuin en laet de lieve diertjes vry.

Dit deed ook Julia en zy genoot een onbeschryflyk genoegen, toen zy zag hoe de vlinders er uit fladderden en van den eenen bloemtuil naer den anderen vlogen. Wanneer zy later in den tuin ging, verheugde zy zich telkenmale by het zicht van eenen bonten vlinder. — Gy zyt zeker ook uit myn glas gekomen, dacht zy. —

DERDE DEEL.

BESCHOUWINGEN EN OVERDENKINGEN OM DE VERBEELDING OP TE WEKKEN EN HET OORDEEL TE VERSTERKEN.

1. *De nacht* (1).

De nacht is over de aerde gedaeld; de brandende lucht is verkoeld; alles is stil; het uer der rust is gekomen: menschen, dieren en planten, alles slaept en zwygt.

De kinderen rusten by hunne moeder; zy slapen in hunne wieg, als kleine vogelen in hun nest.

Het aembeeld weêrgalmt niet meer onder de hamerslagen, het vuer der smissen is uitgedoofd, en de rook dwarlt niet meer boven de daken.

De duisternis heerscht, alles is stilzwygend; geen oog is open, en de starren, die den hemel bevolken, vervolgen hunne eeuwige omwenteling. Wie waekt er toch, terwyl alles slaept? Wie verzorgt de wezens, terwyl zy in den slaep gedompeld liggen? Wie beschermt en bewaert hen, terwyl zy aldus verlaten, en zonder verdediging zyn?

Er is een oog, voor het welk niets verborgen blyft, een oog dat door de duisternis, even als door het licht dringt; een oog dat de kleine, even als de groote zaken ziet, zoowel in de diepste afgronden, als op de hoogste bergtoppen, zoowel in de ryke paleizen als in de arme hutten staert. Wat wy niet zien, ziet dit aldoordrin-

(1) Uit de *Dictées grammaticales* van M. *Taratte*, Metz 1850.

gend oog; het ziet de mier onder het gras, en peilt onze gedachten tot in het diepste van ons hart.

Terwyl alles in ruste ligt, en de zon geene stralen zendt, waekt dit oog over het groote huisgezin der wereld; waekt by de wieg van het kind, by het bed der moeder; bewaert en behoedt alles wat in de bosschen, in de dalen, te midden der menschen of in de woestenyen is.

2. *De mensch geniet de gansche wereld* (1).

Een gemeenzaem voorbeeld zal ons toonen, dat de mensch, zelfs de nooddruftigste, een koning is, die, op elk oogenblik, de gansche wereld geniet.

Zie dien armen knaep, welke het stukje zwart brood eet, dat gy hem gegeven hebt; hy is een jonge koning, die, zonder het zelf te weten, al de schepselen, al de klassen der zamenleving, ja, God zelf, ter zyner genieting stelt. Inderdaed, dit stuk brood laet veronderstellen:

1. Meel; daerby denkt men aen den bakker, die hetzelve gekneed heeft; aen water, waermede het beslagen is; aen eenen oven waerin het gebakken werd; aen vuer dat den oven verwarmd heeft; aen eenen molen, die het graen gemalen heeft; aen het yzer, aen het hout, aen de steenen, die gediend hebben om den molen te maken; aen water, wind, stoom of dieren, waerdoor de molen draeit; aen de menschen, die den molen gemaekt hebben, en daertoe de kennis der reken- en werktuigkunde noodig hadden; aen andere menschen die hem nu besturen. By dit meel denkt men nog aen zakken om hetzelve te bevatten; de zakken zyn van lynwaed gemaekt; lynwaed is het voortbrengsel der

(1) Uit het leesboek van M. Stehres, Luxemburg, 1846.

wevers; de wevers hebben garen noodig; het garen wordt door de spinsters gesponnen; om garen te spinnen, heeft men vlas of kennip noodig.

2. Om dit stukje brood te krygen, was er graen noodig; om graen te krygen moest er een landbouwer zyn, die hetzelve zaeit; eenen ploeg, en ossen of paerden om dezelve voort te trekken; de aerde moet het zaed ontvangen; de zon moet de aerde verwarmen; de regen moet dezelve vruchtbaer maken; de regen valt uit de wolken; de wolken stygen op uit zeeën en stroomen; de wind dryft de wolken voort. By dit graen denkt men ook aen de vier jaergetyden: aen den herfst, wanneer het gezaeid wordt; aen den winter, wanneer de aerde in rust hare voedingskracht terugneemt; aen de lente, wanneer alles groeit; aen den zomer, wanneer alles rypt.

3. Dit stukje brood doet eenen arbeider veronderstellen, die het graen maeit, die het dorscht, die het want; daerby denkt men ook aen zeissens, aen vlegels, aen wannen. De zeissens doen ons aen mynwerkers denken, die het yzer uit den schoot der aerde opdelven; aen smeden, die het slagen en bewerken. Vlegels worden van hout gemaekt, het hout wordt door kappers en zagers bewerkt.

Die bakker, welke het brood bakt; die landbouwer, welke het graen zaeit; die maeijer, welke het afsnydt; die molenaer, welke het maelt; al die andere werklieden, welke de noodige gereedschappen bereiden, hebben kleederen, hoeden, schoenen noodig. By die onderscheidene kleedingstukken denkt men alweêr aen hoedemakers, aen schoenmakers, aen stoffen, aen wol, aen schapen, aen herders; deze stielen staen in betrekking met andere, en zoo vindt men eene vertakking van stielen tot in de laegste en tot in de hoogste standen der zamenleving. Men vat het denkbeeld op van eene magt

die de wetten, ter bescherming van den eigendom, maekt ; van magistraten die dezelve doen uitvoeren ; van geregtsdienaren, van gevangenissen.... De wetten doen ons aen wetenschappen denken ; de wetenschappen aen studiën ; de studiën aen boeken, aen scholen, aen onderwyzers.

Dit is nog niet alles ; dit stukje brood geeft ons niet enkel het denkbeeld van de bescherming des landbouwers tegen de inwendige vyanden, maer ook tegen de uitwendige vyanden ; daerby denkt men aen versterkte steden, aen legers, aen kanonnen, en aen dien oneindigen sleep van onheilen, welke de oorlog medebrengt.

4. Dit stukje brood bewyst niet alleen het bestaen van het graen, waervan het gemaekt is, maer ook het bestaen van het zaed, waeruit het gesproten is, en zoo verder tot het eerste graen, waerby men het denkbeeld van eenen oneindig almagtigen God opvat, die hetzelve geschapen heeft ; van eenen oneindig wyzen God, die hetzelve doet groeijen ; van eenen oneindig goeden God, die ons hetzelve schenkt.

Gy ziet dus, lieve kinderen, dat de hemel, de aerde, het water, het vuer, de menschen, ja, God zelve, allen te samen hebben gewerkt, om dit stukje brood voort te brengen.

De mensch, die hetzelve opeet, geniet dus te gelyker tyd de gansche wereld.

En, met onderscheid van de dieren, geniet hy zulks verstandelyk, hy geniet by dag en by nacht, van den eersten tot den laetsten stond van zyn leven. Want, dag en nacht werken de hemel, de aerde, het water, het vuer, de menschen, en God zelve, om dit stukje brood, en alles wat tot ons onderhoud noodig is, voor te bereiden.

Hebben wy daer wel ooit op gedacht? —

Besluit daerdoor hoe ongelukkig, hoe rampzalig de

zelfzuchtige op de wereld is, die maer alleen voor zich zelven leeft!...

3. *De kleuren* (1).

De Meester. Karel, weet gy waerom de hovenier Frans zyne salade samenbindt, als zy tot zekeren wasdom gekomen is?

Karel. Ja, Mynheer; dat is om de planten niet te laten opschieten, en omdat zy geen zaed zouden dragen.

De Meester. Denkt gy dat daertoe niet nog eene andere reden zou kunnen bestaen?

Karel. Dat weet ik niet, Mynheer.

De Meester. Wat kleur heeft de plant vóór dat zy gebonden wordt?

Paul. Zy is groen, Mynheer.

De Meester. En welke kleur krygen de binnenste bladeren, na dat zy eenige dagen gebonden geweest zyn?

Jozef. Zy worden geel, Mynheer.

De Meester. Hebt gy wel eens eene zekere soort van bittere salade geëten, die lange smalle en geelachtige bladeren heeft?

Karel. Ja, Mynheer, men noemt ze andyvie.

De Meeester. Weet gy welke soort het is, en denkt gy dat geel hare natuerlyke kleur zy?

Karel. Ik zou het niet kunnen zeggen, Mynheer.

De Meester. In haren natuerlyken staet is zy groen, en hare bladeren en stengels worden niet zoo lang; het is de wilde suikery, welke men ook wel in haren natuerlyken staet eten kan.

Ziehier hoe de bladeren geel en langer worden. Zy krygen eene ziekte. Gy weet dat alle planten lucht

(1) Door M. Th. Lebrun.

noodig hebben; zy kunnen niet lang in leven blyven, wanneer men ze van lucht berooft; zy zoeken met graegte naer lucht; en als men ze opsluit in eene plaets, waer de lucht slechts langs ééne opening indringt, neigen zy met geweld naer die opening en verlengen zich tot dat zy eindelyk de opening bereiken. Legt aerdappelen in eenen kelder: in het begin der lente zullen die aerdappelen schieten en hunne lange stengels allen naer het keldergat rigten; en dit zelfde middel gebruikt men om de bladeren der suikery te verlengen; en wat ze doet geelachtig-wit worden, is het gebrek aen lucht. Eene plant, die in de duisternis groeit, verliest hare kleur. Onthoudt dit wel, myne kinderen, wy zullen later noodig hebben dit te weten. De planten, welke men aldus in de duisternis, b. v. in kelders, houdt, worden bleek, of liever zy verliezen hunne kleur.

De hovenier Frans bindt zyne salade om ze te doen verbleeken. De buitenbladeren blyven groen, omdat zy van geen licht beroofd zyn; maer de binnenbladeren, die van alle licht beroofd zyn, worden geelachtig-wit.

Indien wy naer de landen gingen, waer de zon het hevigst straelt, indien wy onder den Evenaer kwamen, daer zouden wy de natuer veel schitterender vinden, dan in onze luchtstreek. Daer is de aerde met de rykste kleuren opgesierd. Daer vindt men prachtige dieren, vogels met schitterende kleuren van purper en lazuer. En indien wy ons, integendeel, van den Evenaer verwyderen om de poolgewesten te naderen, waer die lange nachten heerschen, waerover ik u gesproken heb, daer wordt de natuer minder om minder schitterend. Hier hebben de vogelen, 't en zy eenige zeldzame uitzonderingen, allen vale en gryze pluimen. Digter by de polen, wordt de vale kleur eenigzins helderder; in de ysbergen van het Noorden zyn de dieren wit. Zy zyn

van licht beroofd. Myne lieve kinderen, wy kunnen dus den invloed van het licht op de kleuren niet loochenen; wy zullen misschien weldra verstaen dat *licht* en *kleur* nagenoeg het zelfde zyn; zeker is het toch, dat het licht den grootsten invloed op de kleuren heeft.

Karel, het papier dat tot omslag van uwen muziekboek dient, heeft nu eene helder geele kleur, maer hebt gy het al des avonds by het licht bezien?

Karel. Ja, Mynheer, men zou zeggen dat het wit is.

De Meester. En dit groen papier; ziet het er des avonds ook groen uit?

Karel. Het trekt beter op blauw.

De Meester. Dit alles komt zeer vreemd voor. Dat zyn nu ligchamen, die van kleur veranderen, als zy een ander licht krygen. Laet ons al die aenmerkingen wel onthouden; zy zullen ons later goed te pas komen. Ik zal u eens bewyzen dat de kleuren eigenlyk niet tot de ligchamen behooren, die ons bekleurd toeschynen.

Jozef. Hoe zoo, Mynheer, is myne muts dan niet blauw?

De Meester. Hebt gy wel eens den regenboog bemerkt?

Jozef. Ja wel, Mynheer, gewoonlyk na dat het geregend heeft.

De Meester. Denkt gy dat er in de lucht eenen breeden band gespannen is met die schitterende kleuren?

Jozef. Dat denk ik niet.

De Meester. Het zyn dus kleuren zonder ligchaem. Zie daer juist eene zonnestrael, die door het venster schiet; neem die karaf en doe ze vol water.... wel. Plaets dit blad papier op de tafel, juist daer waer de zon schynt; zet nu de karaf op het papier, derwyze dat er de zon op schynt.

Allen. Ho, wat prachtige kleuren!

Paul. Het is een kleine regenboog.

De Meester. Wat zegt gy? Jozef heeft immers wit papier neêrgelegd ; heeft hy er kleuren op geworpen? Men heeft aen het papier niet geraekt, en nogthans heeft het de fraeiste kleuren aengenomen. Het moet wel zeker de zon zyn, die ze heeft aengebragt.

Karel. Maer hoe is dit toch mogelyk !

De Meester. Ik zal het u wel eens duidelyk maken, doch heden niet. Dat zyn van die dingen, waerover men rypelyk dient na te denken, vooraleer men ze goed begrypen kan. Overweegt alles wel, misschien zult gy zelf vinden, wat gy my vraegt; zoo gy het niet vindt, zult gy er des te meer belang in stellen, en gy zult het later des te gemakkelyker verstaen. Overhaesten wy ons niet; om by het onderwys vlug vooruit te gaen, moet men somtyds den gang wat vertragen. Vergeet de salade van den hovenier Frans niet, en houdt ook de schoone papegaeijen van den Evenaer, de witte beeren van de noordpool en vooral den regenboog op het blad papier in het oog.

4. *Raedgevingen aen eenen jongeling* (1).

De gewoonte der jongelingen, die door zich zelven geen besluit kunnen nemen, is vooreerst eenen vriend te raedplegen, gedurende eenigen tyd dezes meening te volgen en daerna zich tot eenen tweeden gezel te wenden ; zelfs later nog te veranderen met naer eenen derden te luisteren, en, zoo altoos onzeker en besluiteloos te blyven. Zyt wel overtuigd, dat die wyze van handelen de slechtste van allen is. Men zal u zeggen dat gy tot zekere bezigheid in het leven onbekwaem zyt ; geeft daer geene acht op ; welke ook de bezigheid zy, die gy verkozen hebt, legt er u met vlyt en volharding

(1) Door Goldsmith.

op toe; zy zal u voordeelig worden, zy zal u tot steun in uwe jeugd en tot troost in uwen ouderdom verstrekken. Met de noodzakelykste deelen van een ambacht goed te bestuderen, zal eene gewoone bekwaemheid u voldoende wezen; en waert gy zelfs weinig bekwaem, die kennissen zouden u eventwel zeer nuttig zyn. Groote bekwaemheden strekken somwylen tot minder nut, by zekere persoonen, dan kleine kennissen by andere persoonen.

Men heeft het leven by eenen paerdenloop vergeleken; de vergelyking schynt zeer juist, vooral als men in het oog houdt, dat de vlugste paerden veelal de moeijelykste om te bestieren zyn. Goed eenen stiel kennen, wat men er moge van zeggen, is eene voldoende zaek voor een mensch; want een stiel is weldra aengeleerd. Houdt u dus met één goed ambacht te vreden; moestet gy er twee tegelyk ondernemen, gy zoudt gevaer loopen noch in het een noch in het ander genoeg te doen te hebben.

Een kleêrmaker en een goochelaer redeneerden eens te samen.

— Helaes! zegde de kleêrmaker, ik ben een ongelukkig schepsel; want moeste de mode eens willen dat men geene kleederen meer droege, ik ware gansch ten onder, ik kan buiten mynen stiel geen' enkelen handel dryven.

— Inderdaed, vriend, antwoordde de poetsenmaker, gy zyt wel te beklagen; ik heb, God zy dank, een dergelyk ongeluk niet te vreezen; want als my één kunstgreep ontvalt, heb ik er honderd om ze dadelyk te vervangen. Dus, zoo gy ooit tot armoede moestet vervallen, kom tot my, ik zal u helpen.

Eenige jaren later kwam er een hongersnood; de kleêrmaker naeide hemdens, want zyne kalanten konden die in 't geheel niet missen. Maer de arme gooche-

laer, met zyne honderd kunstgrepen, ontmoette niemand, die hem geld geven wilde; hy had wel uit te trompetten dat hy vuer eten, en spelden spuwen zou, niemand luisterde naer hem. Eindelyk was hy gedwongen zich tot den kleêrmaker te wenden, dien hy vroeger beschimpt had. —

De wraeklust van een' armen man gelykt aen de poogingen, welke een kerfdier doet om te steken. Zy dienen enkel om het diertje des te spoediger te doen verpletteren, en zyn hem dus van geen nut tot zyne redding. Wie zou bevreesd zyn voor eene gramschap, die ydel in haer zelve moet verteeren?

Zulks wordt bewezen door het volgende verdichtsel.

« Eene gans voedde hare jongen op den boord van een meer; in dergelyke omstandigheid is eene gans altyd zeer trotsch en zeer ligtgeraekt. Kwam er een ander dier omtrent het meer, zonder het minste inzicht van kwaed te doen, de gans liep er eventwel oogenblikkelyk gramstoorig achter. Het meer, dacht zy, is myn eigendom; zy wilde haer regt en hare eer behouden, beweerde zy, zoolang zy eenen bek zou hebben om te pikken en vleugelen om zich te bewegen. Zy verjoeg ook de honden, de hennen en de eenden, zelfs de valsche kat moest voor haer vlugten. Een zware doghond, die langs daer voorby kwam, wilde in het meer zynen dorst lesschen; iets wat hy zeer eenvoudig vond; maer de moeder-gans vloog op hem toe als eene furie, sloeg hem met hare vleugels, ja, gaf hem zelfs eenen steek met haren bek. »

« De hond werd woedend, en was op het punt haer te byten, misschien te verscheuren, toen hy op eens zyne gramschap bedwong, want zyn meester riep hem, maer eventwel zegde hy tot de gans: — Booze zottin, weet dan toch, dat, wie noch magt noch wapens heeft om te stryden, een weinig toegevend moet zyn; weet

dat pikken en klapwieken zeer goed is, maer dit my niet beletten zou u den hals af te byten ; dat al uw beslag uwen vyanden geene vrees aenjagen en u tegen hen niet beschermen kan. »

« Dit zeggende sprong hy in het meer, leschte zynen dorst en liep vervolgens naer zynen meester. » —

Er is nog eene andere hinderpael, die dikwyls de welvaert der jonge lieden onmogelyk maekt. Zy willen geene beleedigingen ontvangen, trachten aen iedereen te behagen en naer ieders welgevallen te handelen. Dit is eene neiging, die in haer zelve loflyk is, maer men moet haer uiterste vermyden ; anders eindigt men met geen' eigenen wil meer te hebben, en, even als een stuk week was, ontvangt men alle indrukken. Wat volgt daeruit ? Dat men, met te gelyk aen de booze , aen de goede , aen de gekke en aen de verstandige lieden te willen behagen, eindigt met voor een karakterloos man door te gaen en met aen niemand meer te behagen. Met aen eenige menschen, als het van de beste zyn , te behagen , zal men een groot getal waerdeerders winnen.

Een goed befaemd schilder maekte een tafereel met de hoop dat het iedereen bevallen zou ; hy stelde er dus al zyne kunde op , en toen het werk afgemaekt was , hing hy hetzelve in het openbaer ten toon, met verzoek dat iedere aenschouwer zou opteekenen wat hem in de schildery niet beviel.

De liefhebbers prezen algemeen het meesterwerk, maer iedereen wilde blyken van kunde geven, en iedereen teekende een of ander gebrek aen. Toen de schilder des avonds terugkwam, vond hy zyne schildery geheel met teekens van afkeuring beschreven ! Hy was over die oordeelvelling weinig te vreden en hy gebruikte een ander middel. Des anderdaegs stelde hy zyne schildery nogmaels ten toon, maer hy noodigde elken aen-

schouwer uit, om op het tafereel aen te teekenen wat verdiende goedgekeurd te worden. Toen hy des avonds wederkwam, vond hy zyn werk overdekt met teekens van goedkeuring. Wat men daegs te voren afgekeurd had, was nu goedgekeurd!

« Ik zie, riep hy uit, dat het beste middel, om aen de eene helft der wereld te behagen, is, niet te luisteren naer het geen de andere helft zegt. » —

5. *De aerdbezieënstruik, of de insektenwereld op eene plant.*

Op eenen zomerdag, zegt Bernardin de St. Pierre, terwyl ik my onledig hield met eenige aenmerkingen over de *harmonie des aerdbols* in orde te brengen, bespeurde ik op eenen aerdbezieënstruik, die toevallig op myne vensterplaet ontsproten was, eene menigte kleine vliegjes, die zoo fraei waren dat ik lust kreeg dezelve te beschryven. Den volgenden dag zag ik er van eene andere soort, welke ik insgelyks beschreef. Gedurende dry weken, bespeurde ik er zeven-en-dertig verschillende soorten; maer eindelyk kwamen er zoo veel en van zoo oneindig eene verscheidenheid, dat ik die studie, ofschoon zeer vermakelyk, eventwel daer liet, omdat het my aen tyd, of, om de waerheid te zeggen, aen uitdrukkingen ontbrak.

De vliegen, welke ik bestudeerd had, waren allen onderscheiden van kleur, vorm en bewegingen. Er waren vergulde, verzilverde, gevlekte, gestreepte, blauwe, groene, verbruinde en schemerkleurige. De eene hadden een rondvormig kopje, gelyk eene turksche muts; andere langwerpig gelyk eene nagelpunt. By eenige was het kopje donkerkleurig als een stipje fluweel, by andere glansend als een robyn. In hunne vleugeltjes was er niet minder verscheidenheid: som-

mige hadden er lange en blinkende als lemmers van peerlemoer, andere korte en breede, die niet slecht aen netjes van fyn gaz geleken. Elk had eene byzondere manier om ze te dragen en er zich van te bedienen. De eene droegen ze regtopstaende de andere neêrliggende, en allen schenen er vermaek in te scheppen dezelve uit te strekken. Deze vlogen al fladderende op de wyze van de vlinders; gene stegen in de lucht, vlogen tegen den wind in, en bedienden zich daertoe van een werktuig dat veel gelykenis had met de papieren vliegers, die opryzen, wanneer zy met de lyn van den wind eenen hoek van twee-en-twintig en half graden, geloof ik, vormen. De eene kwamen op die plant om er hunne eijertjes neêr te leggen; de andere enkel om zich tegen de zon te beschutten, maer de meeste kwamen er voor redens, die my geheel onbekend waren; want ik zag er die, in eene onophoudelyke beweging, kwamen en gingen, terwyl andere weêr niets dan het onderdeel van hun ligchaem bewogen. Dan waren er ook veel die gansch bewegeloos bleven, en, waerschynlyk zoo als ik, hunnen tyd doorbragten met alles na te zien. Ik liet ongemerkt, als zynde algemeen bekend, al de overige geslachten van insekten, die door mynen aerdbezieënstruik uitgelokt werden; Als slekken, die vast aen de bladeren kleefden; vlinders die rond fladderden; schubdiertjes die tusschen de wortels wroetten; wormpjes, die middel vonden om in het vleezige deel van een blad te leven; wespen en bieën, die rond de bloemen gonsden; aerdvloeijen, die de stengeltjes uitzogen; mieren, welke de aerdvloeijen likten; eindelyk spinnen, welke om die verschillende prooijen te vangen, hunne netten kunstig in de buert uitspanden.

Hoe gering die voorwerpen ook waren, achtte ik ze eventwel myner aendacht waerdig, want zy hadden

immers die van de natuer verdiend. Maer het was niet voldoende dezelve, om zoo te zeggen, van myne volle hoogte te beschouwen, want in dat geval, hadde myne kennis zoo ver niet gereikt als die van een der vliegen, welke op mynen aerdbezieënstruik woonden. Er was niet eene, welke die plant met hare kleine ronde oogjes beziende, er niet eene menigte voorwerpen in zoude ontdekt hebben, welke ik slechts met behulp van het vergrootglas (1) en met zeer veel moeite vinden kon. Hunne oogjes zyn oneindig volmaekter dan dit werktuig, waerdoor wy geene andere voorwerpen ontwaren, dan die, welke in zyn straelpunt vallen, en dat is maer op eenige lynen afstand; terwyl zy door een tuig, dat ons geheel onbekend is, de voorwerpen zien, welke by hen en verre van hen zyn. Hunne oogen zyn te gelyk vergrootglazen en verrekykers, en daer zy rond hun kopje geplaetst zyn, zoo aenschouwen zy op eens het geheele hemelgewelf, waervan het oog der sterrekundigen ten hoogste de helft omvat. Dus bespeurden deze vliegen, op mynen aerdbezieënstruik, met éénen oogslag, eene verdeeling en eenen zamenhang van dingen, welke ik met myn vergrootglas maer één voor één en opvolgendlyk kon beschouwen.

De bladeren van dit gewas onderzoekende, met een glas dat tamelyk vergrootte, heb ik bevonden, dat zy in kleine, met haer bezette ruimten verdeeld, door voorkens afgescheiden en met klieren doorzaeid zyn. Die ruimten hebben my toegeschenen als kunnende vergeleken worden aen groote looftapyten, hunne haren aen gewassen van eene byzondere soort, waeronder regte, gebogene, getakkelde en gootvormige planten, waeruit een zeker vocht druipelde; terwyl de voren en

(1) De Onderwyzer zal hier, met de grootste zorg, zynen leerlingen de kunstwoorden verduidelyken en ophelderen.

klieren met eene schitterende vloeistof schenen vervuld te zyn. Op andere soorten van gewassen, schenen die voren en haren weêr andere vormen, kleuren en vloeistoffen te hebben. Er waren zelfs klieren die aen ronde, vierkante of straelvormige kommen geleken. Overigens, de natuer maekt niets te vergeefs. Wanneer zy een oord bewoonbaer schikt, plaetst zy er dieren op. Zy is door de engheid der ruimte niet beperkt. Zy heeft zoo veel kleine diertjes met zwemvliesjes in een enkel druppeltje water geplaetst, dat de Natuerkundige *Leeuwenhoek* er met duizenden telde. Men kan dus by vergelyking aennemen dat er dieren zyn, die op een bladje grazen even als het vee op de weiden, die in de schaduwe eener onmerkbare plant slapen en die uit hare zonvormige klieren gouden en zilveren vloeistoffen drinken. Elk afzonderlyk deeltje eener bloem moet hun schouwtooneelen opleveren, waervan wy geen denkbeeld hebben. De gele meeldraedjes der bloemen, aen witte vezeltjes opgehangen, moeten hun voorkomen als dubbele gouden balken, die, in evenwigt, op zuilen, schooner dan ivoor, rusten. De bloemkroon moeten zy aenschouwen als een vergroot gewelf van robyn en topaes. De honigvaetjes moeten voor hun suikerstroomen zyn; in de overige deelen van het bloeisel, moeten zy vaten, hoornen, lustpriëlen en koepels zien, welke de bouw- en snykunde der menschen nog niet nagebootst hebben.

Ik zeg zulks niet by veronderstelling; want op zekeren dag onderzocht ik met een vergrootglas de bloemen van eene thymus-plant, en ik ontdekte daerin, met de grootste verwondering, dobbeloorige kruiken van eene stof, die naer amethist geleek, en met lange halzen, waeruit staven van gesmolten goud schenen te vloeijen. Nooit heb ik de kroon eener bloem, hoe klein ook, onderzocht, of ik heb er eene wonderlyke stof,

halfdoorschynend, met schitterende perelen bezaeid en met de rykste kleuren geverwd, in ontdekt. De wezens, die onder zulke ryke schaduwen leven, moeten een gansch ander denkbeeld van het licht, en van de overige natuerverschynsels hebben dan wy. Een dauwdropje, dat langs de doorschynende haerbuisjes eener plant zeipelt, spreidt hun by duizende waterstralen ten toon, en komt hun voor als een' strandeloozen oceaen, wanneer hetzelve bolvormig aen een haertjen hangt, of als eene luchtzee, wanneer het zich tot damp ontbindt. Zy moeten dus de vloeistoffen zien klimmen in plaets van te zien dalen, en dezelve, in ronde ligchamen, in plaets van waterpas, aenschouwen. Hunne onwetendheid moet even zoo wonderlyk als hunne wetenschap wezen; want daer zy enkel de harmonie der kleinste dingen kennen, moet die der groote hun ontsnappen. Zy weten waerschynlyk niet dat er menschen zyn, waeronder geleerden, die alles weten, die alles uitleggen, die, vergankelyk zoo als zy, zich in het oneindige werpen, waervan zy nooit het einde kunnen bereiken; terwyl zy, dank hunner geringheid, een ander oneindige kennen, waervan zy tot de laetste verdeelingen van stof en tyd beseffen. Onder die kortstondig bestaende wezens, moet er eene jongelingschap van 's morgends en eene afgeleefdheid van 's avonds bestaen. Zoo zy geschiedenisboeken hebben, dan hebben zy ook maenden, jaren, eeuwen, dit alles berekend naer de duerzaemheid eener bloem.... Hoe meer wy de Natuer bestuderen, hoe meer wonderen zy ons veropenbaert. De almagt en de oneindige goedheid Gods pryken in het nederige kerfdiertje, dat zich in een bladje verschuilt, even als in die schitterende hemelligchamen, welke met majesteit onder het heerlyke gewelf des firmaments voortrollen.

6. *Werken kunnen* (1).

Om den tyd wel te besteden, moet men *werken kunnen*. Wat is werken kunnen? Dit zullen wy gemakkelyk verstaen, als wy nauwkeurig inzien wat een goed werkman is.

De beste werkman is die niet, welke de meeste spierkracht bezit, maer veeleer die, welke er het beste gebruik weet van te maken, en welke, de kracht aen de behendigheid parende, uit zyne vermogens zoo veel voordeel trekt, als er zedelykerwyze kan uitgetrokken worden.

Die verstandelyke vereeniging van kracht en behendigheid is eventwel nog niet voldoende; het gebruik dier twee gepaerde vermogens moet met voorzichtigheid en wys overleg aengewend worden. Dit kunnen alle werklieden niet.

De eene, al te driftig van den beginne af, grypt zyne gereedschappen en valt aen het werk met zulke geweldige overhaesting, dat hy onmogelyk dezelve zoude volhouden zonder zyne gezondheid te krenken. Daeruit komt eene overmatige vermoeijenis, waerop natuerlyk de rust moet volgen. Het is even als een paerd, dat aenvankelyk wild voortstormt en eindelyk niet meer draven kan.

Een andere daerentegen schynt zich aen het werk niet te kunnen zetten; hy gebruikt eenen veel te langen tyd om zyne gereedschappen en zich zelven te bereiden; men zou zeggen dat het werk hem eene straf is, en dat hy zich aen dezelve zoekt te ontrekken. Eindelyk waegt hy het toch de handen uit te strekken; maer met traegheid en plompheid; langzamerhand

(1) Uit de *conseils aux ouvriers*, door M. Barrau, 1850.

wordt hy dan moediger, maer een deel van den dag is dan reeds verloopen.

Een derde werkt by geweldige poozen; hy heeft dagen dat hy overmatig werkt, en andere dat hy niets doet; die ongelyke gang kan geen' goeden uitslag opleveren. Een werk dat op twee dagen kan uitgevoerd worden, zal altyd beter op twee stadig gebruikte dagen, dan op twee dagen, waervan de eerste met drift, de tweede met luiheid aengewend was, voltrokken worden. En wat meer is, het driftige werk verslyt de krachten en de vadsigheid herstelt dezelve niet.

Dan zyn er ook werklieden die te veel moeite besteden om eenen goeden uitslag van hun werk te bekomen; zy zyn gelyk een onbehendige roeijer, die met geweld zyne schuit wil vooruithelpen, en, niettegenstaende zyne pynlyke moeite, niets anders doet, dan den gang van het vaertuig belemmeren. De behendige roeijer maekt geene enkele nuttelooze beweging, en, op zyn gemak, doet hy het bootje aen zynen wil gehoorzamen.

Anderen geven zich ook al te weinig moeite om het doel van hun werken te bereiken; want als men zich geene moeite geeft, kan men ook byna niets voortbrengen. Dat is even als de landbouwer, die, in plaets van de aerde diep te beploegen, zich zou te vreden houden met er enkel de bovenkorst van te bewerken.

De goede werkman vermydt zorgvuldig al die uitersten; hy vat met moedige overtuiging zyn werk aen, en brengt het met standvastigheid ten goede. Zyne dagen, zyne uren volgen elkander op en zyn elkander gelyk. Hy besteed niet meer kracht dan het noodig is; zyn werk gaet regelmatig snel, maer zonder overhaesting, vooruit.

7. *De bedriegelykheid der zinnen* (1).

Om door onze zinnen het bestaen van een voorwerp te leeren kennen, moeten wy somtyds verscheidene zinnen gelyk gebruiken, en ons dan nog gestadig voor de bedriegelykheid hoeden. Beseffen tot hoe verre het wezenlyke bestaen van een voorwerp met de door onze zinnen ontvangene indrukken overeenkomt, is voorzeker het werk der vergelyking, en de vergelyking is de vrucht der ondervinding. Een blindgeborene, die op latere jaren, het gezicht krygt, zal eerst van dit gezicht een regtmatig gebruik weten te maken, nadat de ondervinding hem zulks zal geleerd hebben. Die ondervinding verkrygen wy van jongs af, zonder dat wy zulks gewaer worden, daerom meenen wy, dat het voldoende is de oogen te openen om de voorwerpen te zien, zoo als zy wezenlyk zyn. Eene zeer eenvoudige proef moet ons nogthans van het tegendeel overtuigen.

Laet een volwassene en een kind door een kunstglas een tafereel beschouwen, waerop wilde dieren of eenen veldslag afgebeeld staen; zy zullen natuerlyk door hun gezicht gelyke indrukken ontvangen; maer terwyl het kind, dat niet vergelykt, en enkel aen de indrukken van zyne zinnen gehoorzaemt, zal weenen op het zicht der vermoorde soldaten en der wilde dieren die hem schrik aenjagen, zal de volwassene moeite hebben om de bekoorlykheid van het gezicht niet te verliezen, door de gedachte « dat het toch niet wezenlyk is. »

8. *Stad en Dorp* (2).

Een stedeling, die op een' schoonen lentedag naer

(1) Door J. Balmès.
(2) Navolging van Rochow.

buiten was gaen wandelen , werd op eens door eene zoo geweldige stortvlaeg overvallen , dat hy zich genoodzaekt vond eene schuilplaets op eene pachthoeve te zoeken. Toen de pachter den stedeling met beleefdheid ontvangen had, plaetsten zy zich beiden aen tafel en vingen een gesprek aen over «Stad en Dorp.»

— Neen , zegt de stedeling, ik zou geen landbouwer willen wezen. Elken dag blootgesteld zyn om , door guer en slecht weder, op het veld te moeten werken , dat zou my niet gaen. Neen, de landbouwersstiel is veel te lastig!

De boer. Zich moeite geven is het lot van elken mensch.

Men zou wel te doen hebben, Mynheer, als men dit alles zoo moest opnemen. Overigens , wat gy slecht weder noemt , dat zendt God ons over; en al wat ons van hem komt , kan niet zonder nut wezen.

De stedeling. Dat is waer , maer als gy nu doornat zyt , zoudt gy er nogthans ziek kunnen van worden.

De boer. Doornat zyn wy dikwyls; maer ziek, ik ben niet verlegen het te worden. Men wordt aen regen, gelyk aen alles anders gewoon, en eens gewoon, doet het ons niets meer.

De stedeling. Ik beken dat gy er zeer frisch uitziet , en dat gy een kloek gestel schynt te hebben ; maer gy hebt schoon zeggen, vóór dat men gewoon is....

De boer. Wy verharden van onze vroegste jaren , en dat doen de stedelingen niet. Hier stellen de kleinste kind ren zich aen de straffe lucht, aen de grootste koude bloot ; zy spelen in het water en in den sneeuw, en verdragen eene luchtgesteldheid , waeraen de teêr opgebragte kinderen uit de stad niet zouden wederstaen.

En vergeet dan ook het spreekwoord niet: «wilt gy geene koude hebben, werkt.»

De stedeling. Maer in de stad werkt men ook.

De boer. Ja wel, Mynheer, en uwe werken zyn ook zeer nuttig; maer de onze hebben, boven de uwe, dit voordeel dat zy de vrolykheid onderhouden. Wilt gy den nachtegael, den leeuwerik, de vink hooren zingen, gy moet dezelve in eene kooi opsluiten en voeden; hier hebben wy met honderden zangkunstenaers, die ons gratis door hunne zoete muziek verheugen. De meeste uwer bezigheden zyn stil, onaengenaem en ongezond; uwe werkhuizen zyn eng, en uwe werklieden leven veelal in eene bedorvene lucht; zy worden zwak en ziekelyk. Wy hebben integendeel, om ons te verheugen, het zicht en den balzemgeur van duizende lieve bloemen, en de uitwazemingen van de versch beploegde aerde versterken onze borst. Zeg, wat is er by een' schoonen lentemorgend te vergelyken? In de stad is het juist alsof er geene natuerschoonheden bestonden.

De stedeling. Ja, maer aen welke gevaren zyt gy niet blootgesteld? De hitte, de vochtigheid, de wind, de hagel, het ongedierte, de besmettelyke ziekten van planten en dieren, oorlog, brand,... alles schynt te zamen te loopen om u gestadig met ellende te bedreigen. Zyt gy wel ooit zeker te maeijen wat gy gezaeid hebt? Terwyl onze werken niet van de jaergetyden, van goed of slecht weder, ja, van geessels van alle slach welke gy te vreezen hebt, afhangen. Wy werken zonder ophouden en als onze zaken daer of omtrent lukken, leven wy in overvloed, de beste en lekkerste spyzen zyn voor ons.

De boer. Het is waer, maer daerentegen hebben wy ook veel minder noodwendigheden dan gy; en na eenige voordeelige jaren, vreezen wy geen kwaed jaer. Wy hebben de overtuiging dat «God slaet en zalft», en gaet er ons wat tegen, wy stellen ons met betrouwen onder de bescherming van den Opperheer; wy zege-

nen zyne goedheid en wy leven met de zekerheid dat ons alles van hem komt, want wy zyn dagelyks getuigen van zyne vaderlyke bezorgdheid, zelfs voor de kleinste diertjes; wy zien dat alle levende wezens van hem hunnen nooddruft bekomen; wy zien de goddelyke Almagt de zon bestieren en de natuer verkwikken, de aerde met regen besproeijen, en ons zweet rykelyk beloonen.

De stedeling. Maer wy hebben in de stad toch veel meer veiligheid dan gy ten lande; als wy ziek vallen of in hoegenaemden nood geraken, hebben wy veel meer hulpmiddelen by der hand; onze maetschappelyke betrekkingen zyn veel aengenamer en onze gesprekken veel belangryker; wy hebben daerenboven zeer goede onderwysgestichten, waer onze kinderen alle nuttige dingen gaen leeren; wy hebben rykere en ruimere kerken digt by onze deur; wy kunnen op elken stond de goddelyke diensten bywonen en God bidden; gy zult ook bekennen dat uwe huizen en uwe tuinen niet zoo wel opgeschikt en zoo prachtig zyn als de onze.

De boer. Myn goede Heer, het weinige dat wy bezitten is niet voldoende om de dieven te verlekkeren, en mogte iemand er op bedacht zyn ons te benadeeligen, wy hebben hier ook, zoowel als in de stad, magistraten, die onze regten doen eerbiedigen. Ziek! zegt gy; wel weet dan dat wy zoo ligt niet ziek zyn als gy, en zulks eenvoudiglyk, omdat ons ligchaem natuerlyk veel sterker is, omdat de arbeid ons dagelyks verkloekt, en vooral, omdat wy zeer zelden overdaed doen. Onze kinderen worden gemakkelyker en met minder kosten dan de uwe opgekweekt; vlyt, moed en gezondheid, ziedaer wat hun vooral behoeft. Naer de goddelyke diensten gaen wy regelmatiglyk, maer wy weten eventwel dat het de hoeveelheid der gebeden niet is,

die aen God behaegt, maer wel de vurigheid en opregtheid des harten ; wy weten des te meer , dat werken ook bidden is, en terwyl wy onze landen beploegen , hebben wy even zoo goed het hart verheven tot God , als gy in uwe prachtigste kerkfeesten.

Onze huizen zyn goed genoeg om ons tegen koude en nat te beschutten ; wat wilt gy meer? Onze hoven en boomgaerden verschaffen ons het noodige , en wees verzekerd, dat wy ons niet arm maken zullen voor het ydel vermaek van schoone en prachtige kleederen te dragen , of in huizen gelyk paleizen te wonen.

De stedeling. Gy kunt zeggen wat gy wilt ; ik zou nimmer boer willen worden.

De boer. En ik zou evenmin stedeling willen wezen. Ik weet eventwel dat de stad hare voordeelen oplevert, maer het buitenleven heeft ook de zyne. Het is goed dat ieder met zyn lot te vrede zy en genegenheid voor zyn bedryf gevoele. Merk nogthans wel aen, dat ik daer even de verdiensten der stad niet heb willen verlagen , ik heb u enkel willen toonen, dat men ook elders dan by u kan gelukkig wezen , als men de zaken langs hunne goede zyde weet te nemen. Betoonen wy ons dus dankbaer jegens God , voor al wat hy ons geschonken heeft, en voeden wy geene afgunst voor wat hy aen anderen heeft gejond. «Elke stand heeft zyne zwarigheden , maer elke stand geeft ook zyne byzondere genoegens.»

9. *De Kleuren* (vervolg ; zie bladz. 146).

Paul. Mynheer, gy hebt ons eens fraeije kleuren getoond op een blad wit papier , door middel eener karaf water , welke gy in de zon geplaetst hadt. Die kleuren waren nogthans op het papier niet geprent, want zy verdwenen als men de karaf wegnam. Worden de kleuren op de wollen en katoenen stoffen ook door de zon voortgebragt ?

Karel. Dit kan eventwel niet zyn , zoo als op het papier, want de kleuren blyven op de stoffen.

De meester. Dit zou geene reden wezen omdat zy niet van de zelfde natuer zouden zyn. Want, liete men de karaf altyd op het papier staen , de zelfde kleuren zouden zich vertoonen, telkenmale dat de zonnestralen door het water der karaf zouden schynen. Zoolang de oorzaek zou bestaen, zou zich ook het uitwerksel voordoen. Verbeeldt u dat men op de stof eene bestendige oorzaek gelegd hebbe , die ons dezelve gekleurd doet voorkomen.

Jozef. En welke is die oorzaek?

De meester. Ik kan op uwe vraeg niet antwoorden, myn vriend , ik geloof niet dat iemand met juistheid zou kunnen zeggen hoe dit wonder geschiedt. Alles wat wy weten is dat de ligchamen ons wit toeschynen,als zy al het licht dat zy van de zon ontvangen , weêrkaetsen , en dat zy gekleurd zyn , wanneer zy een gedeelte dier stralen bybehouden.

*Jozef.*Maer, als de ligchamen minder licht weêrkaetsen , dan moeten zy ook minder verlicht wezen. Hoe zouden zy dan gekleurd zyn ?

De meester. Zie hier een klein speelding dat ons daer omtrent iets meer zal doen begrypen. Weet gy wat dit is ?

Karel. Ja, Mynheer, het is een draeiknop.

De meester. Ja , het is een knop , waerdoor men een spilletje gestoken heeft. Let op , ik houd het spilletje tusschen mynen duim en wysvinger , en zal aldus den knop snel doen ronddraeijen ; maer ziet eerst wat kleur het bovendeel van den knop heeft....

Paul. Hy is geheel met ringen van verschillige kleuren bezet.

De meester. Ik heb er , neven elkander , zeven verschillige kleuren opgelegd , in de volgende orde : *rood*,

oranje, *geel*, *groen*, *blauw*, *indigo*, en *violet*. Daer zyn meer donkere dan heldere kleuren, en als ik den knop snel zal doen ronddraeijen, zal hy eventwel wit schynen.

Karel. Ho, Mynheer, hoe zou dat mogelyk zyn?

De meester. Kom hier, Karel, zet er u digt by, gy zult beter zien. Let allen goed op.

Allen. Het is waer! het is waer! de knop is wit!

Jozef. Maer dat kan de zelfde knop niet wezen.

De meester. Nu, houdt den knop stil en gy zult z'en.

Jozef. Het is wel degelyk de zelfde. Laet ons herbeginnen.

Paul. En hy scheen inderdaed wit! O, Meester, leg ons dat uit.

De meester. De zeven kleuren, welke ik op den knop geschilderd heb, noemt men oorspronkelyke kleuren: het zyn de zelfde die den regenboog vormen, en die door de karaf op het wit papier verschenen. Zegt my, myne vrienden, welke kleur hebben de rype krieken des nachts?

Karel. Men ziet ze niet; het is alsof zy geene kleur hadden.

De meester. En dit blad papier, zou het er wit uitzien, als men het in eenen donkeren kelder bezage?

Jozef. Men zou er ook geene kleur op zien.

De meester. De krieken zyn maer rood als er licht op schynt; het is dus het licht dat rood is.

Paul. Neen, Mynheer, het licht is immers niet rood?

De meester. Ja wel, het licht is rood, zoo als het tevens oranje, geel, groen, blauw, indigo en violet is; maer het schynt ons wit, zoo als de draeiknop met zyne zeven kleuren ons wit scheen. Wonderlyke geheimenis, die ons verbaest, maer die wy niet meer in twyfel kunnen trekken, sedert dat een geleerde Engelsman, een genie, de groote Newton, geboren in 1641, het

licht ontleedde. Hy heeft het licht ontleed met een dry-kantig gesneden glas, dat men *prisma* noemt. Ziet, ik heb er hier juist een; zoo een gewoon glas kan men zich gemakkelyk aenschaffen. Let op, wat uitwerksel eene zonnestrael daer op maekt.

Allen. Ho, wat is het schoon!

De meester. Ziet gy de zeven kleuren?

Karel. Ja, zy zyn wel eenigzins vermengd, maer men kan ze eventwel goed onderscheiden.

De meester. Die vereenigde kleuren worden *zonne-beeld* genoemd. Dus is het licht, dat ons van de zon komt, eene verzameling van zeven verschillig gekleurde stralen. Het licht schynt wit, omdat de kleuren vereenigd zyn.—Waerom zyn de krieken rood? Omdat zy de eigenschappen bezitten enkel de roode stralen naer onze oogen weêr te kaetsen. Van waer die liefkleurige bloemen, dit fraeije en heldere groen, met een woord, al die schitterende schakeringen, welke de natuer opsieren? Enkel van het zonlicht dat er zich op duizende wyzen in ontleedt! Waerom is die zakdoek rood? Waerom is die gordyn geel? Waerom is dit kleed blauw? Eenvoudiglyk omdat men die onderscheidene voorwerpen geverwd heeft met zelfstandigheden, welke de eigenschap hebben om enkel de roode, gele en blauwe stralen terug te kaetsen.

De afwezigheid der kleuren is de afwezigheid van het licht; het is de nacht. De nacht is zwart; het zwart is dus niets anders dan de afwezigheid van alle licht. Maer hoe wordt die wonderbare ontleding van het licht bewerkt? Hoe oefenen die zelfstandigheden, waermede men wollen, katoenen en zyden stoffen verwt zulken invloed uit? Dit zou ik u niet kunnen zeggen, en het belangt ons ook minder aen zulks te weten.

10. *Het zedelyk besef en het geweten* (1).

Als men eene schoone schildery ziet, als men eene zoetluidende muziek hoort, als men fluweel voelt, als men eene roos ruikt, als men iets lekkers eet, ondervindt men een zeker *genoegen*. Men ondervindt integendeel *ongenoegen* als men iets wanstaltigs ziet, als men iets bitters eet, als men gloeijend yzer aenraekt, enz. Dit *genoegen*, even als dit *ongenoegen* wordt ons door de zinnen ingedrukt.

Gy ziet op de straet een kind dat de hand aen eenen armen blinde geeft. Gy ziet iemand die zynen zakdoek laet vallen, een kleine knaep raept denzelven op en geeft hem weêr. Dit zyn daden, die u *genoegen* doen. Gy ziet eenen dwaeskop, die tegen eenen grysaerd aenloopt en hem vallen doet; gy ziet eenen ondienstvaerdige, die vrywillig een' verkeerden weg aen eenen vreemdeling wyst; ziedaer daden, die u *ongenoegen* of *smart* veroorzaken. Dit *genoegen* of *ongenoegen* wordt u door het *zedelyk besef* ingedrukt, door een inwendig gevoelen dat ons hèt goede en het kwade, de regtheid of onregtheid onzer of andermans daden ontdekt, vooraleer wy daer zelfs hebben over nagedacht.

Wanneer het zedelyk besef betrek tot onze eigene daden heeft, dan noemt men het *geweten*.

Ongelukkiglyk zal het u aen geene gelegenheid ontbroken hebben om een' kleinen deugeniet te zien, die aen zynen gezel eene oorveeg gaf, en om deze, zich schielyk omdraeijende, te hooren vragen: « Heb ik u ooit iets misdaen? » By u zelve, als u ooit iemand gehinderd heeft, zal het eerste gevoel geweest zyn te vragen: « Wat heb ik misdaen? » Het zedelyk besef

(1) Naer Cesar Cantù.

sprak u in, dat men geen kwaed mag doen aen hem, die het niet verdiend heeft.

Als gy op het punt zyt eenig misdryf te begaen, zal uw geweten u waerschuwen, dat gy het niet doen moogt; en, indien gy weigert aen de stem uws gewetens te gehoorzamen, zal het u straffen door de schaemte, het berouw en de knaging. Uw geweten verlaet u nooit. Gy weet dat niemand u gezien heeft, en gy bloost nogthans over uw misdryf; gy weet dat niemand u straffen zal, en gy zyt eventwel bevreesd. Wee hem, die naer de stem van zyn geweten niet luistert! wee hem, die tegen hare waerschuwingen handelt!

Alvorens te handelen moet men zyn geweten ondervragen; men moet altyd het goede betrachten, omdat men over zich zelve moet te vreden wezen, wil men gerust en gelukkig leven en zich zelven verbeteren. —

11. De *Zwaluwen.*

Wanneer de tyd gekomen is dat de zwaluwen naer vreemde luchtstreken moeten vertrekken, om er het voedsel op te zoeken, dat de hemelsche Vader er voor haer bereid heeft, verzamelen zy zich; zy verlaten zich op de lange reis niet; als getrouwe luchtvaerders, komen zy te samen in het land, waer zy gelukkig en welig moeten leven. Wat zou er van haer, elk alleen, geworden? Niet eene zou de gevaren der reis ontkomen. Te samen zyn zy krachtig, de verzwakte vleugel steunt op eenen sterkeren vleugel. De kleine en tengere beestjes, eerst in de vorige lente uitgebroeid, worden door de oudere beschermd en geholpen, en zy ook komen ten einde der reis, in het verre land, tot waer de Voorzienigheid ze, over de wyde zeeën, begeleidde.

. . . . . .

12. *De sterren* (1).

Aenschouwen wy die uitgestrekte gewelven, waer de sterren flikkeren, en die onze hoofden bedekken. Indien het vaste gewelven zyn, wie is er de bouwmeester van? Wie heeft van afstand tot afstand, zoo veel groote lichtligchamen, op verschillige punten van dit gewelf vastgehecht? Wie doet die gewelven zoo regelmatig rond om ons draeijen? Zoo, daerentegen, de hemelkringen enkel met vloeistoffen vervuld zyn, zoo als de lucht die ons omgeeft, hoe komt het dan dat zoo vele vaste ligchamen daerin vlotten, zonder ooit neder te storten, zonder ooit tegen elkander te bonsen? Sedert zoo vele eeuwen dat wy vaste begrippen over sterrekunde hebben, heeft men geene de minste onregelmatigheid in de hemelkringen bespeurd. Geeft eene vloeistof eene zoo standvastige en regelmatige schikking aen een vast ligchaem, dat zich in haren schoot cirkelvormig beweegt? Maer, wat beduidt die byna ontelbare menigte sterren? De mildheid met welke Gods hand ze in haer werk heeft gezaeid, bewyst dat zy aen zyne Almagt niets gekost hebben. Hy heeft er de hemelkringen mede vervuld, even als een schatryke vorst met volle hand het goud uitstroeit, of edelgesteenten op zyn kleed hecht. Dat men zegge, zoo veel men wille, dat het bewoonde werelden zyn, even als onze aerde; ik veronderstel zulks voor een oogenblik. Hoe magtig en wys is Hy dan, die zooveel werelden schept, als er zandekens op de kust der zee liggen, en die, eeuwen lang zonder moeite, al die werelden geleid, gelyk een herder zyne kudden? Zoo het, integendeel, niets anders zyn dan lichtende vuerbollen die voor onze oogen moeten

(1) Door Fénélon.

schitteren op dezen kleinen bol, die men aerde noemt, welke magt, die door niets wordt vermoeid, door niets wordt verarmd! welke mildheid, aen den mensch, op zoo een klein hoekjen van het Heelal, een zoo wonderlyk schouwspel te geven!

Maer onder die sterren, bemerk ik de maen, die, gezamentlyk met de zon, voor onze verlichting schynt te zorgen. Zy verschynt op bepaelde tydstippen, met andere sterren, terwyl de zon andere werelddeelen is gaen verlichten. Zoo heeft de nacht zelve, niettegenstaende zyne duisternis, een licht, dat, wel is waer, niet zoo helder, maer toch nuttig is. Dit licht is aen de zon ontleend, ofschoon zy afwezig is. Aldus is in het Heelal alles zoo kunstig geschikt, dat een naburige bol, en van natuer zoo donker als de aerde, moet dienen om ons, by weêrkaetsing, de zonnestralen over te zenden; en dat alzoo de zon, door middel der maen, de volkeren verlicht die haer niet zien kunnen, terwyl zy over andere streken hare glansen verspreidt.

De beweging der sterren, zal men zeggen, is geregeld door standvastige wetten. Ik veronderstel zulks. Maer de daed zelve moet bewyzen, wat ik wil veronderstellen. Wie heeft aen de natuer wetten gegeven, die te gelyk zoo standvastig en zoo heilzaem zyn; zoo eenvoudige wetten, dat men geneigd is te gelooven dat zy zich zelve vaststellen, en zoo vruchtbaer aen nuttige uitwerksels, dat men niet nalaten kan er eene wonderbare kunst in te bespeuren? Van waer komt de leiding van dit wereldtuig, dat bestendig voor ons werkt, zonder dat wy er ons om bekreunen! Wien zullen wy de verzameling van zoo vele diepe en juist treffende dryfveren, van zoo vele groote en kleine, zichtbare en onzichtbare ligchamen die samenspannen om ons te dienen, toeschryven? Het minste stofje, dat in dit wereldwerktuig op ongeschikte plaets geraekte, zou de gan-

sche natuer ontzetten. De veren van een uerwerk zyn met zoovéel behendigheid en kunst niet te samengebragt. Welk is dan dit uitgestrekt, dit zoo volledig, dit zoo schoon, dit zoo weldadig inzicht? De noodzakelykheid dier wetten, verre van my te verhinderen des zelfs Maker op te zoeken, strekt om myne nieuwsgierigheid, om myne bewondering op te wekken. Eene hand, die tegelyk kunstig en almagtig was, moest in haer werk eene orde hebben, die te gelyk eenvoudigheid en vruchtbaerheid, standvastigheid en nut voorstelde. Ik vrees dus niet met de Heilige Schrift te zeggen, « dat iedere ster zich verhaest te gaen waer de Heer haer zendt, en dat zy bevend op zyne stem antwoordt : hier ben ik. »

O God, de gansche natuer spreekt over U, en weêrgalmt van uwen heiligen naem!....

DE KINDERVRIEND.

TWEEDE BOEK.

VIERDE DEEL.

Over het Heelal.

1. Het groote ligchaem, dat wy, menschen. bewonen, namelyk *de aerde*, is maer een zeer klein deel van het Heelal, dat is, van alles wat God geschapen heeft. Er zyn nog ontelbare hemelligchamen, zonnen of aerden, die onzen aerdbol in grootte verre overtreffen. Die ligchamen zien wy, by eenen helderen nacht, gedeeltelyk aen het onmeetbare gewelf des Hemels. Zy schynen ons, wegens hunnen verren afstand, als kleine lichtende punten toe. Wy zouden ze echter, op zoo grooten afstand, gansch niet zien kunnen, indien zy niet zoo overgroot waren. Wy noemen ze *sterren*. De grootste onder al de sterren schynt de *zon* te zyn. Hare stralen schieten door het ruime op onze aerde neêr, verlichten en verwarmen haer, en verspreiden overal leven en vruchtbaerheid. Naest de zon schynt ons de *maen* onder al de hemelligchamen, welke wy zien kunnen, de grootste. Ook deze verlicht onzen aerdbol, maer haer licht is zoo schitterend niet, als dat der zon en brengt geene warmte voort. De maen is maer 85,000 mylen van ons verwyderd, terwyl de afstand tusschen de zon en de aerde 34,000,000 mylen is. Het uitgestrekte blauwe gewelf, dat wy hemel noemen, is eene onafmeetbare ruimte, waerin de zon, de maen, de aerde en ontelbare sterren zweven en zich bewegen. Al deze sterren worden *wereldbollen* genoemd, omdat zy te samen beschouwd, de wereld of het heelal uitmaken.

2. Hoe klein moet alzoo onze aerde schynen, als wy ze met het Heelal vergelyken! De zon alleen is meer dan 1,300,000 malen grooter dan de aerde. Zy verlicht

en verwarmt, door hare stralen, niet alleen onze aerde, maer nog ontelbare andere wereldligchamen, die zich even als de aerde, rond haer bewegen. Dry-en-twintig van die ligchamen kunnen wy duidelyk aen den hemel aenschouwen, en de *sterrekundigen* hebben door hunne geleerde berekeningen vastgesteld hoe verre elk dier wereldligchamen van de zon verwyderd is, hoe lang de weg is, welken zy af te leggen hebben, en hoeveel tyds zy daertoe gebruiken.

3. De wereldbol, welke naestby de zon komt (*Mercurius*) legt in byna 88 dagen zynen weg rond de zon af, en dryft op éene sekonde 11 mylen voort. Onze aerde voltrekt hare reis rond de zon op 365 dagen en ongeveer 6 uren, en legt, gedurende dien tyd, den verbazenden weg van 131 miljoen mylen af. De maen is op deze reize de bestendige gezellin der aerde. Zy komt, onder al de hemelbollen, het naest by ons, zy vliegt sneller dan een kanonbal, en zy is 50 mael kleiner dan de aerde, rond welke zy zich, op omtrent 28 dagen, beweegt.

De wereldbol, welke het verst van de zon verwyderd is, heet *Uranus*, en legt zynen langen weg rond de zon, slechts op 83 jaren af. Met welke snelheid vliegt een kogel door de lucht! Welnu, met al zyne snelheid zou hy nog 26 jaren vliegen moeten om uit de zon op de aerde te komen.

4. De hemelligchamen, die zich, gelyk onze aerde, rond de zon bewegen, duidt men aen onder den algemeenen naem van *planeten*. Het is niet te betwyfelen dat zy aen onze aerde gelykvormig zyn, dat zy, gelyk deze, jaergetyden en afwisselingen van dag en nacht hebben; dat zy uit land en water bestaen, en daerom is het ook zeer waerschynlyk dat zy bewoond zyn. De overige ligchamen, welke wy in menigte aen den hemel bemerken, schynen voor het grootste gedeelte zon-

nen te wezen, dat is, zulke ligchamen, die hun eigen licht hebben en, gelyk de zon, donkere ligchamen door hunne stralen verlichten en verwarmen.

Al zulke lichtende hemelligchamen worden *vaste sterren* genoemd; onze zon is aldus ook eene vaste ster, en misschien wel eene der kleinste. Want, hoe ware het mogelyk dat wy de overige vaste sterren zouden kunnen zien, daer zy zoo onbeschryflyk veel verder van ons verwyderd zyn dan onze zon, indien zy deze in grootte niet ver overtroffen?

Kunt gy u dat alles nu wel verbeelden, zonder over de heerlykheid en grootheid van het wereldgebouw verbaesd te staen, zonder de almagt te bewonderen en te aenbidden van Hem, die het Heelal door zyn woord uit den niet heeft getrokken, en het met zyne goddelyke voorzienigheid regelt en bestuert? —

VYFDE DEEL.

Over de aerde en hare bewoners.

1. Dat de aerde zeer groot, maer eventwel een klein gedeelte des heelals is, hebben wy reeds gezien. Wat gedaente de aerde eigenlyk heeft, zou moeijelyk te bepalen zyn, omdat wy er ons niet ver genoeg kunnen van verwyderen om er meer dan een klein gedeelte op eens van te kunnen zien. Uit de schaduw van een ligchaem, kan men met genoegzame zekerheid opmaken of het zelve rond, vierkant, hoekig of plat is. Wanneer dus de schaduw van een ligchaem, van alle zyden, en altyd, zoo dikwyls zy zich vertoont, rond verschynt, dan moet men ook aennemen dat het ligchaem rond is; welnu, dit is het geval met de aerde.

Gy hebt toch alreeds van maenverduisteringen of *eclipsen* hooren spreken? Nu, daerby ziet men altyd eene *ronde* schaduw op de maen, en het is bewezen dat die schaduw door de aerde op de maen afgeteekend wordt, zoo dikwyls zy, in haren omloop rond de zon, in eene regte lyn tusschen de zon en de maen geplaetst is. Hieruit heeft men met zekerheid opgemaekt dat de aerde eene *bolvormige gedaente* moet hebben. — Als men op de oppervlakte van een rond ligchaem altyd de zelve rigting volgt, en zoo voort gaet, komt men weder op de zelfde plaets, van waer men vertrokken was. Als wy dus altyd naer het westen in eene regte lyn voort konden gaen, dan zouden wy weder langs de oostzyde te huis komen.

Deze proef hebben reeds vele menschen te scheep genomen, dewyl meer dan de twee derden van de oppervlakte der aerde met water bedekt zyn. Eene dusdanige reis rond de aerde kan op een jaer tyds volbrag

worden, als men zich nergens lang ophoudt en wind en weder gunstig zyn. Wy hebben reeds gezegd dat de geheele weg rond de aerde eene lengte van ongeveer negen duizend mylen heeft.

Deze en meer andere gronden, die moeijelyker om begrypen zyn, bewyzen, dat de aerde een groote bol is, die echter niet effenvlakkig wezen kan, wegens de menigvuldige gebergten die er op zyn. Eventwel maken deze gebergten, hoe hoog velen ook zyn, in aenzien van de grootte der aerde, niet meer uit dan zandkorrels op eenen kegelbal. Het water bekleedt op de oppervlakte der aerde ongeveer tweemael zoo veel plaets als het land.

2. Er zyn afbeeldingen, waerop de gansche oppervlakte der aerde in het klein wordt voorgesteld; men noemt dezelve *wereldkaerten*. Op zulk eene wereldkaert, ziet men twee groote cirkels, maer daeruit mag men niet opmaken dat de aerde uit twee zulke cirkels bestaet; want de oppervlakte van eenen bol laet zich op geene andere wyze voorstellen. Verbeeldt u dat gy de geheele oppervlakte van eenen appel wilt teekenen; moet gy denzelven niet met cirkels voorstellen? En zoo moet ook hy doen, die de aerde afbeelden wil, en zoo staen de twee groote cirkels op de kaert, welke ons den aerdbol voorstelt. Gy ziet dat op deze kaert eenige plaetsen bekleurd en andere wit gelaten zyn; de bekleurde omtrekken verbeelden het land, en de witte plekken het groote water, dat de gansche aerde omspoelt en *zee* genoemd wordt.

3. Het vaste land heeft men in vyf groote deelen afgescheiden, die *werelddeelen*, of liever *aerddeelen* genoemd worden. Ieder aerddeel heeft eenen afzonderlyken naem. Het kleinste dat op het halfrond aen de regterzyde bovenaen ligt, is *Europa* en hiertoe behoort ook het land, dat wy bewonen. Daerom worden wy

Europeanen genoemd. Op het zelfde halfrond, ziet men nog dry andere aerddeelen: *Asia*, *Afrika*, en *Australië*. Op het linker halfrond ligt *Amerika* en een gedeelte van Australië dat ook *Oceanië* genoemd wordt.

Het zal u welligt verwonderen dat gy op de wereldkaert geene afbeeldingen van steden, bergen, wouden, boomen, planten en dieren, die zich op de aerde bevinden, maer enkel namen, aentreft? Bedenkt eens hoe groot eene kaert zou moeten wezen, waerop men dit alles zou willen afbeelden! en zou het wel mogelyk wezen zulke landkaert te overzien? Het moet ons dus voldoende zyn den omtrek der landen, en hunne namen, benevens de namen der voornaemste steden op de wereldkaert te vinden. Aen de grootte der letters kunt gy de namen der landen kennen. Deze zwarte, kromme streepjes wyzen den loop der rivieren, en die ronde of langwerpige zwarte vlekken, te midden in het land, de groote *meeren* aen.

4. Een blik op de wereldkaert leert ons, dat het vaste land, met de groote en kleine eilanden erby gerekend, nauwelyks het vierde deel van den aerdbol uitmaekt; men leert daerby ook dat de aerdbol eigenlyk uit geene aerde bestaet, maer dat al de drooge deelen van onze planeet gevormd zyn uit min of meer groote eilanden, die uit den schoot der zeeën, als bergruggen, opstygen. In deze bergruggen maekt de steenaerde, welke men *granit* noemt, de ribbengraet uit; zy verbeeldt de oorspronkelyke gebergten, en draegt in zich: tin, yzer en het schoonste kristael. Maer de delfstoffen, waeruit wy onze metalen trekken, bevinden zich voornamelyk in de kleibergen, die op elkander gehoopt liggen en met gangen of mynen doorsneden zyn, waerom zy dan ook wel mynbergen genoemd worden. Zy wisselen af met de kalkgebergten, eeuwige stapelplaetsen van marmer, porphyr, jaspis, serpentynsteen, kwarts en vloeispaeth.

Aen hunne voeten strekken zich de regelmatig op elkander gestapelde lagen zandsteen, kolen, schaliën, plaester en turf uit; hier en daer vindt men ook kryt en steenzout.

Deze mynen, met hunnen onuitputbaren voorraed van koper, aluin, vitriool, zink en kristalynzout worden door den werkzamen mensch onophoudelyk doorgraven, ten einde hunne schatten aen den dag te brengen. Het is daer dat de onverschrokken mynwerker, by het licht van een flauw lampje, al de gevaren van eene onbekende, onderaerdsche wereld trotseert, om het goud en het zilver uit de ingewanden der aerde te trekken.

5. Meer dan 2,000 voet beneden en tot 13,000 voet boven de oppervlakte der zee, bestaet eene wonderbare voorraedskamer van overblyfselen uit eene oudheid, die hooger dan alle historisch bekende tyden reikt. Men vindt in de diepten der zeeën en der aerde, in de verborgenste bergholten, eene gansche voorwereld, als in onafmeetbare kerkhoven, begraven liggen. Het zyn geheele of gedeeltelyke ligchamen, die voorheen leefden en nu, zoo niet gansch versteend, dan toch zoo nauw met de steenstof verbonden zyn, dat men ze er bezwaerlyk kan van onderscheiden. De meeste dergelyke hoopen zyn samengesteld uit overblyfsels van schelpdieren, en zyn somtyds zoo aenzienlyk dat zy groote heuvelen uitmaken. Men vindt daerin ook overblyfsels van planten en dieren, die ons nu gansch onbekend zyn; men duidt dezelve thans aen door de namen van Ammoniten, mammoetsbeenderen, enz. Dieper vindt men dan ook versteende geraemten van olifanten, walvisschen, rhinocerossen en van ongekende, thans niet meer op aerde levende beeren; en al die beenderen worden gevonden in streken, waer zulke dieren nu niet meer zouden kunnen leven. Het is wonderbaer hoe al die bewoners uit warme luchtstreken

hun graf in het koude noorden hebben gevonden, hoe hunne gebeenten daer sinds duizende jaren rusten, en er eventwel geene menschengeraemten onder gevonden worden. Welligt een bewys , zoo als de Heilige Schrift ons overigens leert, dat de mensch na de andere dieren werd geschapen , wanneer de aerde reeds verscheidene opvolgende omwentelingen (*cataclysmen*) had ondergaen.

6. Vuervlammen en rookwolken stygen op uit zekere bergen , welke men *volkanen* of vuerbergen noemt ; het zyn schrikkelyke afgronden, als smeltovens , die van tyd tot tyd overstroomen van een vloeijend vocht , dat *lava* heet, en overal dood en verwoesting op zynen doortogt brengt.

De dry voornaemste vuerbergen van Europa zyn: De *Hecla*, in Ierland ; de *Etna,* in Sicilië , en de *Vesuvius*, in Italië.

Het water en het vuer hebben in den schoot der gebergten, op eene wonderbare wyze, holen en afgronden gegraven , die zich dikwyls op verscheidene mylen afstands uitstrekken. Het water , dat uit die statige gewelven, dropjen voor dropjen , doorzeipelt, vormt , langzamerhand, kalkstoffen , die niet ongelyk zyn aen yskegels of lange marmeren keersen, en welke men *stalactiten* noemt.

Hier en daer hebben de magtige waterstroomen zich eenen doorgang in de gebergten gebaend, en dezelve in dier voege verdeeld dat men zou denken de nog régtstaende puinhopen van reusachtige poorten te zien. Daerdoor kan men ook een juist denkbeeld opvatten van de vorming der zeeëngten , welke de landen afscheiden en de zeeën vereenigen : de zeeëngte van Gibraltar, b. v., scheidt Europa van Afrika en verbindt de middenlandsche Zee met den grooten Oceaen.

7. Onder de menigvuldige hooge bergen der aerde,

bemerkt men eerstvooral den reusachtigen *Dévalagiri* (dat is *Wittenberg*), een der punten van het *Himalaya-gebergte* in Asië. Hy verheft zich ter hoogte van 25,183 parysische voeten boven de oppervlakte der zee ; dit is de hoogste berg, welke tot heden op de aerde bekend is. Onder de bergen van Amerika, is de *Nevado de Sorata*, die 23,644 voeten hoogte heeft, de merkwaerdigste ; vervolgens de *Cimborazo,* welke men langen tyd, maer by dwaling, als den hoogsten berg der wereld, of ten minste van het Amerikaensch halfrond, heeft beschouwd, en die, naer de nauwkeurigste berekening, maer 20,184 voeten hoogte telt. Europa heeft geene bergen, welke aen voormelde te vergelyken zyn ; nogthans zyn de *Mont-Blanc* en de *Mont-Rosa,* in de bergketen der Alpen, reusachtige en grootsche bergen. De eerste telt 14,764 ; en de tweede 14,222 voeten hoogte; daerachter komt de *Jungfrau*, in Zwitserland, die zich ter hoogte van 12,860 voeten verheft; de *Ortler*, in Tyrolen, die 12,022 voeten hoog is, en de bergpunt van *Teneriffa*, in de Canarische eilanden, die 11,502 voeten hoogte telt.

Men zou nog eene menigte hooge bergpunten kunnen vermelden, die, zoo voor menschen als voor dieren, onbewoonbaer zyn. Zy liggen met eeuwigen sneeuw bedekt en geven het uitzicht van eene onafmeetbare woesteny, waeruit alle leven verbannen is; zy zyn doorsneden met afgronden, die nooit mensch gepeild heeft, waerin nooit eens menschen voet werd gedrukt, en die ons, als het heiligdom der Natuer toeschynen. — De menschenwoning, die in Europa het hoogste staet, is het klooster op den grooten St-Bernaerd; het staet 7,731 voeten boven de zeevlakte.

8. De uitgestrekte Zee, die het vaste land van alle zyden omringt, en de aerde van alle schadelyke dampen en uitwazemingen zuivert met dezelve naer zich te

trekken, heeft op vele plaetsen eene onafmeetbare diepte. Men heeft het peil tot eene diepte van 4,686 voeten laten zinken, zonder den grond gevonden te hebben; de grond der zee is eventwel zeer ongelyk ; hy is , even als de oppervlakte der aerde , met bergen, heuvelen en rotsen bezet. En, even als de mensch de oppervlakte der aerde gedurig met allerlei gebouwen versiert, verheft de natuer ook gestadig in de diepten der zee wonderbare gebouwen , waerin ontelbare dieren , een onvergankelyke woning vinden , en die den zeevaerder niet zelden tot een schrikkelyk graf verstrekken. Want verloren is het schip dat door den storm op zulke zeerotsen wordt geworpen ; onder afgrysselyk kraken wordt hetzelve tot spaenderen verbryzeld !

9. Het zoete water , dat het vaste land bespoelt , wordt aengeduid onder de namen van *stroomen* , *rivieren* en *beken*. Een *stroom* is een groot vloeijend water , dat breed en diep is , eene aenzienlyke streek lands bespoelt en zich eindelyk in de zee uitstort. De *rivieren* zyn minder aenzienlyke waterloopen , die zich met de stroomen vermengen. Wanneer de stroom of de rivier diep genoeg is om schepen op de oppervlakte der wateren te dragen , is die stroom of rivier *bevaerbaer*. De diepte, waerin het water van eenen stroom of van eene rivier vloeit , wordt *bedde* genoemd , en de boorden van dit bedde heet men *oevers*. In vele stroomen en rivieren zyn plaetsen waer het water van eene hoogte nederstort ; zulke plaetsen worden *watervallen* of *cataракten* genoemd. De grootste waterval der aerde is op den Niagara, in Noord-Amerika ; de Rhyn , die majestatische vloed , vormt ook eenen schoonen waterval in de nabyheid van Schaffhouse , in Zwitserland. In dit bergland bewondert men eene menigte prachtige watervallen, die van de met eeuwigen sneeuw bedekte Alpen nederstorten. In België vindt men ook eenen

schoonen waterval, namelyk dien van Coo, gevormd door de rivier de Embleve, onder Stavelot.

Wy hebben reeds gezegd hoe de stroomen en rivieren gevormd worden en wat men verstaet door *meeren*, *moerassen*, enz. Er zyn meeren die meer dan 20 mylen lang en breed zyn.

10. De vele millioenen menschen, die op de aerde wonen, zyn door hunne gedaente, kleur, tael, zeden en gewoonten zeer onderscheiden. Die, welke in één land by elkander wonen, en de zelfde gedaente, kleur, tael en zeden hebben, maken te samen een volk of *natie* uit. Ieder der vyf werelddeelen is weder in kleinere deelen gescheiden, die *landen* genoemd worden. Elk land maekt een afzonderlyk volk uit. Zoo zyn er verscheidene volkeren in *Europa*, in *Asië*, in *Amerika*, in *Afrika* en in *Australië*. En nogthans hebben de volkeren van een aerddeel met elkander vele eigenschappen gemeen. De meeste Europeanen hebben eene blanke huid, lang neêrhangend haer, een vooruitstaenden neus en blauwe of zwarte oogen. Daerentegen vindt men in Afrika voor het grootste gedeelte menschen met eene zwarte en zachte huid, kort wollig haer, breede neuzen en rozenroode lippen. Die zwarte menschen worden *negers* of *mooren* genoemd. De meeste bewoners van Asië hebben eene olyfkleurige huid; men vindt er eventwel ook die bruinachtig geel zyn.

De *Amerikanen* zyn voor het grootste gedeelte roodachtig bruin of ligtkoperkleurig; zy hebben eene ryzige gestalte en diepliggende oogen. In byna alle landen der wereld zyn de menschen, wanneer zy volwassen zyn, van 5 tot 6 voeten hoog. In de koude landen, waer men schier geen ander jaergetyde dan den winter kent, worden de menschen zelden boven de 4 voet lang, en zy zyn over het algemeen zeer wanschapen. Hier en daer vindt men ook menschen van eene buiten-

gewone hooge gestalte; ja van 7 tot 8 voet hoog; de zulken noemt men *reuzen*. Er is echter geen volk op den aerdbodem dat enkel uit reuzen bestaet.

11. Ook ten aenzien der *levenswyze* hebben de verschillige volkeren der aerde veel met elkander gemeen. Eenige nogthans, die, welke men *wilde* noemt, nemen in het geheel geene voorzorg om zich van hun onderhoud te verzekeren. Zy *zaeijen* of *planten* niet; zy verzamelen geenen voorraed van levensmiddelen, en denken voor het algemeen niet aen de toekomst; zy gaen eerst dan om voedsel uit wanneer de honger er hen toe noodzaekt. Hunne eenige bezigheden zyn aldus de *jagt* en de *visschery*. Zy wonen ook niet by elkander in dorpen; zy hebben zelden vaste woningen, hoogstens ellendige hutten, uit eenige ruwe palen te zaemgebouwd en met riet, dierenhuiden, zelfs groote boombladeren overdekt. Eenige van die wilde volkeren wonen zelfs in onderaerdsche holen; en doorgaends staen slechts weinige huisgezinnen onderling in verband; zy kennen geenen gemeenschappelyken opperheer, geene overheid, hoogstens hebben zy, wanneer zy ten oorlog of ter jagt gaen, eenen *aenvoerder*, dien zy niet langer gehoorzamen dan de oorlog of de jagt duert.

De *herdersvolkeren* of *nomaden* hebben ook geene kunstig gebouwde woningen, maer enkel tenten of hutten, welke zy gemakkelyk afbreken en weêr opslaen kunnen; zy zyn eventwel veel verstandiger en beschaefder dan de wilde volkeren, want zy houden zich met den *veekweek* bezig, en daertoe wordt meer oplettendheid en kennis vereischt dan tot de jagt. Hunne kudden maken hunnen geheelen rykdom uit. Zy verhuizen van de eene landstreek naer de andere en houden zich alleen daer op, waer zy goede weilanden aentreffen. In Azië vindt men nog zulke menschen.

12. Die, welke men *beschaefde* volkeren heet, hou-

den zich, behalve met den *veekweek*, ook met den *akkerbouw* bezig, en beoefenen allerlei *kunsten* en *handwerken*. Zy bewonen sterke, kunstig gebouwde huizen, in steden, dorpen en vlekken. Men onderscheidt onder hen verschillige *rangen* of *standen*: Vorsten, edellieden, burgers en boeren; zy oefenen onderscheidene *stielen*, of *beroepen* uit om hun brood te winnen. Velen bebouwen het land, sommigen oefenen een handwerk uit, anderen leggen zich op kunsten of wetenschappen toe, of houden zich met scheepvaert, koophandel, nyverheid, enz. bezig. *Beschaefde* volkeren leven volgens vastgestelde *wetten*, dat wil zeggen: zy hebben onderling bepaeld wat ieder doen moet en niet doen mag; en wie onder hen leven wil, moet beloven zich aen die wetten te onderwerpen en ze getrouwelyk na te komen.

Opdat ieder zich volgens de wetten kunne gedragen, zelfs de onwetenden en boosaerdigen, kiezen de burgers onder elkander eenige verstandige en brave menschen, en dragen dezen den last op te zorgen dat ieder volgens de wetten gehoorzame, en dat zy, die naer geene vermaningen willen luisteren, voor hunne ongehoorzaemheid gestraft worden. Deze personen worden de *Overheid*, en zulke eene groote onderlinge verbindtenis wordt eene *Maetschappy* of *Staet* genoemd. In sommige Staten heeft één mensch alleen het regt om wetten te maken en de overheid te kiezen. Deze is de *Regent* of *Monarch*, en hy wordt Keizer, Koning, Sultan, Vorst, Hertog of Graef genoemd. De landen, welke onder zyne heerschappy staen, maken zyn *Ryk* of zynen *Staet* uit. Een land, waer de hoogere magt aen verscheidene personen (Congres, Kamer of Senaet) toevertrouwd is, wordt een *Vrystaet* of *Republiek* genoemd.

In België is de wetgevende magt, het is te zeggen, de magt om wetten te maken, te gelyk aen de Kamer

van Volksvertegenwoordigers , aen den Senaet en den Koning toevertrouwd ; het volk kiest de leden van de beide Kamers ; maer de uitvoerende magt , het is te zeggen, het regt om de bedienden , die de uitvoering der wetten moeten verzekeren , te kiezen, is uitsluitelyk aen den Koning overgelaten ; hy is tevens het opperhoofd van het leger , of van de openbare magt , die aengesteld is om het Land te verdedigen.

ZESDE DEEL.

Voortbrengsels der aerde.

Daer de lucht of dampkring niet in alle streken der aerde de zelfde gesteldheid heeft, maer in sommige het geheele jaer heet, in andere koud, en weder in andere noch warm noch koud, maer gematigd is, zoo kan de aerde overal niet even vruchtbaer wezen. Eventwel brengt iedere landstreek des aerdbols zoo veel op als tot onderhoud harer bewoners noodig is. Al wat de aerde voortbrengt, duidt men aen onder den algemeenen naem van *vruchten* of *voortbrengsels*. Het getal dier voortbrengsels is zoo groot dat men ze in klassen of afdeelingen heeft gerangschikt, om ze des te gemakkelyker te kunnen onderscheiden. Deze afdeelingen worden *ryken der Natuer* genoemd ; er zyn dry ryken der Natuer : het *dierenryk*, het *plantenryk* en het *ryk der delfstoffen* of *mineralen*. Die landen, welke door de beschaefdste volkeren bewoond worden, leveren meest voortbrengsels uit het plantenryk op, omdat hunne bewoners zich byzonderlyk toeleggen op het zorgvuldig bebouwen der gronden. Daerentegen zyn er landen waer de voortbrengsels uit het plantenryk schaersch zyn, omdat zy eenen onvruchtbaren grond hebben of slecht bebouwd worden ; maer dan hebben zy ook weêr andere voortbrengselen in overvloed, als hout, metalen, zout, enz. Daerdoor zyn de menschen op de gedachte gekomen, de overtollige voortbrengsels van hun land naer zulke landen over te zenden, welke daeraen gebrek hebben, om ze aldaer te verkoopen, en om voor het verkregene geld zulke voortbrengsels te koopen, waeraen zy zelve gebrek hebben. Alzoo is de *Koophandel* ontstaen, waerdoor de waren, het zy te lande, by middel van wagens

en lastdieren, het zy te water, by middel van schepen, uit het eene land naer het andere overgebragt worden.

Met wysheid en goedheid heeft God het zoo geschikt, dat elk land, of ten minste elke groote *streek*, (1) juist die voortbrengselen oplevert, welke voor des zelfs bewoners de voordeeligste en nuttigste zyn. Zoo brengen die landen, welke eene heete lucht en geenen winter hebben, de krachtigste, de verkoelendste en sappigste vruchten voort; b. v., Kokosnoten, muskaetnoten, olyven, peper, dadels, oranjeappels, meloenen en ananassen. Ook treft men in die landen groote en sterke lastdieren aen, welke al de ongemakken der hitte verdragen kunnen, zonder daerdoor al te zeer te lyden, b. v. de *olifanten*, die zeer groot en sterk zyn, en dagelyks van 28 tot 30 uren wegs kunnen afleggen. De *Kameelen* zyn ook zeer dienstige lastdieren in heete landen, omdat men met dezelve wel 10, ja zelfs wel 14 dagen door brandende woestynen, waer geen water te vinden is, reizen kan, zonder dat zy drinken behoeven. Geladen met eenen last van 1200 pond, leggen zy, op éénen dag, van 18 tot 20 uren wegs af. De menschen zyn natuerlyker wyze in de heete landen niet zoo sterk en werkzaem als in de gematigde luchtstreken, en daerom heeft de Voorzienigheid de gronden daer zoo vruchtbaer gemaekt, dat zy, byna zonder eenige bebouwing, de schoonste vruchten in

(1) Men noemt aldus de groote verdeelingen der aerde volgens hunne luchtgesteldheid of klimaet; zy worden door waterpasse en regtneêrkomende lynen op den aerdbol afgeteekend. Er zyn vyf groote *luchtstreken*: de twee *koude* (naest de polen); de twee *gematigde*, en tusschen deze twee laetste de *brandende* luchtstreek.

Op de aerdbollen en landkaerten teekent men de verschillige luchtstreken af met *breedte-* en *lengtegraden* (latitude en longitude). De breedtegraden geven den afstand van eene plaets tot aen den *evenaer*, die den aerdbol door eene schynlinie regt op zyne spil in tweeën snydt, te kennen.

overvloed opleveren. De Natuer is daer in bestendigen bloei ; de boomen worden er nimmer geheel kael , de velden zyn er nooit van vruchten ontbloot ; maer bloesems en vruchten, zaeityd en oogst volgen elkander onafgebroken op. Daer de bewoners dier warme landen geene zware kleederen kunnen dragen , zoo heeft de Voorzienigheid er ook weêr voor gezorgd, dat men, uit de vrucht der katoenboomen en uit het gespin der zydewormen, ligte kleederen zou kunnen vervaerdigen.

Geheel anders zyn daerentegen de voortbrengsels der *koude landen*. Hier is de grond byna onvruchtbaer, dewyl de winter in deze landen slechts voor korten tyd ophoudt, en de planten , die in de lange zomerdagen spoedig opgeschoten zyn, te veel van de koude te lyden hebben, eer zy nog tot volle rypheid gekomen zyn. In vele koude streken duert de zomer nauwelyks dry maenden ; by zooverre dat het plantenryk , in zulke landen , byna geen voedsel aen den mensch verschaft. Maer wat zy hierdoor missen wordt hun rykelyk vergoed door eene overvloedige menigte van visschen en wilde dieren. Terwyl zy deze zoeken te vangen , komt hun bloed in beweging en zoo worden zy, door den arbeid van visschery en jagt , gestadig warm gehouden, en het dikke bont van het gedoode wild beschut hen tegen de hevige koude.

Maer de grootste rykdom van de bewoners der koude noorderlanden bestaet in de *rendieren*. Van deze hebben zy alles wat ons het rundvee , de paerden en schapen opleveren ; met één woord , dit dier voorziet in byna al hunne noodwendigheden , zonder dat zy voor zyn onderhoud veel zorg behoeven te dragen. Het voedsel van het rendier bestaet uit boombladeren en mos ; in den strengen winter zelfs weet het , met horens en pooten , het voedzame mos van onder den sneeuw te halen. Het is ook in het geheel niet bang voor de men-

schen , het laet zich goedwillig tot lastdragen en sleê-trekken gebruiken. Het kan op éénen dag van 30 tot 40 uren ver loopen. Het wyfje van het rendier geeft zeer vette melk, en het renvleesch heeft eenen zeer aengenamen smaek. Van de huid maken de bewoners hunne kleederen , schoenen , tenten , beddeksels en andere dingen. Van de horens weten zy allerlei gereedschap , van de beenderen messen , lepels en naelden , en van de darmen en spieren koorden te vervaerdigen. De klauwen worden tot drinkschalen en de blazen tot beurzen en flesschen gebruikt. Is het niet eene bewonderenswaerdige voorzienigheid van God dat een enkel dier in zoo vele behoeften van den mensch kan voorzien ?

De *gematigde luchtstreek* , welke wy bewonen , is noch zeer koud, noch zeer heet ; de luchtgesteldheid is by ons zeer veranderlyk , en daerdoor is zy zeer geschikt tot aenkweeking van de meeste voortbrengsels , die ons tot voedsel moeten dienen ; daerom vindt men in geene streek der aerde eene grootere verscheidenheid van vruchten dan by ons ; ook zyn de dieren nergens talryker. Akkerbouw en veekweek zyn de hoofdbezigheden onzer landgenoten. De wynstok is het eigendommelyke voortbrengsel der gematigde luchtstreken, want die tiert noch in al te koude noch in al te heete landen.

II. *Over het dierenryk.*

Over de dieren hebben wy in onze voorgaende lessen reeds veel gelezen, en daerby geleerd dat men de ontelbare dieren, welke in en op de aerde, in het water en in de lucht leven, het best van elkander kan onderscheiden met ze in de volgende klassen te verdeelen :

Zoogdieren, vogelen, amphibiën (halfslachtige), *visschen, insekten* en *wormen.*

Alle dieren hebben dit onder elkander gemeen, dat zy eenen mond (muil) hebben, waerdoor het ligchaem voedsel ontvangt, en dat zy, door den honger geprikkeld, hun voedsel van zelve opzoeken. Daertoe worden zy door hunne natuerlyke neiging of *instinkt* aengedreven; zy weten zich tevens ook, van alles wat hun nadeelig wezen kan, te onthouden of te bevryden.

Dit instinkt vervult by hen de plaets der rede, by sommige dieren is het hoogst bewonderenswaerdig; by zoo verre dat zy in staet zyn de kunstigste woningen te bouwen, zich hun voedsel op eene listige wyze te verschaffen, en dingen te verrigten, die rede en verstand schynen te vorderen. Zonder voorbereidend onderrigt of oefening, maekt de jonge spin haer kunstig weefsel, zwemt de eend op het water, maekt de zwaluw haer nest, weet de jonge kat muizen te vangen, maekt de bie hare kunstmatige cellen. Even bewonderenswaerdig is de wyze waerop de dieren zich tegen hunne vyanden weten te verdedigen. Wanneer de paerden op de weide door de wolven aengerand worden, gaen zy allen met de koppen digt by elkander staen en maken aldus eenen kring, waer geen wolf indringen kan, dewyl zy geweldig met de achterste hoeven slaen en hunnen vyand alzoo terughouden. De stieren doen het omgekeerde en verdedigen zich met hunne horens. Onder de dieren, welke in het water leven zyn er eenigen die het water kunnen troebel maken en aldus de vervolgingen hunner vyanden ontwyken; anderen nemen by het bouwen hunner woning de beste maetregelen tot zelfsbeveiliging, door ze in digte doornstruiken of ontoegankelyke rotskloven te plaetsen. De ekster bedekt haer kunstig nest met doornen en puntige stokjes; andere vogelen zetten hunne nesten in boom-

holten en plakken de overtollige opening zorgvuldig met kleem digt.

Ten aenzien van het gevoel, neemt men onder de dieren een groot onderscheid waer. Eenige dieren, b.v. de honden, hebben een zeer fyn gevoel. Hoe zeer verheugen zy zich, wanneer zy, na eenigen tyd afwezigheid, hunnen meester wederzien, en hoe treuren zy, wanneer zy hem somtyds verloren hebben! Daerentegen bemerkt men by vele dieren, inzonderheid by insekten en visschen, byna in het geheel geene gevoelskracht.

Ofschoon de zintuigen der dieren niet altyd uiterlyk zichtbaer zyn, is het eventwel bewezen dat zy allen *zinnen* hebben, waerdoor zy zekere indrukken ontvangen. Zoo hebben, b.v. de bieën, de wespen en sommige vliegen zonder tegenspraek eenen tamelyk krachtigen reuk, alhoewel men by hen geenen neus ontdekt, en de visschen hooren zeker zeer scherp, al hebben zy geene uiterlyke ooren; want men kan, b.v. de karpers gewennen zich, op het geluid eener klok, in eenen vyver te verzamelen om gevoederd te worden.

Sommige dieren hebben buitengewoon scherpe zintuigen. Van eene onmeetbare hoogte ontdekt de adelaer zyne prooi; zyn reuk is ook bewonderenswaerdig scherp. Door zynen fynen reuk, vindt de hond, op honderd mylen ver, zyne woning terug en herkent hy, onder duizende menschen, zynen meester. De dieren, welke doode ligchamen tot aes opzoeken, weten hetzelve op honderd schreden te vinden, al lage het ook onder de digtste struiken verborgen. De haes hoort een geweêrschot, verschrikt en neemt eene andere rigting, om het gevaer met verdubbelde snelheid te ontloopen.

Het paerd proeft den goeden smaek van de voedzame haver en laet de bedorvene korrels liggen. De reuk

van het gebraden spek lokt het muisje uit zynen diepgelegen schuilhoek. De kat ligt met welbehagen in den verwarmenden zonneschyn , en de hond wordt byna woedend, wanneer men pynboomolie op zyn lyf giet, want der zelver reuk is hem onverdragelyk. Reuk en smaek zyn wel zeker de oorzaken waerom het hoornvee maer 270 soorten van planten vreet, en al de overige laet staen, hoe frisch en malsch zy er ook mogen uitzien. Het paerd eet van ongeveer 262 soorten van gewassen ; de zwynen gebruiken er ten hoogste 72, en raken er geene andere aen, al moesten zy ook honger lyden. Leg eene rups 30 verschillende soorten van bladeren voor, zy zal welligt maer éène soort aentasten, en al de overige onaengeroerd laten.

Wanneer een dier zich vermoeid gevoeld en rust noodig heeft, dan zoekt het eene gemakkelyke en geschikte plaets, en valt in slaep. Sommigen ontwaken by het minste gerucht, andere houden zelfs by het slapen de oogen open, zoo als de hazen. Er zyn ook dieren die droomen; zoo bemerkt men aen de honden dat zy in hunnen slaep dikwyls blaffen en knorren, waertoe de droom alleen oorzaek kan geven. Nog andere dieren, in zonderheid katten en uilen, slapen over dag, en gaen des nachts op roof uit.

Maer wat men als merkwaerdig dient aen te stippen, is de *winterslaep* van sommige dieren. Alle dieren vinden in den winter hun voedsel niet, en zouden dus van honger moeten sterven, indien hunne natuerlyke neiging hen daervoor niet bewaerde. Vele zulker dieren ziet men in den herfst met eene wonderbare kunst en overleg eene legerplaets bereiden, zich daerin nederleggen om er te verstyven, tot dat de warmte der zon hen in de lente opwekt, en de natuer voor hen nieuw voedsel heeft bereid. Die verstyving is soms zoo sterk dat dieren, welke warm bloed hebben, b. v. de

marmotten, beeren, dassen, enz. gedurende den winterslaep slechts eene onmerkbare warmte behouden, en dat de poppen der insekten zoo hard bevrozen zyn, dat zy, gelyk ys of glas, helder klinken wanneer men ze tegen den grond werpt; en nogthans blyft het daerin slapende dier in leven.

De meeste amphibiën, of halfslachtige dieren, slapen den geheelen winter door. Vele dieren, welke in den winter niet verstyven, leggen in den herfst kunstige voorraedkamers aen, en verzamelen daerin eene groote hoeveelheid levensmiddelen, waerby zy gedurende den wintertyd leven. Dat doen, b.v. de mollen, wier onderaerdsch gebouw vele, met elkander in betrekking staende, gangen heeft. Tegen den winter kruipen zy van 5 tot 6 voet diep onder den grond. Hunne eigenlyke woning is een zeer kunstig rond gewelf, dat met mos, strooi, gras, loof en fyne worteltjes opgevuld is. Het bovenste gedeelte is, even als de zywanden, kunstig in een gedrukt en glad gemaekt. Onder den sneeuw vroeten de mollen lange voren om de aerdslekken, wormen en wortelen op te zoeken. De veldratten, die ook eene dergelyke woning aenleggen, verstyven ook somtyds in den winter, namelyk als er veel sneeuw valt, en blyven aldus tot in Maert rusten; zy verzamelen eventwel eenen goeden voorraed koren, en nemen de voorzorg daer niet aen te raken, dan wanneer er voor haer op het veld niets meer te vinden is.

Er zyn ook dieren, in zonderheid vogels, die in den herfst naer afgelegene warme landen overgaen, om hier in den winter niet van honger en koude om te komen; in het voorjaer keeren zy terug; dit doen, b.v. de leeuwerikken, de ooijevaers, de kraeijen, enz. die daerom algemeen onder den naem van *trekvogels*, dat is, *reisvogels* bekend zyn.

De dieren zorgen, met eene buitengewoone liefde,

voor hunne jongen. Reeds vóór dezer geboorte maken zy een warm en zacht leger voor hen gereed, en dat wel op eene plaets waer zy genoegzaem voedsel kunnen vinden en voor alle gevaer beveiligd zyn. Sommige dieren brengen levende jongen ter wereld en zogen dezelve aen hunne borsten met melk; de zulke noemt men om die reden *zoogdieren*. Anderen leggen eijeren, waeruit na zekeren tyd, door bebroeijing of warmte, jongen te voorschyn komen; dit doen de vogelen, de visschen en de insekten. De zorg der dieren voor hunne jongen gaet zoo verre, dat velen liever hun eigen leven zouden geven, dan dit hunner jongen aen eenen roofzuchtigen vyand bloot te stellen.

Nogthans, na zekeren tyd, schynt de moeder hare jongen niet meer te kennen. De banden der familie bestaen by de dieren niet meer, van het oogenblik dat de kleinen geene hulp meer behoeven; zulks bewyst dat de dieren niet, als wy, geschapen zyn om samen te leven en zich te beschaven; zy zyn niet, zoo als wy, met een vry verstand begaefd, noch voor eene hoogere ontwikkeling vatbaer; zy zyn nog heden, zoo als zy oorspronkelyk geschapen werden.

Zoogdieren

De *zoogdieren* zyn viervoetige dieren, ter uitzondering der *apen*, die zich op vier handen bewegen. Sommige zoogdieren leven in het water; de zulken hebben vinnen of zwemvliezen, gelyk de *walvisschen;* deze kunnen eventwel niet als visschen aenzien worden, want zy brengen hunne jongen levend ter wereld en zogen dezelve. — Het ligchaem van byna al de zoogdieren is bedekt met haer van zeer verschillende lengte, dikte en kleur. Het haer der schapen en der poedelhonden, b. v., is gekrold, als wol; by andere dieren

staet het regt, als by de zwynen, of ook wel stekelig, gelyk by de stekelverkens. Sommige dieren, als paerden en leeuwen, dragen lang haer in den hals, dit wordt maen genoemd. Er zyn ook zoogdieren, die eenen baerd hebben, als bokken en geiten. By eenige dieren verandert de kleur van het haer met den ouderdom, b.v. de zeehonden, of met de jaergetyden, gelyk de eekhorentjes, die in den winter grauw worden.

De meeste zoogdieren leven op de oppervlakte der aerde; nogthans zyn er eenigen die onder de aerde leven, b.v. de veldratten en de mollen; dan zyn er ook die, nu eens boven, dan eens onder de aerde wonen, zoo als de otters; de apen en eekhorentjes zitten veeltyds op de boomen.

De vingers en teenen der amphibiën zyn met eene zekere huid, welke men zwemvlies noemt, aen elkander gehecht; het is door middel van dit zwemvlies dat zy zich gemakkelyk in het water bewegen kunnen. De lange teenen der vledermuizen zyn ook met een zacht en fyn vlies aen elkander verbonden, daermede kunnen zy vliegen; geene andere zoogdieren kunnen vliegen.

De paerden, ezels en eenige andere zoogdieren hebben hoornachtige voeten uit één stuk. Velen hebben gespleten klauwen, zoo als de schapen en runderen. De meeste gaen op de teenen, weinigen drukken op de geheele voetzool. Behalve klauwen en tanden, hebben vele zoogdieren ook horens ter hunner verdediging. De horens der herten gelyken niet slechts aen de bladerlooze takken van eenen boom; zy vallen gewoonlyk ieder jaer af, en schieten weêr op nieuw uit met meer takken dan het vorige jaer; het is gewoonlyk in February en Maert dat de horens der herten afvallen, maer de jonge takken, ofschoon in den beginne zeer week, hebben, na dry of vier maenden, weêr hunnen vollen wasdom.

De apen, de marmotten en de hamsters hebben *kaekbeurzen*, het is te zeggen, soorten van vleezige zakken aen hunne kaken; in die beurzen kunnen zy voedsel voor zich zelven en voor hunne jongen opnemen. By andere dieren nog bemerkt men een dergelyk zakjen aen den buik, waerin de jongen zich verschuilen, zoo is, b. v. de buidelrat.

Het nut der zoogdieren is byzonder groot en veelvoudig. Paerden, ossen, ezels, buffels, rendieren, olifanten, kameelen, honden en andere dieren dienen den mensch om te ryden en te trekken; zy dragen lasten of bebouwen het land. De katten, de stekelverkens, de miereneters en veel andere zoogdieren verdelgen allerlei schadelyke insekten. Het vleesch van het zware vee, van de schapen, geiten, zwynen, herten, reebokken, hazen, konynen, zelfs in eenige landen van de paerden en honden, dient den mensch tot spys. Wy eten ook het vet, het spek, het bloed en de melk der dieren. Uit het vet van den walvisch wordt traen getrokken, die men op velerlei wyzen gebruikt, en het voorwerp van eenen grooten handel is. De tong van den walvisch is zeer zwaer; zy alleen geeft van 15 tot 20 ton traen. De kaersen, waermede wy onze kamers verlichten, worden gemaekt van ossen- en schapenvet, dat gewoonlyk *roet* genoemd wordt. Het roet wordt ook tot het maken van zeep gebruikt.

De huid, het haer en inzonderheid de wol der zoogdieren verschaffen ons een buitengewoon groot nut. De huiden, die derwyze bewerkt worden dat de haren er op blyven, worden peltery of bont genoemd. Zy, die zulke huiden bereiden zyn pels- of bontwerkers. De meeste peltery wordt ons, behalve door de schapen, door de wilde dieren geleverd, en wel voornamelyk door de vossen, hermelynen en sabels. De huiden der wilde zwynen en zeehonden worden tot het bekleeden

van reiskoffers gebruikt. Wanneer de huiden van de haren ontbloot, en door de touwing week en buigzaem gemaekt zyn, worden zy *leder* genoemd. (1) De huiden van ossen, koeijen, kalveren, schapen, geiten en herten worden het meest getouwd. Het haer der dieren, by-

(1) « De huid der dieren komt tot vele doeleinden te pas waer geene andere zelfstandigheid zou kunnen dienen Op onderscheidene wyzen tot leder bereid, maekt men van dezelve: schoenen, perkament, handschoenen, postiljonsbroeken, soldaten riemen, enz.; aen de boeken geeft zy eenen sterken en fraeijen omslag.

» Als het leder gezoden is, wordt het zoo buigbaer dat men er alle vormen kan aen geven; men maekt er op die wyze snuifdoozen, zelfs drinkschalen van. Om de huid als leder tot al zulke doeleinden bruikbaer te maken, doet men er het haer af; wat men niet doet wanneer men, b. v. de schoone huiden der noorderdieren bestemt om er *bontwerk* of pelteryen van te maken. De marter, de vos, het sabeldier en andere dienen tot opschik der vrouwen; het hermelyn is den koningen voorbewaerd en strekt tot teeken van waerdigheid aen onze magistraten; van de dikharige beerenhuiden maekt men haren mutsen voor soldaten en gendarmen.

Tot zelfs de snippelingen der huiden worden benuttigd, men maekt er eene soort gelei van, die door de huisschilders als lym wordt gebezigd. De voornaemste bewerking welke de huiden ondergaen, is de *looijing* of *vetting*. In haren natuerlyken staet bederft de huid dadelyk; by middel van een gewasvoortbrengsel, namelyk de gemalen eikenschors, maekt men de huid bestand tegen de vochtigheid en tevens tegen verrotting. Zie hier hoe de huidenvetting bewerkstelligd wordt.

» Na de huiden der ossen gewasschen en van de hoorns ontdaen te hebben, legt men dezelve in putten met ongebluschten kalk en water; men kan ook den kalk door solferzuer, dat in het water verflauwd is, vervangen. Men maekt eenen grooten put waerin men eenen grondlaeg van 16 centimeters reeds gebruikte taenstof of gemalen eikenschors legt; daerboven strooit men 27 millimeters versche taenstof; daer op spreidt men eene huid open, en men strooit er wêer eene gelyke laeg taenstof op; men legt wêer eene huid, en wêer taenstof, even tot dat de put vol is; na twee of drie maenden, moet men de huiden weêr uitnemen en de bewerking vernieuwen; eene derde maêl, maer na langer tydverloop, doet men nog hetzelfde; zoodat de looijing om goed leder te maken van één jaer tot achttien maenden duren moet; men gebruikt heden ook wel kortere middelen, met taenwaters, maer het leder is zoo goed niet.

(Uit het werk *Livre de lecture de Th. Lebrun.*)

zonderlyk de wol der schapen, wordt op velerlei wyzen gebruikt. Het haer der koeijen, kalveren en paerden wordt niet alleenlyk gebruikt tot het opvullen van stoelkussens, sopha's en matrassen, maer nog tot verscheidene andere doeleinden. Van het kameelshaer worden de fynste hoeden vervaerdigd, en van het haer der Angorasche geiten wordt het zoo genaemde *kemelsgaren* gemaekt, dat tot het vervaerdigen van vele fraeije stoffen benuttigd wordt.

Uit het staert- en maenhaer der paerden wordt eene blinkende stof geweven, waermede men de stoelen overtrekt; de vioolbogen zyn insgelyks met fyn peerdshaer opgespannen.

De hoedenmakers vervaerdigen grove en fyne hoeden met het haer der hazen, konynen, geiten, honden, castors, enz.

De borstelmakers en schoenmakers hebben de verkensborstels noodig; de draeijers kunnen op allerhande wyzen de horens, het ivoor en de beenderen der zoogdieren verwerken. Uit die zelfde beenderen, als ook uit de huiden, spieren en darmen trekt men lym; de darmen dienen ook om er koorden voor muziektuigen van te maken. Het mest der dieren wordt op het land gebragt, om hetzelve vruchtbaer te maken. In sommige landstreken, waer gebrek aen hout is, gebruikt men het uitgedroogde mest als brandstof.

Over de vogels.

De vogels komen, ten aenzien hunner gedaente, allen daerin overeen, dat zy twee beenen, twee vleugels, eenen hoornachtigen bek en een met vederen bedekt ligchaem hebben.

De vederen der vogelen vallen jaerlyks op bepaelden tyd uit, maer er komen aenstonds weêr andere in de

plaets ; dat noemt men *ruiven* of *vervederen.* De sterkste vederen zitten in de vleugels en in den staert. Er zyn ook vogels die geene slagvederen hebben , en alzoo niet opregt vliegen, maer enkel fladderen kunnen, gelyk, b.v. de struisvogel en de kasuar. De meeste vogels leven op de boomen; eenigen op het water, weinigen op de aerde en geene onder de aerde. De meeste vogels hebben losse van elkander afgescheidene teenen, by eenigen nogthans zyn de teenen door een vlies aen elkander vast; zoo als by de zwanen, ganzen, eenden, enz.

Zeer vele vogels veranderen van verblyfplaets en worden daerom *trekvogels* genoemd. Het is zeer merkwaerdig dat zy, na eene lange afwezigheid, steeds hunne nestplaetsen weêr vinden. De lysten trekken in groote menigte naer Italië en houden daer naoogst in de wyngaerden; de leeuwerikken trekken het laetst uit onze landstreek weg. Men kent geene vogels die tanden hebben; zy moeten hun voedsel met den bek bryzelen of het geheel doorslikken. By de vogels die zaed eten en hetzelve geheel doorslikken, gaet de spys niet regtstreeks in de maeg, zy verblyft eerst zekeren tyd in den krop, alwaer zy week wordt. Zeer vele vogels zwelgen kleine keisteentjes in en deze ook bevorderen de spysvertering. Verscheidene vleeschvretende vogels kunnen de beenderen, haren en graten der diertjes , welke zy geheel inslikken , niet verteren ; eenigen tyd, na ze ingezwolgen te hebben, werpen zy dezelve weêr, onder de gedaente van eenen bal, uit. De bek is den vogelen niet alleen dienstig om te byten, maer ook om hunne vederen te reinigen, hun nest te bouwen , hunne jongen te voederen en zich te verdedigen ; by de papegaeijen dient hy ook om te klauteren.

Wanneer de vogels zich gebaed hebben, drukken zy met den bek tegen zekere klieren, welke zy digt by den

staert dragen ; daeruit dringt eene fyne olie , waermede zy den bek bevochtigen en vervolgens hunne vederen glad stryken. Het gezicht der vogelen is wonderlyk scherp. De hen bemerkt eenen havik op eenen afstand , waerop geen menschenoog hem bespeuren kan , en de roodstaertjes zien op den top van den hoogsten boom het kleinste insekt zich bewegen ! De uilen zien des nachts het scherpst en hunne oogen glinsteren dan als vuer. Andere vogels hebben eenen by uitstek scherpen reuk; b. v. de ekster, die zelfs by sterken vorst , door den reuk, eene onder de aerde verborgene made ontdekt.

De wyze voorzichtigheid, waermede de vogels hunne nesten juist op die plaetsen bouwen , waer zy gemakkelykst hun voedsel vinden , en zich tegen hunne vyanden verdodigen kunnen , is onzer hoogste bewondering waerdig ; by zoo verre, dat men geneigd is hun menschelyk verstand en overleg toe te kennen. Even zoo kiest iedere soort van vogels byzondere *bouwstoffen* tot het vervaerdigen der nesten. De vogels, welke in heete luchtstreken op beschaduwde plaetsen nestelen , nemen hiertoe slechts eenvoudige en ligte stof , als takjes , spruitjes, hooi, stroo , biezen , draedjes en loof. Anderen gebruiken, behalve deze bouwstoffen , nog leem, mest, haer, wol, most en vederen. Het wyfjen is gewoonlyk de bouwmeesteres , by de zwaluwen nogthans bouwen de beide geslachten even goed.

De nesten zyn niet allen even kunstig. Eenige vogels , de kevitten en snippen b. v. , maken enkel een eenvoudig leger van stokjes en stroo op den platten grond . Anderen maken zich een kunsteloos bed in kloven van rotsen en bergen of in gaten van boomen , gelyk de spechten , meerkollen , kauwen , musschen, enz. De meeste vogels, en inzonderheid de zangvogels, geven aen hunne nesten de gedaente van een halfrond ;

andere, gelyk het winterkoningje, de gedaente van eenen bakhoven, nog andere de gedaente eener beurs. Als het nestje gereed is, legt het wyfje er *eijeren* in. Het getal der eijers is by de vogelen zeer verschillend. Sommige watervogels leggen telkens maer één ei; de meeste duiven leggen er twee, de meeuwen dry, de raven vier, de vinken vyf, de zwaluwen van zes tot acht. Patryzen en kwakkels leggen tot vyftien, ja somtyds meer, eijeren. Als men de hoenders goed voedert, leggen zy meer dan vyftig eijeren, maer men moet ze hun gedurig afnemen; indien men ze niet wegneemt, behalve het nestei, zoo worden de hoenders na het leggen van 10 of 12 eijeren *broedsch*; zy zetten zich dan op de eijeren neêr en verwarmen ze zoo lang, tot dat er, na 21 dagen, jonge kipjes of kiekskens uit te voorschyn komen.

Vele vogels worden zeer oud. De adelaers en papegaeijen kunnen eenen ouderdom van 100 jaren bereiken; men beweert dat de zwanen van 200 tot 300 jaer oud kunnen worden. Ganzen, vinken, putters en duiven leven tot boven de 20 jaren.

Het nut dat de vogels, zoo in de natuer als voor de menschen aenbrengen, is buitengewoon groot. Verscheidene roofvogels, b. v. gieren en raven, verslinden de verrottende ligchamen, die anders door hunne uitwazemingen de lucht zouden besmetten. Anderen vreten de veldmuizen op, die, mogten zy zich ongehinderd vermenigvuldigen, eenen ganschen oogst zouden vernielen. Eene ontelbare menigte van schadelyke insecten wordt door de vogels verdelgd; en de ondervinding heeft geleerd dat de uitroeijing van zekere vogels, die nogthans voor schadelyk aenzien worden, als musschen, raven, enz., eene zeer onvoorzichtige daed zou wezen, want het ongedierte zou ongelooflyk vermenigvuldigen en onherstelbare schade aenrigten.

De oeijevaers en reigers vernielen de kikvorschen, slangen en hagedissen. De eenden verdelgen slekken; de musschen, meezen en zwaluwen verteeren eene groote hoeveelheid schadelyke rupsen, insekten en wormen. Ontelbare vogels verdelgen het onkruid en bewyzen den mensch daerdoor eene groote dienst. Anderen zorgen op eene wonderlyke wyze voor de vermeerdering van dieren en de voortplanting van gewassen. Wy staen dikwyls verbaesd op hooge muren, steile rotsen, in goten en op daken bloemen en heesters te zien groeijen. Hiervan zyn meestal de vogels de oorzaek, zy hebben de zaden aldaer gebragt. Zy slikken de zaden op, werpen dezelve weêr uit, vooraleer zy verteert zyn, en verplanten aldus de gewassen op plaetsen, waeraen geene menschelyke hand reiken kan. Op de zelfde wyze brengen de ganzen de vischkuit naer ver afgelegene meeren. De zeevogels mesten door hunnen drek schrale rotsen en oevers, waerop vervolgens eene menigte planten wassen. Op de kusten van Zuid Amerika maken die ophoopingen van vogeldrek wezenlyke heuvelen; de koopvaerdyschepen brengen er jaerlyks eene verbazende hoeveelheid van naer Europa, welke onze landbouwers gebruiken om de aerde te mesten; dit mest wordt *guano* genoemd.

De vogels zyn voor den mensch wel niet zoo nuttig als de zoogdieren, maer zy verschaffen hem eventwel aenmerkelyke voordeelen. Hy maekt zich het vleesch, de eijeren en het vet van velen ten nutte; b. v. ganzen, eenden, hoenders, enz. dienen hem tot voedsel; hunne vederen worden gebruikt om bedden te vullen, om te schryven, om penseelen, hangels en opschik te maken. Nog tot veel andere doeleinden, als tot het harden van stael, tot het doorzygen in apotheken, enz. zyn de vederen der vogelen nuttig.

Maer als de vogelen in de natuer nuttig mogen ge-

genoemd worden , zoo zyn zy ook , onder meer dan een opzicht, schadelyk. Het nadeel dat zy doen , is eventwel onbeduidend wanneer men het vergelykt met de voordeelen, welke zy ons aenbrengen. Eenige roofvogels, b. v. de condor , de grootste der roofvogels, die vliegen kunnen, doodt veulens, geiten en schapen. De zeearend en vele watervogels zyn schadelyk voor de visschen en voornamelyk voor het vischzaed (vischeijeren). De valken , havikken , sperwers èn eksters vervolgen het hofgevogelte en verslinden hetzelve. De oeijevaers , welke door bygeloovige lieden voor geluk aenbrengende dieren gehouden worden, zyn zeer schadelyke roofvogels , omdat zy niet alleen de kikvorschen , de slangen , de sprinkhanen , de veldratten en mollen, maer ook de jonge vogelen , de leeuwerikken , de bieën , de visschen en de eijeren der visschen opvreten. De musschen en vele andere vogels doen groote schade aen het graen en aen het zaed , aen de druiven en aen de vruchten der boomgaerden. Daerenboven, als de vogelen nuttige planten voortzaeijen , zoo moet het ook dikwyls gebeuren dat zy veel bydragen om het onkruid te vermenigvuldigen.

Over de Kruipdieren

De *Kruipdieren* zyn voornamelyk van de zoogdieren onderscheiden door de byzonderheid dat zy *eijeren leggen*. Met de vogelen verschillen zy daerdoor dat hun bloed, ofschoon rood, altyd *koud* is; en aen de visschen gelyken zy ook niet, want zy ademen by middel van longen , die de visschen niet hebben. Men rangschikt gewoonlyk de kruipdieren in vier klassen : 1° de schildpadden, 2° de hagedissen, 3° de slangen en 4° de amphibiën , die den overgang van de kruipdieren en van de visschen uitmaken. Hunne lidmaten en de alge-

meene vormen van hun ligchaem bieden talryke verscheidenheden aen. Eenigen hebben vier pooten (schildpadden, hagedissen , kikvorschen) ; anderen bezitten gansch geene bewegingslidmaten (de slangen). Sommigen hebben een rondvormig en hobbelig ligchaem, anderen zyn langwerpig en dun. Hunne huid is gewoonlyk dik, en hunne zintuigen minder ontwikkeld dan by de reeds voornoemde dieren.

Het is merkwaerdig dat zulke dieren eenen geruimen tyd leven kunnen zonder ademen. Men heeft levende padden gevonden in rots- en boomholten, alwaer zy sedert lang in opgesloten zaten; zy kunnen ook, zonder daervan te sterven , hevigen koude en brandende hitte verdragen ; kikvorschen , die eenen tyd lang in het ys bevrozen gezeten hadden, zyn weêr tot het leven gekomen zoodra het ys gesmolten was. Men heeft lang gemeend dat de salamander of vuermol in het vuer leven kon , maer dat is eene dwaling.

De meeste kruipdieren leven by voorkeur op den droogen grond , die welke men amphibiën of halfslagtige dieren noemt , leven te gelyk op de aerde en in het water. Velen onder deze laetsten hebben eenen byzonderen schreeuw; b. v. de kikvorsch kwaekt; anderen zyn geheel en al stom, zoo als de groene hagedis.

De schildpadden hebben eene soort van beenachtige bedekking of verdraegbaer huis, waerin zy hun hoofd en hunne pooten kunnen verbergen ; dit noemt men hun *schild* , en daervan ook is hunnen naem « schildpadden » ontleend; de *borstplaet* is het gedeelte van het schild dat hun onderlyf beschut. Andere kruipdieren hebben hoornachtige hoepels, of zeer veel kleine schubben ; andere eindelyk hebben eene bloote, maer slymachtige huid zoo als de groene kikvorschen. Byna allen verliezen van tyd tot tyd hun vel en krygen er een nieuw in de plaets. En wat nog merkwaerdiger

schynt, is dat sommige kruipdieren, b. v. de groene kikvorsch, eenige hagedissen en in zonderheid het kameleon, plotseling van kleur kunnen veranderen. Er zyn hagedissen en slangen, die eene fraei gevlekte en zeer schitterende huid hebben.

Het voedsel der kruipdieren is zeer verscheiden, voornamelyk dit der schildpadden en slangen. Velen eten slechts eenige soorten van levende kerfdieren; byna allen kunnen, zonder er door te lyden, langen tyd zonder voedsel blyven; zoo is de Salamander, na verscheidene maenden zonder voedsel geleefd te hebben, zeer weinig vermagerd; het is eene bewezene zaek dat de schildpad omtrent één jaer en half zonder eten leven kan.

Die taeiheid van het leven schynt ons wonderlyk; en wat niet minder verbazend moet voorkomen, is de snelheid met welke hunne verlorene lidmaten weêr aenwassen. Men had eenen watersalamander eene oog uitgerukt, en na tien maenden had hy er eene andere, maer zy was een weinig kleiner dan de vorige.

De meeste slangen zyn venynig, het is te zeggen, dat zy een zeker vloeibaer venyn met zich dragen, waervan zy zich als verweermiddel tegen hunne vyanden kunnen bedienen.

Het is waerschynlyk dat de meeste kruipdieren de koude wintermaenden in eene soort van *verstyving*, en wel in groote menigte by elkander, doorbrengen; zoo doen ten minste de kikvorschen en de salamanders.

Wy hebben gezegd dat de kruipdieren *eijers leggen*; daer dienen wy eventwel by te voegen, dat er soorten van slangen zyn, die eerst hunne eijers leggen, wanneer de jongen er byna geheel in gevormd zyn; hunne wasdom is zeer traeg, maer hun leven is daerentegen ook zeer lang. Schildpadden leven tot 125 jaer; en men is van meening dat de slangen en crocodillen nog ou-

der worden. Hebt gy alreeds over den crocodil hooren spreken ? De crocodil is van al de dieren, welke in zoet water, dat is in rivieren of meeren, leven, het grootste; hy bereikt wel eens de verbazende lengte van 50 voet. Hy heeft de gedaente van eene reusachtige hagedis ; hy loopt zeer snel en randt onbeschroomd de menschen en de grootste dieren aen, om ze tot zyne prooi te maken. Het wyfje legt tot 100 eijeren, die niet grooter dan een ganzen ei zyn. De vermaerdste crocodillen zyn die uit den Nyl, in Egypte. In America vindt men er verscheidenheden van, die gekend zyn onder de namen van *alligators* en *caïmans*.

De schildpadden leven gedeeltelyk in de zeeën, gedeeltelyk in de rivieren. De reus-schildpad is langer en dikker dan een os ; zy weegt ongeveer 800 pond, en op haren schild kan zy eenen verbazend grooten last dragen ; die schild is zeer hard en fraei gekleurd , zoodat hy tot allerlei kunstwerken , als doozen , kammen, meshechten, uerwerkkassen , enz. kan verbruikt worden. De zeeschildpad legt tot over de 100 eijeren; haer vleesch is zeer smakelyk.

De *pad* is niet venynig , zoo als men het gewoonlyk meent. De waterkikvorschen (de groene) zyn slim en moedig. Zy eten kerfdiertjes, muizen , en jonge watervogels. Zy verdedigen zich wel eens tegen groote snoeken ; naer men zegt , springen zy op den kop van dien magtigen visch en krabben hem de oogen blind. De slangen wonen in het water, op de aerde en ook wel op de boomen. Er zyn slangen , welke van 40 tot 80 voet lang zyn ; zy kunnen geheele dieren' inslikken , die veel zwaerlyviger zyn dan zy zelven , omdat hunne kakebeenen de eigenschap hebben zich op eene wonderlyke wyze uit een te zetten ; het gebeurt wel eens dat zy niet kunnen verteeren wat zy ingeslokt hebben, en dan worden zy het slagtoffer hunner gulzigheid.

Dit valt voor met de schrikkelyke slang gekend onder den naem van *boa constrictor* , die honden, herten, ja, ossen kan inslikken, na dezelve in de plooijen van zyn lyf te hebben versmagt. De *ratelslang* is de schrikkelykste van allen ; maer zy waerschuwt hare vyanden van hare komst door het groote gerucht , dat zy al kruipende maekt ; op het einde van haren staert heeft zy schubachtige horentjes , die los in elkander steken en een geluid geven , dat niet ongelyk is aen het geritsel der drooge boombladeren. Die gevaerlyke dieren worden enkel in warme landen aengetroffen.

Over de visschen.

De kenmerken, door welke wy de visschen, ten aenzien van al de andere dieren, onderscheiden, zyn hunne zwemvinnen met graten en hun gemis aen longen. In plaets van longen hebben zy *kieuwen* , van de twee zyden achteraen hun hoofd geplaetst, gewoonlyk onder een of meer halfronde schubjes , die *kieuwdeksels* genoemd worden. De vinnen zyn zamengesteld uit slymachtige graten, die door een fyn vliesje aen elkander vasthouden.Zy staen op den rug, aen den buik, aen de borst en aen den staert; en door middel van deze vinnen kunnen de visschen zich op velerlei wyzen , en zeer snel, bewegen. Als de visch door den mond water inzuigt, drukt hy de openìng der kieuwen zoo lang toe , tot dat de lucht, welke zich in het water bevindt , in de fyne bloedvaten der kieuwen is gedrongen ; daerna laet hy het water weêr door de kieuwen uitvloeijen , en door de opening der kieuwen gaet de lucht ook weêr weg.

Het ligchaem der visschen is gewoonlyk met hoornachtige schildjes of schubjes bedekt , die altyd met een zeker slymvocht bekleed zyn. In den buik van den

visch zit eene blaes met lucht, die hem het zwemmen vergemakkelykt, en daerom *zwemblaes* genoemd wordt. Eenige visschen leven in meeren, rivieren en vyvers; andere in de zee; de laetste worden dan ook *zeevisschen* genoemd. Toen de eijeren der visschen gelegd zyn, worden zy kuit of *vorschsel* genoemd. Vele visschen leggen hunne kuit op het strand, in het riet, of op klippen; vervolgens broeijen de eijertjes door de warmte der zon uit.

De visschen leven van watergewassen, van kleine diertjes en allerlei onreinigheid. Eenigen nogthans zyn zeer vreetzuchtig en mogen roofvisschen genoemd worden; zy hebben bekkeneelen met tanden voorzien en verslinden al wat zy ontmoeten, zy sparen zelfs hunne jongen niet. De haei is de verschrikkelykste; men heeft er gevangen die overblyfsels van menschelyke ligchamen in het lyf droegen.

De *haringen*, en andere soortgelyke visschen, ondernemen, in zekere jaergetyden, en in ontelbare menigte, groote reizen door de zee. De visschers wachten ze op hunnen doortogt af en vangen ze in groote hoeveelheid. Zy worden vervolgens gezouten en *gekaekt* om naer alle werelddeelen verzonden te worden. De haringvangst is voor Holland eene ryke bron van bestaen, welke men verschuldigd is aen *Willem Beukels*, die te Biervliet overleed in 1397, en eerst het middel had gevonden om den haring te kaken.

De *ael* of *paling* is een by uitstek merkwaerdige visch; hy heeft de gedaente van eene slang, en leeft voor het grootste gedeelte van roof. De gemeene paling of rivierpaling kan maer kleine visschen inslikken, en voedt zich ook voornamelyk met wormen, insekten en vischeijeren; gedurende den wintertyd kruipt hy in het slyk; maer in den zomer komt hy uit en glydt over de aerde tot aen de groensel- of graenvelden om zich

te voeden. Er zyn palingen die tot 30 ponden wegen ; zy brengen hunne jongen levend ter wereld. Er is eene soort van paling , die een' hevigen schok voortbrengt als men hem aenraekt ; dit heeft ook nog met andere visschen plaets ; men noemt dezelve *krampvisschen* ; maer zulke soorten zitten er in onze rivieren niet. De schollen hebben beide oogen aen eene zyde van het hoofd. De *zalm* behoort tot de *trekvisschen*; in het voorjaer verlaet hy de zee en gaet ver in de rivieren, om eerst tegen den herfst weêr naer de zee terug te keeren; een zalm kan tot 60 ponden zwaer worden. De *snoek* is een vreetachtige visch, die wel eens tot 12 ponden zwaer weegt ; hy voedt zich met kikvorschen , muizen en kleine visschen. De *Karpel* , die tot twee ellen lang worden kan, en wel 30 pond weegt , leeft somtyds tot den ouderdom van 100 jaer.

Over de Kerfdieren.

De twee laetste klassen of afdeelingen van het dierenryk , de *kerfdieren* en de *wormen* , verschillen van de voorgaende door die byzonderheid , dat de wezens , welke die klassen uitmaken, geen *rood bloed* hebben. In plaets van bloed is het eene soort van *wit sap* dat door hun ligchaem vloeit. Zy worden kerfdieren of *gekorvene dieren* genoemd, omdat kop, borst en achterlyf by hen, als door insnydingen , van elkander zyn afgescheiden , ja, by de meesten zelfs enkel door eenen draed schynen vastgehecht te zyn. *Kerfdieren* wil dus eigenlyk zeggen : *dieren* met *insnydingen* of *kerven*.

Bovendien onderscheiden zich de kerfdieren nog door zekere vezelen , welke zy aen het hoofd dragen en *voelhorentjes* genoemd worden ; mede is het eene byzonderheid dat zy ten minste zes pooten , zelfs wel 12, 20 , ja , 100 tot 150 pooten hebben. Die klas van

dieren is zeer talryk en biedt de grootste verscheidenheid aen, enkel ten aenzien van het uitwendige deksel van hun ligchaem. De kevers, b. v. zyn met een hoornachtig bekleedsel overdekt, waeronder hunne kleine vleugeltjes liggen; andere zyn met kleine veelkleurige haren bedekt; by velen, zoo als by de vlinders, zyn de vleugels met fyne en rykkleurige schubjes bedekt, die soms de glansrykste teckening voorstellen. Er zyn onder de kerfdieren te gelyk wezens van eene uitstekende schoonheid en van een walgelyk voorkomen. Maer hoe misvormd sommigen op het eerste zicht ook schynen mogen, by een nader onderzoek, geven zy ons eventwel, door hunne wonderbare zamenstelling, stof tot bewondering van 's Scheppers eeuwige inzichten.

De *voelhorentjes* zyn voor de kerfdieren te gelyk het zintuig van den *reuk* en van het *gevoel*; zy zyn hun des te nuttiger, daer zy hunne oogen niet rond bewegen kunnen en hunne buitenste schael veelal geheel gevoelloos is. Zy hebben twee soorten van oogen; enkele of alleenstaende oogen en by elkaêr gevoegde oogen; er zyn er somtyds duizende aldus byeengevoegde oogen (1). De zeden der kerfdieren zyn ook oneindig verscheiden; geene enkele klas bevat zulke werkzame dieren. Zy leven overal, en voeden zich met allerlei zelfstandigheden; men treft er op alle planten, op alle dieren, zelfs op andere kerfdieren aen; zoo dragen de kevers en de bieën eene menigte kleinere diertjes op hun lyf, welke men algemeen luizen noemt. Elk gewas dient tot verblyfplaets en tot voedsel voor ontelbare byzondere geslachten van kerfdiertjes; op den

(1) Men zie, voor meerder uitbreiding, het werk van Dr. Hannon, *Traité élém. de Zoologie*, uitgegeven in de *Encyclopedie populaire*. Bruxelles, A. Jamar, 3 deelen in 12.

eikenboom alleen leven er meer dan honderd verschillige soorten. Slechts weinige kerfdieren leven met elkander in gezelschap , er zyn er ook die in talryke menigte opgroeijen, b. v. de spinnen , zoodra zy hunnen wasdom hebben, verlaten zy elkander en gaen afgezonderd leven. Het is bewonderenswaerdig met hoeveel kunst de meeste kerfdieren hunne woning bouwen , hoe zorgvuldig sommigen zich in een popje weten te draeijen voor den winterslaep of om er de verandering , welke de natuer van hen verlangt , te ondergaen; en niet minder bewonderenswaerdig is de kunst waermede zich eenige soorten het voedsel weten aen te schaffen. Wie kan het werk eener spin bezichtigen zonder over de kunst van zulk een klein dier verbaesd te staen ?

De *mierleeuw* , is een grysachtig kerfdiertje van de grootte eener vlieg. Hy heeft een bolrond ligchaem; boven op zyn hoofd staen platte kinnebakken , die als hoornen opstygen , en zoo beweegbaer zyn dat zy hem als tot handen verstrekken ; aen elke zyde van het hoofd , heeft hy zes oogen. De mierleeuw moet andere insekten vangen om zich te voeden , en zyne pooten zyn zoo zwak dat hy byna niet voort kan. Nu , wat hy daerdoor in vlugheid verliest , weet hy ruim in slimheid aen te winnen. Als hy zyne prooi wil vangen , maekt hy een treftervormig kuiltje in den grond ; de boorden bezet hy met beweegbaer zand ; hy plaetst zich van onder in zyn hol , en bedekt zich zelve zoodanig met zand , dat het bovenste gedeelte van zyn kopje alleen zichtbaer blyft. Komen er nu mieren of andere diertjes op den boord zyns kuils , zoo slibberen zy er in, en, op eenen oogwenk , heeft hy hun bloed uitgezogen ; vervolgens werpt hy met zyne hoornen de lyken buiten zyne val. Wil men den mierleeuw al zyne krachten zien inspannen , zoo late men maer een steentje in zyn hol glyden , daer werkt hy soms

gansche dagen aen, eer hy het er weêr uit krygt. (1)

Ten hoogste merkwaerdig zyn de huizen, welke de *witte mieren* in Afrika en Amerika uit aerde en klei bouwen; zy zyn kegelvormig, hebben verscheidene punten, zyn langs binnen van 10 tot 12 voet hoog gewelfd, en het gebeurt wel eens dat er zooveel by elkander zyn aengelegd, dat zy van verre naer een dorpje gelyken. De wanden hebben groote ruime doorgangen en zyn zoo sterk gewelfd, dat zy verscheidene menschen dragen kunnen zonder in te storten.

Het is zeker dat vele insekten niet enkel eten om zich te verzadigen; eene rups, b. v., verslindt, op 24 uren tyds, drymael zoo veel voedsel als zy zwaer weegt. Een natuerkundige heeft berekend dat een dood paerd even zoo gauw zou opgevreten zyn door de nakomelingschap van dry vliegen, als door eenen leeuw. De gulzigheid der insekten is eene weldaed der Voorzienigheid; met de verrottende ligchamen en het onkruid op te vreten, zuiveren zy de lucht, en doen zy eene groote dienst aen de landbouwers. De insekten doen eventwel somtyds ook veel schade aen de nuttige vruchten der aerde; men weet wat vernieling de rupsen op boomgaerden en in moeshoven kunnen aenrigten.

De meeste kerfdieren leggen eijeren, welke het wyfje, door eene bewonderenswaerdige natuerneiging, altyd op zulke geschikte plaets legt, waer de jongen in 't vervolg het zekerst en het veiligst hun voedsel kunnen vinden. Velen leggen hunne eijeren op het ligchaem van andere soorten van levende insekten, zelfs in eijeren van andere insekten, maer de meeste omhullen dezelve met popjes. Om goed te verstaen wat

(1) Men raedplege verder, over het bewonderenswaerdige instinkt der kerfdieren, het werk van H. Conscience, *Het boek der Natuer*.

die popjes of *chrysaliden* zyn, dient men het volgende te weten.

De gevleugelde insekten moeten, vooraleer zy gelyk worden aen de diertjes waervan zy voortkomen, vele veranderingen van gedaente ondergaen. Doch, denk niet dat het insekt van geslacht verandert, neen, maer het gebeurt wel dat al de deelen, welke men aen een volmaekt diertje bespeurt, zich al gelyk ontwikkelen, en daeruit zou men, by dwaling, opmaken dat zy veranderd zyn.

Het insekt dat eerst uit het eitje komt, wordt *larve* genoemd. Zoo zyn de rupsen larven van vlindereijeren, en de *elften*, eene soort van witte wormen, ontstaen uit de eijeren der meikevers. Eene magt van maden of wormen zyn niets anders dan larven van vliegen; die larven doen niets dan eten, en verliezen verscheidene malen hunne huid om er weêr eene nieuwe te krygen. Vervolgens maken zy zich een omkleedsel, waerin zy zekeren tyd stil, en zonder eten, blyven; het is terwyl zy in dien staet verkeeren dat zy *poppen* of *chrysaliden* genoemd worden. Gedurende den tyd, dat zy aldus gevoelloos en versteven schynen te liggen, ondergaen zy die bewonderenswaerdige verandering, waerdoor zy van poppen volkomene insekten worden; weldra komt de schitterende vlinder met zyne duizende glansryke kleuren te voorschyn, en fladdert vrolyk van bloem tot bloem in den verkwikkenden zonneschyn. In dezen toestand groeit het insekt niet meer, eet weinig of in het geheel niets, en leeft dikwyls maer eenige uren, na zyne bestemming vervuld en zyn geslacht door het leggen van eijeren voortgeplant te hebben. Eenige insekten zyn eetbaer, b.v. de kreeften en groote sprinkhanen; men beweert ook wel dat men van meikevers eene lekkere soep maken kan.

Een insekt, waeraen de mensch te regte veel prys

hecht, is de *zydeworm*; zyn fraei weefsel, dat als een lange draed kan afgewonden worden, geeft de hoofdstof tot het maken van den prachtigen en sierlyken zyde. Die worm wordt na iedere vervelling grooter, en eenige dagen, na de vierde verandering van huid, spint hy zich in. Den eersten dag, spint hy het buitenste weefsel, dat zeer onregelmatig is en *floret* of grove zyde genoemd wordt. Den tweeden dag, maekt hy zyn tweede omkleedsel, dat reeds uit fyne, regelmatige draden bestaet, en eindelyk brengt hy nog een digt vilt voort. Als nu de zydeworm zyn werk voltooid heeft, wordt hy in eenen bakhoven of in heet water gedood, en vervolgens haspelt men zyn spinsel af. Men houdt er eenigen levend over, waeruit, na ongeveer dry weken, een wit vlindertje te voorschyn komt, dat eijeren legt en natuerlyk sterft. Er bestaen in Piëmont en in het zuiden van Frankryk zeer belangryke gestichten voor den *zydeteelt*. In China, als ook in de Indiën, wordt de zydeworm natuerlyk en in volle lucht gekweekt. Die kostbare insekten zyn herkomstig uit hooger Azia en voeden zich enkel met *moerbeziënbladeren;* men heeft dien ten gevolge den *moerbeziënboom* naer Europa moeten overbrengen om er zydewormen te kunnen kweeken.

« De gewoone *bie* is een vliesvleugelig insekt van het maegschap der hangeldragende honigmakers. Het heeft Gode behaegt, aen de kleinste diertjes een veelvoudiger vernuft dan aen de groote dieren te schenken: maer geen is er dat meer zinsverstand dan de honigbie ontvangen hebbe. Haer huishouden is een treffend voorbeeld van onderlinge genegenheid, van opoffering tot het welzyn des vaderlands, van arbeidzaemheid, van haet voor de luijaerdy, van gehoorzaemheid aen den vorst, van spaerzaemheid, van onophoudende aendacht en zorg ten voordeele van al de leden des huisgezins met één woord, van al de deugden, welke een

volk zouden moeten bezielen om in eenen onverstoorbaren vrede en in eeuwige welvaert te leven.

In een gemeenebest van bieën, bevinden zich dry soorten van leden. Eerst de *werkbieën*, die in de groote korven wel vyf-en-twintig duizend sterk zyn; die werksters zyn zonder geslacht en kunnen niet voortteelen. Onder haer zyn er twee soorten : de eene welke men *wasmaeksters* noemt, kunnen niets dan was bereiden; de andere noemt men de *voedsters* ; zy halen teelstof van de bloemen, maken er met honig en andere sappen pap van voor de jongen, welke zy aldus met groote zorg voeden ; zy alleen zyn ook bouwmeesteressen van het gemeenebest. De tweede soort zyn de mannekens of *hommelen*, zoo als men er omtrent duizend in eenen overjarigen korf telt. Deze zyn tweemael grooter dan de werksters, zy hebben een' dikken kop, een zwartachtig ruig ligchaem en dragen geenen angel. Wat hen des te meer van de werksters onderscheidt is, dat hunne voelhoornkens uit dertien gewrichten bestaen, terwyl de hoornkens der werksters er slechts twaelf hebben ; de buik is by hen ook in zeven ringelleden gescheiden, in plaets van zes. Deze mannekens arbeiden niet, en zyn tot niets goed dan tot het vermenigvuldigen van het geslacht. Zy blyven maer dry of vier maenden leven, en worden na dien tyd allen door de werksters vermoord. Van de derde soort, bevindt zich in elken korf maer eene enkele bie : men noemt haer koningin, omdat zy waerlyk in het gemeenebest schynt te heerschen en het voorwerp der algemeene genegenheid is. Deze is niets anders dan eene moeder, die, in den tyd harer grootste vruchtbaerheid, op twintig dagen meer dan tien duizend eijeren leggen kan. Haer buik is tweemael langer dan die der gewoone werksters, hare vleugelen zyn zeer kort ; haer angel is krom gebogen. Zy wordt overal door de mannekens vergezeld, en door

de andere bieën ongemeen bemind, verzorgd en bewaekt. »

« Zie hier eene doode bie. Het is eene werkster van de soort der voedsters. Bemerk hare achterpooten, om te weten hoe zy het teelstof der bloemen vergadert en wegdraegt; let wel dat er aen haren achtersten poot een plat en uitgehold deeltje gevoegd is; men noemt het *den korf*, omdat het teelstof der bloemen door de bie daer in wordt samengepakt; het heeft boven aen een scherp gedeelte dat met het overige van den poot eenen hoek vormt. Aen de binnenzyde staen eenige ryen styve haren, aen welke men den naem van borstels heeft gegeven. Wanneer de bie in de bloemen kruipt, blyft het teelstof aen al de haren van haer ligchaem kleven; zy wryft dan, met hare voorste en middelste pooten, dit stof naer achter op hare borstels; de achterste poot van de linkerzyde wryft zyne borstels af aen den scherpen kant van den regterkorf en de regterpoot aen den linkerkorf. Daerna begint de bie op het teelstof, dat in de korfjes ligt, met hare middenpooten te slaen, tot dat hetzelve genoeg te samengedrukt is. Na dat zy eenige malen dien arbeid heeft herhaeld, zyn hare korven vol, en zy keert naer het gemeene nest, om zich van haren buit te ontlasten. »

« Deze bie kan geen was maken, want het is eene voedster. Vele menschen meenen dat het teelstof der bloemen bestemd is om tot was verwerkt te worden; dit is eene dwaling; het meel der bloemen dient tot voedsel der jongen, het was wordt integendeel door byzondere bieën uit honig gemaekt, en wel op deze wyze. — Veronderstel eene wasmaekster, die honig genoeg uit het hart der bloemen heeft gezogen en huiswaerts keert. In den korf gekomen, blyft zy langen tyd stil zitten, als iemand die door de maeltyd verzwaerd is. In haer ligchaem geschiedt onderwyl eene scheikun-

dige bewerking; na eenigen tyd zweet er tusschen de ringen van haren onderbuik een vocht uit, dat daer aen vast kleeft en zich welhaest vertoont als zoo vele dunne witte gordels. De wasmaekster ligt eindelyk deze halfringvormige deeltjes van haer ligchaem af, brengt ze herhaelde malen tusschen hare kinnebakken, kneedt ze meer dan eens, en legt ze eindelyk neêr op de plaets waer de honigraten moeten gebouwd worden. Dit is het echte was. Men ziet dus dat het door de wasmaeksters in haer eigen ligchaem, uit honig wordt gekookt, en door byzondere klieren langs den onderbuik te voorschyn komt. »

« Om verder met regelmatigheid over de zeden der bieën te spreken, zullen wy veronderstellen dat een zwerm eenen ledigen korf tot woning verkieze, of dat een landbouwer, zulken zwerm aen eenen boom ziende hangen, er de koningin uit neme en ze by den ingang van den nieuwen korf plaetse. Dit is genoeg om al de bieën in den korf, als in een aengenomen vaderland, te doen komen. »

« Van de zwerming zyn de bieën vermoeid; om uit te rusten, hangen zy zich in het bovenste van den korf; elke bie houdt met hare voorste pooten de achterste pooten van eene andere bie vast, en zoo vormen zy kransen, die tot beneden den korf afhangen; anders verzamelen zy zich ook meesttyds in hoopen. Zoodra zy wat gerust hebben, beginnen velen den korf te kuisschen en er alle onreinigheid uit te smyten; een groot getal werksters vliegen uit, om het zoogenaemde *voorwas* te gaen zoeken. Dit is eene bruine lymige stof, welke zy op populieren, wilgen, eiken en wilde kastanieboomen vinden. By hare terugkomst staen andere bieën gereed om het voorwas over te nemen, ten einde de werksters om nieuwen buit te laten gaen. De lym, gekneed en bewerkt, wordt gebruikt om al de reten en

oneffenheden van den korf te stoppen en gelyk te maken. Dit gedaen zynde, worden de bieën er op bedacht om hunne raten te bouwen. Terwyl de voedsters uitgingen om voorwas te halen, vlogen ook vele wasmaeksters door het veld om honig te zuigen. Nu zyn zy reeds lang terug, en aen de ringen van haren buik hangt het gekookte was. Eene van haer klimt tot boven onder de kap van den korf, brengt het was van haer ligchaem in den mond, kneedt het meermalen en hecht hetzelve eindelyk daer vast; eene tweede volgt haer op, en honderd andere komen aldus haer was op de zelfde plaets nederleggen. De verzamelde stoffe hangt dus boven in den korf als het begin van eenen smallen nederdalenden muer. Het zyn de wasmaeksters niet, die de kaskens bouwen; de voedsters zyn met dien arbeid belast. Zoohaest er was genoeg in het oppereinde van den korf gehecht is, om te kunnen worden bewerkt, komen ontelbare voedsters er zich op nederzetten, en graven er de beginsels van regelmatige kaskens in, welker boorden met het uitgeknaegde was worden opgetrokken; wanneer het gebeurt dat eene bie zich vergist en haer werk niet juist maekt, herstelt de eerste, die zulks bespeurt, het gebrek, en brengt alles weder te regt. »

« Het binnenste van eenen *biekorf* is vervuld met regtafdalende schutsels, genoegzaem van elkander verwyderd om overal twee bieën te kunnen laten doorgaen. Aen elke zyde der schutsels, staen de kaskens vast aen elkander gehecht en in eene liggende rigting. De schutsels met de kaskens van wederzyden noemt men *raten*. Wonderbaer is de berekening, welke de vernuftige bieën schynen gemaekt te hebben, om ten haren voordeele een der moeijelykste meetkundige vraegpunten op te lossen; namelyk het volgende: — Hoe zal men eene vereeniging van kaskens te zamenstellen om —

de maet opgegeven zynde — er op eene bepaelde ruimte het grootste getal te kunnen plaetsen, in aendacht nemende dat het werk duerzaem en sterk moet zyn, en men zoo veel mogelyk den arbeid en de bouwstof moet sparen? — Maekt men ze rond, dan blyven er overal openingen tusschen; men zou dus veel plaets verliezen. Vierkantig? of drykantig? De binnenhoeken zouden in alle geval verloren gaen.— De mensch, wanneer hy de reken- en meetkunde tot zyne hulp roept, besluit dat de zeshoekige vorm de eenigste is, die, op eene bepaelde ruimte, zou toelaten het grootste getal kaskens te plaetsen, zonder eenig verlies van stof noch plaets. Vóór dat de mensch de eigenschap der getalmerken kende, of aen de berekening der samengestelde maten dacht, had de honigbie het moeijelyke vraegpunt reeds opgelost: hare kaskens zyn zeskantig, elk derzelve voegt zich digt aen zes andere, en dus gaet er geene plaets, zoo groot als een speldekop, verloren. Zulke kaskens zyn er in elken korf eenige duizenden. Zy zyn allen hoofdzakelyk bestemd om tot nest of wieg voor de jongen te dienen; er worden er eventwel eenigen gebruikt tot vaten, waerin de buithalende bieën hunnen honig uitstorten om de te huis blyvenden voedsel te verschaffen. Deze kaskens, die aldus tot bewaerplaets van den dagelykschen nooddruft dienen, zyn altyd open; elke bie neemt er hare maeltyd uit, wanneer zy honger heeft. Overigens zyn de bieën immer bezig met een' grooten voorraed honig en bloemstof voor den wintertyd in te zamelen. Dezen bergen zy in de kaskens boven aen het oppergedeelte van den korf, en, om den voorraed van onreinheden en voor storting te bewaren, zegelen zy elk gevuld kasken met een wassen deksel toe. Het zyn deze opgevulde vaten welke de mensch van de bieën rooft; hy haelt er den honig uit om tot lekkerny of geneesmiddel te die-

nen; de raet zelve, schutsel en kasken, is het gemeene geel was, dat, gebleekt zynde, eene witte heldere kleur verkrygt. »

« Wy hebben gezien hoe een jonge zwerm zyne raten begint te bouwen. Hernemen wy dus de opvolging van den arbeid en van de zeden der bieën. »

« Zoohaest eenige kaskens in gereedheid zyn, ja zelfs, als zy nog slechts ten halve zyn volmaekt, komt de koningin er omtrent. In elk kasken legt zy een ei, waeruit den derden dag een kleine witte worm wordt geboren. Dan begint de taek der voedsters; zy houden eene onafgebrokene wacht by elk kasken en liggen met het hoofd gebogen over der zelver boorden, om den worm gade te slaen en hem pap te geven, zoohaest hy honger heeft. Het voedsel der wormen is samengesteld uit bloemstof en honig, dat de voedsters in hunne maeg doelmatig koken en, volgens den ouderdom der jongen, weten te bereiden. In de eerste dagen zyns levens krygt de worm dunnen, en byna smakeloozen pap; allengskens wordt zyn eten krachtiger en voedzamer gemaekt; de pap der oudste wormen is byna zoo zoet als de honig zelve. Den vyfden dag na zyne geboorte, moet de worm zich een tonneken spinnen om er zyne gedaenteverandering in te ondergaen; de voedsters waerschuwen hem dat de tyd van zynen langen slaep nadert, door het sluiten van zyn kasken, waerop zy een wassen deksel leggen. De worm spint zich dan een zyden slaepkleed en verandert eerst in een popken, zeven of acht dagen daerna, byt hy zyn kleed aen stukken, en komt, geheel aen andere bieën gelykende, uit het kasken gekropen. Op dit oogenblik wordt de nieuwelinge door een groot getal voedsters omringd; de eene biedt haer eten aen, de andere droogt haer ligchaem af, velen streelen haer en helpen haer in het losmaken harer stramme leden. Onderwyl kruipen an-

dere werksters in het verlaten kasken, reinigen hetzelve en brengen het in gereedheid om onmiddelyk een ander ei te ontvangen. Des anderendaegs vliegt de jonge bie om honig uit, en neemt in den algemeenen arbeid zoo veel deel, als ware zy reeds lang op de wereld. »

« Het eerste jaer legt de koningin geene andere eijeren dan voor werkbieën te kweeken; maer in den tweeden zomer, als de korf te eng wordt voor het overgroot getal werksters, legt de koningin ook eenige eijeren voor hommelen of mannekens. Zoohaest de werksters dit bemerken, bouwen zy spoedig eene andere soort van kaskens, opdat de moeder er ook eenige eijeren voor koninginnen zou in leggen. Deze nieuwe kaskens zyn van een geheel ander maeksel dan de gewoone; terwyl deze laetste dwars en regelmatig tegen elkander aen de schutsels gevoegd zyn, hangen de koninglyke kaskens integendeel nederwaerts en zyn aen de raten zelve vastgehecht; hunne buitenzyde is ruw en dik, zonder eenige regelmaet. De koningin plaetst in elk één ei, waeruit eene jonge moeder zal voortspruiten; maer zy heeft de voorzorg tusschen het leggen van elk ei twee dagen tyds te laten verloopen. Dit is allenzins noodzakelyk, want nooit kunnen twee koninginnen in éénen korf verblyven, of zy poogen elkander te dooden, en dus mag er geene tweede geboren worden, vóór dat de eerste tyd hebbe gehad om den korf te verlaten. »

« De koninglyke wormen ontvangen eenen pap, die geheel van het voedsel der gewoone wormen verschilt; hy is namelyk veel zoeter en krachtiger. Zoolang de koninglyke jongen in hunne tonnekens opgesloten liggen om hunne gedaenteverandering te ondergaen, blyft alles in den korf op den gewoonen voet, maer nauwelyks begint de jonge koningin haer tonneken door te

knagen, en door haren zang te doen hooren dat zy gereed is om te verschynen, of het geheele gemeenebest staet in rep en roer. Eenige voedsters metsen den ingang der koninglyke wieg toe en laten er slechts eene kleine opening in, om der gevangene eten te kunnen geven. Ondertusschen loopt de oude koningin als razend in den korf rond; door nyd en yverzucht zinneloos geworden, poogt zy de koninglyke jongen te dooden; zy steekt haren angel met woede herhaelde malen in de wanden der kaskens, en het gelukt haer somwylen een der gehate kinderen te doorsteken; maer toch bereikt zy haer doel niet, want er zyn te veel zulke jongen. Na andere vruchtelooze aenslagen, herneemt de dolle koningin haren loop over de raten; al de bieën volgen haer onstuimiglyk, de verwarring, de oploop klimt, tot dat de hitte in den korf onverdragelyk wordt. Eensklaps ylt de koningin naer den uitgang van den korf, en verlaet het oude vaderland met een gevolg van eenige duizende bieën. Zy vervullen de lucht als eene wolk, en storten, niet lang daerna, tegelyk met hunne koningin, op den tak eens booms of op eenig ander voorwerp neder. Indien men zulk eenen *zwerm* niet in eenen korf lokt, of er hem in doet gaen, met er de koningin in te plaetsen, zendt hy eenige bespieders uit om in de naeste bosschen een' hollen boom of dergelyke woonplaets op te zoeken. Korts daerop vertrekt de geheele zwerm naer het nieuwe vaderland. »

« Hebben vele inwoners den korf verlaten, nog meer echter zyn er in gebleven; het getal der blyvende wordt daerenboven nog elk oogenblik vermeerderd door de terugkeerende werksters, die gedurende de zwerming naer het veld waren. »

« Zoodra de oude koningin den korf verlaten heeft, openen de voedsters de gevangenis der jonge koningin.

Deze is nauwelyks uit haer kasken gekropen, of eene gelyke woede vervoert haer; zy ook poogt de andere koninglyke kinderen te doorsteken; maer zy wordt door de werksters wederhouden, en teruggetrokken telkens dat zy er omtrent wil komen. Dit duert zoo lang, tot dat er eene andere jonge koningin in haer kasken begint te zingen. Dit geluid ontsteekt de razerny der oudste, zy dwaelt den korf rond en veroorzaekt de zelfde wanorde als de eerste. Eindelyk verlaet zy insgelyks de moederlyke woning met eenige duizende gezellinnen. »

« Op deze wyze kunnen er tot vier zwermen in één jaergetyde uit éénen korf voortkomen. De koningin, welke, na het vertrek van den laetsten zwerm, uit haer kasken kruipt, verdelgt al de overige koninglyke jongen. Weinig later begint de blyvende koningin eijeren te leggen; dan vallen de werksters op de ongewapende hommels of mannekens aen, doorsteken ze wreedelyk met hunne angels, en vermoorden ze allen zonder er één enkelen te sparen; ja, zoo verre gaet hun bloedgierig vooruitzicht, dat zy woedend op de hommelkaskens aenloopen en er al de eijeren en wormen uitrukken. Na deze akelige slagting, worden de rust en de vrede in het gemeenebest hersteld; elk herneemt zyn werk, en men begint hoofdzakelyk voor het inzamelen van den wintervoorraed te zorgen. »

« Het is volstrekt noodig dat er zich in elken korf eene koningin bevinde, anders zou het gemeenebest weldra in verwarring geraken en te niet gaen. Eventwel, wanneer men de bieën hunne koningin ontneemt, of dat zy door ziekte of by ongeluk omkomt, volgt daeruit zelden de ondergang, van het gemeenebest. De bieën weten zich eene nieuwe koningin aen te schaffen, zonder die elders te moeten gaen zoeken. Zie hier op welke wyze: »

« Wy hebben gezegd dat de koningin een vruchtbaer wyveken is; de werksters integendeel zyn onvruchtbare wyvekens. Deze laetsten zouden nogthans ook tot het vermenigvuldigen van hun geslacht bekwaem geworden zyn, hadde men ze niet in eene te enge cel opgesloten en met eenen te zwakken pap gevoed. Dus doende heeft men hunnen groei gebroken en de volledige ontwikkeling van hun ligchaem belet; zy zyn daerdoor klein gebleven en onvruchtbaer geworden. De bieën weten intusschen toch wel wat zy doen en waerom. Wanneer de troon by haer openvalt, en dat zy eene nieuwe koningin verlangen, kiezen zy eenige wormen van werkbieën uit, en beginnen rondom het ligchaem van elken worm de wanden uit vier kaskens weg te nemen; in deze ruimte bouwen zy een rond kasken, en voeden den worm daerin met koninglyken pap. Onderwyl brengen zy haestiglyk eenige nederhangende doppen in gereedheïd, gelyk aen die, waerin men by haer gewoon is de koninginnen op te voeden. Den derden dag wordt de worm er in overgebragt, en men verlaet hem niet meer; er staet bestendig eene voedster met het hoofd over de koninglyke wieg gebogen, om hem te bewaken en zyn kasken te verlengen, naermate hy in grootte toeneemt. Na twee dagen spint hy zich een tonneken, en men verzegelt zyn kasken. Al de wormen, welke men dus verzorgd heeft, worden vruchtbare wyvekens of koninginnen; maer zy, die eerst te voorschyn komt, vernielt al de andere, zonder dat de werksters haer dit beletten; zy verlangden eene koningin en vermits zy er nu eene bezitten, verdedigen zy de andere niet meer. »

« Het gebeurt ook wel eens dat een dwalende zwerm bezit wil nemen van een' bewoonden korf. In zulk geval wordt er, leven om leven, tusschen de twee volkeren gevochten, tot dat een van beiden geheel vernield is. »

» De bieën hebben vele vyanden. De *klaroen* dringt in den korf en legt zyne eijeren in de kaskens ; er zyn motten die de duisternis waernemen om hunne eijeren op de raten te gaen leggen ; hunne wormen doorknagen de kaskens en kunnen somwylen den geheelen korf bederven. Daerenboven hebben zy de vogelen , padden, muizen en spinnekoppen te vreezen. Ook waken de bieën dag en nacht by de poorten hunner stad , om den vyand af te weeren of te dooden, als hy er binnendringt en bemerkt wordt. Zy lossen elkander in deze taek beurtelings af. »

» De nachtvlinder, welke men gewoonlyk *doodshoofd* noemt, is een vyand waervoor de bieën zeer bevreesd zyn. Er zyn jaren dat men weinig van deze honigroovers ziet , maer er zyn ook jaren , dat zy in menigte verschynen ; in dit laetste geval, metsen de bieën achter de poort van hunne stad eenen of meer muren van voorwas , en laten daerin kleine openingen , waer zy zelve door kunnen, maer nauw genoeg zyn om hunnen vyand buiten den korf te sluiten. »

» Nog wonderbaerder is het vernuft dat de bieën toonen wanneer eene muis , eene slek of eenig ander dier in hunnen korf gedrongen is. Zy vallen er in menigte op aen en dooden den vyand op weinige oogenblikken. Het lyk is te zwaer om buiten den korf te worden gedragen, het moet dus verrotten en kan door zynen stank den honig bederven. Wat raed om dit ongeluk voor te komen ? — Spoedig wordt er eene hoeveelheid voorwas aengebragt ; men metst een welfsel over het lyk, en sluit het dus in een graf , waeruit noch wazem noch reuk opstygen kan. Dit eens gedaen zynde, bekreunt men zich niet meer om dat vreemd voorwerp , en het blyft liggen zonder de bieën te hinderen. »

» In de korven heerscht by zomerdag eene sterke hitte , die door het groot getal bewoners verwekt

wordt , en ook allen zins noodzakelyk is voor het uitbroeijen der jongen. Indien de bieën er niet in voorzagen , de staende lucht zou in de korven ligtelyk bederven ; om dit te beletten zyn er altyd voedsters belast met het vernieuwen der lucht. Deze « windmaeksters » zitten op den grond van den korf en slaen onophoudend met de vleugelen , tot dat zy, vermoeid zynde , door andere worden afgelost ; by den ingang van den korf bevinden zich insgelyks een zeker getal windmaeksters; zy staen met het hoofd naer binnen gekeerd en slaen met de vleugelen naer achter , als of zy de bedorvene lucht uit hunne woning wilden dryven. (1) »

De mieren mogen wel zeker , neven de bieën, onder de wonderbaerste insekten gerekend worden , welke men op den aerdbodem aentreft. In elken mierennest zyn er dry geslachten : mannekens , wyvekens en werkmieren. De gemeene mieren leven in eene maetschappy , waerin elk zyn byzonder werk tot het welzyn van het gemeenebest te vervullen heeft. De mannekens en wyvekens vermenigvuldigen de leden van het huisgezin , en laten verder al den arbeid aen de zorg der werksters over ; als het bouwen van het nest , het voeden der jongen, het byhalen van voedsel en het verdedigen der algemeene woning tegen de aenvallen der vyanden.

Er zyn onderscheidene soorten van mieren , die , in grootte , kleur en zeden verschillen. De *brak* of *vale mier* bouwt haer nest in de bosschen met stukjes hout en drooge kruidvezels ; de *boommier* graeft zich wonder schoone gaenderyen in de boomstammen ; de overige soorten , welke men gewoonlyk door de kleurbenaming onderscheidt, graven en metsen hun nest in de aerde. Onder deze is de *bruine mier* by ons de gemeenste ; zy maekt haer nest in hoven en velden , onder

(1) H. Conscience : *Boek der Natuer.*

hagen of muren ; dit nest vertoont uiterlyk een hoopje fyne aerde, dat eigenlyk van binnen een gebouw met vele verdiepingen is , waerin zich kamers , zalen en gaenderyen bevinden ; de zoldering der kleinste vertrekken is ondersteund door een' ligten muer , terwyl de welfsels der grootere zalen op pilaren rusten of door opgestoken bogen onderschraegd zyn. Al de verdiepingen hebben gangen en wegen , die in gemeenschap staen met de onderaerdsche woning, waer nog grootere zalen tot een byzonder doeleinde zyn gebouwd.

De werkmieren zyn, behalve met het bouwen , nog gelast met het bakeren en verzorgen der jongen. De eijeren worden onophoudend door schildwachten bewaekt, en in de kinderzael zitten de zorgvuldige voedsters op hunne achterste pooten met het hoofd in de hoogte, gereed om het geliefde kroost te beschutten tegen elk ongeval. Andere werksters lekken de jongskens met hunne tong om ze zuiver en schoon wit te houden , terwyl er gestadig van buiten voedsel voor het jonge kroost aengebragt wordt. De jongskens kunnen geene groote hitte verdragen, en hebben nogthans een' zekeren graed warmte noodig ; daerom moeten zy gestadig verplaetst worden. De werksters bezitten daertoe een fyn gevoel ; zy dragen de jongen dieper in de aerde of digter by de oppervlakte van den grond , volgens de gesteldheid der lucht. Wanneer het gedurende eenigen tyd slecht weder is geweest , en er eindelyk eene zonnestrael het nest komt verwarmen , loopen de mieren , welke zich boven bevinden , met haest naer beneden by de voedsters en geven hun met de voelhoornkens een teeken ; niet zoohaest is dit teeken gegeven, of elk vat eenen worm tusschen de kinnebakken, en , eenige minuten daerna, zitten al de kinderen onder de hoogste zoldering van het gebouw. Hier koesteren zy zich by de broeijende warmte der

zon tot dat de werksters oordeelen dat zy er genoeg van genoten hebben ; dan brengt men het jonge kroost weêr in lagere verdiepingen , naermate de klimmende hitte der zon.

De wormen der mieren moeten , even als die der meeste insekten , eene gedaenteverandering ondergaen ; daertoe hullen zy zich in een poppeken dat uit eene zeer harde stoffe bestaet. De jonge mier zou , door hare eigene kracht , nooit uit dit hulsel geraken, maer de voedsters staen er op schildwacht by en weten het juiste oogenblik wanneer zy het jongsken helpen moeten ; zy byten, zeer voorzichtig , met hare tanden een gat in het poppeken en snyden er vervolgens, als gebruikten zy eene schaer , eenen reep uit , die eene opening laet , waer de jonge mier gemakkelyk door kan ; eventwel moet zy er , terwyl eene voedster het bandeken opgeheven houdt , door twee andere uitgeholpen worden , want zy is zwak en kan zich zelven nog niet behelpen , daer zy nog in een fyn vliesje gesloten zit , waeruit men ze verlossen moet. Vervolgens maken zy de hoornkens en pootjes van het jongsken los , geven hem te eten, en verlaten hem niet voor dat het vinnig loopen , en plaets tusschen de overige mieren nemen kunne , om tot nut van het gemeenebest mede te werken.

Wanneer de mieren bevinden dat hun nest op eene ongeschikte plaets gebouwd is , zien zy dadelyk naer eene andere woning uit. Eenige werksters gaen de omstreken verkennen, en zoo haest zy eene gunstige plaets gevonden hebben,beginnen zy den grond op te graven om voor de anderen eene voorloopige schuilplaets in gereedheid te brengen. Dit gedaen zynde, keeren zy naer het oude nest terug , nemen elk eene werkmier in de kinnebakken en dragen ze naer de nieuwe woning, enkel om haer den weg te leeren kennen ; deze

loopen dan met de vorigen terug en dragen ook elk eene gezellin naer het nieuwe vaderland. Dit duert zoo eenige dagen tot dat al de werksters den weg kennen ; waerna men ook de mannekens , wyvekens , eijeren en wormen overvoert, en de oude woning voor altyd verlaet.

Als men de zeden der vernuftige mieren naspeurt , bemerkt men dat de gevleugelden , mannekens en wyvekens, zeer snel en met onrustige bewegingen boven het nest rondloopen. Dat beteekent dat zy zich tot de vlugt bereiden , en dat het gansche gemeenebest in rep en roer is. De werksters volgen de mannekens en wyvekens overal na, streelen ze met hunne hoornkens , bieden hun voedsel aen en schynen, door de grootste bewyzen van liefde en onderdanigheid, te smeeken toch in het oude nest te willen blyven. Eensklaps stygen de mannekens in de hoogte en vliegen weg , de wyvekens volgen hen onmiddelyk na ; dit geschiedt om nieuwe volksplantingen te gaen maken ; maer de werksters van het oude nest hebben eventwel hare voorzorg genomen , zy hebben een aental vlugtelingen vastgehouden en hunne vleugels afgerukt. Zy brengen dezelve , als gevangenen , in het nest terug en hechten zich aen hunne pooten vast om hun aldus het vlugten te beletten. En niet te min wordt er voor hen met eene verdubbelde oplettendheid gezorgd. Men streelt ze , men geeft hun overvloedig voedsel en men brengt ze in eene gepaste luchtgesteldheid. Eindelyk verliezen de wyvekens den lust tot reizen , en dan blyft er by ieder wyveken maer eene werkmier meer om al hare bewegingen gade te slaen. Als de legtyd nadert verdubbelen eventwel weêr de zorgen , er worden byzondere dienaressen aengesteld om de eijeren by een te zamelen en op te passen.

De mieren van een zelfde huisgezin erkennen elkan-

der zeer goed. Om dit te beproeven heeft men maer eenige mieren uit een nest te nemen, en ze gedurende eene geheele maend , of langer , in eene doos te sluiten , en na dien tyd de doos , op eenigen afstand van het nest te openen. De mieren kennen den weg naer hare woning niet meer , maer zy zullen rond de doos blyven zwerven, tot dat er eene van haer huisgezin in den omtrek kome ; deze , na de verdwaelden met hare voelhoornkens getast en erkend te hebben , neemt er eene op en draegt ze naer het nest ; hier geeft zy een teeken en wordt, zonder verwylen , door eene menigte andere gevolgd , die elk eene verlorene gezellin opnemen om ze naer het algemeene nest te dragen. En werpt men integendeel mieren van verschillige nesten by elkander, dan begint er een schrikkelyk gevecht en eene akelige bloedstorting.

De mieren zoeken hun voedsel en zyn voornamelyk verlekkerd op het honigachtige sap dat de plantvlooijen uit het ligchaem werpen ; zy gaen dit op de jonge scheuten inzamelen ; zy houden de plantvlooijen gezelschap en streelen dezelve om ze aen te wakkeren haren honig uit te werpen.

Er is eene soort van geelachtige mieren , die zelden hunne onderaerdsche woning verlaten ; zy bouwen meest een nest in het gras of tusschen kleine planten. Hoe geraken dezen aen voedsel? Door een zeer vernuftig vooruitzicht. Zy brengen plantvlooijen in hunne woning, en onderhouden dezelve als koeijen , die hun dagelyks veel melk tot voedsel opbrengen ; zy plaetsen de plantvlooijen in stallen en aenzien dezelve als een kostbaer eigendom. Men heeft lang gemeend dat de mieren gedurende den zomer eenen voorraed voedsel voor den winter opdeden, dit was eene dwaling. De mieren eten des winters niet of zeer weinig ; want zy vallen in eenen diepen slaep zoodra de koude haer be-

vangt. Hebben de navorschers bevonden dat de graenzolders der mieren eene ingebeelde zaek waren , zoo hebben zy toch iets nieuws bespeurd, dat onze achting voor deze vernuftige insekten merkelyk moet vermeerderen. Wanneer men in den laten herfst een mierennest opent , vindt men er gewoonlyk een groot getal levende plantvlooijen in ; de mieren weten ze voor koude en vochtigheid te bewaren , derwyze dat zy niet sterven. En wat in deze zaek het wonderbaerste moet geacht worden, is dat de plantvlooijen in slaep vallen by den zelfden graed koude als de mieren, en insgelyks by den zelfden graed warmte ontwaken ; men mag dus met regt vermoeden dat de plantvlooijen ten dienste der mieren geschapen zyn , even als het hoornvee tot nut der menschen bestemd schynt. Zoohaest de eerste zonnestralen den grond ontdooijen , ontwaken de mieren en dadelyk loopen zy naer hunne plantvlooijen, die zy gereed vinden om hun honig op te leveren ; en zoo leven zy by het voedsel hunner gevangene koeikens, tot dat de zoele lente hun weêr toelaet onder de lucht te komen.

Men vindt ook , op het einde van den herfst , in het nest der mieren hoopjes eijeren van verschillende kleur ; als men het nest opent, gaen de mieren met die eijeren loopen , en stellen alles in het werk om dezelve te redden ; daeruit zou men besluiten dat zy aldus voor haer eigen kroost bezorgd zyn , maer neen ; dit zyn eijeren van plantvlooijen , en denk niet dat zy die in hun nest brengen om er zich mede te voeden ; integendeel zy beschermen dezelve met veel oplettendheid tegen koude en ongeval ; want deze eijeren moeten het getal hunner koeikens vermeerderen , in eenen tyd dat er geene levende plantvlooijen in het veld meer te vinden zyn.

Alle mieren hebben eventwel het fyn vooruitzicht

der gele mieren niet ; eventwel weten meest allen zich de plantvlooijen ten nutte te maken. In de nesten van sommige soorten vindt men niet altyd het vee op stal staen ; maer dan zal men ligtelyk in de nabyheid , onder den grond , eenen wortel of een ander voorwerp aentreffen, waerop de plantvlooijen zich bevinden.

Doch de merkwaerdigste soort onder al de mieren zyn de *rosse mieren* ; deze zyn niet werkzaem van aerd ; even als de oorlogzuchtige menschen , achten zy het gemakkelyker en lofbaerder , zich door roof en overwinning een weelderig leven te verzekeren en den vredestyd in nietsdoen over te brengen , dan door arbeid en zwoegen de vruchten der aerde te verdienen. De rosse mieren rooven grauwe mieren uit andere huisgezinnen. Wanneer hun legtyd aenkomt en zy voedsters noodig hebben , trekken zy met een geheel leger uit, en zoeken , by voorkeur , een nest grauwe mieren op ; zy randen de grauwe mieren aen , belegeren dezelve tot dat zy hun heil in de vlugt zoeken , en nemen dan uit het ledig geblevene nest elk een ei of eenen worm tusschen de kinnebakken en keeren er zegepralend meê naer hunne woning terug. De grauwe mieren, die in het vreemde nest het daglicht zien, herinneren zich hun ware vaderland niet meer, en dienen hunne overweldigers als echte slavinnen. Zy voeden de jongen op , bouwen het nest aen volgens de klimmende noodwendigheid van het rosse huisgezin , zoeken voedsel voor de meesteressen en bewaken het kasteel gedurende de veldtogten. De rosse mieren rooven somtyds vele nesten in het zelfde jaer. Zy nemen uit de overwonnene steden nooit eijeren of wormen die mannekens of wyvekens moeten voortbrengen ; deze kunnen haer niet dienstig zyn, het zyn werkers die zy noodig hebben, daerom stelen zy enkel eijeren waeruit werkmieren geboren worden.

De gevechten tusschen rosse en grauwe mieren zyn verschrikkelyke oorlogstooneelen; de grauwe mieren verdedigen zich met hardnekkigheid, maer de rosse zyn de sterksten en eindigen steeds met de zegeprael te behalen; de middelen van aenval en verdediging, welke zy gebruiken, verraden eene grondige krygskunde. (1)

Over de wormen en schelpdieren.

De wormen hebben, even als de insekten, witachtig en koud bloed, maer zy hebben geene met leden voorziene werktuigen ter beweging. Hun ligchaem is meestal week, geheel en al zonder beenderen, slymachtig en naekt, dat is, zonder haer, schubben of stekels.

De slekken, de oesters, de mosselen en veel andere dieren, die lang onder de wormen gerekend werden, maken nu, onder den naem van *schelpdieren*, eene byzondere klas uit. Zy wonen meest allen in een hard huisje, dat aen hun ligchaem vastkleeft; velen hebben in plaets van voelhoornen, voeldraden, welke by sommigen aenmerkelyk lang zyn; by eenige soorten van slekken staen de oogen vooraen zulke voeldraden.

Vele wormen en schelpdieren hebben zulke eenvoudige samenstelling, dat het moeijelyk zou wezen de verschillige lidmaten van hun ligchaem te onderscheiden. Ten aenzien der grootte, verschillen die dieren oneindig; er zyn schelpdieren (conchiliën) die tot 300 kilogrammen wegen; daerentegen treft men wormen aen, die men zonder vergrootglas niet zien kan. De meeste wormen leven in het water; eenigen leven onder

(1) Wie meer byzonderheden over de zeden der insekten verlangt, raedplege voormeld BOEK DER NATUER van *H. Conscience*; als ook TRAITÉ ÉLÉM. DE ZOOLOGIE van *Dr. Hannon*.

de aerde, en ook een groot getal in het ligchaem van andere dieren, zelfs in de ingewanden der menschen (b.v. de *tenia* of lintworm). Eenige soorten van wormen leven wel in groote menigte by elkander; zoo als, b. v. de oesters doen, maer zy leven eventwel in geene gezelligheid.

De dieren, welke tot deze klas behooren, zoeken hun voedsel in de dry ryken der natuer; men kent er zelfs die aerde en kalk vreten. Velen kunnen ook lang vasten, in zonderheid de slekken en de bloedzuigers. Eenigen leggen eijeren, anderen brengen levende jongen ter wereld. Het taeije leven en de herstellingskracht van vele wormen zyn merkwaerdig; er zyn er die mogen in stukken gesneden worden zonder dat zy sterven, als men eventwel het middenpunt der levensorganen niet raekt; na zekeren tyd groeijen de afgesnedene deelen weêr aen, juist zoo als het haer en de nagels by de menschen. Vele schelpdieren zyn eetbaer, en maken zelfs het voornaemste voedsel van eenige zeekustbewoners uit. Er is een zekere schelpvisch welken men inktvisch noemt, omdat het sap zyns ligchaems tot inkt gebruik wordt; uit de bovenhuid der steekmossels, trekt men eene soort van zyde. Eenige soorten van schelpdieren bevatten kostbare perels, en het peerlemoer, waervan men schoone knoppen, doozen en hechten voor snytuigen maekt. De schelpen worden ook veelal tot kalk gebrand; in België heeft men dit in de kuststreken veel gedaen om de gronden te verbeteren. De spons, die een misvormig gewas schynt te zyn, heeft men lang beschouwd als zynde eene verzameling van cellen, waerin eene menigte kleine wormen gewoond hadden; maer het is nu bekend dat zy, even als de *zeesterren* en de *coralen*, niets anders is, dan een overblyfsel, of omhulsel van het dierenleven; de spons kan in geene der voorgaende

klassen gerangschikt worden, zy schynt als overgangspunt van het plantenryk tot het dierenryk te dienen.

II. *Over het plantenryk.*

Door den naem van *planten* of *gewassen* verstaet men: boomen, struiken, moeskruiden, gras, paddestoelen en mos.

De boomen hebben eenen *stam,* sterke *wortels, takken, twygen, knoppen, bloesems, bladeren* en *vruchten.* De *schors* beveiligt den stam. Onder de schors ligt de bast, onder den bast het *weeke hout* of *spekhout,* daerna het *harde hout,* en te midden zit het *merg.* Wanneer verscheidene dunne stammen uit éénen wortel spruiten, noemt men dat eenen *struik* ; boomen, die eetbare vruchten dragen, zyn *vruchtboomen;* de boomen, die geene vruchten dragen, leveren *brand-* en *timmerhout.* Er zyn ook struiken die eetbare vruchten dragen, zoo als: hazelnoten, kruisbeziën, berberissen, framboozen en druiven. — De woudboomen hebben breede of naeldvormige bladeren. De grootste en de sterkste woudboomen met breede bladeren, welke men in onze wouden aentreft, zyn *eiken* en *beuken.* De boom waervan de schors ons *kurk* oplevert om stopsels en schoenzolen te maken, is ook eene soort van eik, maer hy wordt enkel in de zuidelyke streken van Europa gevonden. Het beukenhout wordt veel meer door schrynwerkers en wagenmakers dan door timmerlieden gebruikt; overigens is het een zeer goed brandhout, dat goede asschen geeft. De *noten* van den beukenboom dienen om sommige dieren te vetten, men trekt er ook olie uit. Van eene kleinere soort van beuken, maekt men heggen en hagen; hun hout is zeer dienstig om er taeije dorschvlegels, rollen en stampers uit te maken. Het hout van den *berkenboom* is even nuttig; er worden

goede kolen uit gebrand, en het is zeer dienstig voor bouw-en timmerwerk. De schors van den berk is byna onverwelkbaer, men trekt ook een' wynachtigen drank uit dien boom; van de bladeren maekt men eene gele kleur; zyn roet levert eene zwarte stof op, waervan men drukinkt maekt, en zyne fyne takjes bindt men tot bezems; zoo levert ieder deel van dien boom zyn byzonder nut op.

De *elzenboom* wast hoog en regt op, maer liefst in een' moerasachtigen grond; zyn hout is byzonderlyk geschikt tot het maken van waterbuizen en baktroggen; het is zeer taei en wordt met der tyd zwartachtig. Zyne gemalene schors wordt, even als die van den eik, in de leêrtouweryen gebruikt. Het hout van den *esschenboom* is zeer bruikbaer, inzonderheid voor wagenmakers, schrynwerkers en draeijers. In de warme landen groeit eene soort van esschen die een heilzaem vocht uitzweeten, dat onder den naem van *manna* bekend is, en in de geneeskunde als buikzuiverend middel gebruikt wordt. Onder de overige woudboomen, welke hier aengekweekt worden, zyn de voornaemsten: de *olmen,* de *wilgen,* de *populieren,* de *lindeboomen*, de *kwalsterboomen* en de *papenboomen;* de wilde *kastanjeboom* en de *accasia* zyn uitlandsche gewassen, die eventwel by ons zoo gemeen geworden zyn, dat zy dienen tot opsiering der openbare wegen en wandelingen.

De roode *denneboom* groeit van 60 tot 80 voet hoog; zyn hout is broos, maer zeer goed tegen vochtigheid bestand; hy wast liefst op afhellingen en in zandige gronden; de koude landen zyn hem voordeeligst. Het hout van dennen, die in koude landen op rotsachtige bergen wassen, en die wy *greenen* of *delen* noemen, is zeer geschikt voor de timmerlieden; men kweekt de zulken zelfs in de zandige heiden van het kempenland;

maer de schoonste *dennen* komen uit het Noorden; zy worden ons jaerlyks in groote menigte met schepen aengebragt. Uit den *witten den* trekt men *terpentyn*. Van de *pynboomen* maekt men inzonderheid de masten der schepen. Uit de dennen en pynboomen trekt men eene soort van wit pek, dat eigenlyk een hard sap is, en in groote ketels met water wordt gesmolten, om vervolgens in zakken gedaen en uitgeperst te worden. Het zwarte pek, dat de schoenmakers en schippers gebruiken, is niets anders dan gekookt en gedroogd teer, hetzelve wordt uit de drooge wortelen van den pynboom gebrand; er is ook delfstofteer, die uit de steenkolen wordt getrokken.

Onder de uitlandsche boomen, die in onze landstreek meest al in broeikassen moeten aengekweekt worden, zyn de volgende voornamelyk merkwaerdig: de *citroenboom*, de *oranjeboom*, de *koffyboom*, wiens vruchten naer kleine krieken gelyken, en de boonen in zich houden, waeruit de in onze landen zoo algemeen verspreide drank, welke men *koffy* noemt, getrokken wordt. De *theboom*, wiens bladeren, gedroogd en geroost, zeer duer verkocht worden, omdat zy eenen zeer aengenamen drank verschaffen; de bast der muskaet-laurieren kaneelboomen levert eene zeer krachtige specery op.

De volgende vreemde boomen dienen om hun fraei hout vermeld te worden: de *mahonieboom* uit Amerika, wiens fraei roodachtig bruin hout een' schoonen glans aenneemt en by uitstek duerzaem is; het *ebbenhout* dat, na gepolyst te zyn, zoo glad en effen wordt als zwart marmer; de *palissander* is mede een zeer fraei hout, en uit den *braziliëboom* wordt eene zeer kostbare verw getrokken.

Even merkwaerdig zyn nog eenige andere vreemde boomen, welker voortbrengsels tot voedsel der menschen dienen en by uitstek vruchtbaer zyn: de *vygen-*

boom, die, zonder ooit te bloeijen of bloemen te vertoonen, nogthans zoo overvloedige vruchten oplevert; de *olyfboom*, wiens vruchten voornamelyk gebruikt worden tot het maken van boomolie; de onderscheidene soorten van *palmboomen,* die zich prachtig tot de hoogte van 100 voet, zonder takken, enkel met eenen digten tros bladeren aen den top, verheffen.

De *kokosboomen* dragen noten, die zoo dik zyn als een kinderhoofd; in die noten zit een sap dat de hoedanigheid van melk heeft, en als verkwikkenden drank in de warme landen gebruikt wordt; men maekt er ook olie van. De draden, waermede de schelp van de noot omwonden is, worden tot koorden gevlochten; van de groote bladeren der kokosboomen worden korven en hoeden gemaekt; zy worden ook wel tot het dekken van daken gebruikt, dewyl zy zeer dik en kloek zyn. De *dadelboom* levert een heilzaem voedsel op, zyne korrels worden tot meel gemalen. Uit het merg van den *sagoboom*, wordt er ook een voedzaem meel getrokken. De vrucht van den *broodboom* heeft den vorm van eenen meloen; als zy onder de asch gebraden is, heeft zy nagenoeg den smaek van tarwenbrood. De boomen van die twee laetste soorten zyn zoo vruchtbaer dat een mensch gedurende een geheel jaer door dry zulke boomen kan gevoed worden. —

Onder de gewassen, die als *struiken* of *heesters* groeijen, zyn de volgende zeer merkwaerdig: de *steekpalm* of *hulst*, met zyne roode beziën, de *sneeuwbalstruik,* het *eiloof* of *klimop,* de *hanevoet,* met zyne welriekende bloemen, de *kelderhals*, wiens bast het vyfvingerkruid verschaft, dat blaren op de huid trekt, en de wilde *rozenstruik* of *wielboom.*

Het *mispelboompje* of *geip* biedt die zonderlingheid aen, dat het nooit in den grond, maer altyd op boomen wast; het bereikt omtrent de hoogte van eenen meter

en draegt doorzichtige beziën. By de oude Gallen werd de geip in groote eer gehouden; by godsdienstplegtigheden sneed men die plant af met eenen gouden sikkel. Tot de voornaemste struiken, die eigenlyk vreemd aen onze streken zyn, behooren: de *jasmyn*, de *spaensche vlierboom* en de *sumac* of boom der leêrtouwers. Verders zyn, onder de vreemde struiken nog merkwaerdig: de *peperboom*, wiens onrype beziën ons zwarten en wiens rype beziën ons witten peper verschaffen; de *spaensche peper* of *kapperstruik*, welks bloesemknoppen, met azyn en zout ingelegd, *kappers* genoemd worden; en het *wervelkruid*, waervan eene zekere gom komt, die door de verwers gebruikt wordt.

Het *varenkruid*, het *mos* en de *paddestoelen* maken in het plantenryk elk eene afzonderlyke klas uit; men kan er ook het *schaefstroo* byvoegen, het welk tot polysten gebruikt wordt. — Het mos groeit aen boomen, rotsen, beenderen, steenen, enz. Eenige soorten van mos overdekken de oppervlakte der moerassen, verrotten en vormen, met der tyd, eene brandstof, welke algemeen onder den naem van *turf* bekend is. Het *yslandsch mos* geeft eene zeer voedzame spys en is een uitnemend geneesmiddel.

Er zyn eetbare en vergiftige *paddestoelen*; de vergiftige paddestoelen zyn veelal bont, gevlekt, en hebben een' hollen steel; zeer dikwyls hoort men van onheilen door de vergiftige paddestoelen veroorzaekt; meer dan eens zyn gansche huisgezinnen er slagtoffer van geworden. De *moriljes* behooren insgelyks tot deze soort van gewassen, mede de *aerdnoten* of *truffels*, voorwaer een zonderling gewas, dat zonder wortelen, stengels of bladeren, onder de aerde, groeit; de zwynen, die er zeer op verlekkerd zyn, wroeten de aerde om, en zoeken die vruchten op; men vindt ze overvloedig in

Frankryk, omstreeks Perigueux; by de eerste ontwikkeling zyn zy wit en hebben weinig geur; maer tot rypheid gekomen, worden zy zwartachtig en verkrygen dien aengenamen geur, waeraen de tafelliefhebbers zoo veel prys hechten.

Tot de *grassoorten* behooren al de planten, die *graenkorrels* of *koren*, voortbrengen; de *rogge* is eene der voornaemste soorten van koren, zy geeft ons het voedzame brood, dat in vele landen, ja ook in ons vaderland, het voorname voedsel van den werkman uitmaekt; de *rogge* brengt zeer veel op, in vruchtbare gronden, krygt men van éene maet rogge wel tien maten, ja nog meer, terug. De andere graensoorten zyn: *tarwe*, *spelt*, *gerst*, *haver*, *boekweit* (die, ten strengste genomen eigenlyk niet tot de graensoorten behoort) *geerst*, *turksch koren* en *ryst*, het voornaemste voedsel der bewoners van Azië. Ook het *riet*, de *helm* en de *biezen* behooren tot de grassoorten. Het suikerriet groeit hoofdzakelyk in Afrika en Amerika, het is merkwaerdig voor het zoete sap dat het behelst en waeruit de suiker gemaekt wordt; men trekt eventwel ook suiker uit de beetwortels; deze worden ten dien einde in België overvloedig gekweekt. Van de stammen van *spaensch riet* maekt men wandelstokken; het dient ook om er stoelen en banken mede te bevlechten.

De landbouwer kweekt ook eene menigte andere nuttige planten, als: *vlas*, *kennep*, *hop*, *oliezaden* en *tabak*, die, ofschoon uit Amerika herkomstig, toch aen onze luchtstreek zeer gewend is. De bladeren van die plant worden gedroogd, en vervolgens gerold of gesneden om in den handel onder den vorm van *cigaren* of *rooktabak* verkocht te worden; de tabak wordt ook vast in kleine pakken gebonden, welke men *karoten* noemt, en maelt of raspt om ze tot *snuif* te maken.

De gewoonte van *snuiven* en *rooken* is thans algemeen

verspreidt, en voor de jonge lieden geschiedt zulks welzeker veelal ten nadeele hunner gezondheid. (1)

De *erwten*, *linzen*, *boonen* en in 't algemeen de *peulvruchten* worden op het open veld gekweekt. Men duidt onder den naem van verwplanten aen : de *meekrap* , de *pastel*, de *wouw*, de *saffraen*, enz.

Men noemt algemeen *hofplanten* of *moeskruiden* al zulke gewassen , die in de keuken , als spys of als toespys gebruikt worden, dergelyken zyn : *bloemkoolen*, *savooyen* of *krulkoolen* , de *koolrapen* , de *knollen*, de *buis-* of *zuerkoolen* en de *roode koolen*. Tot de planten, die in de moeshoven aengekweekt worden , behooren ook nog de volgende : *ramanassen*, *beetwortels* , *roode wortels*, *witte peën*, *cichorei*, *peterseliewortels* , ook *radysjes* en *mierikwortels*.

De *bolplanten* maken eene byzondere soort van gewassen uit ; onder dezelve bemerkt men ook een aental bloemplanten , als : *hiacinten* , *tulpen* en *leliën* ; de volgende bolplanten zyn eetbaer , en worden als kruidery by de spyzen gevoegd : de *gewoone ajuin*, de *look*, de *échalotten*, de *prei*, enz.

De knolgewassen hebben veel gelykenis met de wortels ; daer onder rekent men de *seldery* , de *repuntika*, de *aerdperen*, en de *aerdappels*, de merkwaerdigste en tevens de kostbaerste van alle voedplanten.

Onder de *moesplanten* moeten nog opgesomd worden : de *groote boonen* , de *snyboonen*, de *komkommers*, de *meloenen*, de *pompoenen* , de *salade* , de *andivie* , de *kers*, de *aspergie*, de *spinazie*, en de *artisjokken* : In vele moeshoven kweekt men ook : *Kervel* , *wynruit* , *melisse*, *peperkruid*, *porcelein*, *pimpernel* , *zuring* , *mariolein*, *bijenkruid*, *anyszaed*, *venkel*, *komyn*, *dille*, *dragon*, *salie*, enz.

(1) Men zie voor nadere bewyzen van den nadeeligen invloed van den tabak, M. Th. Lebrun's *livre de lecture courante.*

Onderscheiden wy van deze planten de *geneeskruiden*, welke men gebruikt om de zieken te genezen. Tot deze behooren voornamelyk het *zoethout*, dat men op gekookt water tot thee laet trekken; de *rhubarber*, de *hazelwortels*, het *duizendblad*, de *zurkel*, de *hondroos*, het *sint-janskruid* en menigvuldige anderen.

Zyn nu al die planten nuttig en heilzaem, zoo zyn er ook ontelbare, die gevaerlyk zyn, en den algemeenen naem van *giftplanten* dragen. Men kan niet te veel voorzorg met zulke planten gebruiken, want door ze in te nemen, zelfs door ze aen te raken, kan men zich gevaerlyke ziekten, ja de dood veroorzaken. Ziehier eenige namen van vergiftplanten: de *scheerling* of *dolle kervel*, die veel gelykenis heeft met den gewoonen kervel, en die meest op vochtige en beschaduwde plaetsen groeit; het *bilsenkruid*, met eene blauwgestreepte bloem, en een zaedhuisje dat niet slecht aen een hazelnoot gelykt; de *aconit* of *paterskap*, wordt veel in onze tuinen gevonden en draegt eene schoone blauwe bloem; de *doornappel* met eene lange trechtervormige bloem en één zaedhuisje, dat stekelig is en veel gelykvormigheid heeft met de wilde kastanje; *belladona* of nachtschade, die in struiken groeit en eene vrucht draegt, welke niet slecht naer eene kriek gelykt. Als men nu deze planten met voorzichtigheid en vereischte kennis weet te gebruiken, zyn zy heilzame geneesmiddelen.

Er zyn nog andere planten, die met zorg aengekweekt worden, omdat zy een gezond en overvloedig voedsel voor de dieren opleveren; dit voedsel noemt men algemeen *voeder*. Tot dezen behooren de onderscheidene soorten van *klavers*, de *esparsette*, de *lucerne*, de *speurie*, eenige soorten van *vitsen* en zelfs groote *brandnetels*. (1)

(1) Over de voederplanten kan men, met zeer veel nut, het

Men bestempelt veelal met den naem van *bloemen* al zulke planten, die zich in onze hoven door hunne schitterende kleur of door hun welriekend bloeisel onderscheiden. De meeste bloemen worden onder de kruidplanten gerangschikt; de *anjelieren* behooren eventwel tot de grassoorten; de *rozelaers* zyn struiken. De algemeenst bekende bloemhofplanten zyn: *tulpen*, *hiacinten*, *morgendsterren*, *narcissen*, *leliën*, *beerenklauwen*, *resida*, *violieren*, *asters*, *ranonkels*, *ridderspooren*, *tuberozen*, *balsemynen*, *viooltjes*, enz. enz.

Eindelyk zullen wy onder de vreemde kruiden en planten nog, als merkwaerdig, aenstippen: de *gember* en de *vanilje*, een zeker peulgewas dat blinkende en zeer sterk smakende korrels voortbrengt, die hoofdzakelyk tot het bereiden van chocolade gebruikt worden; de *ananas* is een amerikaensch gewas, het welk by ons niet anders dan in broeikassen, en onder een' hoogen graed warmte, kan gekweekt worden; de *pitasche* is eene plant met een' hoogen stam, en bladeren die van 8 tot 10 voet lang zyn, hare vruchten hebben een' sappigen smaek en gelyken niet slecht aen komkommers; de *katoenplant* doet zich voor als boom en als struik; de vruchten hebben de gedaente van kleine balletjes en bevatten de wol, waervan men sits, katoen, nanking, kanafas, manchester en meer andere fraeije stoffen maekt; de *indigo* is eene kruidplant, uit welker bladeren men eene zeer schoone blauwe verw trekt; de *aloë* heeft vingerdikke en puntige bladeren; in Amerika wordt dezelve gebruikt tot het dekken der huizen; er is eene soort van aloë, die een zwart vocht geeft, dat men in de geneeskunde als zuiverend middel aenwendt; men maekt ook sterke en zeer dienstige koorden met draden van aloë.

werk van M. A. Ysabeau *Traité des plantes fourragères*, 2 deelen in 12, raedplegen.

Eene zoo nuttige als aengename bezigheid voor de jonge lieden, is het verzamelen van gedroogde planten, in den vorm van kruidboeken. (1)

III. *Over het ryk der delfstoffen.*

Behalve de dieren en planten, waerover wy reeds gesproken hebben, vindt men nog in de natuer een oneindig getal andere voorwerpen, waervan men niet zeggen kan dat zy leven of zich bewegen; al die voorwerpen, maken het derde *ryk der natuer* uit, en worden *delfstoffen* of *mineralen* genoemd. (2)

Men kan al de gekende mineralen in vier groote klassen verdeelen: 1° *aerde en steenen*, 2° *brandbare stoffen*, 3° *metalen* en 4° *zoutstoffen*.

I. Onder de menigvuldige soorten van aerde, dient de *keiaerde* wel eerst vooral, om haer byzonder nut, opgenoemd te worden. De groote natuerkundige Buffon bemerkte er zoo vele verscheidenheden van, en trof dezelve zoo menigvuldig aen, dat hy meende dat de gansche aerdbol er uit gevormd was; wat geen twyfel lydt, is dat zy een groot gedeelte van de aerdkorst uitmaekt. Door vermenging met *loogzout* of *soda*, maekt men er glas van. Het *zand* bestaet hoofdzakelyk uit keiaerde. Het *bergkristael*, het *agaet*, de *trippel*, de *puimsteen*, de *vuersteen*, de *jaspis*, de *lazuer*, met zyne schoone blauwe kleur, de *graniet* en vele anderen behooren tot de *keisteenen*.

Tot de *klei-* of *kleemaerde* behoort niet enkel de gemeene *potaerde*, de *porceleinaerde*, de *bolus* of *zegelaerde*, (welke in de geneeskunde gebruikt wordt), de

(1) Zie daerover het werk : *Zedelessen uit natuerbeschouwen* door E. Van Driessche. — Gent. H. Hoste 1858.

(2) Men zie, voor meerdere uitbreiding van dit hoofdstuk het werk van M. Morren : *Précis des sciences naturelles;* 5e *partie, minéralogie. Liége, H. Dessain*, 1852, *in*-18.

volaerde, de *aluinaerde* en de *leijen,* maer ook nog veel edelgesteenten ; als zynde : de *saffier* , de *robyn* , de *smaragd*, de *topaes*, enz., die uit onderlinge gelykvormige bestanddeelen zamengesteld, en op eene, voor ons onbegrypelyke wyze door den Schepper zoo hard , zoo doorzichtig en zoo vurig gevormd zyn. Wanneer de turfsteen eerst uit de aerde komt , is hy zoo week dat men hem als hout draeijen kan ; men maekt er zetels, potten en lampen van. De *serpentyn-* of *slangensteen* heeft de zelfde eigenschap. De *kalksteen*, na in het vuer gebrand te zyn, heeft die byzondere eigenschap, dat hy in het water heet wordt ; hy kan zoo hard worden dat er vonken uitvliegen , wanneer men er met stael op slaet. De kalksteenen bieden eene groote verscheidenheid van vorm aen ; b. v. *kryt* , *mergel*, *gips* , en de menigvuldige soorten van marmer zyn niets anders dan kalksteenen.

II. *Brandbare mineralen.* Onder dien naem verstaet men al zulke delfstoffen , die branden of gloeijen en bygevolg als brandstof kunnen gebruikt worden. Daertoe behooren de *zwavel*, de *amber* of *barnsteen*, de *aerdolie*, de *steenkolen* en eene soort van *lood* , waervan potlooden en smeltkroezen gemaekt worden. Zelfs de *diamant* behoort tot de brandbare delfstoffen ; onder de kracht van een heet vuer verteert hy geheel en al.

III. De *metalen* zyn de zwaerste ligchamen der nateur ; zy hebben allen eenen byzonderen, min of meer schitterenden glans, zyn meest al *buigzaem* en *taei* , in dier voege dat zy gesmeed, ja, tot dunne platen geslagen of tot fyne draden kunnen getrokken worden ; onder eenen zekeren graed van hitte, worden zy ook vloeibaer ; om yzer en stael te smilten is er een zeer sterk vuer noodig. De metalen liggen in de aerde , het zy in hunnen oorspronkelyken staet , het is te zeggen, zonder vermenging ; het zy onzuiver, het is te zeggen,

met inmenging van andere delfstoffen, als zwavel, kalk, enz. Men kent thans een vyftigtal soorten van metalen, waer onder de voornaemsten zyn: *Platina*, *goud*, *zilver*, *kwikzilver*, *koper*, *yzer*, *tin*, *bismuth*, *spiesglas*, enz.

Het metael dat met andere delfstoffen vermengd is, wordt in de *smelterijen* gelouterd. Eerst wordt het met hamers aen stukken geslagen, dan met werktuigen tot poeder gemalen ; vervolgens schift en wascht men dit poeder, en zoo bekomt men uit *onzuiveren erts gelouterd metael*. Er zyn ook vele soorten van erts, die moeten gebrand of geroosterd worden, eer men ze pletteren en wasschen kan. Dit geschiedt door laeg op laeg afwisselend ruw metael en steenkolen of hout te leggen, en er dan het vuer aen te steken. Aldus wordt het metael week en loutert zich van zelve.

Is het *yzer* het kostbaerste metael niet, dan is het welzeker het nuttigste door het veelvuldig gebruik, dat er van gemaekt wordt. Het yzer ploegt de aerde om ze vruchtbaer te maken ; het yzer verzekert de kloekte onzer woningen ; het yzer draegt die magtige *treinslepers*, waermede men thans menschen en koopwaren, met onbegrypelyke snelheid en op verbazende afstanden, vervoert.... Zonder het yzer zoude eene ontelbare menigte gereedschappen, als : *messen*, *scharen*, *degens*, *sabels*, *geweeren*, *pistolen*, *zagen*, *sikkels*, *zeisens*, *sloten*, enz. niet bestaen.

Het *koper* is welligt het vroegst gekende metael. Het is tevens rekbaerder en weeker, maer naest het yzer is het ook het taeiste metael. Door zich zelve heeft het koper weinig klank, maer vermengd met tin, wordt het gebruikt om er klokken en bellen van te maken. Het koper, met zink gemengd, wordt geelachtig en is zeer nuttig ; men maekt er namelyk ketels, kastrollen, bekkens, doozen, emmers, pannen, lampen en veel ander huisgerief van. Maer het koper slaet zeer ligtelyk

groen uit, dit groen is een geweldig vergift, daerom wordt het koperen huisgerief van binnen vertind.

Tin en *lood* worden door de tingieters verwerkt; behalve tot het vervaerdigen van velerlei huisgerief, dienen die metalen, tot dunne plaetjes geslagen, nog als belegging van het spiegelglas; uit het lood giet men ook kogels en korrels om de schietgeweeren te laden.

Goud en *zilver* dienen voornamelyk om *geldmunt* te slaen; de geringere munt is veelal van koper. De goud- en zilversmeden gebruiken eventwel die metalen om er, met kunst, kostbare juweelen en ryk huisgerief, als vaten, lepels, vorken, enz. uit te vervaerdigen.

IV. Onder den naem van *zout*, verstaet men gewoonlyk al zulke delfstoffen die een' bytenden, scherpen smaek hebben en zich in het water ligtelyk oplossen; het zout kristalliseert zich gemakkelyk en heeft de byzondere eigenschap zich met andere stoffen te vermengen. Alle soorten van zout behooren niet tot de delfstoffen, er wordt ook zout uit het zeewater getrokken. De meest gekende soorten van zout zyn; het gemeen zout of *keukenzout*, het *steenzout*, *ammoniakzout*, dat men veelal in de nabyheid der vuerbergen vindt en ook door scheikundige bewerking uit den drek der koeijen en kameelen trekken kan; dit zout wordt als medecyn gebruikt en ook door goudslagers, vertinders en verwers benuttigd; het *glauberzout* wordt in de natuer gevonden, maer kan ook kunstmatig bereid worden; de *aluin* heeft eenen zoet- zuren smaek, en dient voornamelyk om de kleuren te bevestigen; de *vitriool* wordt uit metalen, voornamelyk uit yzer, tin en koper getrokken, en is zeer dienstig in de medecynen en verw toebereiding, en eindelyk het *salpeter*, een hoofdbestanddeel van het schietpoeder of buskruid, bekomt men veelal door scheikundige bewerking en levert een zeer uitgestrekt nut op.

ZEVENDE DEEL.

OVER DEN MENSCH.

1. *Voorregten van den mensch.*

Vergelyk u zelven met een dier : het dier gaet gebukt en gy gaet regt op ; het dier rigt zyne blikken ter aerde , gy kunt de uwe ten hemel verheffen en het heerlykė firmament met zyne ontelbare sterren bewonderen. Gy hebt handen , waermede gy schryven , teekenen , snyden , houwen , schilderen , naeijen , broodbakken , draeijen , zaeijen , maeijen en nog veel meer dingen doen kunt. De mensch kan spreken , het dier niet ; en hoe nuttig is het ons te kunnen spreken ! Door de spraek deelen wy elkander onze gedachten , onze wenschen mede ; door de spraek leert de een van den ander , wordt de een aen den ander verbonden ; door de spraek wordt het kind op de school onderwezen ; als wy niet spreken konden , hoe zouden wy met andere menschen in verkeer komen ?

De mensch kan wel 60, 70, 80, zelfs 90, ja 100 jaer oud worden. De meeste dieren worden niet half zoo oud. Eenige nogthans leven langer dan de mensch , b. v. olifanten, schildpadden en adelaers.

De mensch bezit meer *levenskracht* dan de dieren ; ons ligchaem kan de zwaerste vermoeijenissen en de hevigste pynen onderstaen. De mensch kan in alle landen der aerde , in de gematigde , koude en heete luchtstreken leven. Het dier versterft, wordt kleiner en zwakker als het uit zyn vaderland naer eenige andere vreemde streek overgebragt wordt. Slechts weinige dieren kunnen , onverschillig in wat landstreek, leven.

Dit bewyst mede de uitmuntendheid van onze levenskracht.

Het dier kan zich, wel is waer, even als de mensch, naer welgevallen van de eene naer de andere plaets bewegen, maer zulke menigvuldige, en berekende bewegingen als de mensch kan het eventwel met zyn ligchaem niet maken. De dieren, als apen, beeren, honden en andere, leeren wel eenige kunstbewegingen maken, maer die verraden toch altyd het werktuigelyke der uitoefening; de mensch kan door *gebaren* spreken. Hoe wonderlyk is het twee doofstommen aldus met elkander te zien redekavelen (1).

Het dier kan ook voor zyn leven, onderhoud en veiligheid zorgen en zich voor gevaren en aenvallen behoeden, maer eventwel niet door zoo vele middelen als de mensch. Deze heeft allerlei wapenen uitgedacht om zich tegen kwade dieren en booze lieden te verdedigen; hy bouwt sterke woningen, waerin hy tegen de aenvallen van gevaerlyke dieren, mede tegen hitte, koude en onweêr beveiligd is. Hy kent ook vele kruiden en planten, die de eigenschap bezitten hem van ziekten te genezen, of er hem voor te behoeden; hy weet zich, door dammen en dyken, tegen de overstrooming van zeeën en rivieren te beschutten; door donderafleiders kan hy de verwoestingen van den bliksem vermyden; door voorraedschuren hoedt hy zich voor hongersnood en gebrek, door kleederen weert hy de koude van zyn ligchaem af.

Werpt gras voor een hongerigen hond; zal hy dit opeten? neen, maer het paerd zal er zich mede voeden.

---

(1) De abten de *L'Epée* en *Sicard* zyn de grondleggers van het onderwys der doofstommen; de abt *Carton* is bestierder van een vermaerd gesticht van doofstommen en blinden te Brugge. M. A. Rodenbach, zelf blind, heeft een merkwaerdig werk over het onderwys der blinden geschreven.

De hond eet geen gras, maer wel vleesch. Weet de hond dan dat het gras hem schadelyk en het vleesch hem voordeelig is ? Weet het paerd waerom hoei hem dienstiger is dan vleesch ? Neen, de dieren weten zulks niet ; zy hebben van de natuer eenen trek tot alles wat hun nuttig, en eenen tegenzin voor alles wat hun schadelyk zyn kan. Het is krachtens de zelfde natuerneiging dat zy, zonder voorbedachtzaemheid, alles verrigten wat tot hun behoud noodig is. Het is uit instinkt dat de vogelen hun nest bouwen en in de lucht opvliegen ; dat de visschen, even als sommige vogels, eenden, *zwanen* en *ganzen*, zwemmen ; dat de katten tot op de daken klimmen en met zooveel vlugheid de muizen vangen ; dat de honden het wild najagen, enz. Het is mede uit instinkt dat sommige vogelen, by verandering van jaergetyde, naer een ander land vertrekken, waer zy beter hun onderhoud kunnen vinden.

Wy ook hebben een instinkt of natuerlyke neiging, het is te zeggen, aengeborene neiging om te doen of te laten. 'S middags krygen wy eetlust, en wy begeeren te eten ; 's avonds zyn wy vermoeid en wy voelen neiging om te slapen ; wy zouden ook niet lang gansch alleen kunnen leven, wy voelen trek om met onze gelyken in gemeenschap te wezen. De kinderen willen altyd nadoen, wat zy van grootere personen zien verrigten. De neiging om *na te doen* is den mensch aengeboren.

Vele van de neigingen der menschen bespeurt men ook by de dieren ; b. v. de neiging om met huns gelyken in gezelschap te leven ; wy hebben reeds gezien hoe de bieën, mieren en andere dieren te zamen wonen. De wilde geiten, die niet veel van de tamme verschillen, gaen altyd in gezelschap om voedsel uit, en zetten wachten uit, welke de andere, door hard schreeuwen, voor een dreigend gevaer moeten waerschuwen. De trekvogels, voornamelyk de kraeijen,

verlaten onze luchtstreek in gezelschap, zy schreeuwen in de verte elkander toe om zich te erkennen en zich te verzamelen , als zy oogenblikkelyk zouden gescheiden geweest zyn ; zy vliegen altyd in eene bepaelde orde , en die, welke eenen tyd vooruit gevlogen hebben, worden dan weêr door de achtersten afgelost.

Maer de zamenleving der menschen is oneindig regelmatiger en bestendiger dan die der dieren. De menschen leven in steden en dorpen by elkander ; zy staen zich onderling in hun werk en in hunnen nood by ; zy beveiligen elkander tegen gevaren en ongelukken en spannen te zamen om den algemeenen vyand te verdryven.

De maetschappelyke betrekkingen van den mensch zyn zeer verscheiden. Van den eersten oogenblik van ons leven, staen wy in betrekking met onze ouders en andere leden des huisgezins. Zoodra onze geestvermogens zich beginnen te ontwikkelen, worden wy in aenraking gesteld met onderwyzers en leerlingen ; vervolgens komen wy in betrekking met vrienden, naburen , oversten, en in het algemeen met onze landgenoten.

Vele menschen staen ook in handelsbetrekkingen met vreemde landen. De kooplieden dryven handel met de verst afgelegene volkeren van de wereld. Zoo worden ons de citroenen , en oranjeappelen uit Italië , de wynen uit Frankryk, Duitschland, Spanje en Portugael, de koffy uit Azia en Amerika , het is te zeggen , van eenen afstand van meer dan 2000 mylen , overgezonden Uit Zweden krygen wy veel yzer (ofschoon dit in onzen grond ook overvloedig gevonden wordt) ; het tin komt uit Engeland, de fyne wol veelal uit Silesië en uit Australië.

Maer wanneer wy aldus eene menigte koopwaren uit vreemde landen by ons *invoeren*,daerentegen *voeren* wy ook onze voortbrengsels *uit*. De wapens van Luik wor-

den naer de vyf werelddeelen verzonden ; onze werktuigen, stoffen, suiker , de vruchten der aerde zelfs , worden uit ons land verzonden , om aen de noodwendigheden der vreemde volkeren te voldoen ; en uit die regelmatige uitwisselingen, wordt de welstand der handeldryvende volkeren geboren. Zulke verwikkelde betrekkingen tusschen de onderscheidene volkeren der aerde zyn mogelyk gemaekt door de uitvinding van twee kunsten: de scheepvaert en de schryfkunst. Om de wyde zeeën, die het vaste land van elkander scheiden, over te varen, zyn er groote schepen noodig , en om die schepen in hunne vaert goed te besturen , hoeft men veel kennis en stoutmoedigheid te bezitten. En om afwezige personen met onze gedachten bekend te maken, moet men zuiver en juist schryven kunnen.

De mensch, met gezond verstand , kan in de meeste gevallen *onderscheiden* wat *waer* en wat *valsch* is. Hy kan zich eene ontelbare menigte juiste denkbeelden vormen; met één woord, de mensch is met *denkvermogen* begaefd, en dit is zyn grootste en heerlykste voorregt boven de dieren. Wy *weten* dat er , tot het onderhoud onzes levens , hoofdzakelyk voedsel en drank noodig is ; wy weten dat wy ons kleeden moeten en dat wy eene woning noodig hebben ; dit alles is ons *onmisbaer* , wy weten zulks , en daerom noemen wy al onze onmisbare behoeften *noodwendigheden*.

De mensch kan zich ook, volgends hetgeen hy gezien, gehoord of gelezen heeft, eene menigte nuttige *gedragregels* voorschryven ; hy denkt over alles na en verwerft aldus *ondervinding*. Hy heeft, b. v., gezien of gehoord dat iemand , die onmatig eet en drinkt , ziek wordt; hieruit trekt hy den regel dat men niet onmatig eten en drinken mag, indien men gezond wil blyven. Hy heeft meer dan eens gehoord dat de boomen den bliksem natrekken , en hy zegt onmiddelyk by zich zelve,

dat hy zich vrywillig aen gevaer zou blootstellen, indien hy zich, by onweder, onder eenen boom verschool. Op deze wyze ontwikkelt hy zyn *begrip* door de toepassing van zyn verstand; hy onderscheidt beter en juist wat nuttig en wat schadelyk is, wat noodig en onnoodig, doelmatig en ondoelmatig is.

Gy gaet naer de school; waerom gaet gy daer? — Om niet langer onwetend te blyven, met één woord, om nuttige dingen te leeren en uw verstand te ontwikkelen. Indien gy nu in de school niet oplettend zyt, maer praet en speelt, dan verliest gy uwen tyd, gy verwydert u van het doel waer gy naer streefdet en gy handelt op eene *ondoelmatige* wyze.

Het is met zyn verstand te ontwikkelen dat de mensch *wys*, *voorzichtig* en *bekwaem* wordt. Hoe bewonderenswaerdig zyn de dingen, welke het menschelyk verstand heeft voortgebragt! Men beschouwe alleenlyk de prachtige gebouwen, de groote schepen, de weefgetouwen, de molens, de stoomwerktuigen, en, nu een onlangs uitgevonden toestel, de *telegraphdraden*, waermede men, zoo vlug als de gedachte, de nieuwstydingen kan overbrengen; enz. enz.

2. *Over het menschelyk ligchaem.*

Het ligchaem van den mensch, dit bewonderenswaerdig en kunstige werktuig der ziel, is uit vele *vloeibare* stoffen zamengesteld, die allen onverdeelbaer een geheel uitmaken, waeruit wy de magt en de wysheid des Scheppers kennen leeren, als wy hetzelve met opmerkzaemheid beschouwen.

De grondsteunsels van ons ligchaem zyn de *beenderen;* men telt er omtrent 260, die allen door middel van *gewrichten* sterk aen elkander verbonden zyn. De gansche zamenhang der beenderen wordt het *geraemte*

genoemd; het geraemte bestaet uit dry voorname deelen: het *hoofd*, den *romp* en de *ledematen*. Het hoofd is zamengesteld uit vele beenderen, ofschoon het uiterlyk uit één stuk gevormd schynt; men bemerkt er onder ander: den *schedel*, een beenachtig deksel, waerin de hersens besloten liggen, en het *aengezicht* met gaten doorboord langs waer de zinnen werken. De beenderen in den mond maken het *kakebeen* uit, dat by volwassene personen 32 tanden behelst. De romp bevat de *ruggraet*, de *borst*, waervan de holte gevormd is door de *ribben*, die aen de ruggraet vasthouden en zich van voren aen de *borstplaet* (*sternum*) vervoegen, en de *heupplaten*, die zich in vorm van *kom* vereenigen. Vervolgens heeft men, als ledematen, de *armen*, gevormd uit twee deelen, vereenigd door den *elleboog*; de uiteinden der armen zyn de *handen*; de onderdeelen der beenen zyn de *voeten*; de beenen bestaen insgelyks uit twee stukken, die door de *knieën* zamenhouden. De beenderen der jonge kinderen zyn week en buigbaer; eerst omtrent den ouderdom van 15 jaer, verkrygen zy al hunne vastheid; de beenderen der ouderlingen zyn ligt en broos.

De *spieren* dienen ter beweging van het ligchaem en maken het vleesch daervan uit. Zy bestaen uit eene menigte vezels, die eene byzondere zamentrekkingskracht en uitrekkingskracht bezitten. Eenigen rekken zich uit of trekken zich in, volgens onzen wil; anderen, b. v. die, welke de ademhaling en hartjaging begunstigen, bewegen zonder onderwerping aen onzen wil.

Het *hart*, dat een der belangrykste bewerkingen in het leven vervult, is een vleeschachtig, hollig ligchaem, het welk in de linke zyde der borst ligt. Het is verdeeld in verscheidene zakjes of pypjes, waervan de eenen zich met bloed opvullen, terwyl de andere zich van bloed ontlasten. Als men de hand op de linker zyde

der borst legt, voelt men het hart kloppen; die kloppingen worden veroorzaekt door eene beurtelinge zamentrekking en uiteenzetting, waerdoor het bloed uit het hart in ontelbare pypjes, welke men *aders* noemt, gejaegd wordt, om het gansche ligchaem te verwarmen en te verlevendigen.

Vervolgens komt het bloed langs andere kleine aders terug, op den arm kan men die blauwachtige bloedadertjes onder de huid zien liggen; het bloed dat aldus terugstroomt bevat geene levenskracht meer; om op nieuw zyne heilzame krachten te verkrygen, moet het door de *longen* stroomen, vooraleer het in het hart komt en van daer weêr door de aderen vloeit. De longen zyn sponsachtige werktuigen, die van weêrszyden onzer borst liggen, en tot bewaerplaets dienen der lucht, welke wy inademen; het is in de longen dat het bloed, door aenraking met de lucht, weder zyne nieuwe krachten herneemt om vervolgens zynen loop door het gansche ligchaem voort te zetten. Die wonderbare bewerktuiging onzes ligchaems onderhoudt het leven; die gestadige vloeijing van het bloed, van het hart naer de uiteinden en van de uiteinden naer het hart, noemt men *bloedomloop*. De lucht dringt in de longen langs de *luchtpyp*, deze verdeelt zich eerst in twee en dan in ontelbare takken om de twee longen uit te maken. Wanneer de lucht het bloed in de longen ververscht heeft, voelen wy ons gedwongen de lucht uit te werpen, het is te zeggen, te *ademen*. Het is insgelyks door de lucht dat wy een *stemgeluid* kunnen voortbrengen.

De kleine opening van onder in onze keel, langs waer wy ademhalen, is met een scheelken overdekt, omdat het voedsel, dat naer de maeg moet langs de *zwelgpyp*, niet in de longen zou kunnen dringen. Dit scheelken sluit digt iedere mael dat wy eten of drinken.

De zwelgpyp leidt het voedsel naer de maeg, waerin het verteert, het is te zeggen, waerin het tot vloeibaren deeg vervormd wordt, om vervolgens, langs byzondere vaten, het bloed te voeden; maer vooraf wordt de voedstof nog ontbonden. de grove en onvoedzame deelen zinken in de darmen; de overblyfsels der voedstoffen, die voor het ligchaem van geen nut meer kunnen wezen, worden uitgeworpen.

Tranen, pis en zweet zyn vochten, die zich van het bloed afscheiden.

De zenuwen zyn de werktuigen der *gevoeligheid*. Zy gaen van de hersens en van de ruggraet uit; deze laetste bevat eene zenuwachtige zelfstandigheid (*het merg*) die niets anders is dan eene voortzetting van de hersens. De zenuwen doorkruisen het gansche ligchaem en eindigen op alle punten van de huid. Het is door de ontelbare fyne en tengere zenuwkens, die in onze oogen, ooren, mond, enz. liggen, dat wy zien, hooren, smaken, enz.

Het zal welligt uw belang wekken, om daerover iets meer te weten; welnu, wy zullen nog verder spreken over:

De zinnen.

Het is door de zinnen dat de uitwendige voorwerpen eenen indruk op ons maken. Hoe zouden wy weten dat de roos een' zoo aengenamen geur heeft, als wy geenen *reuk* bezaten? Hoe zouden wy de kleuren onderscheiden en hoe zou ons het gerucht des donders treffen, als wy geene oogen en ooren hadden, of zoo onze oogen en ooren gesloten waren? Biedt de schoonste schildery of de rykst bekleurde stoffen eenen blinde aen; voert de verrukkendste muziek voor eenen doove uit, zy zullen niets gewaerworden; zy zullen

zelfs niet verstaen, als men hun iets wil doen begrypen, dat enkel door het gezicht en het gehoor kan gevat worden.

Maer onderzoeken wy eerst het *gevoel.* — Wat doen wy als wy willen weten of een voorwerp zacht of hard, koud of warm is? Wy gebruiken onze handen, en voornamelyk de toppen der vingeren, omdat die zeer gevoelig zyn. Waerom zyn de toppen der vingeren zoo gevoelig? — Omdat het vel daer zeer zacht en dun is, en omdat eene menigte zenuwen daer komen eindigen; het gansche ligchaem is eventwel gevoelig, doch in minderen graed dan de toppen der vingeren. De indrukken, welke wy door het gevoel ontvangen, zyn *aengenaem* of *onaengenaem.* Ontvangt men een' aengenamen indruk als men schielyk uit eene warme kamer in de koude lucht komt? En wat wordt men gewaer als men van de koude tot de warmte overgaet? De gewaerwordingen hangen af van de voorwerpen die ons uiterlyk omringen; zy zyn zwakker of sterker volgends de natuer dier voorwerpen. Wanneer een uwer schoolgezellen, uit onbedachtzaemheid, eene zware bank op uwen voet laet vallen, zult gy gansch wat anders gevoelen als of het eene pen geweest ware. Een speldesteek, in den top van den vinger, doet meer zeer dan in den arm. (waerom?) Een doorn in den hiel doet minder zeer dan in de hand of in den arm, en dit is zeer eenvoudig, want de dikke huid van den hiel belet aenmerkelyk de gewaerwording. Men kan zich door de gewoonte verharden, by zoo verre dat sommige deelen des ligchaems byna ongevoelig worden; smeden en slotmakers zyn zoodanig gewoon heet yzer te hanteeren, dat zy, met eenen graed hitte, waerby wy ons branden zouden, byna niets gevoelen. Het *gevoel* hangt dus ook af van de natuer der uitwendige voorwerpen en van de teederheid onzer lidmaten of

zintuigen. Wat wy het gevoeligst aen ons ligchaem hebben, zyn welzeker de oogen; daerom ook kan het fynste vezeltje, een haer, een stofje ons aen de oogen bezeeren.

De *smaek* heeft veel betrekking met het gevoel. Het *mondgehemelte* en inzonderheid de *tong* zyn de werktuigen van den smaek. De spyzen, welke men in den mond steekt, zyn niet allen de zelfde, dus moeten zy ook verschillig op de zenuwen van den smaek werken; van daer *aengename* en *onaengename* smaken; er zyn lieden die eenen tegezin hebben voor de natuerlykste spyzen, als: eijeren, boter, kaes, enz.; dat is niet te verwonderen, want in den mond vermengen zich de spyzen met een zeker vocht, dat de mond zelve oplevert, en by alle menschen niet gelyk is; als het speeksel bedorven is, zal men voor de beste spyzen eenen tegenzin gevoelen; sommige zieken vinden alles bitter en onaengenaem. Maer, als men gezond is, mag men aen de eerste indrukken niet toegeven, of zich door de grilligheden der lekkerny laten leiden; men moet zich zelven geweld aendoen om alles te eten wat goed en voedzaem is; want in menige gevallen van het leven, komt het te pas niet al te lekker te wezen. De smaek is ons onmisbaer om de gezonde van de ongezonde, de voordeelige van de nadeelige spyzen te onderscheiden, en alzoo onze spysverteering te bevorderen.

De *reuk* is de getrouwe gezel van den smaek. De alwyze Schepper heeft den neus boven den mond geplaetst, om ons door den reuk te verwittigen, dat wy de gevaerlyke zelfstandigheden moeten vermyden. De gewaerwordingen van den reuk zyn de levendigste van allen; een slechte reuk kan ons doen kwalyk vallen, en een sterke reuk kan ons uit eene bezwyming opwekken. Sterk riekende bloemen, des nachts in eene geslotene slaepkamer gehouden, kunnen de gezondheid,

ja, het leven in gevaer stellen. Wat men reuk noemt is eene onzichtbare uitwazeming; byna alle ligchamen wazemen eenen reuk uit. Om den reuk van een ligchaem op te vatten, hoeft men hetzelve niet altoos onder den neus te brengen; als men, b. v., tegen wind op gaet, kan men op zeer verren afstand ruiken. Men kan zich aen alle reuken gewennen, zelfs aen die, welke ons in den beginne onverdragelyk waren. De zelfstandigheden, die een' aengenamen geur uitwazemen, zyn voor het algemeen gezond, en die, welke ons door hunnen stank verwyderen, zyn meerendeels schadelyk.

Spreken wy nu over het zinsvermogen, dat men noodig heeft om lessen te ontvangen en zich te onderrigten. De ooren zyn de werktuigen van het *gehoor*, dat weet iedereen; maer men staet verbaesd als men leert hoe men *hoort*. Het vleezige gedeelte van het hoofd dat men gemeenlyk oor noemt, is maer het geringste deel van de eigenlyke oor; eene eironde opening, die allengskens versmalt, dringt tot binnen in het hoofd; van binnen is de oor beenachtig; het uiteinde van die opening is gesloten met een fyn vliesje dat gespannen staet als het vel van eenen trommel; dat is het *trommelvlies*; achter het trommelvlies zyn dry beentjes, welke *hamer*, *aembeeld* en *beugel* genoemd worden; zy komen beurtelings in beweging telkens dat eenig geluid het oor treft. Dan is er nog van binnen in het oor een werktuigje, namelyk een slekhuisvormig pypje. Willen wy nu onderzoeken hoe wy eigentlyk hooren? Letten wy dan op het volgende: — Als men met een meslemmer op een glas slaet, dan hoort men een geluid en men bemerkt dat het glas trilt; door die trillende beweging van het glas, wordt ook de lucht, die het glas omgeeft, in beweging gebragt, en zoo ontstaet datgene wat wy *geluid* noemen. Het geluid breidt zich door de

lucht uit, omdat de luchtdeeltjes te zamenhangen even als de waterdeeltjes; als men eenen steen in het water werpt, brengt men, niet alleen de waterdeeltjes waeraen de steen raekt, in beweging, maer ook al de omringenden op eenen tamelyk grooten afstand; dat vormt wat men de baren noemt; zy zetten zich cirkelvormig uit. Juist het zelfde heeft in de lucht plaets, en zoo kunnen wy begrypen, hoe, b. v. het geluid eener klok, op verren afstand tot onze ooren komen kan. Hoe nader wy by het geluid zyn, hoe sterker wy de trillingen der lucht op den oortrommel gevoelen en hoe duidelyker wy hooren.

Maer het wonderbaerste onzer zintuigen is het *gezicht*, waervan de *oogen* de werktuigen zyn. De oogen staen in twee holten aen het bovendeel van het aengezicht. Die holten zyn beenig en beschutten de oogen, welke zeer gevoelig zyn en voor alle ruwe aenraking moeten bevryd blyven. Het is ook voor de zelfde reden dat wy oogschelen hebben, die toesluiten en de oogappelen voor stof beveiligen; de *pinkharen*, welke de boorden der oogschelen bezetten, dienen tot het zelfde einde. De wenkbrauwen, die boven de oogschelen staen, hebben mede een nuttig doel; zy beletten het zilte zweetvocht dat, by zwaren arbeid, van het voorhoofd lekt, in de oogen te vloeijen. De oog zelve is kogelvormig en overtrokken met een taei witachtig vlies, waervan het buitendeel doorschynend is; door dit vlies ziet men den *oogkring* (iris), een straelvormig vlies, dat zich by eene te schitterende klaerte zamentrekt, en de lichtstralen enkel binnen in de oog laet dringen langs eene kleine opening, die den schyn van een zwart puntjen heeft. Als wy zeggen dat iemand zwarte, bruine of blauwe oogen heeft, dan bedoelen wy enkel de kleur van den oogkring. Achter den oogkring zit het *kristalyn*, een doorschynend vocht

dat aldus genoemd wordt, omdat het den vorm van een kristalen linzenglas heeft. De grond van het oog is bezet met verscheidene op elkander gevoegde vliezen, waerop de *gezichtader* zich uitspreidt; de gezichtader is het voorname werktuig der oog.

Nu weten wy hoe onze oogen zamengesteld zyn, maer nu zal het ons ook aenbelangen te leeren hoe wy eigenlyk door onze oogen de onderscheidene voorwerpen *zien* kunnen. Als wy in de duisternis zyn, zien wy niets; het is dus alleen door het licht dat de voorwerpen voor ons zichtbaer worden. Het licht dat op de voorwerpen valt, wordt door de voorwerpen tot onze oogen wedergekaetst; de stralen dringen door het kristalyn en vallen op het *netvlies*, alwaer zy, in het klein, het beeld van het voorwerp afteekenen, juist zoo als een spiegel in het groot zou doen. De voorwerpen die te digt by onze oog zyn, zien wy niet duidelyk, omdat de stralen hun beeld tot over het netvlies zenden; de ver verwyderde voorwerpen blyven ons ook onzichtbaer, omdat de stralen hun beeld tot op het netvlies niet brengen kunnen. Wy zien de voorwerpen niet dobbel, ofschoon wy twee oogen hebben, omdat de indruk op beiden verwekt, juist dezelfde is. Met twee oogen is het gezicht niet veel straffer en doordringender dan met één oog. — Om een juist denkbeeld van de ons omringende voorwerpen op te vatten, moet men het gezicht door het gevoel helpen. Het is enkel by ondervinding van het gevoel, dat wy er toe gekomen zyn, door het gezicht de juiste vormen der ligchamen te vatten. Noemt my nu eenige dingen, of eigenschappen der dingen op, waervan wy ons geen denkbeeld zouden kunnen vormen, als wy ze nooit gezien hadden.

Over de huid, de haren en de nagels.

Ons geheel ligchaem is met eene zachte en tevens sterke huid overtrokken. De huid is zeer rekbaer en neemt, na iedere indrukking of uitrekking, weêr hare vorige gedaente aen; het is te zeggen dat de huid *veerkrachtig* of *elastiek* is. Zy bevat eene menigte bloedvaten, en daervan komt het dat zy op sommige plaetsen blauwachtig en op andere roodachtig is. Het bloed bevat waterachtige dampen, die door de huid uitwazemen en *zweet* genoemd worden; van eene andere zyde, slorpt de huid gedurig lucht op door de duizende poriën, welke zy bevat. Wy hebben reeds gezegd dat de huid op sommige plaetsen, voornamelyk op de toppen der vingeren, zeer gevoelig is; die gevoeligheid zou buitengewoon zyn, indien zy niet eenigzins verminderd wierde door een vlies dat boven de huid ligt en *oppervel* genoemd wordt; het oppervel bestaet uit hoornachtige stof; by de zulken die gewoonlyk zwaer handwerk doen, wordt het oppervel zeer hard en vormt weeren, zoo als wy reeds gezegd hebben sprekende over smeden en slotmakers.— Waerom is de plank van den voet zoo hard?

Op zich zelve is de huid van alle menschen wit. De onderscheidene kleuren der volkeren, zoo als het zwart van den Neger, de geelbruine tint van den Arabier, de koperroode kleur van den Amerikaen en het wit van den Europeër, zyn eigentlyk in de huid niet, maer worden veroorzaekt door eene slymachtige stof, welke, gelyk een net, tusschen de bovenhuid en de eigentlyke huid verspreidt ligt; en daer de bovenhuid zeer dun en ten deele doorschynend is, straelt de kleur dezer inwendige stof er door heen, en zoo komt het dat de huid verschillige kleuren schynt te hebben.

Ons hoofd is bedekt met haren, die, van onder de huid, uit *wortels* schieten. Men kan het nauwelyks gelooven, maer het is zeker dat het fynste haerpyltje hol, sterk en rekbaer is; er zit in het haer een byzonder sap, dat de onderscheidene kleuren geeft, welke wy er aen bemerken; wanneer dit sap opdroogt, wordt het haer grys, het versterft en valt weldra uit. Het haer trekt zyn voedsel uit zynen wortel; als men dus een haer met zynen wortel uitrukt, schiet het niet meer, maer als men hetzelve boven den wortel afsnydt, dan groeit het weder op. Maer waerom toch moet ons hoofd met eene zoo groote hoeveelheid haer bezet zyn? — Het haer slorpt de slymachtige vochten van het hoofd op, het dekt, verwarmt en beschut den schedel, en onder die verschillige oogpunten is het haer ons zeer nuttig.

De *nagels* zyn harde, hoornachtige, gladde en ongevoelige schelpen; wy dragen dezelve aen de toppen onzer vingeren en teenen; zy schieten, even als het haer, weder uit als men ze afsnydt. De nagels geven meer kracht aen onze lidmaten, zy bevestigen onzen gang en onze bewegingen. De nagels moeten byzonderlyk wel onderhouden worden; niets is afzichtiger dan lange, met vuile boorden bezette nagels. De kinderen moeten zich wel wachten hunne nagels te verwaerloozen; ook is het eene allerleelykste gewoonte dezelve af te knagen; en, men lette er altoos wel op: *de gewoonte wordt eene tweede natuer.* —

ACHTSTE DEEL.

GEZONDHEIDSLEER.

1. *Over gezondheid en ziekte.*

Ik heb goeden eetlust, ik voel geene pyn, ik kan myne handen, voeten, oogen, ooren en mynen neus vry gebruiken; ik slaep gerust, en kan, zonder hindernis, regen en wind verdragen. Ik ben dus *gezond*; ik mag my over dien staet van gezondheid verheugen, maer ik moet ook zorgen dat ik niet ziek worde. Want het is zeer onaengenaem ziek te zyn. De zieke is zwak en afgemat, het eten smaekt hem niet, hy kan noch guer noch koud weder verdragen, hy kan niet werken, hy lydt angst en pyn, en kan dus geen genoegen in het leven scheppen.

Wanneer ik myn ligchaem gezond houden wil, moet ik hetzelve door spys en drank *voeden* en door beweging en rust in zynen natuerlyken stand houden. De arbeid is de beste beweging, en de beste rust is de slaep. Ik kan ziek worden van my toornig te maken, van te veel te eten en te drinken, van ontydig te eten en te drinken, van kouden drank te nemen, als ik verhit ben, van al te lang te slapen, of niet op behoorlyken tyd te slapen, van onrein te zyn; van my niet zorgvuldig te wasschen en te kammen, van vallen, wanneer ik onbezonnen loop of spring, ook van my aen koude togten bloot te stellen als ik in het zweet ben.

2. *Over de kleeding.*

De kleeding moet zoo gepast zyn dat men het niet

te koud en ook niet te warm heeft. Daerom dient zy volgends het jaergetyde en weder geschikt te wezen, en wel inzonderheid volgends de ligchaemsgesteldheid van iederen mensch. Het is geraedzaem zich, van jongs af, meer aen eene ligte, dan aen eene zeer warme kleeding te gewennen, en zich tegen de ongemakken der koude te verharden, omdat men alligt in omstandigheden kan komen, waer men genoodzaekt is eene warme kleeding te ontberen. Het is schadelyk zich overmatig warm te kleeden, en eenen overlast van ondergoed, slaeprokken, hemden en vesten aen te doen. Dit brengt by de geringste beweging het bloed in gisting, belemmert de ademhaling en doet ons ligtelyk verkoudheden vatten.

Op koude zomerdagen dient men zich te kleeden, zoo als in den winter. In onze luchtstreek is eene al te ligte zomerkleeding voor het algemeen schadelyk, omdat het weder by ons zoo onstandvastig is, en voornamelyk omdat er op een' heeten dag zeer dikwyls een koele, ja een koude avond volgt.

Eene kleeding, welke eenige of al de deelen van het ligchaem te veel knypt of drukt, is schadelyk. Uiterst schadelyk is het de kousebanden te vast toe te halen. Het hoofd moet koel gehouden worden, en, als men dik haer heeft, is alle deksel onnoodig, ten zy om het hoofd tegen de hitte der zon te beschutten. Zelfs de kleine kinderen kan men, zonder gevaer, bloothoofds in de opene lucht brengen. Warme mutsen, voornamelyk mutsen van bont, zyn ten hoogste schadelyk. De kinderen worden er ziek van, krygen uitslag, zinkingen, hoofd- en tandpyn, en, wat erger is, kwade oogen; wanneer zy uitslag op het hoofd hebben, mag men hun volstrekt geene muts opzetten.

Dikke halsdoeken zyn zeer schadelyk, vooral wanneer zy vast toegestrikt worden; het is daerentegen

zeer goed er zich aen te gewennen den hals bloot te houden. Het onderlyf moet zorgvuldig warm gehouden worden. Buikvloeden, darmpynen en roode loop worden veelal veroorzaekt door verkouding van het onderlyf. De voeten dienen ook warm gehouden te worden; alleen de zulken die er van jongs af aen gewoon zyn, kunnen straffeloos barrevoets gaen.

De nauwe en knypende schoenen behooren ook tot de schadelyke kleedingstukken. Zy bederven de voeten, maken de gewrichten der teenen styf en veroorzaken de pynlykste eksteroogen, waerdoor menigeen, om eene ydelheid der jeugd te voldoen, in den ouderdom lyden moet.

Wacht u wel kleederen aen te doen, welke door zieke menschen gedragen zyn geworden; want vele ziekten zyn *besmettelyk*, en het is meer dan eens voorgevallen, dat ziekten zich door het dragen van kleederen voortzetteden.

3. *Over de lucht.*

Het is voor ons zeer belangryk dat de lucht, welke wy inademen, *frisch*, *zuiver* en *droog* zy; want anders kan zy ons niet verkwikken en versterken, ons niet gezond en opgeruimd maken. Zuivere en drooge lucht wakkert ons tot den arbeid aen, geeft eetlust, maekt dat de spyzen ons wel bekomen, en dat wy gerust slapen. Wanneer men met talryke menschen lang in ééne kamer zit, zonder dat er deur of venster openstaet, wordt men benauwd. Onzuivere en bedorvene lucht verzwakt den mensch, maekt hem traeg en vadsig, ja, berokkend hem, wanneer hy er lang in leeft, koortsen en allerlei kwaedaerdige ziekten.

De lucht is ons eene soort van brood; dit brood wordt ingeademd in plaets van geëten te worden; dit is het

eenige onderscheid. Veronderstelt dat men aen iemand gebiede brood te eten dat in de vuiligheid gedoopt is geweest, zou hy zulks doen? waerlyk neen, en hy zou gelyk hebben. Welnu, als men gestadig in slechte en onzuivere lucht leeft, dan eet men gestadig slecht *luchtbrood*; het is te zeggen, dat men zich zelven vergiftigt (1).

« Het is gevaerlyk lang in eene plaets te blyven, waer men de lucht van tyd tot tyd niet vernieuwt. Naermate wy de lucht inademen, ontnemen wy haer de grondstof welke tot het leven noodig is, en wy storten er (door ademen en zweeten) de overblyfsels der spysvertering, welke wy gedaen hebben, in; die dubbele oorzaek van verderf maekt de lucht onbekwaem om onze gezondheid te onderhouden! Wanneer men lucht inademt die reeds van hare levenselementen beroofd is, doet men alsof men eene tweede mael at wat men reeds geëten heeft. (2) »

De frissche en zuivere lucht is dus voor den mensch even zoo noodzakelyk als spys en drank, even zoo noodzakelyk als het frissche water voor den visch. In den besten grond kunnen de planten en met het beste voedsel kunnen de dieren, zonder goede lucht, niet gezond en weelderig leven.

Hoe verblydt men zich niet, als men lang opgesloten geweest is, en dan vry in de opene lucht komt! Men voelt dat men zich daer oneindig beter bevindt dan in eene bedampte en enge kamer.

Wanneer in eene kleine kamer vele menschen by elkander wonen, en voornamelyk als zy daerin slapen, dan bederft er de lucht. Wat is daermede te doen?

---

(1) *Hygiène du corps et de l'âme* par le dr Max. Simon. Paris, 1853, in 12. — Verzameling van nuttige raedgevingen voor werklieden uit steden en dorpen.

(2) *Ibid.*

Men moet des morgends, des middags en des avonds de vensters voor eenige minuten openzetten en de frische lucht van buiten in de kamer laten dringen. Maer doen alle menschen dat wel? In den winter en in het najaer, wanneer het buiten koud is, vreest men de warmte uit de kamer te laten gaen ; maer het is immers veel beter een weinig koude te lyden, en daerby gezond te blyven, dan warm te zitten en zwak en ziek te worden.

Nog erger is het, wanneer in eene kamer, behalve de uitwazemingen der menschen, ook nog de dampen van het vuer, kaers- of lamplicht de lucht helpen bederven. In zulke kamer kan men niet alleen ziek worden, maer ook verstikken. Om de lucht te verbeteren, maekt men *luchttrekkers* (traliën of windmolekens) in de vensters (1).

Als men in eene kamer slaept waer linnen of ander nat goed te droogen hangt, loopt men het grootste gevaer van plotseling aen eene beroerte te sterven, of ten minste onverdragelyke hoofdpyn te krygen en duizelig te worden.

De herbergier Muller was eenen ganschen nacht zonder slapen gebleven ; des anderdaegs was hy zoo vermoeid dat hy besloot een middagslaepje te doen. Hy ging naer eene bovenkamer, zyne vrouw verzoekende hem eene uer later te wekken. Hy gaf geen acht op eene groote menigte lynwaed dat op de kamer te droogen hing, en zette zich in eenen zetel te slapen. Eene uer nadien kwam zyne vrouw om hem te wekken; zy vond hem dood in zynen zetel ; hy had eene schielyke geraektheid gekregen

Even zoo schalyk zyn de uitwazemingen van sterk riekende bloemen en van nieuw geverwde muren.

In eene ordelyke en zindelyke woonkamer, vindt men geene spinnewebben, in den zomer weinig vliegen en nooit stof, strooi of andere vuiligheid. De venster-

(1) Zie *Hygiène du corps et de l'âme*, door Dr Max. Simon. Parys, 1855, in 12.

ruiten zyn helder en schoon gekuischt, en men wordt er geene de minste onaengename uitwazeming gewaer.

4. *Men moet zindelyk en ordelyk zyn.*

« De paerdenknecht, zegt Hufeland (1) verwaerloost alles om zyn paerd te roskammen, te wryven en te wasschen ; wordt het dier ziek, seffens vermoedt hy dat de zorgen der zuiverheid niet waergenomen zyn. » Het is zonderling! vele menschen verwaerloozen voorzorgen voor zich zelven te nemen, welke zy niet zouden nalaten op de dieren toe te passen. Zich zuiver houden kost eventwel niets. Wat is er toe noodig? water; welnu , God heeft het water in overvloed op den ganschen aerdbodem verspreid.

De morsigheid geeft aenleiding tot vele kwalen, en wel voornamelyk tot uitslag en aenstekende ziekten. Zy, die daervoor bevryd willen blyven, moeten zich, niet alleen handen en voeten, maer, ten minste éénmael op de week, het geheele ligchaem wasschen. Daerom ware het wel wenschelyk dat men op alle plaetsen, zooals dit reeds in eenige onzer groote steden bestaet, openbare badhuizen inrigtte. Het baden zou moeten een algemeen gebruik worden, want daerdoor wordt de huid zuiver gehouden en heeft de uitzweeting en uitwazeming van het ligchaem op eene behoorlyke wyze plaets.

Wy stellen dus vast dat het baden zeer nuttig, ja, noodzakelyk voor de gezondheid is, eventwel dient men daerby de volgende aenbevelingen zorgvuldig in acht te nemen:

1. Men moet zich op zulke plaetsen baden, waer geen gevaer van verdrinken is.

---

(1) *Macrobiotique*, of de kunst om het leven te verlengen. Parys, 1838.

2. Men moet gezond en wel te pas zyn.

3. Men mag niet verhit zyn en kort te voren niêt geëten hebben.

4. Men moet niet langzaem, maer schielyk met het geheele ligchaem in het water duiken.

5. Men mag in het water niet bewegeloos blyven; men moet zwemmen of zich sterk bewegen.

6. Na gebaed te hebben, moet men niet stil zitten, maer zich in beweging houden.

In de omstreken van B. ligt een schoone vyver, waer vele jonge lieden uit de stad de gewoonte hebben des avonds by warm weder te baden. Eenige jaren geleden hadden zy eene soort van wedstryd tusschen de zwemmers ingerigt; men wilde zien wie het langst zou uithouden, en by zulke gelegenheden willen de onbekwaemsten dikwyls het meest verrigten. De zwemmers kleedden zich schielyk uit, en sprongen, terwyl zy nog door het loopen verhit waren, in het water en zwommen eenige keeren heen en weder door den vyver. Een van hen kreeg eene beroerte, toen hy nog ver van den kant was. Dit was welzeker het gevolg van eenen al te plotselyken overgang van hitte tot koude. De overige zwemmers waren verre van hem af, en toen zy by hem kwamen, waren zy of te vreesachtig of te vermoeid om hem te kunnen helpen. God! wie beschryft de benauwdheid der aenwezigen die hem hadden willen redden, maer zulks niet konden of niet dorsten! Men liep in aller haest naer het naburige dorp om eene schuit en haken te halen. Vele menschen schoten toe om hulp te brengen. Men vond den drinkeling alras; er kwamen ook geneesheeren by, maer hunne poogingen, om den ongelukkige weêr tot het leven te roepen, waren vruchteloos. (1) En hoe akelig was nu de taek van hen, die aen de ouders het berigt van de dood huns zoons moesten brengen! Men verbeelde zich de droefheid der goede ouders!... O vergeet het toch nooit, jonge lieden, dat er by alle ondernemingen voorzichtigheid noodig is, en vooral by de zulken waer het leven kan in gevaer gebragt worden. —

De *koude baden* zyn zeer gezond, maer zy mogen niet al te koud wezen; men mag er hoogstens een kwart uers in blyven; het is best de zelve in de opene lucht, en in den voor- of namiddag, te nemen.

(1) De onwetenden meenen dat het goed is den drinkeling met het hoofd naer beneden te leggen, om het water uit zyn ligchaem te doen vloeijen. Dit is gansch verkeerd; men moet het hoofd een weinig hooger dan de voeten leggen, en gestadig de huid wryven om het bloed weêr in omloop te brengen; men mag ook in den mond blazen om de longen te doen werken.

Een *warm bad* moet men in eene tamelyk goed verwarmde kamer, maer niet in eene koude plaets nemen, zonder die voorzorg zou een warm bad meer schade dan voordeel doen. Zoo moet men ook doen voor de voetbaden, die zeer heilzaem zyn in geval van oplooping van bloed naer het hoofd of naer de borst (1).

Men moet niet alleen zyn ligchaem en zyne kleederen, maer het huisgerief, de bedden, kamers, keuken, enz. rein en ordelyk houden. Hiertoe dient men de bedden dikwyls in de zon te leggen en van tyd tot tyd uit te kloppen; het huisgerief moet geschuerd en de kamers moeten gevaegd en geschrobd worden. Maer als men tot het reinigen eener kamer water gebruikt, moet men hetzelve goed opnemen, anders brengt het gevaerlyke uitwazemingen voort.

5. *Over de spyzen.*

Waerom eet en drinkt gy? Welzeker om uwen honger en dorst te stillen, om uw ligchaem te versterken en te voeden. De voornaemste voedsels van den mensch zyn de volgende: brood, groenten, (noemt eenige groenselplanten op), peul- en korenvruchten, boomvruchten, melk, boter, kaes, visch en vleesch. Wy weten dat de groenten niet zoo voedzaem zyn als het vleesch, en dat het vleesch ook voedzamer is dan de visch. Daerom bestaen de goedgeregelde maeltyden uit een klein gedeelte vleesch en een grooter gedeelte groenten. Van te veel vleeschspyzen zou het bloed bederven en van enkel groenten zou het ligchaem verzwakken.

Als de drinkeling tot zich zelve komt, geeft men hem een' versterkenden drank. Maer, in alle geval, moet men ten poedigste den geneesheer halen; hy alleen kan weten of de lyder, ja dan neen, tot het leven kan teruggeroepen worden. —

(1) *Hygiène publique et privée*, door Dr Sovet (*Enclycopédie populaire*).

Opdat de spyzen ons altyd goed smaken zouden, moeten wy zorgen dat wy goeden eetlust hebben. « De honger is de beste kok, » zegt het spreekwoord, en dat is ook waer, want als wy hongerig zyn, smaken ons de geringste spyzen. Maer kinderen, die voor den maeltyd, allerlei snoepery eten, en menschen, die altyd ledig loopen, kunnen immers geen' goeden eetlust hebben. Al wie vlytig werkt en zich in de opene lucht beweegt, zal wel met honger aen tafel komen, en dan zullen de spyzen ook behoorlyk verteeren en het ligchaem zal heilzaem gevoed wezen.

Maer houden wy altyd het spreekwoord in acht: *te veel deugt niet.* Veel eten geeft niet veel kracht; want de genuttigde spys, welke men niet goed verteeren kan, is nadeelig in plaets van voordeelig.

Wacht u wel velerlei spyzen te gelyk te eten, opdat gy niet varet zoo als de gulzige Maurits. Deze had eenige centimen ten geschenke gekregen, en liep naer de merkt, om, zoo als hy zegde, zich eens regt goed te doen. Eerst kocht hy een stuk peperkoek, en at het schielyk op; dan appelen, vervolgens gedroogde pruimen en daerna oliekoeken. Dit alles had Maurits op minder dan één uer tyds, door elkander opgeëten. En wat gebeurde er? Hy kon onmogelyk al deze spyzen verteeren; hy kreeg hoofd-en buikpyn, werd onpasselyk, en moest, na vele pynen uitgestaen te hebben, eindelyk overvloedig braken. Des anderdaegs was hy nog zeer ziek, en hy moest verscheidene dagen vasten.

Vooraleer men de groenten tot spys gebruike, dient men nauwkeurig te onderzoeken of er geene vergiftplanten onder zyn; zoo als: bilzenkruid, scheerling, doornappel, en andere, waerover wy hier voren reeds gesproken hebben.

De *kampernoeliën* van alle slach zyn moeijelyk om verteeren; daerenboven zyn er veel vergiftigde kampernoeliën of paddestoelen; dus handelt men wyselyk met er zeer zelden of nooit gebruik van te maken.

Aerdappelen, die volkomen ryp en van goede soort zyn, bevatten niets ongezonds; maer zyn zy niet ryp,

dan mag men dezelve als een waer vergift voor het menschelyk ligchaem beschouwen; zy veroorzaken buikloopen en andere gevaerlyke ziekten.

Veel *vette spyzen* gebruiken is zeer ongezond. Talryke menschen worden, in het begin van den winter, door hoesten gekwollen, zy denken dat de koude daer oorzaek van is, welnu, dit is veel meer aen het overmatig gebruik van vet, vooral verkenvet, toe te schryven.

Sterk gezoutene en scherp gekruide spyzen verhitten het bloed en zyn diensvolgends ongezond. Veel ouden kaes eten is ook ongezond. Zoetigheden verslappen de maeg, beletten den eetlust en veroorzaken winden. De *heete* spyzen verzwakken de maeg en bederven de tanden.

Koperen ketels en potten moeten goed vertind zyn; het aerdewerk dient verglaesd of vernist te wezen; anders kan het schadelyk voor de gezondheid worden. Tinnen gereedschappen zyn al niet beter dan koperen, vooral om er zure spyzen in te bewaren; want de zuerstof lost het koper en het lood, waermede het tin gewoonlyk vermengd is, op, en brengt aldus vergift voort. Hoort het volgende verhael:

De vrouw van den schoenmaker Krispyn in het stadje H., had pruimmoes gemaekt en hetzelve in potten gezet. Er was, wat zeer natuerlyk is, een weinig van op den boord van den koperen kookpot blyven kleven; en de gierige schoenmaker, om niets van dit lekker moes te verliezen, nam zorgvuldig alles van den boord af om er zich eens wel aen te doen. Een uer nadien had hy de hevigste buiktrekkingen; hy nam eenen zwelg brandewyn en zyne pynen werden erger; hy bragt den nacht in de hevigste smerten door. 'S anderdaegs morgends was zyn ligchaem opgezwollen; eindelyk was men verpligt eenen geneesheer te roepen. Maer de geneesheer spoedde zich te vergeefs, de ongelukkige schoenmaker stierf slagtoffer zyner onvoorzichtigheid. De zuerstof der pruimen had op den boord des ketels kopergroen gevormd, en aldus het moes tot vergift gemaekt.

Hy, die by toeval vergift zou ingenomen hebben, moet terstond veel warme melk of lauw water, met versche boter of olie vermengd, drinken. Tegen scheer-

ling, wolfskruid en andere vergiftplanten zyn de braekmiddelen ten voordeeligste aen te bevelen.

Het roggen- of masteluinbrood is gezonder dan het fyn wittebrood. Het versch en warm brood is ongezond. Het vet gebak, inzonderheid de pasteijen en taerten zyn niet voordeelig voor de gezondheid, want zy kunnen enkel door kloeke magen goed verteerd worden.

Zekere huisvrouw had de gewoonte, wanneer zy haren voorraed brood bakte, ook eenige meelkoekjes voor hare kinderen te maken. Op zekeren dag, toen zy zulks weêr gedaen had, liet zy zich door de kinderen overhalen om hun de koekjes te geven, als deze nog heet waren. Zy deed hun eventwel beloven er niet van te eten voor dat zy behoorlyk koud zouden wezen. Maer de tweede zoon kon zynen eetlust niet bedwingen, hy verzwolg een' geheelen heetekoek. Korts daerna liep hy op het ys, kreeg dorst en dronk koud water; eensklaps werd hy onpasselyk, en hy geraekte met moeite weêr te huis. Zyn toestand werd van stond tot stond erger, en vóór den avond van den zelfden dag was hy reeds dood. De geneesheeren openden zyn ligchaem om de oorzaek van zyne schielyke dood te onderzoeken; zy bevonden dat de koekdeeg hem versmagt had.

6. *Over de dranken.*

De mensch moet drinken om zynen dorst te lesschen, maer niet om zynen smaek te kittelen.

De *gezondste drank* voor den mensch is koud, zuiver water. Het verkoelt, verdunt en zuivert het bloed, het houdt de maeg, de ingewanden en de zenuwen kloek, en het maekt ons opgeruimd, kalm en geschikt tot den arbeid des geestes. Het is eene dwaling als men meent dat de mensch van het water mager wordt; integendeel, zy, die gewoonlyk gebruik van water maken, zyn veelal zeer wel te pas; water is zeer gezond, vooral als men, na water gedronken te hebben, zich beweging in de opene lucht geeft.

Het is veeleer van warme dranken, als koffy, the, enz. dat men mager en bleek wordt. Zulke dranken

maken het bloed scherp en onrein, inzonderheid by de vrouwen, die minder in beweging zyn dan de mannen.

Het dun, goed uitgegist en tamelyk sterk gehopt bier, is, in gepaste mate, voor volwassene personen niet nadeelig. Kinderen moeten er zich eventwel van onthouden, want het verhit hun bloed, en het beneemt hun den lust om water te drinken.

Brandewyn en *jenever* zyn de schadelykste van alle dranken; zy zyn zoo sterk verhittend dat een mensch, die er niet aen gewoon is, er met moeite eenen lepel zou van kunnen innemen. Zy verhinderen de spysverteering, veroorzaken gisting in de maeg en werken zoo sterk op de hersenen, dat menschen, die er veel van drinken, alle tegenwoordigheid van geest verliezen en byna op hunne beenen niet meer staen kunnen. Zou er wel iets afschuwelyker zyn dan het zicht van een' dronken mensch! hoe meer hy drinkt hoe meer hy drinken wil, en hy verlaegt zich lager dan een dier!.. En, na eenige malen in staet van dronkenschap hervallen te zyn, geraken vele menschen aen den drank verslaefd. De gevolgen dezer afschuwelyke gewoonte zyn verschrikkelyk! De dronkaerds kunnen eindelyk de genoten spyzen niet meer verteeren, zy verliezen allen eetlust. Eenigen krygen bloedspuwingen gevolgd van de teering; doch de meesten worden waterzuchtig. Door overmaet van drank, wordt, niet alleen het ligchaém ten onder geholpen, maer de geest wordt er ook deerlyk door verzwakt; de dronkaerds verliezen eindelyk geheel en al hun geheugen en hun denkvermogen.

De wyndrinkers stellen zich niet minder aen al die gevaren bloot dan de jeneverdrinkers. De wyn is, als dagelyksche drank, voor gezonde menschen niet aen te pryzen; als versterkende medecyn voor zwakke menschen, is hy zeer nuttig. Al wie gezond is zou

slechts dan mogen wyn drinken, wanneer hy door sterk werken of lang gaen afgemat is, of als hy zich wat meer vrolykheid en levendigheid dan naer gewoonte geven wil. In alle geval mag men, wil men den schadelyken invloed van den wyn vermyden, er maer weinig op eenmael van gebruiken.

Huibrecht erfde van zynen vader huis en land dat zich in den besten toestand bevond. Er stonden kloeke paerden, vette koeijen en verkens op stal; de tuinen waren vol boomen en planten, en de akkers bragten overvloedige vruchten op. Huibrecht erfde ook eene ronde somme gelds. In de eerste jaren, toonde Huibrecht zich ook een goed huishouder, en alles ging hem goed. Maer allengs verleidde hem de welstand, waerin hy leefde, tot lediggang, en hy nam de gewoonte aen dagelyks tot laet in den avond naer de herberg te gaen. Hier vond hy dronkaerds, die hem tot het gebruiken van jenever aenspoorden, om hem vervolgends des te gemakkelyker by het spel zyn geld af te winnen. Het duerde niet lang of hy verviel zoo laeg in dronkenschap dat hy zyne vrouw en huisgenoten mishandelde. Wanneer hy nuchter was, beloofde hy telkens beterschap, maer den volgenden dag verviel hy weêr in zyne schandige gewoonte. Zoo bragt hy weldra al zyn goed door, en de arme man kwam eindelyk in zulke slechte omstandigheden, dat hy zyne lasten niet meer kon betalen, en het eene stuk vee na het andere aen geringe pryzen moest verkoopen. Op zekeren avond kwam Huibrecht zoo laet uit de herberg, dat alle inwoners van het dorp reeds lang te bed waren; nu kwam hy, in zynen staet van dronkenschap, op de gedachte den molenaer, die buiten het dorp woonde, eens duchtig schrik aen te jagen. Hy drentelde er naer toe, ging voor den molen staen schreeuwen en brullen, zweeg dan weêr stil en trachtte in huis te sluipen. De molenaer ontwaekte, zag uit het venster en riep. Wie is daer? Doch Huibrecht zweeg en poogde middelerwyl de deur te openen. De molenaer meende nu dat het een dief was, die hem wilde bestelen; hy nam zyn geweêr, en riep: « Spreek! wie zyt gy? of ik schiet u voor den kop! « Huibrecht zweeg nog. De molenaer schoot, en Huibrecht viel ter aerde! Toen men met eenen lantaern bykwam, zag men dat het de dronkene Huibrecht was; nu had de molenaer berouw over zyne daed; hy liet den ongelukkige in zyne woning brengen en verzorgen; Huibrecht herstelde nog, maer bleef zyn leven lang gebrekkig en ellendig, want zyne dronkenschap leerde hy nooit af.

De brandewyn is voor kinderen nog veel schadelyker dan voor volwassene menschen; zy worden er ongezond, traeg en ondeugend van. Het is zeer onver-

standig aen koortsigen jenever met peper vermengd, als geneesmiddel, in te geven; en even onverstandig is het aen kinderen jenever te geven als middel tegen de wormen; want het is verre benevens de waerheid dat het eerste middel de koorts afsnydt en het laetste de wormen verdryft. Zelfs het hoofd van kleine kinderen met jenever te wasschen kan gevaerlyke gevolgen hebben. Als men op reis is, moet men zich wel wachten als middel tegen den koude, jenever of brandewyn te drinken; zulke onvoorzichtigheid kan onmiddelyk de dood voor gevolg hebben.

7. *Over beweging en rust.*

De ligchamelyke beweging, vooral in de opene lucht, is zeer nuttig voor den mensch; zy verwekt honger en dorst, bevordert de verteering van spys en drank en doet die tot heilzame voeding en versterking dienen, zy zuivert het bloed en houdt de ingewanden gezond; zy noopt tot rust en geeft een' zachten slaep. De ligchamelyke arbeid is byzonder nuttig voor den mensch; hy verschaft hem eene bloeijende gezondheid en een lang leven, hy schenkt hem mede vrolykheid en welvaert en behoedt hem voor eene menigte onpasselykheden. Zonder veel ligchamelyke beweging en zonder werken, kan de mensch onmogelyk lang gezond blyven. Doch beweging en werk dienen geregeld en gematigd te wezen; het is, b. v., zeer verkeerd, als men een' langen weg afleggen moet, zoo maer aenstonds overyld beginnen te loopen, zoo dat men spoedig afgemat is en krachteloos wordt. Men moet zich nooit zoodanig overhaesten dat men buiten adem geraekt en hartekloppingen gevoelt.

Voor kinderen is de beweging even zoo noodzakelyk als voor groote menschen. Wanneer de kinderen al te

lang moeten stil zitten, worden zy ongezond. Het is inzonderheid voor kleine kinderen zeer schadelyk dat men ze al te veel op den arm draegt, of ze al te lang in een stoeltje laet zitten.

Daerentegen moet men zich ook wel wachten misbruik van de zwakke krachten der kinderen te maken, en ze tot eenen arbeid te dwingen, die boven het vermogen hunner jaren is! Men put hun ligchaem uit, men belet hunne ontwikkeling en zy blyven hun gansch leven zwak en krachteloos. Het fabriekwerk doet op onze dagen veel kwaed aen de ontwikkeling van de volkskinderen. « Opent uwe oogen en ziet, roept Mgr. de Croï, aertsbisschop van Rouanen uit, men vordert dat die jonge planten in het getyde der bloemen reeds vruchten dragen. Door al te groote en verlengde krachtinspanning, droogt men hunne levensappen op en zy versterven op een' dorren en wankelenden stengel. Arme kleinen! O, dat de wetten zich verhaesten over uw bestaen te waken, en dat het nageslacht met verbaesdheid op het voorhoofd onzer eeuw, die zoo te vreden over zich zelve schynt, leze: *in die tyden van vooruitgang en ontdekkingen was er eene yzeren wet noodig om den ouderen te verbieden hunne kinderen door het werk te dooden!* »

Als men zich zoo sterk beweegt, of als men zoo aenhoudend werkt, dat men bezweet is en zich verhit, dan moet men zich wel wachten eensklaps stil te gaen zitten of zich aen eenen togt bloot te stellen; nog gevaerlyker ware het in dien toestand koude dranken te nemen; want door dit alles brengt men zyne gezondheid, ja, zyn leven, in het grootste gevaer.

Jan ging uit der mate gaerne naer de kermissen; men was zeker hem te vinden in de herbergen waer veel geraesd, getierd en vooral veel gedanst wierd. Jan danste dan ook zoo lang en zoo geweldig dat het zweet hem by beken van het ligchaem droop; om zynen dorst te lesschen dronk hy dan veel bier en

jenever. Op zekeren heeten zomerdag wilde hy zich weêr op de zelfde wyze vermaken ; maer toen hy nu zoo zeer verhit was dat hy met bier en jenever zich niet bekoelen kon, vroeg hy eenen emmer koud water. Eenige aenwezenden, die voorzichtiger waren dan hy, verwittigden hem, dat hy zich aen dit koud water dood kon drinken, maer Jan spotte met dezen goeden raed en riep: « Meent gy dat ik zoo weekelyk ben als gy! Ik kan tegen alles; geeft maer hier het water! » Daerop legde hy zich met den mond aen den emmer water en dronk zoo veel hy maer kon. — « Dat heeft geholpen, » riep hy, « nu ben ik weêr frisch man! » Doch onmiddelyk daerna werd Jan door eene hevige koude koorts overvallen. Men moest hem naer huis brengen en hem te bed leggen, waervan hy nooit meer opstond ; want reeds den volgenden dag spuwde hy bloed, en, na eenigen tyd aen de teering geleden te hebben, stierf hy in den bloei zyner jaren. Zyne ongelukkige dood leere ons hoe rampzalig de jonge lieden door wildheid en onbezonnenheid kunnen worden.

Vele jongelingen en meisjes sterven vroeg en ellendig aen de teering, omdat zy te veel den dans beminden. Alwie niet dansen kan zonder zich daerdoor te verhitten en buiten adem te jagen, moet zich volstrekt van dit vermaek onthouden ; want, voor eenige stonden genoegen, kan men zich aen eene borstziekte blootstellen en zich eene smartelyke dood voorbereiden!

8. *Over het slapen.*

Hy, die gerust slapen wil, mag zich met geene overlaste maeg nederleggen en geene verhittende dranken genuttigd hebben ; als men vermoeid is van den arbeid en een gerust geweten heeft, dan slaept men best. Het is van het hoogste belang dat men gerust slape ; want wie niet gerust geslapen heeft, kan des morgends ook niet opgeruimd en vrolyk zyn, en dus ook geene behoorlyke kracht en lust tot werken hebben.

Eene slaepkamer mag niet te warm, ook niet te laeg van verdieping zyn ; eene koele, hooge, ruime en wel verluchte plaets is gezondst. Daerom moet men by tyd de vensters openzetten en de bedbehangsels open-

schuiven. Op pluimen bedden slapen is niet goed, want zy zyn te warm, en wat meer is, de vederen zyn byzonderlyk geschikt om de kwade uitwazemingen in zich op te vatten; zy zyn inzonderheid nadeelig voor menschen, die onderhevig zyn aen zinkingen, hoofd- oor- en tandpyn. De gezondste beddingen zyn peerdsharen- of strooimatrassen, met katoenen of wollen dekens. Wanneer men echter de gewoonte heeft op pluimen bedden te slapen, dan moet men dezelve, in den zomer alle acht en in den winter alle veertien dagen, in de opene lucht brengen, ze uitkloppen en alle maenden, ten minste éénmael, van zuivere overtreksels voorzien.

Voor kinderen zyn haer- strooi- of mosmatrassen de beste; maer zy moeten dikwyls vernieuwd worden. De pluimen bedden zyn nog ongezonder voor kinderen dan voor volwassene menschen.

Men moet zich wel wachten in vreemde bedden te slapen, als men niet verzekerd is dat zy goed gelucht en van zuivere overtreksels voorzien zyn. Als men nu op reis die verzekering niet verkrygen kan, dan handelt men veel wyzer met zich liever op strooi te leggen, of onuitgekleed te bed te gaen.

Als het niet volstrekt noodig is, mogen de kinderen nooit by volwassene personen slapen; het is ook best dat er maer één kind in elk bed slape; want als meer kinderen by elkander slapen, ademen zy de uitwazemingen de eenen van de anderen in; en dit is hinderlyk voor den gerusten slaep, zoo wel als voor de gezondheid. Maer wat nog gevaerlyker is, is in een bed te slapen, waer een zieke mensch in gelegen heeft, zonder dat het te voren gansch goed gereingd geworden zy. Wanneer de ziekte besmettelyk en zeer gevaerlyk was, handelt men veel voorzichtiger met de bedden te verbranden of diep in den grond te graven;

want vele betrapelyke ziekten worden aldus , door onvoorzichtigheid, voortgezet.

Men moet ook niet te veel slapen. Tot den ouderdom van twaelf of dertien jaren zyn acht uren rust noodzakelyk, maer later zyn zeven uren voldoende. Men neemt zeer gemakkelyk de gewoonte aen laet naer bed te gaen en laet op te staen ; men zou moeten juist het tegendeel doen, vroeg slapen gaen en vroeg opstaen, om altyd vrolyk, opgeruimd en frisch te blyven. Hoe meer men slaept, hoe meer men slapen wil; en wat al tyd verloren, die nooit meer te herwinnen is!

9. *Over de woningen.*

Eene gezonde woning is verdeeld in heldere, ruime en luchtige vertrekken. De menschen , die hun leven in donkere, doffe en vochtige woningen doorbrengen, worden ongezond, zwak, jichtig, ziekelyk, ja zelfs dom, knorrig en zwaermoedig. Kinderen groeijen in zulke woningen niet kloek op; zy worden bleek, teerachtig en sterven voor het grootste deel. Lieden, die, uit armoede, ongelukkig genoeg zyn, om in donkere kelders te moeten wonen, kunnen deze eenigzins verbeteren, met er zoo veel mogelyk van buiten frissche lucht in te trekken, den vloer droog te houden en dikwyls de wanden met kalk te witten.

Wil men een huis rein en gezond houden, zoo moeten al zyne deelen dagelyks gereinigd en geschuerd worden. Dit is niet alleen noodzakelyk voor het behoud der gezondheid, maer het is ook loffelyk en een teeken van liefde tot orde en zindelykheid.

Als het koud is moeten de kamers niet overmatig verwarmd worden ; het is ongezond al te digt by de heete kagchel te zitten. In daertoe byzonderlyk ingerigte opene schouwen hout, turf en steenkolen te

branden, is niet schadelyk. Het is eene zeer slechte gewoonte korts voor dat men naer het bed gaet, de slaepkamer warm te stoken; daeruit kunnen brand, verstikking en andere groote onheilen ontstaen.

Eene welhebbende weduwe, die twee volwassene dochters had, moest eenen nacht buiten haer huis, by het ziekbed harer zuster, overbrengen. De twee jonge meisjes besloten zich nu eens regt te vermaken, en begonnen, dewyl het zeer koud was, hare slaepkamer buitengewoon te verwarmen. Na veel gelagchen en gepraet te hebben, gingen de beide meisjes naer bed en sloten de nog sterk brandende kagchel digt. De ongelukkigen! zy stonden nooit weder op; door de groote hitte barst de kagchel en een stuk hout dat nog maer ten halve verbrand was, vervulde de kamer met stinkenden damp, de twee onvoorzichtige kinderen waren verstikt; de eene lag in het bed, de andere op grond; die,welke op grond lag, moest het gevaer gekend hebben, want zy was naer de deur gekropen, om dezelve te openen, en, in hare onmagt om zich te redden,had zy,uit wanhoop,haer aengezicht opengekrabd en zich het haer uit het hoofd gerukt! Welk schouwspel moest dit voor de rampzalige moeder wezen, toen zy des morgends hare beide gehefde kinderen, de hoop en steun haers ouderdoms, niet meer in leven vond!..... O, laet ons uit dit schrikkelyk voorval leeren altyd met vuer en licht voorzichtig om te gaen!.....

Met in geslotene plaetsen houtkolen op komfooren of in vuerpotten te branden, heeft men menigwerf groote onheilen gesticht. Houtkolen mogen maer gebrand worden in eene opene schouw of in de volle lucht.

10. *Over verhitting en verkouding.*

Wanneer men, ten gevolge van sterke ligchaemsbewegingen, door werken, loopen of springen, zeer verhit is, moet men het volgende wel in acht nemen:

1° Men mag niet eensklaps gaen zitten of liggen; men moet zich in eene matige beweging houden.

2° Geene koude dranken nemen; vooral geenen jenever, brandewyn, puns of koffy drinken; want het is een ten hoogste dwaes vooroordeel dat men hitte

door hitte moet verdryven; er is niets nadeeliger voor longen en maeg; de verhittende dranken doen een afmattend zweet ontstaen en geven aenleiding tot langdurige en smartelyke ziekten.

3° Zich niet aen koude lucht of wind blootstellen, en dus zyne kleederen zorgvuldig gesloten houden. Als men verhit is, voelt men eene sterke neiging om zyne kleederen los te maken of af te werpen, maer men mag hoegenaemd aen deze neiging niet gehoorzamen, want het is toch zoo gevaerlyk en de gevolgen van zulke onvoorzichtigheden zyn toch zoo erg.

4° Geene koude baden nemen, en, wanneer men van den regen doornat geworden is, niet in de natte kleederen stil blyven.

5° Niet op den killen grond of in het gras zitten of liggen, en vooral op geene koude of vochtige plaetsen slapen. Want daerdoor stelt men zich telkenmale bloot om eene verlamming, de jicht, ja zelfs de teering te krygen.

Dit alles *mag men volstrekt niet doen* als men verhit is.

Maer wat *moet men doen?*

Men moet in eene gematigde beweging trachten te blyven en zich langzamerhand laten verkoelen. Vervolgends moet men zyne, door het zweet nat gewordene kleederen uitdoen en er drooge aentrekken, en dan, zonder gulzigheid, zynen dorst lesschen.

Maer als nu een mensch, by zwaren arbeid in de groote hitte stikt van dorst en het niet langer kan uithouden, mag hy dan ook niet drinken? Ja, als het volstrekt noodig is, mag hy het wel doen; maer met veel omzichtigheid; hy mag in geen geval veel op eenmael drinken, en hy mag niet rusten, hy moet voortwerken; anders verkoudt hem de drank, en het is zeker dat hy ziek wordt. Het beste dat men nog in zulke

gevallen doen kan, is zynen dorst te lesschen met een stuk brood, het zy in bier, het zy in water, gedoopt.

Hy, die door vochtig en guer weder, of door den wind verkoud is geworden, mag geene zweetafdryvende geneesmiddelen innemen; hy moet warm water, met azyn vermengd, drinken, zich warm kleeden en door sterke bewegingen het bloed weêr naer de huid dryven. En als de verkoudheid zeer sterk is, kan men een straf voetbad nemen, azyn drinken en zich warm in het bed stoppen.

Wanneer het ligchaem, vooral de voeten, nat en koud geworden zyn, moet men de natte kleederen afdoen, de verkoude ligchaemsdeelen goed afwryven en drooge kleederen aentrekken. Wie dit verzuimt krygt zinkingen, hoofdpyn en jicht. Men loopt het zelfde gevaer, wanneer een gedeelte van het ligchaem aen togt of koude blootgesteld is, terwyl de overige deelen van het ligchaem warm zyn en uitwazemen; zulks gebeurt als men, b. v., tegen eenen kouden steen of muer leunt. —

De personen, die minst van al de voormelde gevaren te vreezen hebben, zyn die gene, welke zich van jongs af door de gewoonte van koude lucht, baden, enz. verharden.

Men wachtte zich wel al te vroeg de zomerkleederen aen te trekken, en zich, by de eerste warme dagen van het voorjaer, ligt te kleeden als of het midden in den zomer ware; de avonden zyn nog altyd koud en de plotselinge verandering van luchtgesteldheid is dan zeer gevaerlyk. Het is immers in alle geval verstandiger en beter een weinig hitte te verdragen en gezond te blyven, dan eene verkoudheid op te doen en daerdoor lang ziek te wezen. Eene matige koude is zeer versterkend voor het menschelyk ligchaem, en eene gepaste warmte brengt in de geheele natuer leven en

werkzaemheid voort. Zonder warmte kan zelfs geen enkel zaedje kiemen.

Zie hier het verhael van een voorval dat den 2 augusty 1790 te Straetsburg plaets had, en ten klaerste bewyst hoe krachtig de warmte is om het leven te onderhouden en weêr op te wekken.

Een soldaet, met name Petit, sprong, geheel naekt, uit het venster van het ziekenhuis in de rivier. Men had niet dadelyk bemerkt dat hy uit zyn bed verdwenen was, hy zal wel eene halve uer in het water gelegen hebben vóór dat hy er uitgehaeld werd. Hy scheen geheel dood. Men legde hem eventwel dadelyk in een warm bed, het hoofd omhoog, de beenen regt uitgestrekt en de armen neven het lyf. Dan legde men hem gestadig warme doeken op het lyf, voornamelyk op de maeg en op de beenen; verders hield men het bed warm met heete steenen in doeken gewonden. Na zeven of acht minuten verzorging bespeurde men eene ligte beweging aen de bovenste oogleden; eenigen tyd daerna bewoog het bovenste kakebeen; er kwam schuim in den mond, en de ongelukkige kon eenige lepels wyn inzwelgen. De pols begon te slaen, en, één uer nadien, kon de drinkeling spreken.

11. *Over de instandhouding van zekere ligchaemsdeelen.*

De werktuigen onzer zinnen vereischen het zorgvuldigste onderhoud. Het verlies van een' enkelen zin berooft ons van eene menigte vermaken en genoegens, ja, stelt ons somtyds aen de grootste kwalen bloot. — De *oogen, ooren* en *neus* worden door eene gedurige oefening in de opene lucht gezond gehouden, opgescherpt en versterkt. Niets is schadelyker voor die dry zintuigen dan eene al te groote warmte aen het hoofd; door het dragen van al te zware en al te warme mutsen, kan men zinkingen en verzweeringen veroorzaken, die somtyds blindheid of doofheid na zich slepen.

Een schitterend en bevend licht is by uitstek schadelyk voor de oogen. Wacht u dus wel, by uw werk, en voornamelyk by fyn werk, u met het aengezicht naer een' witten muer te keeren, waerop de zon schynt; wacht u ook wel met uw boek in de zon te gaen

staen om te lezen. Plaetst ook uw bed niet in dier voege dat des zomers de opryzende zon hare stralên in uw aengezicht zendt. Beziet de voorwerpen niet van te digt by; neem de gewoonte niet schuinsche blikken rond u te werpen; houdt u nooit lang in bedorvene, met stof, rook of vochtige dampen aengevulde lucht; stelt u by winteravonden niet bloot aen ongezonde uitwazemingen van lampen en roetkaersen, of aen de stikkende hitte eener kagchel. Laet by schemerdonker uw werk staen, wanneer daertoe eene sterke inspanning der oogen vereischt wordt. De lichtschermen, die de gedaente van een dak hebben, en dienen moeten om het licht zamen te trekken, deugen niet. Ten slotte zou men geen ander dan grof werk by kunstlicht mogen verrigten.

Elk scherp, hard en onverwacht geluid is nadeelig voor het *gehoor*; door bedorvene lucht, door het gebruik van pluimen bedden, door stof en slym in neus en ooren te houden, lyden de zintuigen insgelyks veel; ook is het zeer schadelyk de uitwendige gehoorwerktuigen al te zeer te zamen te drukken door mutsen of hoofdbanden.

Het gebruik van sterke spyzen, en wel voornamelyk van verhittende speceryen, als peper; het rooken van tabak en het onmatig drinken van wyn en jenever, dit alles verstompt den *smaek*.

Het *gevoel* blyft in goeden staet, door eene gedurige oefening, door eene regelmatige en onafgebrokene werkzaemheid, en vooral door het zorgvuldig rein houden der huid.

Het is ten uiterste gevaerlyk zyne doorkoude verstyfde handen plotseling by een heet vuer warm te maken; het is beter ze tegen elkander te wryven en ze aldus trachten te verwarmen. Het is niet minder gevaerlyk zyne handen in warm water te doopen, na de

zelve eenigen tyd in koud water gehouden te hebben. Wanneer men, ten gevolge der hevige koude, eene tinteling aen handen of voeten gevoeld, kan men dit ongemak best doen verdwynen door de verkoude deelen met sneeuw te wryven.

Het is door middel der indrukken, welke onze zintuigen van de uitwendige voorwerpen ontvangen, dat de ziel zich denkbeelden vormt; dus is het zeer noodzakelyk dat wy, van jongs af, dagelyks en veelvuldig onze zintuigen trachten te oefenen, ten einde regt verstandig te worden, en ons te bevryden voor begoochelingen en dwaes bygeloof. Menig bygeloof zou uit de wereld verdwynen als iedereen van jongs af zyne zintuigen behoorlyk oefende. Het gehoor en het gezicht brengen ons veelal in dwaling, als wy de voorzorg niet genomen hebben dikwyls den schyn met de wezenlykheid te vergelyken; des nachts meent een ongeoefend oog spooken en monsters te zien, en het ziet inderdaed niets; een onverfynd oor meent akelige toonen op te vatten, terwyl de diepste stilte rond om ons heerscht. Indien men echter de gewoonte aenneemt de indrukken, die ons treffen, van naderby te onderzoeken, zoo zal men bevinden dat alle spooken slechts bedrog van ondeugende menschen of misleiding onzer zinnen zyn.

Het volgende verhael kan ons deswegens overtuigen.

In Pruissen, omstreeks Maegdeburg, woonde een brave en verstandige vader, die zyn grootste vermaek in de opvoeding zyner kinderen vond; hy had meermalen overdacht hoe veel kwaed de dwaze vrees voor spooken onder de menschen aenrigt en daerom ook besloot hy zyne kinderen van die onteerende dwaesheid vry te houden. Hy maekte hen, met inzicht, van hunne kindschheid af, gewoon des avonds eenen tyd lang in den donker te blyven; zy moesten zonder licht naer bed gaen, en dikwyls uit een' of anderen afgelegen hoek van het huis by don-

ker iets gaen halen. De wyze vader vertelde ook dikwyls spookhistoriën, maer liet nooit na daerby te doen uitschynen dat in zulke gevallen altyd bedrog, kinderachtige vrees of ydele verbeelding in het spel geweest waren. Op zekeren avond, toen hy weêr een dergelyk verhael voorgedragen had, zegde hy tot zyne twaelfjarige dochter Maria: « Zoudet gy nu op dit uer alleen, en zonder licht, op zolder den haspel durven halen? » — « Neen, zeker niet, lieve vader, » antwoordde het jonge meisje. « Welnu, hernam de vader, dat zullen wy zien; gy zult hem eventwel halen; doch ga voorzichtig en neem er uwen tyd toe. » Maria was een gehoorzaem kind, zy ging dus zonder tegenspraek, en vond weldra wat zy halen moest. Tot hier toe had haer geene vrees bevangen, maer toen zy van den zolder wilde komen, hoorde zy iets achter zich dat haer rammelend nasleepte. Nu begon zy bang te worden; zy had eventwel moed genoeg om achter zich rond te zien. Zy zag natuerlyk in het donker niets; zy wilde verder gaen, maer nog eens hoorde zy dat gerammel op hare hielen. Zy verzamelde dan al haren moed en riep: « Wie is daer? « maer zy kreeg geen antwoord. Gelukkiglyk dat zy zoo moedig was, want anders hadde zy van de trappen kunnen vallen met gevaer van zich arm of been te breken. Als zy nu op de verdieping van den tweeden trap kwam en het rammelende ding haer nog altyd volgde, riep zy met angst: « Licht! licht!...» en zy snelde buiten adem, doch met den haspel in de hand, naer de kamer waer haer vader zat. Hier zag zy verwilderd rond, en, zie, haer vervolger was eensklaps verdwenen. Zy vertelde nu, al bevende, wat er gebeurd was, en nauwelyks had men begonnen de zaek te onderzoeken of men ontdekte het rammelende spook. Het was niets anders dan eene verdroogde boonrank, waeraen nog eenige schelpen met graentjes hingen. Die rank had zich aen den zoom van Maria's kleed gehecht, en zy had aldus zelve het gerucht veroorzaekt, dat haer zoo verschrikt had.

De *tanden* behooren ook tot die deelen van ons ligchaem, welke wy met de grootste zorg dienen te onderhouden. Zy zyn niet alleen tot spreken, maer ook tot het knauwen van ons voedsel noodzakelyk. Wanneer de spyzen niet goed geknauwd, en tot brei gemaekt zyn, verteeren zy moeijelyker en overlasten de maeg. Om de tanden rein en gaef te houden, is het zeer goed geene heete spyzen of dranken te nemen; zeker is het schadelyk zich aen koffy of thee te gewennen, men drinke liever koud water. Eet geene gekookte spyzen vóór dat zy lauw geworden zyn. Reinigt des morgends by het opstaen, en 's middags na het eten, mond en

gebit met lauw water — dit is veel nuttiger dan koud water, en het neemt ook beter de slymen en teruggeblevene spyzen weg; — stelt er geene eer in tabak te kunnen rooken en harde nooten te kunnen kraken. Om uwe tanden uit te porren moet gy nooit een mes, vork of naeld, maer liever een houten priempje of eene gewoone pen gebruiken. Hy, die slechte tanden heeft, moet het verderf niet door *tandpoeders*, maer door gedurige zuivering, door lucht en versch water, trachten te bestryden. De *tandpyn* kan soms zoo hevig en zoo kwellend zyn, dat de lyder het besluit neemt den zieken tand te laten uitrukken. Er zyn gevallen, waerin men tot dit uiterste middel zynen toevlugt nemen mag; maer men moet er zich eventwel eerst door alle middelen van overtuigen dat de tand ongeneesbaer is. — Om de pyn te stillen gebruikt men somtyds giroffelolie, dit is eene misgreep, want die olie kan niets anders dan de pyn verergeren, ja, onverdragelyk maken. Ziehier een goed middel: Men neme eene halve once goeden mirrhe; men doe er 6 of 8 oncen kokend water op; men late dit mengsel klaren; men neme daer van tyd tot tyd een' lauwen slok van, en houde hem gedurende eenige minuten in den mond. Het zelfde uitwerksel wordt bekomen, door 60 of 80 druppels uittreksel van mirrhe op een kopje lauw water gegoten.

Het speeksel is noodzakelyk tot het goed knauwen en verduwen der spyzen, dus moet men alles vermyden, waerdoor veel speeksel verloren gaet, als b. v. tabakrooken en -pruimen, of by het spinnen gedurig de vingeren met speeksel nat maken. De kinderen nemen ook wel eens de schadelyke en leelyke gewoonte aen gedurig, en zonder noodzakelykheid, te speekelen.

Daerdoor doen zy niet alleen schade aen hunne gezondheid, maer zy toonen zich onwellevend jegens de menschen, in wier gezelschap zy zich bevinden.

12. *Over de fraeiheid en volmaektheid van het menschelyk ligchaem.*

De mensch is eerst dan fraei , wanneer zyn van natuer welgevormd ligchaem tot volmaektheid komeen gezond zy. Gezondheid en volmaektheid des ligchaems zyn voor ieder geslacht en voor elken ouderdom de hoofdvoorwaerden der schoonheid ; alle kunstmiddelen zyn uitvindingen der gekheid , der ydelheid en der speculatie , die, helaes , geenen duer hebben en maer al te dikwyls noodlottige gevolgen na zich slepen. — Maer waerdoor verkrygt men eene goede gezondheid ? Voornamelyk door het vry gebruik en de bestendige oefening van het ligchaem in de eerste elf jaren van het leven, wanneer het kind nog melktanden heeft. Later door het ruime genot der opene frissche lucht , door wasschen en baden, door eene losse en gemakkelyke kleeding, door eenvoudige en voedzame spyzen en door zuiver koud water te gebruiken. — En hoe komt het ligchaem tot volmaektheid ? Met het ligchaem , dat in de eerste elf jaren door allerlei ligte bewegingen geoefend en vlug geworden is , na dien tyd door zwaerdere inspanningen en spelen, met de behoorlyke voorzichtigheid , door grootere oefeningen sterk te maken.

De kinderen moeten zich vooral gewennen by alle oefeningen het ligchaem goed regtop , de borst vooruit te houden. Het is zeer schadelyk voor de gezondheid zich krom , gebogen of scheef te zetten en vadsige houdingen , met het hoofd voorover, de borst ingetrokken, aen te nemen.

Doch de gezondheid en de volmaektheid des ligchaems maken niet alleen de schoonheid van den mensch uit ; onze verhevenste en edelste onderschei-

ding bestaet in ons verstand en in de goede geneigdheden onzer ziel. Men moge gezond en fraei van ligchaem wezen, als men toornig, wraekgierig, krakeelziek is, en onverschillig voor de vervulling zyner pligten, zal men eventwel door geen verstandig mensch voor schoon aenzien worden. Als men dus moet zorg dragen voor de gezondheid en uiterlyke fraeiheid des ligchaems, zoo is het nog belangryker ook voor de gezondheid en fraeiheid der ziel te zorgen.

13. *Hoe men zich in ziekten moet gedragen.*

Kinderen en volwassenen gebruiken niet altoos verstand, orde en matigheid in hun gedrag; daeruit volgt dikwyls voor hen eene verzwakking van gezondheid of verlies van krachten.— Wat moet men doen als men ziek is?

Hy, die zich ongesteld voelt, moet vooreerst geduld hebben, zich stil houden en de hulp van eenen geneesheer inroepen. Vele zieken volgen ongelukkiglyk dien goeden raed niet. Velen willen zich niet stil houden, maer werken, zich met hunne zaken bekommeren, en zoo maken zy de ziekte erger. Anderen willen den raed en de voorschriften des geneesheers niet volgen; om spoedig weêr genezen te zyn, koopen zy poeders, zalven en dranken, die hun door kwakzalvers en wonderdoktoors aengeprezen worden, en die de ziekte dan ook wel eens oogenblikkelyk doen verdwynen, maer om nog veel gevaerlykere kwalen na zich te slepen.

Kwakzalvers en wonderdoktoors zyn van die mannen, welke beweeren alle ziekten. met spoed en zekerheid, te kunnen genezen; sommigen dryven hunne verwaendheid zoo verre, dat zy den aerd der ziekten by het enkel onderzoek van den pis der lyders meenen te kunnen vatten. Hunne verwaendheid evenaer

hunne onwetendheid; veelal hebben zy geene de minste kennis van het ligchaemsgestel, van de natuerkracht of van den invloed der geneesmiddelen; hunne losse en stoute bespraektheid is hun eenig diploma; maer, in het geheim, vinden zy toch altyd eenvoudige menschen, die zich door hen laten bedriegen. Men vindt overal van die kerels; op de buitenplaetsen zyn het gewoonlyk schaepherders of luijerikken die niet weten hoe aen den kost te komen; in de steden zyn het veelal mannen, die, door slecht gedrag of anderzins, hun bestaen verloren hebben; het zyn ook somwylen vrouwen, die, met eene verleidende tong, misbruik van de ligtgeloovigheid der menigte weten te maken. Zeer dikwyls komen hunne bedriegeryen aen den dag, en dan worden zy door de Overheid strengelyk gestraft, zoo als zy het overigens verdienen. Zy verstaen de kunst om de eenvoudige lieden uit te hooren en dan maken zy, uit de gezegden der lyders zelven, voorspellingen nopens de ziekten op, bewerende dat zy dat alles in den pis der kranken zien. Zy rigten ook medehelpers af, die de bezoekers uitvragen, den kwakzalver op voorhand alles mededeelen en hem zoo in staet stellen den aerd der ziekte uit te leggen; anderen luisteren, achter deuren of schutsels, af wat de zieken, terwyl zy in de voorkamer wachten, onder elkander zeggen. Zoo heb ik wel eens van een' ellendigen schoenlapper gehoord, die wyds en zyds als wonderdoktoor beroemd was. Zyn zwager was herbergier in het dorp, en als er nu zieken, of personen door zieken afgezonden aenkwamen, dan moesten zy in de herberg wat wachten, daer lieten zy niet na hunne geheele gesteldheid aen den baes te vertellen, en deze maekte dadelyk alle inlichtingen aen den schoenmaker over. Als dan de kranken of boden by den kwakzalver kwamen, hield deze zich heel parmantig, fier uitgedoscht

met eene lange perruik ; hy nam met plegtige gebâren het fleschje water in de hand en herhaelde , op hoog geleerden toon , al wat er reeds in de herberg verteld was. Zy betaelden den bedrieger rykelyk voor zyne leugens, en deze deelde dan de winst met zynen zwager. De pillen , welke die leugenprofeet aen de zieken gaf, waren niets anders dan broodkruimels met eene ligte laeg goud- of zilverpoeder overstreken ; zyne poeders tegen de koorts, maekte hy van gemalen kryt, suiker en zout. Wat die bedrieger dan toch nog goeds had , was dat hy geene gevaerlyke zelfstandigheden aen de zieken gaf. Alle kerels van zyne soort handelen zoo voorzichtig niet ; men heeft er wel eenen betrapt , die , als middel tegen de koude koorts , pillen met rattenkruid (*arsenic*) gaf. De koorts bleef inderdaed achter , maer de lyders kregen door dit vergift veel ergere toevallen dan de koorts , zy behielden voor het overige van hun leven een ziekelyk ligchaem.

Het is een gevaerlyk , ja, een schandelyk bygeloof te denken dat de ziekten kunnen verdreven worden door bezweering van zoo gezegde belezers of tooveraers.

In de gemeente H. leefden nog vele onwetende en dom bygeloovige menschen , niet tegenstaende de wyze onderrigtingen van Pastoor en Onderwyzer. Het kind van Michiel P.... was erg ziek geworden van te veel te eten. Wat deed men ? In plaets van een' verstandigen geneesheer te halen en aen het kind behoorlyke zorg en rust te geven, gebruikte men allerlei dwaze middelen tegen de heksery ; men kwelde zoolang en zoodanig het kind tot dat het niet meer te genezen was , en ellendig stierf. — Het kind van Pieter C. was door zyne moeder, eene verdr'etige en lastige vrouw, met ongezonde melk gevoed geworden ; het kind kr•eg krampen en had hevige stuiptrekkingen , waerby het zyne oogen vervaerlyk verdraeide ; en de bygeloovige ouders vatten het vaste denkbeeld op , dat hun kind betooverd was , en , in plaets van een doktoor met de zorgen des kindes te gelasten , deden zy eenen hoop onnoozelheden tot dat het kind in hunne armen stierf. — Een nog grooter ongeluk gebeurde in een ander huis. De kinderen van Frans B. hadden , onder het spelen in den tuin, van den doornappel geëten ; weldra gevoelden zy de hevigste pynen, zy liepen naer huis en schreeuwden vervaerlyk ; men had ze, een oogen-

blik te voren, nog zoo opgeruimd gezien dat men aen eene zoo plotselinge verandering niet geloóven kon, en, zonder naer de ware reden van het lyden der kinders te zoeken, was men verzekerd dat zy moesten betooverd zyn. Zy zonden dan ook dadelyk in een bygelegen dorp, naer eenen herder, die, voor betooverde kinderen te genezen, als een wonderman in de geheele landstreek bekend was. Deze kwam en gaf de kinderen eenen drank in, waerby hy eene menigte domme woorden sprak en even zooveel domme teekens en gebaerden maekte. Maer reeds in den volgenden nacht, stierven er twee van deze kinderen op de erbarmlykste wyze, het derde stierf korts nadien, want men had te laet de hulp van eenen geneesheer ingeroepen. Deze opende nu de lyken en bevestigde dat de kinderen door het zaed van den doornappel vergiftigd waren. Nu het te laet was, deden de bygeloovige ouders zich zelven bittere verwytingen, omda zy zoo dwaes gehandeld en niet dadelyk de hulp van eenen geneesheer ingeroepen hadden. — Is het niet schandelyk voor christenen geloof te hechten aen zulke dwaze overleveringen, die zelfs by de onwetendste en wildste volkeren niet moesten bestaen? Weet, myne kinderen, dat het bygeloof aen God mishaegt, omdat het den geest van het goede en van het ware afkeert en vele pligten doet verwaerloozen. Vreest God, en onderrigt u zelven. Herinnert u altoos de spreuk: Naermate de menschen meer verlicht zullen wezen, zullen de bedriegers van de aerde verdwynen. »

Om eene ziekte te genezen, moet de Doktoor den aerd en de oorzaken derzelve kennen. Daerom is het een pligt den geneesheer alle omstandigheden, toevallen en teekens van den zieke en zyne gesteldheid nauwkeurig voor oogen te leggen, hem zelfs met den ligchaemsstaet en vorige levenswyze van den lyder bekend te houden, opdat hy daeruit de oorzaken der ziekte kunne opmaken. De zieke moet dan ook van zynen kant stiptelyk de bevelen des geneesheeren volgen, en de levenswyze aennemen, die hem zal voorgeschreven worden; hy mag niets eten of drinken wat hem verboden is geworden; hy moet op gepasten tyd en in juiste mate de hem bestemde geneesmiddelen innemen, en er blyven gebruik van maken tot zyne volledige genezing; hy moet zich niet aenstonds ongeduldig toonen, als de ziekte niet dadelyk geneest; want, zegt, is het wel mo-

gelyk dat een boom onder den eersten bylslag valle?

De personen, die geroepen zyn om zieken op te passen, moeten weten dat zy eene heilige zending by het lydende menschdom vervullen; zy moeten dus zacht en liefderyk met de lyders omgaen, ze zorgvuldig bewaken en hunne minste begeerten voorkomen; ook niet veel met den zieke spreken, of toelaten dat er veel gerucht rond om hem gemaekt worde; en allernoodzakelykst is het, dat er frissche en zuivere lucht in de ziekekamer zy. —

Aen de sponde van den lydenden arme, kan men de verhevenste blyken van menschlievendheid geven.

14. *Men mag niet te vroeg de lyken begraven* (1).

Maria was maer twaelf jaer oud, toen eene schrikkelyke ziekte hare ouders en hare vriendinnen schielyk verontrustte; het meisje werd van iedereen teeder bemind, want zy was zoo goed, zoo zachtaerdig en zoo gedienstig. Hare twee beste vriendinnen, Laura en Julia, verlieten hare bedsponde niet; de moeder liet de twee jonge meisjes toe de zieke in haer byzyn op te passen. De ziekte werd van dag tot dag erger, en de geneesheer van eene naburige stad dacht dat er voor het leven van het zieke kind geene hoop meer overbleef. Het was des nachts dat eene koude siddering het meisjen overviel en aenkondigde dat hare dood naby was; men had nauwelyks den tyd om den zielenherder te roepen en aen de stervende de hulp der godsdienst toe te dienen. Maria bezat al hare tegenwoordigheid van geest; zy zag de droefheid, zy hoorde het geween van hare twee vriendinnen; zy drukte nog een mael

(1) Uit het reeds vermelde werk van Ch. Lebrun.

de hand harer hopelooze moeder, zy stamelde nog eene vurige bede, en het woord verstierf op hare lippen; een duister floers spreidde zich over hare oogen uit, de klanken troffen haer oor niet meer, hare ademhaling hield op! . . . Neen, het ware niet mogelyk de afgryselyke droefheid te beschryven die op dat tooneel van doodslyden volgde. De moeder wierp zich op het lyk harer dochter; Laura en Julia bevochtigden hare verkilde leden met smertelyke tranen, de goede herder zelve had de kracht niet ze te troosten. Hy knielde neder en stuerde de nederige bede des grysaerds ten Hemel voor de te vroeg van de aerde weggerukte onschuld! De rouw was algemeen in het dorp. De twee vriendinnen verlieten eerst het lyk by den grafkuil, op dit akelig oogenblik als men de aerdklompen op de kist hoort vallen om de stoffelyke overblyfsels voor deze weereld te verbergen. Laura en Julia hadden, by het verlaten van het kerkhof, beloofd nog dikwyls aen den voet van het kruis, dat op Maria's lyk geplant werd, te komen bidden; en, des anderen daegs reeds, zaten zy biddend en knielend op het graf. — « Maria! Maria! zegden zy, gy hebt ons verlaten! wy zullen u niet meer zien! Zonder u zyn onze spelen verdrietig, onze bezigheden bezwaerlyk; overal zullen wy u gemis gevoelen. Ho, bid voor ons, goede Maria, bid voor Laura en Julia! Eensklaps meenen de jonge meisjes een gerucht te hooren. « Zy antwoordt ons! » riep Laura uit. . . Zy neigen beiden het hoofd ten gronde, en ditmael is het geene begoocheling! een gezucht, eene klagt stygt uit den grond op. De schrik bevangt de twee vriendinnen, zy springen op en vliegen naer het Dorp. « Zy heeft ons aengesproken, roepen zy tot de moeder van Maria uit! » en zy vallen onmagtig in hare armen. Vooreerst veronderstelt men dat de teedere

vriendschap by haer eene geestesverbystering heeft verwekt ; maer zy komen tot zich zelven en herhalen alles ; zy waren met tweeën , en beiden hadden het wel gehoord. Men ylt naer het kerkhof en de zelfde klagt doet zich nogmaels hooren ; in aller haest graeft men den kuil open , en Maria verryst levend , als uit een' diepen slaep komende , uit haer graf. De geneesheer , die van het overlyden niet verwittigd geweest was , kwam nu juist aen en diende der zieke dadelyk alle noodige hulp toe. Maria was gered.

Ziet nu, sprak de Doktoor, het gevaer van de lyken te vroeg te begraven. Dit voorbeeld is het eenige niet. Maer al te dikwyls heeft men ongelukkigen begraven , die niet dood , maer gevoelloos waren, en allen zyn zoo gelukkig niet geweest als Maria. Men heeft er de blyken van gehad , dat levend-begravene personen , in hun graf, de schrikkelykste pynen hadden geleden. Men heeft lyken ontgraven , die omgekeerd lagen , en andere , die hun eigen vleesch afgeknaegd hadden om den honger te ctillen. Ha ! dat men zich nooit overhaeste om lyken te begraven ! . .

De wet wil dat het lyk eerst begraven worde , nadat hetzelve door eenen geneesheer bezichtigd geworden zy. Wacht, en indien dit bezoek door buitengewoone omstandigheden geene plaets kan hebben , geeft dan toch acht op de byzonderste teekens , waeraen men de dood erkennen kan.De algemeene bleekheid van het ligchaem , de doode oogen en de koude der lidmaten zyn geene voldoende teekens. Men moet zien of de spieren styf en dood zyn. Zoolang het ligchaem warm blyft (en het kan uiterlyk koud en innerlyk warm zyn), hernemen de lidmaten, die men plooit , hunnen vorigen stand ; maer zoodra het ligchaem wezendlyk dood is , blyven de lidmaten in den stand welke men hun geeft, en het is maer met geweld dat men ze plooijen kan.

Keert het ligchaem om, beziet de huid langs de zyde, waerop het lag , toen het ophield te leven , gy zult er roode en bruine vlekken op bespeuren. Als de bloedomloop ophoudt , zinken de vloeistoffen , door hunne zwaertekracht, naer beneden, zy blyven tegen de huid zitten en vormen daer die vlekken , de beenen van een verhangene zyn geheel blauw. Maer het zekerste kenmerk der dood is de verrotting ; de verrotting kan reeds begonnen zyn , toen de reuk zulks nog niet aenduidt. De ingewanden verrotten eerst en geven dadelyk eene groenachtige kleur aen de huid van den buik. Doch , vergeet het niet, verwaerloost nooit eenen geneesheer te roepen ; zyne ondervinding kan u best geruststellen.—

NEGENDE DEEL.

ZIEL EN GODSDIENST.

Het menschelyke ligchaem is volmaekter dan dit der dieren. Maer waertoe zou die volmaektheid strekken, indien het ligchaem niet het werktuig van eene redelyke *ziel* ware, die bekwaem is het goede en kwade, het billyke en onbillyke, het betamelyke en onbetamelyke te onderscheiden, en die geneigd is om het goede te beminnen, en het kwade te verfoeijen, om de eer te betrachten en de schande te vlieden ? Zonder *ziel* zouden wy, in den vollen zin des woords, geene *menschen*, het is te zeggen, geene met rede, geweten en vryheid begaefde schepsels zyn. Het dier heeft niets anders dan natuerdriften, dan onwederstaenbare neigingen, die hem tot zyn eigen behoud en tot dit van zyn geslacht aenspooren. Zyne daden van heden zyn gelyk aen die van voorheen ; het kan er niets aen verbeteren, het weet niet waerom het zoo, en niet anders handelt ; het regelt, het bemeestert zyne natuerlyke neigingen niet. Tot welk doeleinde is het geschapen ? Het dier zelve weet zulks niet. Het heeft geen besef van goed en kwaed, van billyk en onbillyk van innig genoegen of smart. De mensch alleen denkt, de mensch alleen geeft zich rekening over zyne denkbeelden, over zyne gewaerwordingen ; naer welgevallen roept hy het verleden voor zynen geest terug, vormt ontwerpen en neemt besluiten voor de toekomst ; de mensch alleen *verstaet* wat hy ziet ; de mensch alleen *overweegt* en *merkt op ;* hy ontleedt zyne denkbeelden, brengt daedzaken tot wetten, dringt tot de grondbeginsels door en maekt er gevolgtrekkingen uit op.

Wy zegden zoo even dat het dier blindelings zyne natuerdriften volgt, terwyl de mensch een zeker gezag over zich zelve voeren, zyne begeerten beteugelen en zich zelve vrylyk besturen kan. Als ik des morgends ontwaek, kan ik den lust overwinnen, die ik gevoel om langer te bed te blyven. Myne rede zegt my dat het onredelyk zou wezen nog te rusten, als ik geene rust meer noodig heb; ik wil opstaen, en ik sta op; zoo verlies ik mynen kostelyken tyd niet, dien ik aen het werk besteden moet; het valt my vooreerst wel lastig op te staen, maer de gebiedende stem van myn geweten laet zich hooren en ik gehoorzaem dadelyk, want ik vrees hare verwytingen. Ik kan niet, als goed en wettig, aenzien wat zy my verbiedt te doen, alhoewel ik somtyds in bekoring kom, om haer weêrstand te bieden. Wanneer ik ongehoorzaem ben, om eenig vermaek te genieten, dan zal wel zeker dit vermaek vergald zyn, want myn geweten zal my gestadig verwyten, dat ik gedaen heb, wat ik niet mogt doen. Ik voel dus dat myn geweten my mynen pligt voorschryft, en dat ik alles moet vermyden wat zyne stem afkeurt. Wat goed is, wat ik doen mag, ja, doen moet, zal my de achting van alle treffelyke lieden verschaffen. Als ik de algemeene goedkeuring zal verworven hebben, als ik met myn geweten in vrede leef, dan zal ik gelukkig en vrolyk zyn, en niets te vreezen hebben. Indien ik, integendeel, kwaed doe, indien ik onverschillig nopends myne pligten blyf, dan zal ik ongerust wezen en niets zal my kunnen opgeruimd maken. Ik zal my zelven tot last dienen, en ik zal, willen of niet, moeten bekennen, dat ik eene kastyding verdiend heb. Dit pynlyk gevoel zal my beheerschen, dan zelfs, wanneer ik weten zal dat niemand myne misdaed kent, en dat ik ongestraft blyven kan. Aen het kwaed te denken alleen ontstelt my, vooral wanneer ik daer vermaek in tracht

te scheppen. En ik weet nogthans zeer wel dat de menschen myne gedachten niet kunnen raden. Van waer dan komt myne vrees? Hoe is het mogelyk dat ik vrees ontdekt te worden, als niemand my zien noch myne gedachten raden kan? Het is altyd zeker geen uitwerksel myner verbeelding; want al de zulken, die zich met slechte gedachten ophouden, voelen den zelfden invloed. Er is een oog dat my ziet en voor welk ik niets verbergen kan. Telkens dat ik des avonds het gewelf met zyne ontelbare starren bezie; telkens dat ik by dage den wonderbaren regenboog aenschouw, of dat ik de zon statig in majesteit zie opryzen of nederdalen; telkens dat ik den donder hoor rommelen; telkens dat ik het weêrlicht uit eene donkere wolk zie schieten, besef ik, in mynen geest, het bestaen van een magtig, onzichtbaer Opperwezen, dat aen de elementen gebiedt, dat myne daden regelt, over myn lot beschikt en my tevens met diepen eerbied en geheimnisvollen schrik vervult. Die grootheid, die schrik, die heerlykheid komt van den mensch niet; de pracht, die uit de gansche natuer schittert, is ons werk niet. Er is een oneindig wys, oneindig magtig, oneindig goed Opperwezen, waerby, in vergelyking, al de wysheid, al de magt, al de goedheid der aerde niets is; dit Opperwezen heeft het uitspansel met pracht vervuld, heeft my leven en verstand gegeven, opdat ik het zou kennen, aenbidden en beminnen. Het is ons aller Vader, ons aller onzichtbare Vader; wy voelen op elk uer den invloed zyner liefde, zyner bescherming en zyner bestendige waekzaemheid. Ik geloof in hem, en ik hoor rond my al myne lotgenoten zeggen: Wy gelooven in hem; hy is de Schepper, de Heer der Heeren, de Voorzienigheid der weereld. Het is voor hem dat wy prachtige tempels bouwen, hem gaen wy in die tempels aenbidden, hem loven en danken wy onophoude-

lyk. Want het is van Hem dat wy, al wat wy bezitten, verkregen hebben; aen hem zyn wy verschuldigd al wat wy zyn.

« Niets was; de Schepper sprak één woord, en alles was; hy zegge één ander woord, en alles zal in den niet terugkeeren. Hy heeft my het bestaen geschonken; hy mag my hetzelve ontnemen, als hem zulks behaegt. Hy is dus groot en magtig; ik zal Hem vreezen en eerbiedigen.

» God is overal, in en neven my, op elk oogenblik. Hy weet alles. Hy ziet alles. Hy wil enkel goedheid en regtvaerdigheid; hy heeft afschuwen voor de logen en de zonde. Om hem te behagen, zal ik hem trachten te evenaren; ik zal goed, toegevend en welwillend zyn, zoo als Hy.

» God heeft wol aen het schaep gegeven, om het voor koude te bevryden. Het vogeltje, hoe gering in waerde, heeft voedsel en een nest gekregen; zou hy dan ook voor den mensch, het edelste zyner schepselen, niet zorgen? En nogthans by het geringste onheil dat my overkomt, beklaeg ik my. Wat ben ik toch onregtvaerdig!

» Een blinde kon zyn huis niet terugvinden; een liefderyke mensch leidde er hem naer toe. De weg was van weêrszyden met afgronden begrensd; om den blinde te beletten daerin te storten, hield hy hem in het midden, waer steenen en heuvelen zynen gang belemmerden. Die steenen en heuvelen hinderden den blinde, en deze berispte zyn' goedwilligen leidsman, hy noemde hem onregtvaerdig en wreed. En hy begreep niet dat zyn geleider hem voor gevaer behoedde en hem ongedeerd te huis bragt. Die liefderyke man is God; wy zyn de blinden. De moeijelykheden van den weg, zyn de kwalen des levens; het huis is de zaligheid waertoe God ons leidt. Ik zal hem in het

ongeluk loven ; ik zal my aen zynen wil onderwerpen, ik zal myn volle betrouwen in zyne goedheid, in zyne voorzienigheid stellen.

» In nood zal ik myne toevlugt tot hem nemen. Hy kent mynen nood, zelfs vóór dat ik dien gevoel ; maer hy wil dat ik hem denzelven te kennen geve, opdat ik zelve myne noodwendigheden kennen leere, en my aldus aen hem onderwerpe, om myne dankbaerheid en myne liefde te doen aengroeijen ; ik moet dus meer doen dan hem innerlyk beminnen. En zoo als het niet voldoende is myne ouders en oversten innerlyk te beminnen, maer daer ik hun myne liefde door dankbetuigingen moet uitdrukken, zoo ook moet ik openlyk God aenbidden en loven. Door myn voorbeeld zal ik anderen aenspooren, en aldus medewerken tot de vereering en verheerlyking van zynen Naem.

» Maer het schoonste offer, dat men God brengen kan, is de onderwerping aen zynen wil.

» Om zynen wil aen de menschen te veropenbaren, heeft God aen elk een gevoel gegeven, krachtens het welke een ieder het billyk vindt, zich jegens anderen te gedragen, zoo als hy verlangt dat anderen zich jegens hem gedragen. Nogthans, na den val van onzen eersten Vader, werd die wet tot zoo verre miskend, dat de menschen, in plaets van zich onderling goed te doen, het geweld gebruikten om elkander te onderwerpen, en dat zy ophielden den God der liefde, den God der regtvaerdigheid te aenbidden, zoo als het betaemt. » (1)

Jonge lieden, gy leert de heilige geschiedenis ; gy weet dus reeds dat God, om de menschen weêr op het pad der deugd te brengen, het volk van Israël verkoor en zyne Wet aen Mozes veropenbaerde, die zyne broeders tot in de nabyheid van het beloofde Land geleidde.

(1) Cezaer Cantù. *De Eerlyke mensch.*

Gy weet dat een Verlosser aen de wereld werd beloofd, en dat, als de tyd gekomen was, Jesus-Christus, Zoon van den levenden God, uit de Maegd Maria werd geboren, om de Wet door het *Evangelie* te komen volledigen, dat hy aen het Kruis stierf zyne beulen zegenende, en aen de Apostelen den last latende zyne Leer door de gansche wereld te gaen verkondigen. Zoo werd het *Christendom* gesticht; en sinds dien is het woord des Zaligmakers by alle volkeren gepredikt en verkondigd geworden, en getrouwelyk bewaerd gebleven door de katholieke, apostolieke en roomsche Kerk, wier zienelyk Opperhoofd de Paus van Rome, opvolger van den H. Petrus, is. «Bewonderenswaerdige instelling van onze Godsdienst! zegt een godvruchtige, hedendaegsche schryver (1). Voor haer zyn alle tyden, tyden van roem. Gedurende tien eeuwen heeft het Christendom alles zien vallen, alles zien vergaen! de stevigste instellingen zyn verdwenen; de tyd heeft van de steden wildernissen gemaekt; de omwentelingen hebben de grootste ryken vernietigd en hunne overblyfsels alom verspreid... Het Christendom alleen is regt gebleven en al de dooden hebben hetzelve, by hun afreizen uit deze wereld, met den roemryken kreet begroet: « Wy sterven, wy; maer gy, gy leeft en blyft immer gelyk, uwe jaren vervliegen niet! » En zoo zal het Christendom, door alle geslachten heen, begroet worden; het is afgezonden om het menschdom te verlichten, te vertroosten, gelukkig te maken, en het zal niet verdwynen, vóór het de oogen van den laetsten mensch hebbe geloken. Dan eerst zal het Christendom naer den Hemel opstygen, te midden der reijen, die den lofzang, welke de Profeet David op aerde begonnen had, zullen doen weêrgalmen: De wereld is vergaen, maer gy duert

(1) De abt Polge.

langer dan de wereld; gy duert altyd, omdat gy de waerheid zyt, en de waerheid eeuwig is. (1) »

« Jesus-Christus is niet in weelde en overvloed, maer te midden der armen geboren; hy heeft ootmoedig geleefd om den hoogmoed te bestraffen; hy was zachtmoedig om de albeheerschers af te keuren; hy heeft vervolgingen geleden om hen, die lyden, aen te moedigen en hun te leeren dat de belooning der deugd van deze wereld niet is. Zy, die door hem gelast wierden tegenstrydige leerstelsels met de toenmalige zamenleving te prediken, waren arme werklieden.

« Zie hier eenige zyner woorden. *Gaet*, zegde hy tot zyne apostelen, *gaet*, van mynentwege, *en onderrigt al de volkeren* van de waerheden des heils; *doop hen in den naem des Vaders, des Zoons en des Heiligen Geestes; leert hun alles naleven wat ik u voorgeschreven heb, en weest verzekerd dat ik u byblyven zal, tot het einde der eeuwen.*

» *Hy, die gelooft, en gedoopt zyn zal, zal gered wezen; en hy, die niet zal gelooven, zal veroordeeld worden.*

» *Wilt gy tot het eeuwige leven ingaen, onderhoudt myne geboden.*

» *Hy, die tot het einde in de liefde zal volharden, zal gered wezen.*

» *Myn eerste voorschrift luidt: bemint elkander, zoo als ik u bemind heb, ik, die myn leven voor u heb gegeven; daeraen zal de weereld zien dat gy myne discipelen zyt.*

» *Doet aen anderen wat gy wilt dat u gedaen worde; bemint God boven alles, en uwe naesten gelyk u zelven; in die twee geboden liggen de wetten en de Profeten besloten.*

---

(1) Cezaer Cantù, *voormeld werk.*

» *Oordeelt niet en gy zult niet geoordeeld worden.*

» *Geeft den armen een glas water, uit liefde Gods, het zal niet zonder vergelding blyven. Maer uwe linker hand moet niet weten wat uwe regter hand geeft.*

» *Zalig zyn de ootmoedigen en eenvoudigen ; zalig zyn de zachtaerdigen ; zalig zyn de bermhertigen, want zy zullen bermhertigheid verwerven ; zalig zyn zy, die weenen, want zy zullen vertroost worden ; zalig zyn zy, die de vrede lieven, en voor de regtvaerdigheid vervolging lyden, want het ryk der Hemelen hoort hun toe.*

» *Zy, die lyden, komen tot my, ik zal hen helpen.*

» *Verdraegt de zwarigheden met geduld en leert van my dat ik zacht en ootmoedig van harte ben, en gy zult de vrede vinden.*

» *Bemint uwe vyanden, doet goed aen hen, die u haten; bid voor hen, die u vervolgen en u lasteren, opdat gy opregte kinderen zyn zoudet van den hemelschen Vader, die zyne zon te gelyk op de goeden en op de boozen laet schynen, en den regen op regtvaerdigen en onregtvaerdigen laet vallen. Als gy my bemint, leeft dan myne geboden na. Betracht vooreerst het ryk Gods en de regtvaerdigheid, al het overige zal u op den hoop toe gegeven worden.*

» De Godsdienst welke de Verlosser der weereld predikte, werd eerst als eene gekheid bestempeld.... Zyne geloofsgenoten worden uitgescholden en vervolgd, maer zy blyven standvastig. Zy gaen voort met het goede te doen en te prediken. Over het menschdom, dat hen vervloekt, roepen zy den zegen Gods in. Men vervolgt ze om hen te dooden ; zy dwalen, als bannelingen, van land tot land. En op de martelplaets sterven zy met het woord van vergeving in den mond. De waerheid, bevrucht met hun bloed, zegepraelt, en die Goddelyke Leer wordt bevestigd tot troost en heil van de gansche weereld. »

Gy begrypt zekerlyk, jonge lieden, welken yver de

studie der Godsdienst van u vordert; hoe belangryk het voor u is de Kerk, door Jesus-Christus gesticht, goed te kennen; hare verhevene leerpunten, hare volmaekte wetten, hare diensten en Sacramenten, hare inrigting, hare ceremoniën en oefeningen goed te waerdeeren... De Christelyke leering dit kleine handboek voor christenen kinderen, bevat, in eenvoudigen en voor uwen ouderdom berekenden styl, alles wat gy des wegens dient te weten; neemt dus de pligt, dagelyks uwe christelyke leering te studeren, wel ter harte; legt er u wel op toe om er even goed den geest als de letter van te vatten, en laet geene gelegenheid ontsnappen om de lessen by te wonen, welke de zielenherder in de kerk of in de school geeft.

DE KINDERVRIEND.

DERDE BOEK.

TIENDE DEEL.

OVER DE TYDREKENING EN DEN ALMANAK.

De natuerlyke dag begint by den opgang der zon en eindigt by haren ondergang. In dien zin moet een zomerdag van 15 tot 16 uren en een winterdag maer van 7 tot 8 uren tellen. Maer wy berekenen onze dagen anders: wy kennen aen elken dag 24 uren toe; het is te zeggen, dat wy er ook den tyd van den nacht, terwyl wy door de zon niet verlicht worden, by begrypen. Als wy zeggen: iemand is voor acht dagen vertrokken, dan willen wy met dit gezegde bedoelen dat hy acht dagen en acht nachten zal afwezig blyven. De dag van 24 uren duert dus van den eenen middernacht tot den anderen, en wordt *burgerlyke dag* genoemd. Van middernacht tot middag en van middag tot middernacht, tellen wy tweemael 12 uren. De uren worden op uerwerken of horlogiën afgemeten. Er zyn dry soorten van uerwerken. Er zyn er die niet bewegen; dat zyn *zonnewyzers*; daerop wordt de tyd aengewezen by middel van eene naeld, die, terwyl de zon schynt door hare schaduwe het juiste uer aenwyst. De *zandloopers*, die vroeger algemeen in gebruik waren, worden nu maer zelden meer gebezigd; de zandlooper is eigenlyk niets anders dan een glazen bokael in twee ruimten verdeeld, die te midden door eene zeer kleine opening gemeenschap hebben; men vult de bovenruimte met fyn zand, dit zand slipt langzaem door de kleine opening in de onderruimte van den bokael, en wanneer al het zand aldus doorgeslipt is, is er één uer verloopen: met een wateruerglas kan men ook den zelfden uitslag bekomen. Men begrypt eventwel dat zulke horlogiën wel eene bepaelde tydruimte kunnen aenduiden,

maer ons eventwel het juiste uer niet kunnen aenwyzen.

De nuttigste uerwerken zyn ontegensprekelyk de *raderuerwerken;* men kan er zoo wel in de duisternis als in het licht gebruik van maken, en zy wyzen met veel meer juistheid den tyd aen dan de zonnewyzers en zandloopers. De groote raderuerwerken, die b. v., welke men op de torens plaetst, en ook de staende horlogiën, welke men nog veelal in de huizen gebruikt, worden door gewigten in beweging gehouden, en hunne beweging wordt door eenen slinger geregeld. De *pendulen*, welke men op de schouwplaten zet, hebben ook eenen slinger, maer zy worden, even als de zakuerwerken, door eene veer, in beweging gesteld. De beweging der raderen doet de naelden op de plaet voortgaen; de groote naeld, die de minuten aenwyst, gaet veel sneller dan de kleine naeld, welke enkel de uren afteekent. Er zyn ook uerwerken, die de sekonde aenduiden, nog andere doen ons de maenden, jaergetyden, enz. kennen. De hoofdkerk van Strasburg bevat een uerwerk dat een wezenlyk wonder is; het geeft de beweging der sterren op. Er zyn 60 minuten in één uer, en 60 sekonden in één minuet. Een sekond staet omtrent gelyk met eenen polsslag.

De maen maekt op één jaer omtrent dertien malen den omloop der aerde. Wy hebben reeds gezien dat de maen, even als de aerde, door de zon verlicht wordt. Maer zy toont ons niet altyd hare geheele verlichte helft; dan zien wy er een grooter deel, dan weêr een kleiner deel van. Die veranderingen worden op den almanak aengeduid door de benamingen: *nieuwe maen, eerste kwartier*, *volle maen*, *laetste kwartier*. De nieuwe maen blyft voor ons onzichtbaer, omdat zy dan juist hare donkere zyde naer ons toe keert. Eenige dagen na de nieuwe maen, zien wy eene smalle streep van

de maen, die de gedaente van eenen sikkel heeft; den zevensten dag zien wy de maen half verlicht, en dit wordt eerste kwartier genoemd. Vervolgends wordt zy alle dagen grooter en ronder, in dier mate dat zy zeven dagen na het eerste kwartier geheel rond verlicht is, en dan volle maen genoemd wordt. Daerna wordt zy alle dagen kleiner, en, na verloop van zeven dagen, is zy weêr op de helft gekomen; dan is de maen in het laetste kwartier. Nu komt zy weder langzamerhand nader by de zon, en na zeven dagen staet zy, ten onzen aenzien, in de zelfde rigting als de zon, wy kunnen haer dus niet bemerken, en wy hebben weêr nieuwe maen.

De tyd, welke verloopt van de eene tot de andere nieuwe maen, wordt eene *maend* of een *maenschyn* genoemd. Hoeveel dagen telt dus eene dergelyke maend, volgends den loop der maen berekend? Wy nemen aldus de maenden volgends de maen niet, want dan zouden wy meer dan twaelf maenden in één jaer moeten hebben; het is overigens veel geschikter eene juiste berekening aen te nemen; daerom verdeelt men het jaer in twaelf maenden, en iedere maend telt eenige dagen meer dan zy er hebben zou, indien wy ze juist volgends de maenschynen bepaelden. Het maenlicht is voor lieden, die des nachts moeten werken of reizen, zeer nuttig. Maer wanneer u iemand wil wysmaken dat sommige dingen beter by het wassen en andere beter by het afnemen der maen gelukken, gelooft daer niets van; want dit is alweêr een dom vooroordeel.

Wy zeggen gewoonlyk: *de zon gaet op*, *de zon gaet onder;* doch eigenlyk beweegt de zon niet; zy blyft op de zelfde plaets aen den Hemel. Het is de aerde, die rond de zon draeit, en wel binnen den tyd van 365 dagen en ongeveer 6 uren; en terwyl zy den weg rond de zon aflegt, draeit zy 365 mael op haer zelve, gelyk

een wiel op eene as draeit en daerby altyd vooruitloopt. Daer de aerde een ronde bol is, kan men ligtelyk verstaen dat de zon haer niet te gelyker tyd van alle zyden kan beschynen en verlichten, maer slechts de helft der aerde, welke naer haer toegekeerd is. Neemt eenen bol, houdt dien des avonds voor eene kaers, de eene helft, naer den kant der kaers, zal verlicht wezen, terwyl de andere helft, aen de overzyde, donker blyven zal. Het komt ons dus alle dagen zoo voor, als of de zon ondergaet, omdat wy de beweging onzer aerde niet gewaer worden, even min als wy bemerken kunnen dat een schip op het water voortglydt, als wy geen vast punt hebben, waeraen wy den stand van het schip kunnen vergelyken.

Als men nu den tyd in *jaren* verdeelt, en 365 dagen in één jaer telt, dan komt dit enkel daeruit voort, dat wy de zon, gedurende dien zelfden tyd, 365 mael zien op- en ondergaen En als men nu den op- en ondergang der zon nauwkeurig nagaet, zoo bemerkt men dat het nooit juist op de zelfde plaets aen den gezichteinder is dat zy verschynt en verdwynt. Gedurende eenige maenden des jaers, schynt de zon voor ons slechts korten tyd, omdat dit gedeelte der aerde, dat wy bewonen, zich, na zeven of acht uren, weêr van de zon afkeert; maer gedurende verscheidene maenden zien wy de zon ook wel zestien of zeventien uren aen den hemel schynen, daer de zyde der aerde, welke wy bewonen, dan zoo lang naer de zon gekeerd blyft. Het jaer heeft dus maenden, waerin de dagen kort, en weêr andere, waerin de dagen lang zyn; en het spreekt van zelf dat, wanneer de dagen kort zyn de nachten lang moeten wezen, en ook als de dagen lang zyn de nachten des te korter wezen; de verdeeling tusschen dag en nacht moet immers binnen de 24 uren blyven. Op twee tydstippen van het jaer, namelyk op 21 Maert

en op 23 september, zyn dag en nacht even lang. Die twee tydstippen worden evennacht of *equinoxe* genoemd. De kortste dag van het jaer valt op 21 December en de langste dag op 21 Juny. De eerste noemt men *wintersolstice* (zonnestilstand) en de tweede *zomersolstice*. De *evennachten* en *zonnestilstanden* bepalen het begin der vier jaergetyden.

Nu verstaen wy waeruit de afwisseling van dag en nacht ontstaet, namelyk uit de omwenteling der aerde op haer zelve. Wy weten ook, dat er op het einde van het jaer, of op het einde van een tydperk van 365 dagen, nog 6 uren overblyven, dewyl de aerde juist zooveel tyds noodig heeft, om haren loop rond de zon te voltrekken. Die zes uren, welke elk jaer overschieten, rekent men alle vier jaren te samen, en dan maken zy juist éénen dag, of 24 uren, uit. Deze dag voegt men by de maend February die dan 29, in plaets van 28, dagen telt. Het jaer, waerin dit gebeurt, noemt men een *schrikkeljaer*.

Wanneer honderd jaren verloopen zyn, is er eene *eeuw* ten einde. De laetst verloopene eeuw was de XVIII^{de} sinds de geboorte van Christus; tegenwoordig leven wy in de tweede helft der XIX^{de} eeuw.

In eenen *almanak* wordt de tydrekening voor een geheel jaer nauwkeurig opgegeven. Het is dus, onder dit opzicht, een zeer nuttig boekje.

Er zyn eventwel ook almanakken, die zeer veel onnuttige dingen en beuzelingen mededeelen; zoo als weêrsvoorspellingen; er is nogthans niemand die voorspellen kan welk weêr het morgen zyn zal, verre van zulks een geheel jaer op voorhand te kunnen bepalen; want er is niets veranderlyker, voornamelyk in onze streken, dan de luchtgesteldheid. Het nuttigste in den almanak is de aenwyzing der dagen, weken en maenden voor het geheele jaer, mede de opgave der feest-

dagen, de afwisseling der maen, en de aenduiding der zon- en maenverduisteringen of *eklipsen*, welke in het loopende jaer moeten plaets hebben.

De namen der maenden zyn zeer oud, en hebben hunnen oorsprong uit de *godenleer* (mythologia) genomen. Wy gebruiken veelal de oude benamingen: *January, February, Maert, April, Mei, Juny, July, Augusty, September, October, November* en *December*. Ofschoon wy ook nederduitsche namen hebben, die welligt by ons, zoo niet verkieslyker, dan toch verstaenbaerder zouden gebruikt worden: *Louwmaend, Sprokkelmaend, Lentemaend, Grasmaend, Bloeimaend, Zomermaend, Hooimaend, Oogstmaend, Herfstmaend, Wynmaend, Slagtmaend* en *Wintermaend*. (1)

De namen der dagen zyn ook aen de oude godenleer ontleend. *Zondag*, (dag aen de zon gewyd;) *Maendag*, (aen de maen); *Dysendag* of *Dingsdag*, (aen Dys (2)); *Woensdag*, (aen Wodan); *Donderdag*, (aen Thor); *Vrydag*, (aen de godin Freya); *Zaterdag*, (aen Sater (3)). — « In de eeuwigdurende almanakken vervangt men de namen der dagen door de letters A, B, C, D, E, F, G, die beurtelings herhaeld worden. Als, b.v., A den maendag voorstelt, is het maendag telkens dat die letter weêrkomt. De *Zondagletter* zou in ons voorbeeld de letter G zyn. » (4)

De *feestdagen* zyn standvastig of onstandvastig; het is te zeggen, dat zy elk jaer op den zelfden datum val-

(1) Die benamingen werden, nagenoeg zoo als zy hier vermeld staen, door den beroemden keizer Karel de Groote opgegeven. Na de fransche omwenteling van 1795 poogden de fransche republikanen, niet alleen de namen der maenden maer insgelyks de verdeeling der weekdagen te veranderen; het oude stelsel hield eventwel tot heden stand.

(2) Zie Ph. Blommaert. *Aloude geschied. der Belgen*, bladz. 113.

(3) of *Satter*, mythologische godheid van Neder-Germanië.

(4) M. Quetelet.

len of kunnen verloopen; de onstandvastigen worden dan volgends het Paeschfeest geregeld.

De standvastige feesten zyn: De *Besnydenis,* (1 January) *Drykoningen* (6 January) *Lichtmis*, (2 February) *Maria Boodschap*, (25 Maert); *St Jan-Baptist*, (24 Juny); *Maria Hemelvaert* (15 Augusty); *Maria Geboorte* (8 September); *Allerheiligen*, (1 November); *Maria Ontvangenis*, (8 December); *Kerstdag*, (25 December). De vier zondagen van den *Advent* zyn die, welke den Kerstdag voorafgaen.

«Het *Paeschfeest* moet, volgends besluit van de Kerk, gevierd worden den eersten zondag na de volle maen, welke op den 20 maert volgt. Zoo het volle maen was op 21 maert en de volgende dag juist een zondag ware, dan zou het Paeschfeest op dien dag vallen. Dit feest kan nooit vroeger dan op 21 maert en nooit later dan op 25 april komen. Wanneer het op 20 maert volle maen zou wezen, zou het paeschfeest ten laetste mogelyk komen, want men zou dan de tweede volle maen moeten afwachten, die eerst op 18 april zou kunnen komen, en ware die dag geen zondag, zoo moeste men nog zeven dagen, dat is tot 25 april, wachten om het Paeschfeest te vieren (1). »

Ziehier de namen der *onstandvastige feestdagen*: *Septuagesima* (den 9den zondag of 63 dagen vóór Paeschen); *Quinquagesima* (48 dagen vóór Paeschen) *Aschdag* of *Aschwoensdag* (laetste dag van vastenavond); *Passie-Zondag*, (14 dagen vóór Paeschen); *Palmzondag* (7 dagen vóór Paeschen); *Quasimodo*, (zondag na Paeschen) *Hemelvaert*, (donderdag, 40 dagen na Paeschen); de *Kruisdagen*, (de dry dagen vóór Hemelvaert); *Sinxen* of *Pinksterfeest*, (50 dagen na Paeschen); *H. Dryvuldigheid,* (zondag na Sinxen); *Sakramentsdag*, (donderdag

(1) Quetelet, *voormeld.*

na H. Dryvuldigheid); De vier *quatertemperdagen* vallen op de woensdagen: na aschdag, na Sinxen, den 14 September en den 13 December.

Men vindt ook in meest al de almanakken eene nauwkeurige aenteekening der *jaermerkten* en *kermissen*, welke in de onderscheidene plaetsen van ons land gehouden worden. Men verstaet door jaermerkt of *foorie* zulke merkten, waer, op gestelden tyd, vele kooplieden, uit de omliggende streken, zelfs uit vreemde landen, hunne waren komen te koop stellen.

Onze almanakken wyzen ook de *zon-* en *maenverduisteringen* of *eklipsen* aen. Eene eklipse is eene verduistering waerin eene star oogenblikkelyk gesteld wordt. Wanneer de maen tusschen de aerde en de zon komt staen, berooft zy ons van een gedeelte van het licht der zon, en wy zeggen dat er *zonëklipse* is. Wanneer eene duistere wolk zich voor de zon uitspreidt is er ook *zonëklipse*, maer dan wordt die verduistering in de gewoone tael eventwel zoo niet genoemd. Eene ster kan ook door de maen verduisterd worden, maer dan zegt men gewoonlyk dat er *bedekking* plaets heeft. Wanneer het de aerde is, die zich tusschen zon en maen plaetst, en aldus de maen van het licht der zon berooft, dan zegt men dat er *maenverduistering* is. In zulk geval is het de schaduwe der aerde, die zich op de maen uitspreidt. De eklipsen zyn zeldzaem; want de maen dryft gewoonlyk wat boven of beneden de zonneschyf op het tydstip der nieuwe maen, en de schaduw der aerde is ook meestal onder of boven de maen op het tydstip der volle maen. — Wanneer het middenpunt der maen het middenpunt der zon bedekt, dan heeft er eene volle eklipse plaets. Dit verschynsel vertoont zich zeer zelden. Meestal zyn de middenpunten der twee hemelligchamen niet in de zelfde rigting, en zoo kan de schyf der maen maer gedeeltelyk de

schyf der zon bedekken, en dan is de verduistering *gedeeltelyk*. — Men kan nauwkeurig berekenen wanneer de eklipsen moeten plaets hebben; zelfs van honderd jaren te voren, zal het zelden meer dan eenige minuten verschillen.

« De eklipsen moeten ons niet meer verwonderen of verschrikken dan het dagelyks op-en afgaen der zon, dan het maendelyks wederverschynen der volle maen; en wekken de eklipsen meer onze verwondering op, dan is het enkelyk omdat zy zich zeldzamer voordoen. Die verschynselen zyn natuerlyke gevolgen van den omloop der starren, en als zy op gepasten tyd geene plaets hadden, dan zouden wy dienen verwonderd te wezen, want dan zouden wy de verzekering hebben dat de regelmatige gang der natuer onderbroken is. Sedert dat men den loop der hemelligchamen met juistheid berekenen kan, heeft men de Natuer nog niet eens in gebreke gevonden; zoo oneindig is de wonderbare Voorzienigheid des Opperwezens geweest! Het moeten dus bedriegers zyn, die van onze ligtgeloovigheid of van onze onwetendheid misbruik willen maken, zy, die ons eene eklipse aenkondigen als een bovennatuerlyk verschynsel dat ons bedreigt! (1)»

(1) M. Quetelet.

ELFDE DEEL.

MERKWAERDIGE VERSCHYNSELEN DER NATUER.

De lucht, die onzen aerdbol van alle kanten omringt, met al de dampen, die er in omzweven, noemt men *dampkring*. Hoe hooger men zich in dien dampkring verheft, hoe dunner de lucht wordt, en hoe minder zy drukt; daerom zyn de bergbewoners, voor het algemeen, vrolyker en sterker dan de bewoners van lage landen.

Het zou moeijelyk wezen om nauwkeurig te bepalen tot hoe verre de dampkring zich uitstrekt; zyne vastheid vermindert trapsgewyze, naermate men zich verheft. De sterrekundigen stellen vast dat zyne middelmatige hoogte van 7 tot 9 myriameters, 15 tot 20 geographische mylen, moet wezen.

« Het is door den dampkring, die onze planeet als een halfdoorschynend floers, omgeeft, dat wy het licht der zon ontvangen. Het is de eigenlyke kleur der lucht, die de lichtstralen schoon lazuerblauw verwt. Die bekleuring wordt eerst zichtbaer als de stralen door eene aenzienelyke laeg lucht gegaen zyn. Zoo kan men over den betrekkelyken afstand oordeelen, die ons van de ver verwyderde bergen scheidt, naer de min of meer blauwachtige tint welke zich voor ons opdoet.

« De blauwe grond des dampkrings teekent boven onze hoofden het hemelgewelf af, dat de ouden als een schitterend uitspansel aenzagen. Dit gewelf is niets anders dan de dampkring, die onzen aerdbol omgeeft. Wanneer de lucht zeer droog is, verdonkert zyne blauwe kleur, wanneer zy vochtig is, wordt zyne tint bleeker. De waterdeeltjes, die in den dampkring zwe-

ven, kaetsen een wit licht weêr, waermede de eigenlyke tint der lucht zich vermengt. By vochtige morgendstonden, is het gemakkelyk te bemerken wat gryzen band de waterachtige dampen in de nabyheid van den gezichteinder afteekenen (1). »

Het is door de bolvormige waterdropjes, welke in den dampkring verspreid hangen, dat door het licht het prachtige verschynsel des *regenboogs* gevormd wordt. Het witte licht ontbindt zich dan in zeven gekleurde stralen, opvolgendlyk, van onder naer boven, aldus geplaetst: violet , indigo, blauw, groen, geel, oranje en rood. (Zie 5de deel, nos 3 en 9). De regenboog staet altyd in het uitspansel tegenover de zon. Het is niets anders dan een toevallig verschynsel, dat eigenlyk geen vast bestaen heeft; alwie dit verschynsel aenschouwt ziet een' byzonderen regenboog in verschillige waterdropjes (2). »

Alle uitwazemingen en dampen, die bestendig van de aerde en voorwerpen der aerde opstygen, vereenigen zich in den dampkring; vervolgends ontstaen daeruit regen, sneeuw, nevel, wind en elke verandering van weder. — Wanneer de lucht zich in eenige streken van den dampkring eensklaps uitzet, en daerentegen in andere streken zich samentrekt, zoo ontstaet er eene sterke beweging in de luchtdeelen, en deze beweging wordt *wind* genoemd. Een hevige wind wordt *storm* geheeten, en een sterke storm is een *orkaen*. Het geweld der stormen ontwortelt de zwaerste boomen, werpt torens en huizen omver, ja verwoest somtyds gansche velden en wouden.

Wat is de *dauw?* De dauw ontstaet uit de waterachtige dampen, die over dag uit de aerde opstygen, door

(1) Houzeau, *Physique du globe.*
(2) Houzeau, voormeld werk.

de koude van den nacht verdikt worden en dan onder de gedaente van regendroppels op de aerde vallen; wanneer de dauw bevriest noemt men hem *ryp* of *yzel*. Wanneer het *gerypt* heeft, zien er de boomen gansch wit uit, als of zy gepoederd waren. Als de boomen en andere planten zeer koud zyn, is het zeer natuerlyk dat de dampen, die er opvallen, in ys veranderen; zoo ook bevriezen de uitwazemingen van ons ligchaem by eene strenge koude; haer en baerd kunnen daerdoor als met yzel bedekt worden.

De *mist* of *nevel* ontstaet insgelyks uit verdikte dampen. Daer de *nevel* uit zeer fyne waterdeeltjes zamengesteld is, kan hy op de lucht blyven hangen. Wanneer deze fyne deeltjes zich vereenigen, vormen zy zeer fyne droppels, die door hunne zwaertekracht nederdalen; in dit geval zegt men: *de nevel valt*. En als nu de zon onmiddelyk op den nevel schynt, zoo wordt het dryvende water door de zon opgelost en de nevel stygt omhoog; dan zegt men: *de nevel trekt op*. De nevel, welken men somtyds by zoele zomeravonden ziet, is het gevolg van de verkoeling der lucht. — Hebt gy reeds de rivieren bemerkt als het hard vriest en het ys eventwel nog niet toeligt? Zy schynen te dampen. Ziehier waerom. De bovenste lagen van het water zyn door de koude vaster en zwaerder geworden en zinken naer de diepte, terwyl de onderste lagen, die hunne warmte behouden hebben en daerdoor ligter zyn, naer omhoog stygen en zich oplossen, maer dadelyk weêr als damp, nedervallen. — De nevels, die boven in den dampkring dryven, noemen wy *wolken*. Zy nemen verschillige tinten aen, volgends dat de stralen der zon er op *gebroken* worden (1). Er zyn wolken die tot eene myl hoogte boven de oppervlakte der aerde stygen.

(1) Men zegt dat de stralen *gebroken* worden, als zy op een

De fyne neveldroppels vormen, boven in den dampkring, het vocht dat wy *regen* noemen. Wy bemerken fynen regen of stofregen, plasregen, stortregen, enz. De *hagel* is bevrozen regen. De *sneeuw* bestaet uit niets anders dan uit zeer fyne bevrozen waterdeeltjes, die, by eene stille lucht, in de gedaente van zeer kunstig bewerkte zeshoekige sterretjes nedervallen; wanneer eenige zulker sterretjes te zamenhangen, vormen zy *sneeuwvlokken*. Moeste al het water dat jaerlyks, onder de gedaente van regen, hagel en sneeuw, enz., op de oppervlakte der aerde valt, blyven staen, het zou omtrent op de hoogte van dertig duim komen. Er bestaen werktuigen, waermede men juist de hoeveelheid gevallen water meten kan. — Somtyds hebben regen en sneeuw eene roodachtige of geelachtige kleur. De onwetende menigte ziet daerin de voorspelling van groote rampen en geeft daer alle soorten van domme namen aen, als : bloedregen, aschregen, zandregen, enz. zelfs gaet de dwaesheid wel eens zoo ver te beweeren dat het kikvorschen geregend heeft. En dit is nogthans zeer natuerlyk; want, terwyl de regen door den dampkring valt, neemt hy eene menigte gekleurde stofdeeltjes op, die in de lucht hangen. Wanneer het b. v. in de nabyheid der dennenboomen, of andere harsachtige planten, gedurende den bloeityd regent, bemerkt men op de omliggende waters een geelachtig stof dat niet slecht op solfer trekt; welnu, dat is niets anders dan het fyne stof der bloemen dat in de lucht opgestegen, en vervolgends met den regen neêrgevallen is.

De sterke winden dragen somtyds allerhande zelfstandigheden, tot zelfs kleine gewassen, in de hoogte

---

ligchaem in eene andere rigting weêrgekaetst worden. Steekt eenen stok regt in het water, hy zal u gebroken toeschynen. —

des dampkrings, en korts nadien vallen zy met den regen weder op de aerde.

Het is nog niet zeer lang geleden, in 1827, dat er in Persië, provincie Romoë, niet verre van den berg Ararat, een regen van mos gevallen is, die de aerde met eene laeg van 16 centimeters bedekte. De schapen hebben het mos opgeëten en de menschen hebben er eene soort van brood uit gebakken. De roodachtige sneeuw, die zeer dikwerf in de Alpen, in de poolstreken, en zoo overvloedig in Nieuw-Schotland valt, is bekleurd met bolvormige deeltjes van een' zekeren paddestoel. — Wy zegden het zoo even; de dwaesheid gaet zoo ver te beweeren dat het kikvorschen regent; ziet hier wat er van is. Wanneer het, na eene lange droogte, regent, dan komen al de kikvorschen uit hunne drooge holen en springen door het vochtige groen dat het regt vermakelyk is om zien, want de arme diertjes moeten hunnen dorst lesschen. Die kikvorschen vallen dus niet uit de lucht, myne vrienden; maer er vallen eventwel somtyds zwartachtige steenen uit den dampkring, aen welke men den naem van *luchtsteenen* gegeven heeft. Zy komen welligt uit de vuerbergen der maen; men weet het niet zeker. Gy hebt alreeds eene *valloopstar* gezien? Welnu, dat zyn waerschynlyk luchtsteenen, die in gloed zyn en met eene verbazende snelheid door den dampkring vallen.

De lucht bevat eene zekere hoeveelheid water; zy neemt dit water van de aerde, uit den grond of uit de zee op. Er gaet gestadig eene laeg damp op, die dikker wordt naermate de lucht warmer, drooger en meer in beweging is. Gy weet allen, dat, als men eenen pot met water eenigen tyd onaengeroerd laet staen, dit water vermindert en eindelyk geheel en al verdwynt; die opdrooging gaet in den zomer veel sneller dan in den winter, omdat de lucht dan doorgaends warmer en drooger is.

Die *uitdamping* houdt niet op dan by groote regens; het ys zelve dampt te midden in den winter uit. Eene oppervlakte van een' vierkanten meter vocht dampt, op 24 uren, een' kubieken decimeter of eenen liter water uit; daeruit volgt dat één vierkante kilometer van de oppervlakte der zee dagelyks 1,000,000 liters of 1,000 kubieke meters vocht uitdampt; of nog, in andere bewoording, dat eene hoedanige massa water op 24 uren, by eene gewoone luchtgesteldheid, eenen millimeter verlaegt. Voegt daer nog by al het water dat de aerde uitwazemt, al dat welk de planten door uitzweeting opleveren, en waervan de evenredigheid op omtrent 12 kilogrammen per boom op 24 uren mag gerekend worden; en eindelyk het vocht dat menschen en dieren (1), zelfs in de koudste luchtstreken uitzweeten; by dit alles zullen wy niet meer verwonderd wezen, dat er bestendig zoo veel opgelost water in de lucht is. Wy hebben zoo even gezegd onder welke gedaenten dit water dan weêr op den aerdbol nederkomt. De gedurige beweging, welke in de luchtlagen plaets heeft, maekt overigens de vermenging van al de deelen en brengen overal een evenwicht van vocht voort dat men aenduidt onder den naem van *staet der vochtmeting*. De luchtstreken, die toevallig hunne gewoone waterdeelen verloren hebben, blyven niet lang zonder er nieuwe aen te nemen, want, al hadde de lucht maer eene snelheid van beweging van 3 myriameters per uer, dan nog zouden de luchtstroomen van den pool en die van den evenaer zich op 8 dagen tyd ontmoeten. En men weet overigens dat de wind, by onweder, 36 meters, zelfs meer, per second voortvliegt, wat 10 myriameters per uer uitmaekt.

(1) De uitzweeting van den mensch geeft omtrent 1 kilogram water op 24 uren.

Als het water in damp veranderd is, neemt het 1700 mael meer plaets; daeruit kunnen wy opmaken hoe het komt dat de waterdampen zoo ligt zyn; daerom ook heeft men die dampen als krachtmiddel gebruikt in de magtige zamenstellingen, welke men *stoomtuigen* noemt.

Behalve het water der gewoone bronnen, die de beken, rivieren, enz. doen ontstaen, trekt men in vele streken uit onderaerdsche putten eene menigte water. Zulke putten noemt men gewoonlyk *artesiaensche putten*, omdat zy sedert lang in eene streek van Frankryk, welke Artois heet, in gebruik zyn; maer het zyn eigenlyk *springputten*, waeruit het water door de drukking tot eene zekere hoogte in de lucht spuit. Het water zulker putten heeft altyd een' gelyken warmtegraed, die immer hooger staet dan die van het water op de oppervlakte der aerde. Er zyn zelfs zulke putten die lauw water geven. Het water kan zich ter hoogte van 32 meters boven grond uit de springputten verheffen.

» Sedert eenige jaren heeft men in België verscheidene springputten geboord. Die van Thienen en Sint-Truiden geven water van eerste hoedanigheid in overvloed ; maer te Verviers en in de omstreken van Luik heeft men vergeefsche poogingen aengewend, en dit ter oorzaek van den rotsachtigen grond, welke men doorbooren moest.

» Het gestolde water vertoont zich, onder de gedaente van ys of sneeuw, bestendig op de hoogste bergen ; b. v. op de Anden, de Alpen en Pyreneën ; het ys ligt gewoonlyk hooger dan de sneeuw ; in Zwitserland nogthans zyn er ysplaten, die zich tot beneden in de valleijen uitstrekken. Er wordt ook ys gevonden in spelonken en putten, alwaer hetzelve bewaerd blyft, welke ook de luchtgesteldheid daer buiten zy.

» Het gestolde water is ligter dan het vloeibare wa-

ter, het bekleedt ook eene grootere plaets; daerom juist is het, dat ys en sneeuw boven water dryven, en daerby komt het ook dat vaten, waerin het water bevriest en zich uitzet, barsten of in stukken springen; zoo geweldig is die uiteenzetting dat yzeren kanonnen en koperen vaten er niet kunnen aen wederstaen.

» Daeruit kan men tevens opmaken, hoe het komt dat, by sterken vorst, de steenen . de goten, de pompen, enz. zoo veel te lyden hebben; het is ook ligt te begrypen dat planten, waerin het sap reeds opgerezen is, by laten vorst op het voorjaer, veel schade moeten lyden. »

Er bestaet eene vloeistof, waervan men de eigenlyke natuer nog niet kent; wy weten slechts dat zy aen de ligchamen de kracht geeft om andere ligchamen na te trekken of weg te stooten, waerby zich een blauwachtig vlammetje vertoont en zich een, min of meer vatbaer, gedruisch laet hooren; het ligchaem, dat er door getroffen wordt, ontvangt telkens eenen schok. Dit wordt *ëlektriciteit* genoemd. De ëlectriciteit is de gansche natuer door verspreid. Neemt b. v. een stukje geelen amber, of een stukje spaensch lak, wryft dit op eene wollen stof, en die amber of lak zullen oogenblikkelyk de eigenschap verkrygen om ligte ligchamen, als pluimpjes, vliermerg, zyden draedjes, enz. na zich te kunnen trekken; met een glazen pypje bekomt men den zelfden uitslag. Wanneer men het geëlektriseerde ligchaem aen de huid van het aengezicht brengt, gevoelt men als eene spinnewel op het aengezicht drukken. Alle ligchamen nemen de ëlektriciteit door wryving niet aen; de metalen zyn in dit geval. Die ligchamen hebben integendeel de eigenschap zich gemakkelyk door de ëlektriciteit te laten doordringen en dezelve met eene onbegrypelyke snelheid voort te zetten; daerom worden zy *afleiders der ëlektriciteit* ge-

noemd. Ligchamen, welke niet tot afleiders kunnen dienen, zyn die, waerop de ëlektriciteit zich niet verspreidt. Zoo zyn: het glas, de hars, de gom, het solfer, de drooge lucht, enz. De metalen, de grond, het water, de stoom, het menschelyke ligchaem zyn goede afleiders. In vochtige lucht verdwynt de ëlektriciteit oogenblikkelyk, terwyl zy in drooge lucht lang bewaerd blyft (1).

Met een afzonderlyk werktuig, dat *ëlektriseertuig* genoemd wordt, kan men gemakkelyk de ëlektriciteit opwekken Wanneer de glazen schyf, welke tusschen twee kussens draeit, en daer sterk tegen aenwryft, in beweging gesteld wordt, dan vangt eene koperen buis, die met de glazen schyf in verbinding staet, de opgewekte stof op, en langs een' gebogen draed, die aen beide einden een' blanken knop heeft en met een glazen handvest voorzien is, wordt de ëlektriciteit uit de buis weggeleid. Om de ëlektrieke stof uit de buis te lokken, is het voldoende dezelve met den knop van den draed aen te raken. Die ëlektrieke kracht kan, met een sterk werktuig, zoo groot zyn dat metalen er oogenblikkelyk door gesmolten en dieren er door gedood worden.

De ëlektrieke stof bevindt zich ook in de wolken; soms zyn de wolken zoodanig met die stof vervuld dat zy door aenwryving uit de wolken springt; de glinsterende vonken, welke wy dan by onweder zien, noemen wy *bliksems* of *bliksemflitsen*; de slag, die gewoonlyk den bliksem vergezeld, wordt *donder* genoemd De ëlektrieke straal, die wy *bliksem* noemen, kan boomen, huizen en torens vernielen, in brand steken of gansch aen stukken slagen. Wanneer de bliksem eenen mensch treft, kan deze er door blind of lamgeslagen, ja, zelfs

(1) Dr. Hœfer *Dictionnaire de physique et de chimie.*

gedood worden. Het onweder, ofschoon het soms veel schade aenrigt, is, van eene andere zyde, eventwel zeer nuttig. Het verkoelt de lucht en zuivert haer van schadelyke dampen. — De regen, die gewoonlyk by een onweder nedervalt, maekt het land vruchtbaer en bevorderd aenmerkelyk den wasdom der planten.

De wetenschap heeft *donderafleiders* uitgevonden om de gebouwen by onweder te beveiligen. Men is die nuttige uitvinding verschuldigd aen *Benjamin Franklin*, een der beroemdste mannen uit de Vereenigde Staten van Noord-America. Men zal welligt met belangstelling vernemen, hoe hy tot die merkwaerdige uitvinding gekomen is, waervoor hy de erkentenis van alle volkeren der aerde verdient.

» Franklin was, by uitstek, een man van waerneming; hy had meermalen bemerkt dat de donder meestal boomen en hooge gebouwen treft, dat hy by voorkeur op metalen nedervalt, en eindelyk dat de metalen punten de eigenschap bezitten de ëlektriciteit langzaem te doen voortvloeijen. Nu had hy ook gezien dat de donder en de ëlektriciteit, niet alleen veel betrekking en gelykenis moesten hebben, maer in den grond wel degelyk hetzelfde waren, en daerdoor kwam hy op de gedachte om de ëlektriciteit met een *vlieger* uit de onweêrswolken te gaen putten. Daertoe maekte hy eene metalen punt aen een' vlieger vast, en zond dien, met een' langen draed, naer eene onweêrswolk. De vlieger was reeds eenigen tyd onder de drukking van de onweêrswolk toen het een weinig begon te regenen en de draed nat wierd, zoo dat de ëlektrieke vloeistof langs de koord van boven naer beneden komen kon. Franklin stak dan den vinger tegen de koord en er sprongen glinsters vuer uit. Zoo had het genie van den mensch het geheim des donders onderschept! Ware de koord natter en de wolk sterker bezwangerd geweest, de roemwaerdige geleerde hadde zyne stoute proef met het leven kunnen betalen.

» Franklin heeft die proef gedaen te Philadelphia, in 1752. Hy plaetste vervolgends eene puntige en afgezonderde metalen roede boven zyn huis, waeraen hy van onder eenen bajert vasthechtte, en telkens dat eene ëlectrieke wolk in de nabyheid dreef, werd hy door het geluid zyns bajerts verwittigd. — Zoo werd de donderafleider uitgevonden (1).

De *donderafleiders* of *donderschermen*, welke thans

(1) Belèze.

by ons algemeen in gebruik zyn , bestaen uit eene lange yzeren roede , waervan het puntige deel naer de wolken reikt. Om die roede van roest te bevryden , vertint of vernist men dezelve; de punt is meestal verguld. Zy moeten boven de daken goed vast staen en zich verlengen tot in den vochtigen grond, in eenen put of in eene laeg kolen. De donder kan een huis , waerop een goede donderafleider staet , niet schaden ; hy volgt den afleider en moet in den grond versterven. — Waerom heeft een huis , dat met hooge groene boomen omgeven is , weinig van den donder te vreezen. Omdat die groote boomen, om zoo te zeggen, tot donderafleiders dienen ; en daerom juist mag men by onweder onder geene boomen gaen schuilen.

De toepassingen der ëlektriciteit zyn menigvuldig : de merkwaerdigste is welzeker de *ëlektrieke telegraph.* Ziet de lange yzeren draden, welke langsheen onze spoorwegen gespannen zyn ; zy brengen , met de snelheid der gedachte , het nieuws of de briefwisseling van het eene einde van Europa naer het andere. Door middel van dit zoo eenvoudig als vernuftig toestel,kunnen twee personen op eenen afstand van honderde mylen een gesprek met elkander houden, omtrent even gemakkelyk als of zy zich in de zelfde kamer bevonden. De ëlektrieke telegraph is eene schitterende overwinning, welke de mensch , op den tyd en op den afstand , behaeld heeft.

Maer wy houden ons hier thans niet voornamelyk bezig met het vernuft van den mensch , maer wel met de wonderen der Natuer ; ziet er hier een dat gy waerschynlyk kennen zult. Ten minste hebt gy hooren spreken van die kleine vlammen , welke des avonds in de nabyheid der kerkhoven en moerassen rondzweven, en welke men dwaellichten noemt.De bygeloovige lieden beweeren dat die vlammetjes door booze geesten

rondgedragen worden, om de reizigers van hunnen weg af te helpen en ze in strikken te lokken. Het is zeker, myne vrienden, dat gy in een' of anderen poel zoudet loopen, als gy een dwaellicht wildet vervolgen; maer het is allerbelagchelykst te veronderstellen dat daer iets bovennatuerlyks in bestaet. De dwaellichten zyn niets anders dan gazuitwazemingen, die, door aenwryving met de lucht, in brand geraken. Die gazen vatten vlam omdat zy phosphoor behelzen; en gy weet dat phosphoor ligtelyk in brand schiet, men kan zulks zien aen de phosphoorstekjes, welke men altyd met veel omzichtigheid moet behandelen. De phosphoor lost zich voornamelyk uit van de verrottende dierenstof, daerom bemerkt men de stallichten veelal in zulke streken waer verrottende ligchamen zyn. Geeft dus geen acht op die lichtjes, laet ze gerust zwerven, zy zullen nooit kwaed veroorzaken.

Wy hebben reeds over de *loopende* of *vallende sterren* gesproken; er zyn ook *vuerbollen* die van tyd tot tyd met eene verbazende snelheid de ruimte doorklieven en eene roodachtig schitterende klaerte achter zich laten, welke slechts voor eenige oogenblikken zichtbaer blyft. Hunne vlugt is soms zoo snel dat zy een geluit doen hooren, en vervolgends met gedruisch in stukken springen. Men duidt zulke vuerbollen algemeen onder de benaming van *meteoren* of *luchtverschynsels* aen.

In de noordstreken bemerkt men op zekere tydstippen eene schitterende klaerte, uit welker middenpunt stralen schieten, die zich trapswyze verbreiden en eindelyk een groot gedeelte van het uitspansel omvatten; het geheele firmament schynt dan in vlam en vuer te staen; dit ontzaggelyke zicht heeft veel gelykenis met den dageraed. Men heeft aen dit verschynsel den naem van *Noorderlicht* gegeven; hetzelve schynt,

even als donder en weêrlicht, zynen oorsprong aen de ëlektriciteit verschuldigd te zyn. Hieromtrent heeft het domme bygeloof zich nogmaels eene menigte schrikbeelden gevormd. Weest er van verzekerd, vrienden, het *Noorderlicht* voorspelt geen onheil. In de landen, die naby de Noordpool liggen, en waer de nachten zeer lang zyn, vervangt het noorderlicht dikwyls de zon; en, in stede van er door verschrikt te wezen vinden de poolbewoners daer eene gelegenheid te meer in om de Voorzienigheid te danken en te looven.

TWAELFDE DEEL.

OVER EUROPA.

Daer wy Europeanen zyn , is het zeker betamelyk dat wy Europa kennen , even als wy België behooren te kennen , omdat wy Belgen zyn. Wat zou men wel zeggen van den man , die in zyn eigen huis zou verloren loopen ? — De studie der aerdrykskunde is tevens nuttig en belangryk ; nuttig onder het oogpunt der reizen , des handels , der nyverheid , met één woord , onder het oogpunt van al onze aerdsche noodwendigheden ; belangryk omdat wy allen nieuwsgierig zyn te weten in welken toestand de menschen, onze gelyken, zich bevinden , hoe zy leven , welke natuerwonderen zy aenschouwen , met welke werkzaemheden zy zich onledig houden , aen welke beproeving de Voorzienigheid hen heeft onderworpen , en met welke voordeelen zy begunstigd zyn geworden. Hy , die de aerdrykskunde niet kent , is gelyk een gevangene, welke niets anders dan de muren van zynen kerker ziet ; maer de gevangene kan zyne banden niet verbreken , dewyl wy ons uit de banden der onwetendheid gemakkelyk kunnen losrukken.

De aerde wordt eerst in vyf groote streken · *Europa*, *Azië*, *Afrika* , *Amerika* en *Ocianië* , en vervolgends in kleinere onderdeelen of landen, verdeeld , welke allen op de weereldkaert met onderscheidene kleuren *afgeteekend staen*. Het werelddeel , waerin ons Vaderland begrepen is , draegt den naem van *Europa*. Europa is, naest Australië of *Nieuw-Holland* , het kleinste der vaste landen , maer het is, in evenredigheid zyner uitgestrektheid , het meest bevolkte. Ziet op de kaert hoe de grenslynen van Europa door den Oceaen afgeteekend

zyn ; ziet welke groote waterstroomen hetzelve bespoelen. Welnu , myne vrienden , de Oceaen en de stroomen zyn, door de scheepvaert, natuerlyke middelen van betrekking tusschen de menschen. Alle deelen van Europa kunnen gemakkelyk bereikt worden ; om dit voordeel, en eene algemeen gematigde luchtstreek, te genieten , hebben vele volkeren er hun verblyf gevestigd. Na lange oorlogen, die eindelyk door vredeverdragen geëindigd zyn , heeft men de verdeeling der onderscheidene Landen gemaekt, welke gy op de kaert afgeteekend ziet.

Nemen wy thans de kaert van Europa. Daer boven , ten Noorden , strekt zich een oceaen uit, die grootendeels het gansche jaer met ys overdekt is en daerom de Yszee genoemd wordt. Er liggen daer eenige landen , maer zy zyn onvruchtbaer , ter oorzaek van de buitengewoone strengheid der koude ; gy zult later eens het verhael lezen van de Hollandsche zeevaerders die eenen winter op *Nova-Zembla* doorgebragt hebben (1). — Hier aen den westelyken kant, bemerken wy de *Atlantische zee*, welke dagelyks doorkruist wordt van zware koopvaerdyschepen en stoombooten , die reizigers en koopwaren van Europa naer Amerika en van Amerika naer Europa overvoeren. Ten zuiden ziet gy de *Middenlandsche Zee*, die langs de engte van *Gibraltaer* tusschen Europa en Afrika doordringt, eene menigte golven en eilanden vormt en de schoonste landen bespoelt. Ziet gy op de kaert geene binnenlandsche zeeën , die niet door de Middenlandsche zee gevormd zyn ? Die daer ten Noorden, heet de *Baltische zee*, die, ten Oosten, de *Caspische zee* ; zy is van alle zyden met aerde omgeven , juist zooals een meer , maer haer water is event-

(1) Overheerlyk gedicht van H. Tollens ; *de overwintering op Nova-Zembla.*

wel zout, zoo als dit van andere zeeën. — Hooger op, naer den kant van het Oosten, is Europa van Azië gescheiden door de *Auralische gebergten*; ten zuid-oosten door eene andere bergketen, die minder uitgestrekt is en *Caucasus* genoemd wordt. Nu kent gy de *grenzen* van Europa.

Thans zullen wy al de streken of staten overzien, die ons vastland uitmaken. Ziet daer dit klein landeken, ten noord-westen, dat is ons Vaderland, het ryke en vruchtbare België. Maer, daer de kennis van ons Vaderland ons meer aenbelangt, dan die der andere streken, zoo zullen wy er, na Europa in overzicht genomen te hebben, afzonderlyk over handelen.

Doch vooraleer onze rondreize in Europa te maken, moet gy weten dat al de volkeren, die wy ontmoeten zullen, de zelfde geloofsbelydenis niet hebben, niet op de zelfde wyze bestuerd worden, en ook niet allen de zelfde tael spreken. Verscheidene Natiën zyn van het Catholicismus, volgends het welke wy opgebragt zyn, afgeweken; dat zyn nu voor het algemeen Protestanten en Schismatieken. Er zyn in Europa ook Muselmannen, het is te zeggen, menschen, die de godsdienstwet van Mahomet volgen; dat zyn de Turken. Dan zyn er ook, verspreid in alle Landen, een zeker getal Joden of Israëliten die de oude wet van Mozes naleven. — De Gouvernementen zyn *Monarchyën*; zy zyn *absoluet* of *Constitutionneel*, volgends het minder of meerder gezag dat aen den Souverein wordt toegekend; België is een *grondwettelyk Koningryk*. *Republieken* zyn Gouvernementen, waerin de magt aen het Volk alleen behoort. — De talen worden in dry groote familiën verdeeld, te weten: *de slavonische talen*, welke door de Russen, de Polakken en nog eenige afgezonderde volkeren in Pruissen en Oostenryk worden gesproken; de *germanische talen*, welke in Duitschland, Denemarken, Zweden,

Norwegen, Ysland, Engeland, Holland en in het grootste gedeelte van België worden gesproken; en eindelyk de *Zuidertalen*, die hoofdzakelyk van het latyn afstammen, en gesproken worden in Frankryk, in het waelsche gedeelte van België, in Spanje, in Portugael en in Italië. In Zwitserland wordt fransch, Italiaensch en duitsch gesproken. In Griekenland spreekt men *modern-grieksch*, een overblyfsel van het oude grieksch, dat welligt de schoonste en welluidendste tael der wereld was.

De Turken spreken eene *oostersche tael*, die door haren oorsprong van al de voorgenoemde talen verschilt.

Beginnen wy thans onze rondreize van België uitgaende; stappen wy eerst onze zuidergrenzen over; — wy zyn in *Frankryk*. Het is eene der grootste, eene der schoonste streken van Europa. Frankryk belydt de catholieke godsdienst; zyn gouvernement is thans een keizerryk, gevestigd in het jaer 1851, na lange omwentelingen. De bevolking van Frankryk gaet boven de 35 miljoen zielen, waervan omtrent 3 1/2 miljoen in de steden wonen, terwyl de overigen op het veld, in dorpen en wyken leven.

Frankryk heeft vyf schoone stroomen, die eene menigte ryke en magtige steden bespoelen.

Parys, hoofdstad van Frankryk, op de Seine gelegen, is, ten aenzien der bevolking, de tweede stad van Europa: in 1859 waren er ongeveer 1,530,000 inwoners. Zyne heerlyke gebouwen, zyne prachtnyverheid, zyn invloed op de modes, de krachtdadige en woelige geest zyner inwoners, de groote mannen, die er, in al de tydvakken van de hedendaegsche geschiedenis, schitterden, hebben van Parys eene der voornaemste steden der weereld gemaekt. Op Parys volgen *Lyon*, op den Rhone, vermaerd voor zyne zyden stoffen; *Marseille*, bloeijende zeehaven, naby de monding van

den Rhone, is de stapelplaets van den handel met het Oosten ; *Bordeaux* is mede eene zeer handeldryvende zeehaven , naby de monding der *Garonne* ; *Ryssel* is eene oude vermaerde nyverheidsstad, die eertyds aen België behoorde ; *Roanen* levert vermaerde stoffen ; *Strasburg* is bekend voor zyne leverpasteijen , die Europa door verzonden worden; verders heeft men nog *Toulouse*, *Nantes*, *Metz*, *Nancy* , enz. — Het eigenlyke Frankryk is verdeeld in 89 Departementen ; vóór de omwenteling van 1789 was het fransch grondgebied verdeeld in 32 provinciën.

Het vruchtbaerste gedeelte van Frankryk ligt in het Noorden; in het Zuid-Oosten, in het Westen en in het Zuiden wint men lekkere wynen , voornamelyk in de omstreken van Bordeaux, in Bourgogne, in Champagne en op de boorden van den Rhone. In het Zuiden kweekt men ook den olyfboom , waeruit men eene smakelyke olie trekt.

Het grondgebied van Frankryk is in 1860 uitgebreid geworden door de aenhechting van Savoeijen en het graefschap Nizza, welke vroeger aen Sardiniën behooden. Het is in Savoeijen dat men talryke bergtoppen en de vermaerde, immer met sneeuw overdekte plaet van den *Mont-Blanc* bewondert. Savoeijen is een arm Land ; de bergbewoners uit die streken verlaten meest allen voor zekeren tyd hunnen geboortegrond en gaen in Frankryk of elders een bestaen zoeken ; daertoe wenden zy dan ook alle middelen aen, als : Schouwvagen, muziekspelen, zingen, met apen en witte muizen rondgaen , enz; zy zyn algemeen bekend onder den naem van *Savoijaerds*. De hoofdstad van Savoeijen is *Chambery* ; Nizza is eene schoone haven op de Middenlandsche zee; die stad is zeer vermaerd voor hare zachte en gezonde luchtstreek. Ziekten , waervoor de kunde der geneesheeren onmagtig is , kunnen te Nizza genezen worden.

Het eiland *Corsica*, in de middenlandsche zee, behoort ook aen Frankryk. Het is aldaer dat de vermaerde keizer Napoleon de Eerste geboren werd. In 1830 heeft Frankryk Algiers, in Afrika, overwonnen, dat vroeger het verblyf van talryke zeeroovers was. Het heeft daerenboven, op verschillige punten van den aerdbodem, Coloniën ingerigt, waeruit kofy, suiker, katoen, tabak, cacao en speceryen worden getrokken.

De koophandel en nyverheid van Frankryk zyn zeer verscheiden en ook zeer uitgebreid. In 1855 is er te Parys eene tentoonstelling van nyverheidsvoortbrengselen, uit alle Landen der weereld, geopend geworden; Frankryk heeft daer gewedyverd met de eerste Landen der weereld; nogthans hebben de voortbrengselen van België, Engeland en Duitschland die van Frankryk onder verscheidene opzichten overtroffen. Elke natie heeft eene voortreffelykheid die haer eigen is; het groote voordeel van den koophandel is aen vreemde Landen te bezorgen al wat zy ten hunnent gansch niet, of niet voordeelig, kunnen vinden.

Te Strasburg gaen wy den Rhyn over; hier verlaten wy Frankryk, na nogmaels den vermaerden toren dier laetste stad, welke geen medestrevers vindt dan dien van Onze L. V. Kerk te Antwerpen (1), begroet te hebben, en wy zyn in Duitschland. Duitschland ligt in het midden van Europa. Het is eene ryke, vruchtbare en zeer groote uitgestrektheid lands, die in verscheidene groote en kleine Staten, ten getalle van 39 verdeeld is, welke te zamen, door onderling bondschap, de *Duitsche Confederatie* uitmaken. De voornaemste Staten van Duitschland zyn: *Oostenryk*, *Pruisen*, *Beijeren*, *Saxen*, *Hanover* en *Wurtemberg*. De overige Staten

(1) De toren van Strasburg is 473 en die van Onze L. V. Kerk van Antwerpen, 466 voet hoog.

zyn Groot-Hertogdommen, Hertogdommen, Heerlykheden en vrye steden ten getalle van vier: Hamburg, Bremen, Lubeck en Frankfort op de Mein. Het is in die laetste stad dat de vergaderingen van den opperraed der Duitsche Confederatie, of *diëte* gehouden worden. *Oostenryk*, de aenzienlykste Staet van Duitschland, heeft in zyn geheel eene bevolking die omtrent zoo groot is als die van Frankryk. Oostenryk is op zich zelve maer een klein Land, maer de Keizer van Oostenryk is ter zelfder tyd ook Koning van Hongaryën, van Bohemen en Soeverein van eene menigte Staten, die vroeger door zyne Voorouders aengewonnen werden. Een gedeelte van Italië, het land van Venetië zelfs, zyn aen Oostenryk onderworpen; Venetië is een buitengewoon vruchtbaer en zeer ryk land, waerin verscheidene schoone steden liggen, onder andere *Verona*, *Padoa* en *Venetië*. Die laetste stad is langen tyd de zetelplaets van eene magtige, koophandeldryvende republiek geweest; zy is op palen gebouwd te midden der Adriatische Golf. De groote straten van Venetië zyn breede kanalen, waerop men vaert met allerliefste bootjens welke men *gondolen* noemt. — *Tyrolen*, een schoon bergland, behoort ook aen Oostenryk; het is in de gebergten van Tyrolen dat de gemsen, eene soort van wilde geiten, leven; Tyrolen trekt zeer goed op Zwitserland; de Tyrolers doorloopen gansch Duitschland om handel te dryven. In Oostenryk vindt men vele mynen, voornamelyk yzermynen en kwikzilvermynen; de wynen van Hongaryën worden zeer hooggeschat; de cristalen uit Bohemen zyn de schoonste welke men kent; in de italiaensche provinciën vlecht men met fyn strooi alle slach van voorwerpen, als: hoeden, korven, enz. waerin een zeer aenzienlyke handel gedreven wordt. — De hoofdstad van Oostenryk is *Weenen*, eene bloeijende en zeer schoone stad; Weenen is op

den Donau gelegen, die byna gansch Duitschland en Turkyen bespoelt om zich in de Zwarte Zee te gaen uitstorten. — Na Oostenryk komt *Pruissen*, een vruchtbaer en voor het algemeen plat land, waer men de schoonste weilanden aentreft. De voornaemste handelsvoortbrengselen van Pruissen zyn : graen, boekwyt, groensels, kennip, vlas, tabak, honig, was, wild en hoornvee van alle slach ; men kweekt er ook, in sommige streken, zeer schoone paerden. In de bosschen treft men er zelfs hier en daer beeren, wolven, herten, castors en ook wilde stieren aen. Pruissen levert veel gelen amber, lood, yzer en kolen op. *Berlyn*, op de Spree, is de hoofdstad van Pruissen. Het is eene groote en schoone stad met lange regte straten, en thans door talryke yzeren wegen verbonden aen Brussel, Parys, Weenen, Varsovie, St-Petersburg, enz. Pruissen bezit op de boorden van den Rhyn eene provincie, die aen België grenst, en waer men, onder andere merkwaerdige steden aentreft : *Aken*, vermaerd om zyne badwaters, en *Keulen* bloeijende koopstad in den aerd van onze stad Antwerpen. — *Kœnigsberg* en *Dantzig* zyn ook merkwaerdige steden, die in de oostelyke streek van het Koningryk gelegen zyn. — Op de noordkusten groeit Pruissen jaerlyks aen ; de zee houdt niet op aldaer eene menigte zand aen te brengen en er duinen te vormen, in den aerd van die, welke wy te Oostende zien ; men begint dezelve nu vruchtbaer te maken, voornamelyk met er boomen op te planten. Wy zouden al te veel tyd noodig hebben om geheel Duitschland te bezoeken ; wy willen eventwel eenen oogslag op Beijeren werpen, welks hoofdstad Munich is, eene stad die ryke muzeums van schilderyen en beeldhouwwerken bevat, en te regt als eene der schoonste steden van Europa wordt aenzien. De zoutmynen van Beijeren zyn, om zoo te zeggen, onuitputtelyk. In de stad *Nurenberg*

maekt men al die fraeije speeldingen, welke de kinderen hier op St-Nicolaesdag zoo aengenaem verrassen.

Dresden, hoofdstad van het koningryk *Saxen*, is vermaerd voor zyne schoone verzameling van schilderstukken; *Leipzig*, tweede stad van het zelfde koningryk, is de weereld door bekend voor hare groote foorie; daer wordt vooral wol, laken, bont, enz. verkocht. *Stuttgard*, hoofdplaets van Wurtemberg, is mede eene zeer schoone stad. — Laet ons nu, in het Groot-Hertogdom Baden, den Rhyn opgaen en het Zwart-Bosch binnentreden. Daer vinden wy de landlieden bezig met horlogiën te maken, welke zy jaerlyks by duizenden in alle Landen der wereld verkoopen; maer het is voornamelyk in het westen van Zwitserland dat de fyne zakuerwerken gemaekt worden. — Vooraleer wy in dit merkwaerdige land treden, dienen wy hier aen te stippen dat Duitschland, behalve den Rhyn en den Donau, nog verscheidene bevaerbare stroomen heeft; als : de Elbe, den Oder en den Wezer, en dat de zuidelyke bewoners van dit uitgestrekte land de Roomsche Godsdienst belyden, terwyl het Protestantism algemeen in het Noorden wordt beleden.

Zwitserland is nagenoeg zoo groot als België. Het is het verhevenste land van Europa. Het brengt weinig graen, maer veel wyn en vruchten voort; zyne weilanden zyn allerbest, en zyne talryke veekudden zyn zoo schoon als die van Engeland. Wy hebben reeds gezegd dat men in het westen van Zwitserland vele zakuerwerken maekt, maer de voornaemste bezigheid van de algemeene bevolking bestaet in het bereiden van allerlei lekkeren kaes, die Europa door vermaerd is. De Zwitsers zyn Republikanen, die eene confederatie vormen, zamengesteld uit 22 cantons, welke ieder hunne grondwet hebben; de stad *Bern* is de zetel der federale vergaderingen. In de bergachtige streken

is het leven zeer eenvoudig en patriarkael; de Zwitsers zyn eerlyk, godvruchtig en vrienden van de vryheid; iedere mael dat zy hunne onafhankelykheid hebben moeten verdedigen, zyn zy, als helden, op het slagveld getreden! —

De voornaemste steden van Zwitserland zyn: Bern, Zurich en Geneve. Die twee laetste zyn gelegen op de boorden der heerlyke meeren die den zelfden naem dragen. — De Rhyn neemt zynen oorsprong in Zwitserland, in den St. Gothards-berg, waeruit ook de Rhone vloeit, die hare waters, na Frankryk bespoeld te hebben, in de Middenlandsche zee stort, terwyl de Rhyn zich in Holland, niet verre van Leiden, in de nabyheid der Noordzee, uitstort.

Om van Zwitserland in Italië te komen, moeten wy de Alpen overtrekken, welke dit land ten noorden als eene grootsche sterkte schynen te verdedigen. Wy kunnen ook den *St. Gothard* of den *Simplon* beklimmen; het is door dezen laetsten berg dat keizer Napoleon I met onberekenbare kosten eenen weg, door en door de rotsen, heeft doen trekken. Wy kunnen insgelyks den *grooten St.-Bernard*, die altyd met sneeuw overdekt is, besteigeren, en als wy op deszelfs toppunt gekomen zyn, zullen wy daer eene vriendelyke gastvryheid vinden in het klooster dat weereldwyd bekend en vermaerd is. Het is uit dit gesticht dat dagelyks eene menigte kloosterlingen, wat weder het ook zy, vertrekken om, uit geest van christelyke weldadigheid, de ongelukkige reizigers op te zoeken, die door het onweder verdwaeld of onder den sneeuw begraven zyn. Door behulp hunner honden, die korven met voorraed dragen en er toe opgeleid zyn om hunne meesters in het plegen der liefdadigheid by te staen, brengen zy de reizigers in hun klooster, verwarmen, voeden en verplegen hen daer met de grootste zorg.

Zoodra het weder opgeklaerd is, hernemen de reizigers hunnen weg naer Italië, en weldra bewonderen zy, van de hoogte der Alpen, die ryke en overheerlyke valleijen, welke immer door de gulden stralen eener weldoende zon opgeluisterd worden!

Italië is veel langer dan breed, men heeft de gedaente van dit land dikwyls vergeleken aen eene laers waervan het koningryk Napels den voet zou uitmaken. Italië is in verscheidene staten verdeeld; de voornaemste, ten noorden zyn: de *Sardinische staten* en de *Kerkelyke staten*. De Sardinische staten zyn uit verscheidene staten zamengesteld, waervan wy enkel de volgende zullen opnoemen: *Piëmont*, *Lombardië*, *Toscane* en het *Eiland Sardinië*, dat ten zuiden van Corsica ligt. De hoofdstad van Piëmont en van het gansche koningryk is *Turyn*; die stad is met veel regelmaet gebouwd en ligt op de boorden van den Pô, den grootsten stroom van Italië. Op de kusten der middenlandsche zee, langs de afhelling der *Appenynen*, waerover wy dadelyk spreken zullen, verheft zich het overschoone *Genua*, dat eertyds de zetel eener magtige Republiek, medestreefster van Venetië, was. In de straten van Genua bewondert men eene menigte marmeren paleizen, die zich nog, als getuigen van vroegere pracht, met fierheid verheffen; maer de grootste stad der Sardinische staten is *Milanen*, hoofdplaets van Lombardië. Te midden in die stad, verheft zich eene prachtige kerk, wier spitten van wit marmer en met standbeelden versierd, zich met honderden in de lucht verheffen en niet genoeg kunnen bewonderd worden. De vlakten van Lombardië zyn zeer vruchtbaer en met ryke dorpen bezet omtrent gelyk in Belgenland. De hoofdstad van het oud Groot-Hertogdom van Toscane is *Florencië*; die stad is vermaerd door hare schoone gebouwen, door hare ontelbare kunstvoorwer-

pen en door de zwierige en sierlyke tael, welke men er spreekt. — Als wy van Florencië het Zuiden in gaen, bereiken wy weldra de *Kerkelyke staten*, alwaer wy poelachtige en ontbloote velden doortrekken, die droevig afsteken by de vruchtbare landeryen van Toscane; eindelyk verheft zich aen den gezichteinder de grootsche koepel van St.-Pieter, het middenpunt der Christenheid. Wy treden Rome, de eeuwige stad, voormaels de stad der Cæzaers, der meesters van de weereld, thans het verblyf der opvolgers van den prins der Apostelen, binnen. Het is daer, dat de Paus, het zichtbaer hoofd der katholieke Kerk, in het Paleis van het Vaticaen verblyft en de eenheid der roomsche Kerk handhaeft; het is daer dat wy de prachtige basillikken, de onderaerdsche graftomben der martelaers (de catacomben) en de reusachtige puinen van het oude heidendom gaen bewonderen. Ten zuiden van Rome, byna aen den voet van den Vesuvius, verheft zich de stad *Napels*, hoofdplaets van het koningryk van den zelfden naem. De luchtstreek van Napels is eene der aengenaemste van de gansche weereld. De lucht is er immer helder en doorschynend, en de aerde buitengewoon vruchtbaer. Gansch Italië schynt overigens door den hemel begunstigd te zyn, het levert overvloedig ryst, wyn, olie, citroenen, oranjeappelen, vygen, enz. op. De zydewormen en het vee worden er met het beste gevolg aengekweekt. Onder andere huisdieren, vindt men er schoone buffels, muilen en ezels. De mynen van Italië leveren het meeste wit marmer op, waervan de beeldhouwers versiersels en standbeelden maken. — Italië is op de lengte in tweeën verdeeld, door eene groote bergketen, welke men de *Apenynen* noemt, en eene verlenging van de Alpen is, welke zich tot het einde van het Schiereiland, in de nabyheid van Sicilië, uitstrekt.

Gaen wy nu te scheep om naer *Spanje*, een ander deel van een schiereiland, dat ook *Portugael* bevat, over te varen. Dit schiereiland is zoo groot als Frankryk, waervan het door de Pyreneën gescheiden is. Spanje, even als Italië, heeft veel natuerlyke bronnen van rykdom; het brengt in overvloed graen, vruchten, vlas, kennip, wyn, honig, soda, wol, enz. op. De spaensche paerden, muilen en ezels worden te regt geprezen. Men teelt er ook zydewormen. De landbouw blyft er eventwel tot heden verwaerloosd; de Spanjaerden zyn niet werkzaem. Het koninglyk verblyf (de hoofdstad) is *Madrid*. Spanje heeft veel merkwaerdige steden, onder andere: *Toledo*, *Sevilla*, *Cordoua*, *Saragossa* en *Barcelone*. De stad *Gibraltar* staet op eene versterkte rots en beheerscht de zeeëngte, welke den zelfden naem draegt; sedert 1704 is zy in de magt der Engelschen. Spanje wordt door eene menigte groote stroomen bespoeld en in zyne rigting van het westen naer het oosten door groote bergketens doorsneden, die een' aenzienlyken invloed op de luchtgesteldheid van dit schiereiland uitoefenen.

Portugael is een klein land dat zich aen de westelyke zyde van Spanje, langs den atlantischen Oceaen, uitstrekt. Portugael is zeer vruchtbaer, maer voor den landbouw ook zeer verwaerloosd. De wyn is allerbest; oranjeappelen, citroenen en vygen vindt men er in overvloed. De muilen doen er veelal de dienst der paerden. De Portugeezen hadden vroeger eene magtige scheepvaert; thans hebben zy nog eenige coloniën in Afrika en Asia.

Te *Lisabon*, hoofdstad van Portugael, gaen wy te scheep naer Engeland. *Engeland* en *Schotland* maken te zamen een groot eiland uit, dat *Groot-Bretanje* genoemd wordt. Groot Bretanje met *Ierland* en nog eenige andere eilanden maken het *vereenigde koningryk*

van Engeland, Schotland en Ierland uit; het is eene grondwettelyke Monarchy, wier rykdom bestaet in een' overmagtigen koophandel, die door talryke coloniën op alle punten des aerdbodems gevoed wordt. Geen land op aerde bezit zooveel yzeren wegen en kanalen als Engeland; geen volk geeft blyken van zooveel krachtdadigheid in de nyverheid. De lucht is er gematigd maer zelden helder. Het hoornvee is er schooner dan in welkdanig ander land, uitgezonderd in Zwitserland. Wy trekken veel wol uit Engeland; de vischvangst is er eene ryke bron van bestaen. De engelsche paerden worden de weereld door geroemd; het inlandsche ras is er verbeterd door kruising met de arabische paerden. De delfstoffen zyn er ook overvloedig, vooral de steenkolen. Het tin komt ons meest uit Engeland toe. Het engelsch bier is zeer goed; het wordt gemaekt met hop van de beste hoedanigheid, welke men in Engeland kweekt.

Ierland is, om zoo te zeggen, een uitgestrekt eiland. De voornaemste steden van dit eiland, dat, naest Engeland, het grootste van Europa is, zyn: *Dublyn, Belfast, Galway, Limerick, Cork* en *Waterford*. — De hoofdstad van Schotland is *Edimburg* en die van Engeland *Londen*, de grootste stad van Europa; zy telt meer dan 2,000,000 zielen; er zyn meer dan 8,000 straten, 500 kerken en tempels, 34 merkten, en 71 openbare plaetsen. Londen is gelegen op de Teems, grooten stroom, die immer met schepen van alle natiën overdekt is; het is de eerste koopstad van den aerdbodem. Er varen jaerlyks meer dan 13,000 zeeschepen in en uit Londen. De overige merkwaerdige steden van Engeland zyn: *Liverpool*, *Manchester*, *Bristol*, *Birmingham*, *Newcastle*, *Hull*, *Doever*, enz.

Varen wy nu met den stoomboot de Noordzee over om te Amsterdam, hoofdstad van Holland aen te ko-

men. Dat koningryk, het welk, van 1815 tot 1830, met België de *Vereenigde Nederlanden* uitmaekte, is nu een land op zich zelve, dat, met zyne hertogdommen *Limburg* (hoofdstad *Maastricht*) en *Luxemburg* (hoofdstad *Luxemburg*) uitgestrekter is dan België. Holland brengt noch hout, noch wyn voort; men oogst er vruchten, maer weinig graen; de weilanden zyn er overheerlyk; ook is de veeteelt in Holland eene onuitputbare bron van rykdom. Hollandsche boter en kaes worden te regt alom gezocht. De haringvangst is voor de Hollanders eene bron van welstand; ook is de hollandsche natie in den koophandel zeer bedreven en van ouds beroemd. De Hollanders zyn vermaerd voor hunne buitengewoone zuiverheid, mede voor hunne schranderheid in het maken van dyken. Verscheidene deelen van hun vaderland zyn lager dan de bedding der zee; dus hoeven zy de grootste waekzaemheid te gebruiken om de overstroomingen te voorkomen; want de geringste opening in de dyken is voldoende, om, op korten tyd, de golven over geheele landstreken te doen rollen. — De koning houdt zyn verblyf in den *Haag*.

Van Amsterdam varen wy naer *Copenhagen*, hoofdstad van het kleine koningryk *Denemarken*. Copenhagen is in het eiland *Zeeland* gelegen; maer het aenmerkelykste deel van Denemarken is het schiereiland *Jutland*, dat tegen Duitschland, tusschen de Noordzee en de Baltische zee, ligt. Het is een effen land dat veel groot vee, paerden, schapen, zwynen, mede visch, oesters, kolen, amber, enz. oplevert. Men vindt er noch zout, noch metael, en het hout is er zeldzaem.

Ten noorden van Denemarken ligt het *Scandinaefsche Schiereiland*, dat *Zweden* en *Norwegen* bevat; die twee landstreken zyn door eene bergketen gescheiden, maer zy worden eventwel door het zelfde Gouvernement

bestuerd. Zweden is maer een arm land, en daerom ook maer weinig bevolkt; zyne grootste hulpbronnen bestaen in zyne yzermynen, die zeer overvloedig zyn en aenleiding geven tot een' voordeeligen koophandel. Ook leeft er een groot gedeelte der bevolking by de vischvangst; men vindt er eene menigte vischryke meeren, en de Baltische zee bespoelt de gansche lengte van het Land. Het rendier, dat voor de noordsche volkeren van een onontbeerlyk nut is, leeft in Zweden als huisdier. De elanden zyn er zeer gemeen, en wolven treft men er by hoopen aen. — De hoofdstad van Zweden is *Stockholm*.

In *Norwegen* verheffen zich hooge bergen, wier toppen met eeuwigen sneeuw bedekt zyn, maer uit wier ingewanden men zilver, koper en yzer trekt; die mynen maken den voornaemsten rykdom van het Land uit. De grond is er zoo onvruchtbaer, dat men zich de moeite niet geeft hem te bebouwen; maer de Norwegers zyn behendige visschers en jagers; hunne bosschen zyn bevolkt met elanden, beeren, wolven, hermelynen en hazen; de Noordzee verschaft hun zalm, haring, stokvisch en zoo overvloedig oesters, dat zy daerin een' grooten handel dryven. *Bergen* en *Christiania* zyn de merkwaerdigste steden van Norwegen.

Na de Baltische zee door, en de Finlandsche golf in gevaren te zyn, komen wy voor de vermaerde sterkte *Cronstadt*, en van daer te *St. Petersburg*, hoofdstad van *Rusland*. Dit keizerryk is, onder betrekking zyner uitgestrektheid, de grootste Staet der weereld. Rusland bezit in Asië en Amerika landstreken, die uitgestrekter zyn dan geheel Europa; en zyne bezittingen, op ons vaste land zelve, zyn byna zoo aenzienlyk als al de overige staten van Europa te zamen. Maer Rusland is niet in evenredigheid zyner oppervlakte bevolkt. Het

telt maer ongeveer 60,000,000 inwoners, wat een zeer klein cyfer is, ingezien de verbazende uitgestrektheid van het land. — In de noordelyke provinciën, vindt men niet veel anders dan pelteryen, visch en gevogelte dat zich in de groote struikbosschen ophoudt. In andere gedeelten van het land oogst men gerst en tuinvruchten; naermate men naer het zuiden opgaet, neemt de akkerbouw meer uitgebreidheid, men vindt er schoonere fruitboomen en malscher vee. Dieper in het zuiden brengt het land wyn, goede vruchten en granen, voornamelyk ryst, op, welke men te Odessa op schepen laedt om denzelven naer de merkten van het westen te vervoeren. De lastdieren, welke men in die vruchtbare streken het meest gebruikt, zyn de ezels en de kamelen, de buffels trekken er den ploeg; de paerden worden er als slagtvee gedood en tot voedsel gebruikt. De bewoners dier streken hebben geene eigenlyk gezegde huizen, zy verblyven in slordig gebouwde hutten of onder tenten, en verzetten van tyd tot tyd hunne legerplaetsen, het is te zeggen, dat het *zwervende volkeren* zyn, die by den opbrengst hunner veekudden leven; de *Tataren* of *Tartaren* zyn nog minder beschaefd, die wonen in holen onder de aerde. — Rusland wordt door verscheidene groote stroomen bespoeld: De Wolga, die zich in de Caspische zee uitstort, heeft eene lengte van 680 mylen. — Naest St. Petersburg is *Moscou* de grootste stad van Rusland. — *Polen* is een voormalig koningryk, dat sedert het einde der verledene eeuw by Rusland ingelyfd is; de hoofdstad van Polen is *Varsovie*. — De keizer van Rusland wordt *Czaer* genoemd. — De Russen leven volgens de *Grieksche kerk*; de Polen zyn *Roomsch*.

Zoodra wy den voet op het grondgebied van het *Turksch* of *Ottomansch keizerryk* zetten, zyn wy weêr in de warme luchtstreken. Het *Europëisch Turkye* is een

despotische of dwingelandsche Staet; het is een zeer vruchtbaer land; het brengt overvloedig ryst, wyn, vruchten, catoen, zyde en tabak op; men vindt er ook veel zwaer vee, paerden, muilen, ezels en schapen; mede treft men er veel marmer, aluin, solfer, yzer en salpeter aen. Het *turksch koorn* wordt ook in ons land gekweekt. — De Turken weven zyden stoffen en kostbare tapyten; van geitenvellen maken zy, beter dan welkdanig ander volk, het *marokyn* of *cordoaensch leder*. De hoofdstad van Turkye is *Konstantinopel*, verblyfplaets van den *Sultan* (zoo noemt men den Keizer). Het is eene uitgestrekte stad, die zeer aengenaem op de boorden der zee, tegenover Azië gelegen is; maer van binnen heeft zy een onregelmatig en vuil uitzicht; de huizen zyn meest uit hout en, zonder orde of kunde, in smalle kronkelstraten gebouwd. — De brandrampen zyn in Konstantinopel zeer gemeen, en des te gevaerlyker daer de bygeloovige Turken zich de moeite niet geven het vuer te blusschen; wat gebeurt moet gebeuren, zeggen zy, en zy laten hunne woningen tot polver verbranden! —Wat zeggen, integendeel, wyze en verlichte menschen? *Helpt u zelven, helpe u God.*— Maer de Turken worden ongelukkiglyk nog door eenen dwingeland bestuerd, die alle belang heeft om zyne onderdanen onwetend te houden, ten einde ze des te gemakkelyker tot zyne slaven te kunnen maken. De Turken droegen van ouds den Kristenen een' ingewortelden haet toe, die nu eventwel plaets maekt voor eene menschelyke bejegening.

Ten zuiden van Turkye ligt *Griekenland*, dat lang onder de heerschappy van den Sultan stond, maer nu sedert een viertel eeuws vrygemaekt is. Griekenland is bergachtig, het ligt tusschen eenige golven van de middenlandsche zee ingesloten en bevat eenige eilanden. Griekenland was eertyds een der beroemdste

Landen der weereld, zoo voor den heldenmoed zyner bewoners, als voor het groote getal uitstekende kunstenaers, welke er het daglicht zagen. Ten huidigen dage is het vervallen, niet tegenstaende de hulpbronnen, waermede de natuer hetzelve begiftigd heeft: dit is het gevolg van eene lange slaverny. *Athene* is de hoofdstad van Griekenland; de overige merkwaerdige steden zyn: *Corinthiën*, *Livadië*, *Napoli*, enz.

Europa bevat nog eenige kleine Staten, welke wy thans met weinig belang zouden doorreizen; het is tyd dat wy naer België, ons schoone Vaderland, terug keeren.

DERTIENDE DEEL.

BELGENLAND.

De *geboortestreek*, myne vrienden, is ons eene tweede moeder; wy moeten dus ons *Vaderland* opregt beminnen, ja, er zelfs onze eigene belangen voor opofferen. Het is aen de schoone instellingen onzes vaderlands, aen de bescherming welke het ons verleent, aen de hulpbronnen, die het ons verschaft, dat wy alles, wat wy in de zamenleving genieten, verschuldigd zyn! Zou myn eigendom gewaerborgd zyn, zou ik in de uitoefening van myne nyverheid, van mynen handel, van mynen stiel niet verstoord worden, als de wetten myns lands my niet beschermden tegen de aenvallen der kwaeddoeners? Zou ik eene verzorgde opvoeding ontvangen, in vrede kunnen leven, de vruchten van mynen arbeid kunnen smaken, indien myn geboorteland gestadig ten pryze aen vreemde overweldigers ware gegeven? Heb ik niet liever myne dagen te slyten in het midden van hen, die my van jongs af bemind en verzorgd hebben, dan by vreemdelingen, die voor my wreed en onverschillig zouden wezen? Waer vindt men ware vrienden; 't en zy in het vaderland, onder hen die onze speelgenoten der kindschheid zyn geweest, die in onze vreugde en in onze smart hebben gedeeld? De banneling beweent zyn vaderland, even als het weeskind zyne ouders beweent! Wat is er zoeter dan het wederzien van den geboortegrond na eene lange afwezigheid! Huizen, boomen, bergen, rivieren, het zyn al oude kennissen, welke men weder begroet; elk hoekje gronds, de kerk, waer men God heeft gebeden, de school, waer men onderrigt heeft gekregen, de drempel van het vaderlyk huis, met één

woord, alles herinnert ons eene menigte omstandigheden, welke voor anderen onbeduidend kunnen wezen, maer voor ons eene onbeschryfelyke bekoorlykheid hebben! Laet ons dus het vaderland beminnen, toonen wy ons aen hetzelve verkleefd, en wezen wy altyd bereid om het te beschermen, ja, desnoods, ten koste van ons bloed te verdedigen!.... Hy, die zyn vaderland niet bemint, bemint zyne broeders niet, en is ook niet waerdig in hun midden te leven. Hy, die zyn vaderland niet bemint, is een ondankbare, is een verrader... want allen hebben wy, van den geboortestond af, de verpligting op ons genomen het vaderland te beminnen!....

Ons schoone vaderland is België, en, met reden, mogen wy er fier over wezen. Belgenland is klein, maer roemryk. Eeuwenlang heeft het voor zyne onafhankelykheid, zyn' grootsten schat, gestreden. Eindelyk heeft het die verkregen, eindelyk zyn wy meester ten onzent. En het beste middel om dit geluk naer waerde te leeren schatten, is ons vaderland te leeren kennen; dan eerst zullen wy beseffen wat wy aen hetzelve verschuldigd zyn, en op welken prys wy zyne vryheid dienen te stellen. Later, jonge lieden, zult gy over dit alles dieper nadenken, en gy zult begrypen welke pligten de naem van Belg u oplegt. Thans zullen wy ons bevredigen met bondig te beschryven welke rykdommen en voordeelen de verschillige provinciën van ons vaderland opleveren.

De kleine Staten, die gedurende verscheidene eeuwen het Belgisch grondgebied verdeeld hielden, werden, over omtrent vier eeuwen, allen vereenigd onder de heerschappy van het Huis van Burgondië. Later gingen zy beurtelings over in de handen der koningen van Spanje en in die der keizers van Duitschland (Oostenryk). Het land van Luik alleen, dat door eenen

Prins-Bischop bestuerd werd, had zyne onafhankelykheid behouden; maer in 1795 werd het met al de overige provinciën door de fransche Republiek overweldigd, en, meenende ons op eens daerdoor tot franschmans te maken, verdeelde men Belgenland in fransche Departementen. De fransche overheersching duerde voort tot den val van Napoleon I (1814); korts daerna (1815) werd België, door het verdrag van Weenen, met Holland vereenigd onder den naem van *koningryk der Nederlanden*. In 1830 barstte eene omwenteling in België uit, ons land werd dien ten gevolge van Holland afgescheiden, en tot een onzydig, onafhankelyk, grondwettelyk koningryk gemaekt, wiens lotsbestemming aen Leopold I, prins van Saksen-Coburg werd toevertrouwd. — De *Grondwet*, welke de koning gezworen heeft getrouwelyk na te leven, werd opgesteld in 1831, door het *Nationael Congres*, zamengesteld uit 200 afgevaerdigden van alle provinciën van ons land. Weldra zullen wy zien welke de voornaemste schikkingen van dit *nationael verbond* zyn.

Belgenland is ten Noorden door Holland, ten Oosten door hollandsch Limburg, Pruissen en duitsch Luxemburg, ten zuiden en ten westen door Frankryk, en ten noord-westen door de Noordzee begrensd. Zyne grootste breedte van het Noorden naer het Zuiden, is 222 kilometers; zyne grootste lengte, van het Westen naer het Oosten, meet 248 kilometers (5 kilometers maken eene myl). België wordt door twee groote stroomen bespoeld: de Schelde en de Maes; die beiden hunnen oorsprong in Frankryk nemen.

Belgenland is in negen provinciën verdeeld: *Antwerpen*, ten noorden; *Oost-* en *Westvlaenderen*, ten westen; *Henegouwen*, ten zuid-westen; *Braband*, te midden; *Limburg* en *Luik* ten Oosten; *Namen*, ten zuiden; en *Luxemburg*, ten zuid-oosten. Zyne bevol-

king komt op ongeveer 4,500,000 inwoners; de Belgen zyn voor het algemeen roomsch. De Belgen zyn goed van gemoed; hunne zeden zyn eenvoudig; door hunne edelmoedigheid, menschelykheid en orde, hebben zy de beste in- en uitlandsche handelsbetrekkingen. Zy zyn gedienstig, werkzaem, vryheidlievend, en gedragen zich moedig in den oorlog. Zy munten ook uit in de schoone kunsten, vooral in de schilderkunst en in de muziek, welke zy van ouds met het beste gevolg beoefend hebben. De *vlaemsche schilderschool* maekt de bewondering der kunstweereld uit.

In het zuidelyke gedeelte van België spreekt men *waelsch* of *fransch*, maer de meerderheid der belgische bevolking heeft het *vlaemsch* of *nederduitsch* voor moedertael; in de provincie Luxemburg is er ook eene kleine streek, waer men *hoogduitsch* spreekt. De Belgen, aengedreven door een edel nationael gevoel, hebben sedert 1830 eene groote uitbreiding aen hunne letterkunde, zoo fransche als vlaemsche, gegeven.

Voor munten, maten en gewigten heeft men het *tiendeelige stelsel* aengenomen; de eenheden zyn: de *liter* en de *meter*.

Behalve de twee groote stroomen, welke wy opgenoemd hebben, heeft België nog een aental bevaerbare rivieren en kanalen, die de voornaemste steden met elkander in betrekking stellen. De steenwegen zyn talryk en zeer wel onderhouden; maer wat, als middel van vervoer, in ons Land bewonderenswaerdig is, zyn onze talryke spoorbanen. Zy doorkruisen het gansche Land en hebben hun vereenigingspunt te Mechelen; zy stellen ons in regtstreeksche betrekking met Frankryk, Duitschland, Holland en, langs Antwerpen en Oostende, met de Zee.

België bezit twee zeehaven: die van Antwerpen, welke eene der geriefelykste en der schoonste van Eu-

ropa is, en die van Oostende, welke, ofschoon kleiner dan die van Antwerpen, eventwel zeer dienstig is en druk bezocht wordt.

Ten noorden is de grond van Belgenland plat en ten zuiden bergachtig : maer overal is hy vruchtbaer, 't en zy voor twee kleine gedeelten *Kempenland* (in de provinciën Antwerpen en Limburg) en *Ardennen* (provincie Luxemburg). Het Kempenland is zandachtig ; in Ardennen ligt er weinig bebouwbare aerde. Eventwel heeft de landbouw in die twee streken, vooral in de Kempen, sedert eenige jaren veel voortgang gedaen; men heeft er kunstmiddelen ter vruchtbaermaking van den grond aengewend, die zeer goeden uitslag opgeleverd hebben. In Vlaenderen en in de provincie Antwerpen, liggen er prachtige, uitgestrekte velden en weilanden. In de Provinciën Luik, Namen en Luxemburg treft men hooge heuvelen en fraeije valleijen aen. Er zyn eene menigte schoone, welgebouwde en bloeijende steden in België. Onze luchtgesteldheid is gematigd en aengenaem, ofschoon zeer onderhevig aen verandering ; de lucht is voor het algemeen zuiver en gezond.

Men oogst in België allerlei soorten van graen ; mede vlas, kennip, hop, rondzaed, tabak, meekrap en groensels in overvloed. De landbouw is voor de Belgen eene bron van verzekerden welstand; overal is hy bloeijend, overal legt men zich yverig op zyne uitbreiding en verbetering toe. In de zuidelyke streken liggen er plaetsen waer men ligten, maer zeer aengenamen wyn oogst.

In de Provinciën Henegouwen en Luik zyn er talryke koolmynen, die eene bron van rykdom voor die streken zyn. In de Provinciën Namen, Luxemburg, Henegouwen en Luik vindt men yzer en andere delfstoffen, als : lood, zink, aluin, solfer, enz. Er zyn ook marmer- arduin- kalk- lei- en wetsteengroeven.

De nyverheid ontwikkelt zich dagelyks in ons Land; by zooverre dat België welligt voor geen Land in Europa, ten dien opzichte, moet onderdoen.

Wy hebben wapenmakeryen (vooral te Luik) wier voortbrengselen Europa door vermaerd zyn; fabrieken van snytuigen en metalen huisgerief (hoofdzakelyk te Namen); goudsmederyen, juweel- rytuig- kristael- en porceleinfabrieken; Lakenweveryen (voornamelyk te Verviers); verders wol- katoen- lynwaed- zyde- en fluweelfabrieken; te Doornyk zyn er vele tapytweveryen; te Brussel en te Mechelen maekt menkant en tul; verders vindt men byna het land door: stokeryen, papiermolens, drukkeryen, hoeden- en mutsenmakeryen, verwerswerkhuizen, bleekeryen, suiker- en zoutrafinaderyen, buskruidfabrieken, olieslageryen, zeepziederyen en fabrieken van alle slach van scheikundige voortbrengsels.

De gemeenste huisdieren in België zyn; paerden, muilen, ezels, ossen, koeijen, schapen, geiten, zwynen en allerlei gevogelte.

Onder de wilde dieren treft men, vooral in het zuidoostelyke deel van ons Land, aen: wolven, wilde zwynen, vossen, wilde katten, herten, reebokken, hazen, konynen, dassen, enz. Wilde vogelen zyn er ook in menigte, als: uilen, spechten, waterhoenders, patryzen, lysters, leeuwerikken, vinken, enz. Zee- en riviervisch hebben wy in overvloed; verders oesters, mossels, kerfdieren, bieën en zydewormen.

In België is de *uitvoerende magt*, wy hebben het alreeds hier voren gezegd, overgelaten aen den Koning, welke dezelve uitoefent met behulp van *verantwoordelyke* Ministers De Ministers zyn de opperhoofden van 's Lands middenbestuer, dat te Brussel gevestigd is. De Ministers stellen aen den Koning al zulke maetregelen voor, als zy noodig en nuttig oordeelen, en, nadat

de Koning dezelve goedgekeurd heeft, teekent hy *Koninklyke besluiten*, die vervolgends door het *Staetsblad* of *Moniteur* bekend gemaekt worden, en naer welke zich iedereen van dan af moet gedragen. Voorschriften van geringer belang worden aen de Ministers zelven overgelaten; deswegens mogen zy *ministeriële besluiten* uitvaerdigen. — Wanneer het gewigtige en algemeene belangen des Lands geldt, vereenigen zich de Ministers, om er over te beraedslagen; dat noemt men *ministerraed*; de zes Ministers maken te zamen het *Kabinet* uit.

Elke Provincie heeft, voor hare byzondere belangen, een byzonder bestuer, welks opperhoofd men *Gouverneur* noemt. De zaken der provincie worden door een' provinciëlen raed geregeld, de leden van den provincieraed worden door de inwoners der provincie gekozen. Die raed kiest in zynen schoot eene *bestendige commissie* of *deputatie*, welke door den Gouverneur voorgezeten wordt, en gelast is met de uitvoering der besluitselen van den provinciëlen raed; zy mag ook, in geringere zaken, regtstreeks handelen. Hare besluiten en schikkingen worden door den *bestuerlyken bundel* of *memorial administratif* der provincie uitgegeven. — De groote onderverdeelingen der provinciën worden *arrondissementen* genoemd; in elk arrondissement is er een vertegenwoordiger van den Staet, of *arrondissements-Commissaris*, aengesteld. De arrondissementen zyn verdeeld in steden en dorpen; het opperhoofd van iedere gemeente, stad of dorp, wordt door den Koning genoemd, en heet *Burgemeester*. Hy bestuert de gemeente met behulp van andere ambtenaren, welke men onderscheidt in Schepenen en Raeds leden; Schepenen worden insgelyks door den Koning benoemd, de Raedsleden zyn enkel door het volk gekozen.

De algemeene wetten des Lands, het is te zeggen,

zulke wetten die alle Burgers verpligten, worden door de *twee Kamers*, van Volksvertegenwoordigers en Senators, opgesteld; de leden dier beide Kamers worden insgelyks door het Volk gekozen. Die wetten krygen eventwel maer kracht nadat zy door den Koning onderteekend, en behoorlyk afgekondigd geworden zyn. De inbreuken op de wetten worden gestraft door de geregtshoven of tribunalen, die de regterlyke magt uitmaken.

Onder het godsdienstig opzicht is België verdeeld in Bisdommen, die bestuerd worden door eenen Aertsbischop en vyf Bischoppen. De Bisdommen zyn onderverdeeld in Dekenyen, de Dekenyen in Pastoryen; iedere parochie heeft eenen pastoor, die door den Bischop wordt aengesteld. Hy is gelast met de geestelyke leiding zyner parochianen en met alles wat de kerkelyke belangen aengaet. Hy is de geestelyke vader der geloovigen.

Behalve Burgemeester en Pastoor heeft elke gemeente ook nog eenen Onderwyzer, die tot verhevene zending heeft de jeugd te onderrigten, het is te zeggen, door onderwys en opvoeding bekwaem te maken om goede Christenen, nuttige Burgers, waerdige Vaderlanders te worden. Gelukkig de gemeenten die door zulke mannen op het spoor van deugd, voorspoed en geluk geleid worden! Geen dank is toereikend om zulk goed te vergelden!.. — Wat zyn wy aen onze weldoeners, Burgemeester, Pastoor en Onderwyzer verschuldigd?

Nu zult gy, myne vrienden, ook wel nieuwsgierig zyn om de voornaemste steden van uw schoon Vaderland te kennen. Spreken wy eerstvooral over *Brussel*, hoofdplaets van Braband, hoofdstad van het ryk en verblyf des Konings. Daer zetelen de twee *wetgevende Kamers*, waerover wy zoo even gesproken hebben, daer is het *Ministerie*, of middenbestuer van den Staet,

volgends voorschrift van de *Grondwet*, gevestigd. Het paleis des Konings, dit der *Natie* (waer de zittingen der Kamers gehouden worden), de hotels der Ministers en de bureelen van 's Lands bestuer staen in het bovendeel der stad. Daer verheft zich ook eene prachtige *zuil*, in 1859 opgerigt ter gedachtenis van het *nationael congres* en van de *Grondwet*; een groot bronzen beeld des Konings prykt boven op die zuil en beheerscht de gansche stad.

De bovenstad, met volkryke voorgeborgten omringd, is eene nieuwe uitbreiding van Brussel, en heeft een gansch ander uitzicht dan de benedenstad. Op de Koninklyke plaets, naby de *Warande*, bewondert men het zware bronzen ruiterbeeld van Godfried van Bouillon (1).

De hoofdkerk, St. Michiel en Ste. Gudula, verheft zich met hare twee zware torens op de helling eens heuvels. Het is een heerlyk gebouw in grootschen, doch eenvoudigen bouwtrant; van binnen bemerkt men er verscheidene merkwaerdige graftomben. Als men van de hoofdkerk naer de beneden stad links afgaet, komt men weldra aën de St. Huibrechts galery, prachtige straet die gansch met glas overdekt is. Daer digt by is ook de groote Merkt, eene indrukwekkende plaets, die geheel met oude gebouwen, voormalige lokalen der magtige *Gilden*, omringd is; die buitengewoon schoone plaets wordt beheerscht door het Stadhuis met zyn' prachtigen hoogen toren, waerop het zware beeld van den Aertsengel Ste. Michiel, patroon van Brussel, prykt. Brussel bezit een ryk muzeum van schilderyen, eene kostelyke verzameling van oude wapens, en eene menigte merkwaerdige gebouwen; Brussel is thans eene der fraeiste steden van Europa, en zy groeit nog da-

(1) Aenvoerder der eerste Kruisvaert, die de H. Stad innam, en tot eerste Koning van Jerusalem werd uitgeroepen. —

gelyks in pracht en uitgestrektheid aen. Zonder er de bevolking der talryke voorgeborgten by te rekenen, telt Brussel ten huidigen dage 160,000 inwoners.

De voornaemste handel van Brussel bestaet in prachtvoorwerpen ; zyne rytuigen, kanten en modevoorwerpen worden algemeen gezocht. — In den omtrek, ten einde eener fraeije dreef, gekend onder den naem van *Allée Verte*, ligt *Laeken*, een zeer schoon dorp, alwaer de Koning zyn buitenverblyf op een prachtig kasteel houdt. Men bouwt er thans eene kerk, ter nagedachtenis onzer afgestorvene Koningin, Maria-Louisa van Orleans.

Naest Brussel, is de voornaemste stad van België het oude *Gent*, hoofdplaets van Oostvlaenderen. Er zyn ongeveer 110,000 inwoners. Gent is door de Schelde en den zamenloop van twee andere rivieren in 26 eilanden verdeeld ; meer dan 80 steenen, houten of yzeren bruggen vereenigen die eilanden. Er zyn verscheidene schoone openbare plaetsen, leijen, (kaeijen) kerken, waeronder de voornaemste de St. Bavo-kerk is ; het Belfroid, het justiciepaleis, de Universiteit, het Stadhuis en meer andere oude en nieuwe gebouwen stellen Gent onder de voornaemste steden van ons Land. Als grondgebied is Gent grooter dan Brussel; in vroegere tyden is er de bevolking ook talryker geweest dan nu.

De stad *Antwerpen* is op de Schelde gelegen, zy is de hoofdplaets van de provincie Antwerpen en telt ongeveer 100,000 inwoners. Het is mede eene groote en schoone stad, vooral aenmerkelyk door hare scheeptimmerwerven, door haer arsenael en door hare sterke vestingen. Het is eene zeer aenzienlyke koopstad. — Onder hare talryke merkwaerdige gebouwen, moet men eerstvooral de O. L. Vrouwe-Kerk noemen; een der schoonste en grootste gebouwen in den gothischen trant, welke in Europa te vinden zyn. Men heeft er in het midden der 13de eeuw aen beginnen bouwen, en het heeft

84 jaer geduerd eer het voltrokken was Die kerk is versierd met de schoonste tafereelen van Rubens, den Prins der wereldwyd vermaerde vlaemsche schilderschool. — Het bronzen standbeeld van Rubens staet niet verre van de hoofdkerk, op het *groen kerkhof*. — Antwerpen is mede vermaerd voor zyne schilderschool en zyn ryk muzeum. Onze beste hedendaegsche kunstenaers, die met de groote Mannen der oude vlaemsche school wedyveren, zyn voor het meeste deel leerlingen van de antwerpsche Academie.

Luik, hoofdplaets der provincie Luik, ligt op de Maes en telt omtrent 95,000 zielen Die stad bezit een aental schoone gebouwen: Het justiciepaleis, gewezene verblyfplaets der Prinsen-Bischoppen ; sedert de fransche omwenteling heeft men de yzeren brug afgebroken welke van dit Paleis naer de St. Lambrechts-kerk geleidde ; het Stadhuis, het Muzeum van St. Andreas, de Universiteit, waer zeer ryke kabinetten van natuerlyke historie zyn, het koninglyke Schouwburg, den Berg van Bermhertigheid, de kerken van St. Paul, St. Marten, St. Kruis en St. Jacob. Luik heeft ook zyn' beroemden toonzetter *Gretry* herdacht en des zelfs standbeeld in brons opgerigt De dubbele yzeren brug over de Maes, gezegd brug van den *Val-Benoît* is een meesterwerk tevens van zwierigheid en van kloekte. Er is te Luik ook eene *galerei* of overdekte straet, *passage Lemonnier* genaemd ; zy werd vroeger dan de St. Huibrechts-Galerei te Brussel gemaekt, maer zy is op verre na zoo merkwaerdig niet. Luik bezit verders nog eene Muziekschool, eene Academie van schoone Kunsten, een koninglyk Instituet voor doof-stommen en talryke Godshuizen. De citadelle werd in 1820 gebouwd.

Verders heeft men nog in de provincie Luik de volgende merkwaerdige plaetsen:

Seraing, op 1 1/4 uers van Luik, aen de Maes gele-

gen , en vermaerd door gansch Europa om zyne ryke en uitgestrekte yzerfabrieken , gesticht door *Cockerill.* Seraing heeft thans eene nyvervolle bevolking van 18,000 zielen.

Chaudfontaine ligt, op 2 mylen afstand van Luik, in de vallei der Vesdre en is vermaerd voor zyne badplaetsen.

Verviers is de tweede stad der Provincie ; zy telt 26,000 inwoners, en is wyd vermaerd voor hare talryke en schoone lakenfabrieken.

Hoei is eene oude sterkte, op den zamenloop van de Maes en van den Hoyoux , in eene vruchtbare vallei gelegen. Die stad heeft omtrent 8,500 inwoners.

Spa is een fraei steedje , op zeven mylen afstands van Luik , in eene zeer schilderachtige vallei gelegen. Het is vermaerd voor zyne baden , en fabrieken van kinderspeelgoed en kleine prachtvoorwerpen; het wordt jaerlyks door eene groote menigte vreemdelingen druk bezocht.

Werpen wy thans eenen oogslag op de voornaemste steden uit de overige Provinciën onzes Vaderlands.

Brugge , hoofdplaets van Westvlaenderen , is eene groote en schoone stad; zy was in de XIIIde en XIVde eeuwen een der voornaemste koopsteden der weereld; zy werd *Venetië van het Noorden* genoemd. Thans is zy maer eene schaduw van hare vroegere grootheid meer; zy telt eventwel nog ongeveer 45,000 inwoners ; hare prachtige gebouwen en haer koophandel houden haer nog op den rang van aenzienlyke stad in ons Vaderland. Brugge roemt op een aental groote Mannen ; onder anderen : Breydel, de Coninck, Van Eyck , enz. — Op eene myl afstands van Brugge ligt het oude vervallene Damme, alwaer men, in 1860, het standbeeld van den vermaerden vlaemschen Dichter *Jacob van Maerlant* heeft opgerigt.

Leuven, de tweede stad van Braband, is mede eene stad, die veel van haren vroegeren luister heeft verloren ; zy telt heden eene bevolking van omtrent 25,000 zielen, en, volgends de chronyken, zou zy in de XIVde eeuw 100,000 menschen in haren schoot bevat hebben. Thans nog zyn hare brouweryen wyd vermaerd ; het Stadhuis is een der schoonste gothische gebouwen , welke men ergens aentreft , de gansche voorgevel is met steenen beelden en groepen versierd. Leuven is de zetel eener Hoogeschool, die in 1426 door Jan de Vierde, Hertog van Braband , werd gesticht, en thans den naem van Catholieke Universiteit draegt.

Mechelen ligt in de Provincie Antwerpen en is niet meer bevolkt dan Leuven ; vroeger waren er aenzienlyke kantfabrieken , thans is die nyverheid geheel vervallen. Mechelen is de zetel van het Aertsbisdom.

Doornyk, in Henegouwen , is eene sterke stad met 30,000 inwoners. Doornyk en *Tongeren* , in Limburg , zyn de twee oudste steden van Belgenland. De Schelde snydt Doornyk in twee deelen , welke men *oude* en *nieuwe* stad noemt. De hoofdkerk van Doornyk is een ontzagwekkend oud gebouw ; het gleizenwerk en de tapyten van Doornyk worden alom geprezen.

De hoofdplaets van Henegouwen is *Bergen* ; omstreeks Bergen en *Charleroy* (andere stad van Henegouwen), vindt men talryke koolmynen , en eene menigte nyverheidsgestichten, zoo als in de Provincie Luik.

Namen is de hoofdplaets der Provincie Namen en ligt op den zamenloop der Maes en der Samber. Die Stad is vermaerd om hare vestingen en hare citadelle. Men maekt er messen en allerhande fyn snygerief. In de omstreken, in de vallei der Samber, zyn er ook veel nyverheidsgestichten, onder andere glasblazeryen. Namen en Bergen hebben omtrent eene gelyke bevolking van ongeveer 22,000 zielen.

Ziedaer, myne vrienden , een kort , maer eventwel algemeen overzicht van ons lieve Vaderland. Er van kennen, wat wy er nu over gezegd hebben , is reeds zeer nuttig ; maer , zoo als wy het hiervoren verklaerden, om zyn Vaderland naer waerde te schatten, moet men hetzelve goed kennen ; gy zult dus , als waerdige jonge Burgers van Belgenland , iedere gelegenheid te baet nemen om alles wat betrekking tot uwen geboortegrond heeft te leeren kennen en te leeren waerdeeren. Zoo zult gy zelve uwe liefde tot dat schoone Vaderland opwekken en u immer waerdig toonen van al de voordeelen, welke het u genieten doet! —

VEERTIENDE DEEL.

REGTEN EN PLIGTEN VAN DEN MENSCH IN HET MAETSCHAPPELYK LEVEN.

Kinderen zyn, zoolang zy in het huis hunner Ouders verk eren , aen deze eene volle gehoorzaemheid verschuldigd ; zy mogen dus niet doen wat zy goedvinden , maer stiptelyk alles nakomen wat hunne ouders hun gebieden of verbieden. Doch , zoodra zy volwassen zyn , en eenen stiel of ambacht geleerd hebben , behooren zy niet enkel meer tot den huishoudelyken kring , maer zy treden in de *burgerlyke zamenleving*, en moeten , als leden derzelve , zich aen de *wetten* en *verordeningen* des Lands onderwerpen. Die burgerpligten moeten zy dan by hunne *huishoudelyke* en *godsdienstige* pligten voegen. De wetten strekken tot handhaving van orde en rust , en als elk naer willekeur handelde zoo kon er noch orde noch rust bestaen.

De aerde is niet altoos zoo bevolkt geweest als thans; ook woonden de menschen niet in menigte te zamen, in dorpen en steden zoo als nu ; zy woonden verstrooid in velden en wouden , waer zy zich voor alle verblyfplaets eene ellendige hut opsloegen. Alsdan gehoorzaemde ieder huisgezin aen den huisvader en men kende geene ingerigte Staten, geene algemeene wetten, geene Koningen, Vorsten of Overheden onder de menschen ; het vaderlyk gezag maekte aldus, in die verledene tyden, de eenige openbare magt uit.

Nogthans door de vermenigvuldiging der menschen, hebben er zich vereenigingen van menschen gevormd; die vereenigingen hebben later natiën uitgemaekt , en iedere natie heeft één of meer opperhoofden gekozen; die opperhoofden kregen het regt wetten en regelen te

maken, over de huisvaders zelven te gebieden, en zoo kwam eigentlyk de *burgerlyke zamenleving* tot stand. De menschen zouden immer gelukkig geleefd hebben, hadden zy nooit de hun voorgeschrevene wetten geschonden, maer er zyn ten allen tyde onvoorzichtigen, dwazen en boozen geweest, die, willekeurig handelende, hunnen evenmensch nadeel en schade toebragten. Om die ongeregtigheden voor te komen of te bestraffen, heeft de openbare magt een zeker getal personen gelast met de uitvoering der wetten en de bestraffing der wederspannigen. De onderwyzer in de school, de opziener in de fabriek, de officier in het regiment zyn gehouden de orde en regeltucht te handhaven; zy moeten beletten dat de eenen aen de anderen schade of nadeel toebrengen; zoo ook moeten de *magistraten* van een Land zorgen dat overal orde, rust en veiligheid heerschen. Zy hebben ook het regt de zulken te straffen, die zich aen de wetten niet willen onderwerpen, of die zich aen overtredingen, het zy uit kwaedwilligheid of ligtzinnigheid, schuldig maken.

Welligt hebt gy reeds van die schrikinboezemende, van die sombere gebouwen gezien, welke men *gevangenissen* of *tuchthuizen* noemt. In die kerkers zyn kleine cellen met dikke, van yzeren sloten voorziene deuren, en het eenige venster, langs waer men licht en lucht krygt, is van buiten met zware yzeren staven bezet. De cellen zyn *koten,* waerin men de *misdadigers* opsluit, het is te zeggen, de bedorvene menschen, die de wetten overtreden hebben, die gansche familiën in droefheid hebben gedompeld door hunne driften, door hunne bedriegeryen, door hunne aenslagen, of door openlyken wederstand aen het openbaer gezag. Maer, zal men vragen, hebben die rampzaligen niet uit onwetendheid gezondigd? Helaes, neen; zy heb-

ben maer te wel geweten wat zy deden en wat zy nalieten te doen ; heeft de stem van het geweten hen niet verwittigd op het oogenblik dat zy zich door eene misdaed gingen bezoedelen? Zy wisten immers wel dat men een anders goed niet nemen mag , en dat men zich aen de wetten moet onderwerpen ; overigens is het, in een beschaefd land, de pligt van den burger te leeren wat de wet gebiedt en verbiedt : alle wetten en verordeningen worden by ons algemeen bekend gemaekt door de dagbladen, of met plakkaerten langs de straten te lezen gesteld. Daerom ook heeft men , als grondbeginsel , aengenomen dat niemand zich kan veronlschuldigen met te verklaren dat hy de wetten niet kent.

Opdat gy, van jongsaf , er u aen gewennet over de verpligtingen van den burger na te denken , en u bereidet om nuttig lid van eenen regelmatig ingerigten Staet te worden,zult gy de volgende bladzyden met aendacht lezen en, zoo getrouw mogelyk, derzelver inhoud in uw geheugen printen.

1. *Regten van den mensch.*

1. Alles, wat men den mensch moet toestaen , en wat men hem noch gebieden , noch verbieden mag, is zyn *regt*.Zoo heeft, b. v., iedere mensch het regt om alles wat hem toebehoort, zyn geld, zyn huis, zyne kleederen,enz ,naer zyn eigen goeddunken, met een redelyk doel, te gebruiken , voor zoo veel hy door dit vry gebruik niemand schade of nadeel toebrengt.

2. Wanneer iemand poogt met geweld myn regt te schenden , b. v. myn eigendom te ontrooven en er ten zynen voordeele gebruik van te maken , zoo mag ik hem in zulk geval ook met geweld weêrstand bieden,my tegen hem verdedigen en hem het geroofde wêer ontnemen.

3. Iedere mensch mag, naer ligchaem en geest, vry en onverhinderd zyne krachten ontwikkelen en volmaken. Dit is het eerste van de natuerlyke regten van den mensch. Niemand mag dus de zielsvermogens van anderen door ongeoorloofde behandeling ter neder drukken of bederven; niemand mag beletsel aen de ontwikkeling en volmaking dier vermogens stellen. Wanneer dus een heer zynen knecht, een onderwyzer zynen leerling met opzet onwetend laet, door hem alle gelegenheid tot leeren te benemen, of door hem verkeerde denkbeelden in te geven, ten einde hem dom te houden, en alzoo met hem naer willekeur te kunnen handelen, in zulk geval krenken heer en onderwyzer het regt van den mensch.

4. De mensch heeft niet alleen het regt om zyn leven te onderhouden, te beveiligen en te verdedigen, maer hy mag, ja, hy moet ook voor de bevordering van zynen welstand zorgen. Hy, die zoodanig eenen mensch mishandelt, dat zyn leven of zyne gezondheid daerdoor in gevaer gebragt wordt, zondigt tegen de algemeene regten van den mensch, en valt onder de toepassing der wetten.

5. Iedere mensch mag ongestoord genieten al wat het leven hem aengenaems oplevert. Niemand mag dus een ander van geneugten aftrekken, om ze zich zelven toe te eigenen. Wanneer gy, b. v., op de openbare plaets speelt, zonder daerdoor iemand te hinderen, en men wilde u zulks verbieden, men wilde u met geweld wegjagen, die handelwyze zou tegen het regt van den mensch stryden.

6. Elke mensch mag zyn best doen om zoo veel mogelyk middelen ter bevordering van zyn geluk en welstand te verkrygen. — Dit is eigenlyk het *regt van eigendom*. Ik versta door eigendom: 1° Alle dingen, welke ik heb bezeten vóór dat zy aen iemand toebe-

hoorden, want, daer zy aen niemand toebehoorden, heb ik ook niemands regt van eigendom kunnen schenden; 2° alles wat ik door myne naerstigheid, door myne vlyt, door myn werk heb gewonnen; 3° alles wat my door een ander vrywillig, het zy by verkoop, ruiling, gifte of door erfenis, wordt afgestaen.

Eenige dezer regten zyn *vervreemdbaer;* dat wil zeggen, dat zy aen een ander kunnen opgedragen of afgestaen worden. Zoo mag ik, b.v., aen iemand een gedeelte myner uitwendige vryheid, een gedeelte myner krachten en middelen van onderhoud, ja zelfs een gedeelte van myn genoegen overlaten; ik vervreemd myn regt wanneer ik, b.v., moeijelyke diensten op my neem, wanneer ik geschenken aen anderen geef. of nog wanneer ik my van vermaek of rust beroof om by de sponde van eenen zieke te gaen waken. Maer de mensch heeft ook *onvervreemdbare* regten; dit zyn de zulke, welke men in het geheel niet, of althans slechts onder zekere voorwaerden, aen anderen mag afstaen; aldus zyn: het regt om naer myne eigene inzichten en overtuiging te handelen, myn leven te onderhouden en te genieten, en in het algemeen myn geluk te bevorderen en te vermeerderen.

Myn regt van eigendom kan ik aen een ander afstaen, het zy zonder voorwaerde, door het weg te geven, of onder zekere voorwaerden, welke de aennemer goedkeurt, dat noemt men dan eene *overeenkomst* of *verdrag*. Dit geschiedt, b. v. wanneer de eigenaer van een huis zyn huis verhuert of verkoopt; men kan aldus *huer- pacht-* en *koopkontrakten* maken.

De overheid handhaeft de regten van iederen *burger* en verzekert hem het genot derzelve.

2. *Pligten der menschen jegens hunne evenmenschen.*

1. Iedere mensch heeft regt op zyn leven; dus mag men niemand dooden.

Hy, die zynen evenmensch met opzet om het leven brengt, begaet de verschrikkelyke euveldaed van eenen *moord* of *doodslag*. De overheid heeft regt om eenen moordenaer met de dood te straffen. De maetschappy aenziet hem voor zoodanig gevaerlyk dat zy hem, als eenen kanker, uitroeit. Wanneer het geregt eenen moordenaer veroordeelt, neemt het al de *bezwarende* en *verligtende* omstandigheden in acht. De koning mag de doodstraf *verzachten*; het is te zeggen, veranderen in eene opsluiting, het zy levenslang, het zy voor een zeker getal jaren.

Eene pooging tot moord, wordt als moord zelve beschouwd, wanneer de uitvoering belet is geworden door eene hinderuis onafhankelyk van den wil des schuldigen. Een *onvrywilligе* doodslag wordt door de wet gestraft, maer veel zachter dan een *vrywilligе* doodslag. Hy, die iemand laet omkomen, als hy hem redden kan, is schuldig voor God, ofschoon de menschelyke wetten hem niet treffen; men is mede schuldig als men naer de dood zyns evenmenschen tracht. Wanneer men een mensch in gevaer ziet, moet men hem hulp toebrengen, en de overheid verwittigen.

2. Elke mensch heeft regt op zyne gezondheid; men mag dus, op welke wyze het ook zy, aen de gezondheid van niemand schaden.

Indien gy iemand kwetst, zult gy gestraft worden, en gy zult, daerenboven, nog de kosten van zyne genezing moeten dragen en hem schadeloosstellen voor het verlies dat hy, door onbekwaemheid tot den arbeid, ondergaet. De wet treft op de zelfde wyze den kwakzalver die schadelyke zelfstandigheden voor geneesmiddelen verkoopt, den beenhouwer die bedorven vleesch uitlevert, enz. — Er zyn ook nalatigheden, welke door de wet niet gestraft worden, maer daerom niet minder schuldig voor God zyn. « In tyden van besmettelyke ziekten is het ieders pligt te yveren om den voortgang van het kwaed te beletten. Gy, moeders, die niet genoeg op uwe kinderen let, die ze by het vuer en by het water laet loopen, met gevaer van aen eenig onheil te komen, die ze met wapens laet spelen, achter rytuigen laet loopen, laet over grachten en putten springen, gy zondigt tegen de geboden Gods. Hy, die iemand tot overmatig drinken aenspoort, staet verantwoordelyk by God voor al het kwaed dat er uit volgen kan. Wanneer men zwakke vrouwen of jonge kinderen tot zwaren arbeid dwingt, kan men daerdoor oorzaek

hunner dood worden en aldus eene moord begaen. Het verdriet alleen kan iemand ziek maken en ten grave slepen; een kind, dat zich slecht gedraegt, kan zyne ouders van verdriet doen sterven. Maekt iemand misbruik van zyn gezag, gebruikt iemand valsche middelen, hy kan zynen evenmensch doodelyk bedroeven, en hy begaet eene misdaed »(1).

3. Iedere mensch heeft regt op zyne vryheid; gy moet dus ieders vryheid eerbiedigen.

Hy, die iemand belet te doen, wat elke mensch het regt heeft te doen; hy, die iemand opsluit om hem te beletten vry te handelen en te wandelen, beneemt de vryheid van anderen. Een mensch, dien men van zyne vryheid berooft, kan zyne krachten niet meer gebruiken tot het doeleinde, waertoe God ze hem geschonken had, het is te zeggen, tot zyne ontwikkeling en tot zyn geluk.

Als men van zyne vryheid misbruik maekt, om aen anderen kwaed te doen, dan verliest men zyne vryheid; dan heeft de overheid, maer de overheid alleen, het regt den schuldige op te sluiten.

4. Elke mensch heeft regt op zyne eer; kwetst dus nooit eer of faem van uwen evenmensch.

Hy, die zynen evenmensch lastert met hem scheldwoorden toe te brengen, welke hem aen de openbare verachting kunnen blootstellen, of hem de achting ontnemen, die hy geniet, stelt zich aen eene strenge bestrafling bloot. Hy, die aen iemand in het openbaer schandelyke daden verwyt, welke, inderdaed gepleegd geworden zyn, wordt eventwel door de overheid gestraft. Als men van iemand iets te eischen heeft, kan men hem voor het geregt dagen, maer men mag in geen geval zich zelve regt doen. Hy, die het kwaed verzint, dat hy van anderen openbaer maekt is een *lasteraer*.

5. Elke mensch heeft regt op zyne wettelyk verworvene eigendommen; men mag aldus niemand bestelen, niemand bedriegen, men moet zorgvuldig het toevertrouwde bewaren.

Hy, die iets neemt, buiten wete en zonder toestemming van den wettigen eigenaer, is een *dief*; de overheid vat den dief en straft hem met al de strengheid der wetten. Hy, die eenig voorwerp vindt, er den eigenaer van kent en het niet teruggeeft, is insgelyks een *dief*; als men iets gevonden heeft, en er den eigenaer niet van kent, moet men zich tot de overheid

(1) Cezaer Cantù, *vry gevolgd.*

wenden. — Hy, die gewapenderhand, in de huizen breekt om te stelen, het is te zeggen, deuren, vensters of sloten verbryzelt, het leven der menschen bedreigt of hunne woning in brand steekt, wordt gestraft met de dood; want zyne diefte gaet met bezwarende omstandigheden gepaerd. Zy, die gestolen goederen aenkoopen of verbergen, zyn *prangdieven*; zy, die aen dieven, op welke wyze het ook zy, hulp verleenen tot het begaen hunner schelmstukken zyn *medepligtigen* en worden insgelyks gestraft.— Men is verpligt al de schade, welke men aen een ander toebrengt, te herstellen. Het is verboden de openbare wandelingen te schenden, en de vruchten uit hoven of boomgaerden te rooven. Deftige lieden zyn altyd nauwziende, wanneer het zaken geldt, die hun niet toebehooren.

Hy, die anderen door valsche beloften, of door logentael in dwaling brengt, is een *bedrieger*; de bedrieger wordt tot boete, ja zelfs, tot opsluiting verwezen. *Valsche munters*, of de zulken die valsch geld in omloop brengen, worden strengelyk gestraft. Kooplieden die hunne kalanten door valsch gewigt of anderszins bedriegen, vallen ook onder de toepassing der wetten.

Een eerlyk man heeft niet alleen den grootsten eerbied voor het regt van eigendom, uit vrees van onder de toepassing der wetten te vallen, maer hy eerbiedigt den eigendom van anderen, krachtens een natuerlyk gevoel van regt, krachtens een gebiedend gevoel, dat hem belet met zyn eigen geweten en met Gods opperste wet in stryd te komen.

3. *Pligten der burgers ten opzichte der burgerlyke overheden.*

De overheid heeft het volle regt van alle Burgers te eischen dat zy getrouwelyk de *burgerlyke en politieke wetten* naleven. Want, ware het anders, hoe zou de overheid aen elkeen bescherming kunnen verleenen, en hoe zouden wy in vrede en veiligheid kunnen leven?

Het Staetsbestuer zorgt dat alle burgers de pligten kunnen vervullen, welke de wet hun oplegt. Het eischt ook dat iedereen zyne wettelyke verpligtingen nakome. Indien iemand weigerde de *belastingen* te betalen, welke de Staet moet ligten om in zyne noodwendigheden, het zy in vredes- of oorlogstyd, te voorzien, de wederspannige zou krachtens de wet gedwongen worden.

Elkeen moet, in de mate van zyn vermogen, tot het welzyn van zyn vaderland en van zyne medeburgers medewerken. Elke burger moet, ja, met zelfsopoffering, alles aenwenden om zyn Land van alle schade te bevryden.

Eene der grootste misdaden, welke een burger begaen kan, is met de vyanden van zyn Land aen te spannen, om de bestaende orde van zaken om te werpen. Men maekt zich ook schuldig als men roekeloos de wetten miskent of veracht. Hy, die anderen aenmoedigt om tegen de maetregelen door de overheid genomen op te staen, is een *stoorder der openbare rust*, en te regte treft hem de wet met strengheid.

Hy, die gelooft in zyne regten gekrenkt te zyn, mag zoo als wy het reeds gezegd hebben, zich zelven niet regt doen, hy moet zich regt van wege de overheid laten wedervaren. Hy, die door de overheid gestraft wordt, moet zich aen de verdiende straf, zonder tegenstand, onderwerpen.

Elke Burger is eerbied en achting aen de overheid verschuldigd; het is zelfs niet voldoende die gevoelens inwendig te koesteren, men moet er openlyk blyken van geven. Daerom worden de smaedschriften tegen de overheid als zeer gevaerlyk aenzien. — Niemand mag tegen de uitvoerders der openbare magt opstaen, wanneer zy niets anders doen, dan den hun opgedragen last volbrengen.

4. *Tot hoe verre men gebruik van zyn regt maken mag.*

Zich onthouden van anderen in het genot hunner regten te stooren, stiptelyk zyne pligten vervullen, zich getrouwelyk naer de voorschriften der overheid schikken, dit alles is nog niet voldoende; men moet *wettelyk* van zyne regten gebruik maken, op straffe van

verlies derzelve, of op straffe van zyne daden *nietig* te zien verklaren.

Men moet *meerderjarig*, het is te zeggen, 21 jaren oud zyn, om ten volle zyne regten te kunnen genieten. De *minderjarigen,* dat zyn , die, welke nog dien ouderdom niet bereikt hebben, worden in hunne regten vertegenwoordigd door andere personen. De vader is de natuerlyke vertegenwoordiger zyner minderjarige kinderen; na zyne dood, noemt men in zyne plaets eenen *voogd*; kinderen, die onder *voogdy* staen, mogen in geene belangryke zaken persoonlyk handelen, zonder toestemming hunner voogden.

Wanneer men tot meerderjarigheid gekomen is, mag men vry van zyne regten gebruik maken, wel te verstaen, zonder de regten van anderen te hinderen. Men mag dus zekere regten by *kontrakt* afstaen; men mag over zynen eigendom beschikken, *giften* en *bezettingen* doen.

Een kontrakt mag nooit strydig zyn met de wet. Belangryke kontrakten worden in bywezen van getuigen gemaekt en door de overheid bekrachtigd. — Een kontrakt kan ook verbroken worden, als men bewyzen kan dat het valsch, of bedriegelyk is; in elk ander geval moet men, als deftig man, zyn woord houden. — De overheid zorgt dat de kontrakten stiptelyk uitgevoerd worden.

5. *Over de maetschappelyke standen.*

Alle menschen zyn gelyk voor God. Alle burgers zyn gelyk voor de wet. De deugd alleen, niet de rykdom, stelt een onderscheid naer tusschen de menschen. Maer niemand mag over zyne verdiensten hoogmoedig wezen, want de hoogmoed zelve zou hem zyne verdiensten doen verliezen. Arm of ryk, zwak of sterk,

wy zyn allen kinderen Gods, en niemand heeft het regt zynen evenmensch te verachten.

In vroegere tyden, in tyden van onbeschaefdheid, verdeelde men de menschen in onderscheidene klassen: de edelen, de burgers en de boeren of laten. Thans is dit onderscheid weggevaegd; de ware adeldom bestaet in de persoonlyke verdienste. Men is niet roemwaerdig omdat men van een' roemwaerdigen vader geboren is, maer omdat men, door zyne eigene handelwyze, regt op achting en eerbied heeft verworven, omdat men zelve gewigtige diensten aen de zamenleving heeft bewezen.

Er zyn eventwel ryken en armen, geleerden en onwetenden, bestuerders en bestuerden Ieder weze in zynen stand te vreden, ieder trekke zyn beste voordeel uit den stand waerin God hem heeft geplaetst. Benyden wy de zulken niet, die meer dan wy begunstigd schynen; eerbiedigen wy de overheid, die de orde moet handhaven, eerbiedigen wy vooral den Monarch, die over onze lotsbestemming waekt. Achten wy alle maetschappelyke standen, want in alle standen, in alle stielen en ambachten, kan men met goeden wil, nuttig voor het algemeen welzyn wezen. Men is ryk genoeg als men het noodige heeft, rykdom geeft geen geluk; de innerlyke tevredenheid, de vreeze Gods zyn meer dan schatten waerd.

6. *Over meesters en dienstboden.*

De dienstboden maken zich schuldig, wanneer zy hunne pligten jegens hunne meesters niet met zorg, geweten en goeden wil volbrengen. Zy moeten gehoorzamen aen de bevelen, welke men hun geeft, ten zy die stryaig met zeden of wetten waren. Zy moeten trouw wezen, het is te zeggen, zich niet veroorloven

wat hun niet veroorloofd is; zy moeten spaerzaem zyn en het goed hunner meesters gebruiken als of het hun eigen ware.. — De meesters zyn dan ook verpligt de verdiende huer te betalen en hunne dienstboden behoorlyk te voeden. Zy moeten hen, in zekere gevallen, ook schadeloosstellen voor al het verlies dat door hunne dienst zou veroorzaekt wezen. Een meester mag zyne dienstboden niet wegzenden vóór afloop van hunne verbindtenis, 't en zy het luijaerds, slordigen of personen van slecht gedrag zyn. De dienstboden moeten van hunnen kant ook den meester byblyven, 't en zy men hun de beloofde huer niet betale, hen mishandele of van hen slechte daden eische. — De meesters moeten aen de dienstboden by hun vertrek een getuigschrift van goed gedrag afleveren; daermede boezemen zy vertrouwen by hunne nieuwe meesters in.

« De goede meester weet dat een knecht zyn evenmensch is; dus behandelt hy hem op eene menschelyke wyze; hy aenziet hem als een lid der familie; hy zendt hem voor geene beuzeling weg; hy vraegt van hem niets dan al wat regtvaerdig en eerlyk is; hy leert hem wat hy niet weet en hem dienstig is te weten; want, goede meesters maken goede dienstboden (1). »

(1) C. Cantù.

VYFTIENDE DEEL.

OVER DE REGTEN EN PLIGTEN VAN DEN BELGISCHEN BURGER.

Ik ben belgisch Burger, en ik acht my door dien naem vereerd. België is niet zeer uitgestrekt, maer men leeft er gelukkig en vry. Men leeft er gelukkig, omdat men er werkzaem en, bygevolg, ordelyk is; men leeft er vry, omdat onze nationale instellingen aen de noodwendigheden der bevolking beantwoorden, door den toestand geregtvaerdigd zyn en in geenen deele de *natuerlyke regten* van den mensch krenken. Ik herhael dus, met innig genoegen, dat ik een belgisch Burger ben, en dat ik my door dien naem vereerd acht.

Alle menschen zyn gelyk voor God; *alle belgische Burgers zyn gelyk voor de wet.* De adeldom is by ons niets meer dan een bloote eertitel; hy geeft geen enkel byzonder voorregt aen hen, die er mede bekleed zyn, het zy hun adeldom erfelyk zy, of zy denzelven van den koning, om uitstekende diensten hebben verkregen. De staetkundige gelykheid, welke wy genieten, heeft nogthans niet de volkomene gelykheid van standen en vermogen tot gevolg. Er zyn staetshervormers geweest, die gedacht hebben aen de mogelykheid van het tot standbrengen eener maetschappy, waerin al de goederen gelykelyk zouden verdeeld wezen; dit heeft men, na verstandelyke overweging, onregtvaerdig, en overigens gansch onmogelyk bevonden. Dit stelsel zou onregtvaerdig zyn, want als ik meer werk dan myn buerman, dan heb ik ook regt op eene grootere belooning; als myn vader zich veel moeite gegeven heeft om zekeren welstand aen zyne familie te bezorgen, mag men my niet ontblooten om myn goed aen de kinderen van luijerikken te geven; het zou des te on-

regtvaerdiger wezen, daer de *eigendom* niets bestendigs meer zou hebben, en niemand er nog belang by zou hebben om zyne gronden te verbeteren, daer men nooit de zekerheid hebben zou zelf te maeijen wat men gezaeid heeft. Zulk stelsel zou welhaest een Land ten onder brengen; de yverigste en de verstandigste werkers zouden den moed verliezen. En of dan dit stelsel ook niet onregtvaerdig ware, het is eventwel onmogelyk uit te voeren; want alle menschen zyn niet even verstandig, spaerzaem, zuinig en werkzaem; de eene zou vrucht uit zyn aendeel trekken, de andere zou het nutteloos in brasseryen verteeren; de gelykheid zou daerenboven gedurig onderbroken worden door sterften, huwelyken, enz.; men zou alle dagen het evenwigt moeten herstellen, alle dagen op nieuw moeten deelen, wat er ten slotte al heel koddig zou uitzien. Er zullen altyd armen en ryken zyn; de ongelykheid der standen ligt in de natuer der zamenleving zelve, en het is zelfs door haer dat de wedyvering onder de menschen bestaet, het is door haer dat elkeen zyn best doet om zich te verheffen en te verryken. Veronderstelt voor een oogenblik dat de *stoffelyke gelykheid* der burgers mogelyk zy: de kunsten en wetenschappen zouden kwynen, de beschaving zou in haren gang gestuit wezen, en wy zouden weldra tot den staet van barbary vervallen. Elkeen zou, voor zyn gemak, een' aengenamen stiel willen uitoefenen; men zou zeggen: ik heb liever my wat in mynen tuin bezig te houden, dan de straten der stad te gaen opkuischen, en er zou onvermydelyk uit volgen dat de straten nooit zouden gekuischt worden. Ten slotte zou elkeen verpligt wezen zyne eigene schoenen, zyne eigene kleederen te maken, want niemand zou het geraedzaem vinden zich moeite voor een ander te geven, daer er toch niets meê zou te winnen zyn.

Het is die droomachtige gelykheid niet welke ons door onze wetten wordt gewaerborgd; het is de gelykheid der regten, die b. v. daerin bestaet, dat een arme voor het tribunael, zoowel als een ryke, regt kan erlangen; dat elkeen, tot welke klas hy ook behoore, de openbare ambten des lands kan bekleeden, als hy daertoe de noodige kennissen bezit; en, eindelyk, dat de edelen en ryken, evenmin als de armen en de boeren, ontslagen zyn van hunne lasten te betalen, van in het leger en in de burgerwacht te dienen. Met één woord, alle Burgers moeten gelyk hunne pligten vervullen; allen hebben de zelfde regten en de zelfde pligten, en zoo bestaet, niet tegenstaende de verschillige maetschappelyke standen, de wezenlyke *gelykheid* in België.

Zulke, wel begrepene, gelykheid kan maer bestaen in *vrye* Landen, waer het opperhoofd van den Staet geen willekeurig, geen dwingelandsch gezag uitoefent. By ons is het de *Wet* en bovenal de *Grondwet,* die de pligten der burgers voorschryft en alle regten waerborgt. Geen gezagvoerend ambtenaer mag zynen wil in de plaets der wet stellen. Wy hebben reeds gezien, hoe en door wien de grondwet is gemaekt geworden; wy hebben tevens gezegd dat men geene andere wet mag uitvaerdigen, vooraleer zy door de twee Kamers gestemd, en door het handteeken des Konings bekrachtigd zyn geworden. Men mag dus zeggen, dat de Natie zich zelven wetten geeft; en de magt, die de uitvoering der wetten verzekert, is mede een uitvloeisel van den wil des volks.

De regten der burgers en de politieke gelykheid worden aldus bevestigd door eene magt, die eigenlyk maer bestaet door de toestemming van allen. Vooraleer op dit onderwerp terug te komen, zullen wy de vryheden opsommen, welke de belgische Burger geniet.

De *burgerlyke vryheid* bestaet enkelyk in de toelating

te mogen doen al wat de wetten niet verbieden; de *politieke vryheid* bevat ook de regten, die den burger door de grondwet gewaerborgd worden. Welke zyn die regten?

Ik ben regtzinnig verkleefd aen de godsdienst myner vaderen; ik geloof wat de Kerk, tolk van God, my onderwyst; ik geloof dat zy, die deswegens niet denken zoo als ik, in dwaling zyn; het behoort my eventwel niet hunne inzichten te doorgronden. Als Christen, moet ik de dwaling veroordeelen, maer ik mag ook, als christen, als katholiek, nooit vergeten dat alle menschen myne broeders zyn; ik moet dan den wensch uitdrukken dat zy mogen verlicht en overtuigd worden. Toegevendheid en liefde jegens iedereen, zal dus immer myn gedragsregel wezen. Van eene andere zyde, wil de openbare orde, dat de Staet alle gewetens vry late. Dit hebben de opstellers der belgische Grondwet gewaerborgd door de woorden: *Vryheid van godsdienst.*

Wy hebben een ander regt dat ons door de Grondwet toegekend wordt, namelyk het regt om vry onze gedachten uit te drukken en die, door middel van boeken, dagbladen, enz. aen anderen mede te deelen. Zy, die van zulk regt misbruik maken door smaedschriften en onzedelykheden in het licht te geven, zyn wel schuldig; dit gebeurt ongelukkiglyk wel eens, maer het goed dat de drukpers sticht is al te groot om ze voor het kwaed, dat zy doen kan, te veroordeelen. Want ten slotte kunnen de goede schriften, die op regt en rede steunen, gemakkelyk den invloed der slechte, zoo niet vernietigen dan toch te keer gaen en verydelen. De belgische Grondwet heeft aldus de *vryheid der drukpers* uitgeroepen. Eventwel moeten de jonge lieden daeruit niet opmaken dat zy onberaden alles lezen mogen, deswegens moeten zy hunne ouders, onderwyzers of welkdanige verlichte personen raedplegen, vooral in zake van vermakelyke lezingen.

De Grondwet geeft ons ook de *vryheid van onderwys*. Ik mag my in welkdanige School, Collegie of Universiteit onderrigten, waer het myne ouderen behaegt my te zenden ; en later mag ik, als my zulks belieft, zelve een onderwysgesticht openen. Door die vryheid wordt de eerbied voor de geloofsbelydenissen, voor de gezindheden en voor de leerstelsels geëerbiedigd. Doch de byzonderen zouden van hunne vryheid te weinig gebruik kunnen maken; daerom heeft de Staet ook scholen ingerigt; daeruit ontstaet dan ook eene wedyvering, die den vooruitgang bevoordeeligt, en tevens de wedyverende partyen in de palen eener wyze gematigdheid houdt.

Ziet hier een dun zweepje; zonder moeite zou ik hetzelve kunnen breken ; maer als ik nu een dozyn zulke zweepjes vast by elkander bonde, dan zou al myne kracht niet meer voldoende wezen om ze te breken. Dit voorbeeld is het tastbare bewys van eene waerheid, welke België voor zinspreuk heeft genomen : EENDRAGT MAEKT MAGT. Eén beekje zou geenen molen kunnen doen draeijen, en met de menschelyke vereeniging is het even zoo. Men kan best groote ontwerpen volvoeren door vereeniging. Indien wy, in stede van een leger te hebben dat onze grenzen verdedigt, scholen waer een ieder zich kosteloos, of ten geringen pryze, onderrigten mag, yzeren wegen en kanalen, indien wy dit alles niet hadden en gedwongen waren elk ons huis te bewaren, ons zelven te onderrigten, te vervoeren, enz., dit zou immers gansch onmogelyk wezen, het geheele Land zou er arm en ellendig uitzien. De Staet zelve is niets anders dan eene groote vereeniging, wier belangen door het opperbestuer waergenomen worden. Met de belastingen, door al de huisgezinnen van het Land betaeld, bezorgt het Opperbestuer of Gouvernement ons een leger dat ons beschermt, scholen waer ryken en armen kunnen leeren; yzeren wegen, langswaer wy met

snelheid reizen, onze koopwaren vervoeren en onze betrekkingen met andere menschen begunstigen kunnen. Wat de Staet aldus goed doen kan, kunnen evenzoo de vereenigingen van allerlei aerd doen. Met zich tot het zelfde doel te vereenigen, verdubbelen, vertiendubbelen de menschen hun welzyn; zy zyn aldus in staet om groote ondernemingen aen te gaen, welke met afgezonderde krachten nooit gelukken zouden. Eene fabriek, b.v., is een kleine Staet, wiens opperhoofd de fabrikant is; met nu den arbeid van al de werklieden gezamentlyk tot de algemeene voortbrengselen te doen dienen, kan hy bekomen, wat hy nooit bekomen zou, wanneer iedere werkman alleen arbeiden moest. Men moet enkel op de speldenfabricatie denken. « De zelfde werkman verrigt altyd den zelfden arbeid; de eene bereidt den draed, de andere snydt hem door; een derde maekt er eene punt aen; de kop alleen eischt twee of dry bewerkingen; die elk door een' afzonderlyken werkman, verrigt worden; en, door middel dier gepaste werkverdeeling, kan men dagelyks 48,000 spelden maken in een werkhuis, waer men er geene 200 gereed zou krygen, als elke arbeider zyne spelden gansch alleen moeste afmaken. (1) » Daerby is nog aen te merken dat de werkman, die altyd het zelfde doet, behendiger wordt in zyn vak, dat hy minder gereedschap noodig heeft, en meer wint, alsof hy in verscheidene vakken arbeiden moest.

Men make daeruit op wat al voordeelen de vereeniging van krachten, die de verdeeling van het werk ten gevolge heeft, oplevert. Maer er zyn ook nog vele vereenigingen van een' anderen aerd, waeraen iedereen vrylyk deelnemen mag. Ik ben, b. v., werkman, en myn dagloon staet niet zeer hoog; maer, met orde en spaer-

(1) J. B. Say. *catechisme d'économie politique*

zaemheid, kan ik eventwel alle dagen iets overhouden, al ware 't maer tien centimen ; welnu , die som is te gering opdat ik zelve er een stellig nut kunne uittrekken met ze op interest uit te zetten; laet ik ze in mynen spaerpot liggen, dan groeit zy maer juist zoo veel aen a's ik er dagelyks byleg. Maer zoo ik, telkens dat ik een frank gespaerd heb, die waerde naer de *spaerkas* drage, dat zal my een' jaerlykschen interest opbrengen , en, met der tyd, zal ik een klein kapitael bezitten. De *spaerkas* krygt aldus van alle kanten kleine sommen, die te zamen een groot kapitael uitmaken ; dit groot kapitael brengt eene schoone winst op , en iedere deelnemer trekt daer, volgends zyne storting, zyn profyt uit. — De *pensioenkas* voor ouderlingen levert ook de zelfde voordeelen op; voor eene kleine somme , welke ik jaerlyks stort, kan ik my , tegen myn' ouden dag, een inkomen verzekeren waerby ik gerust en kommerloos zal kunnen leven.

Dat is nog niet alles. De vereenigingen der menschen hebben niet alleen ten doele de zulken te begunstigen , die er deel van maken. Wanneer de Grondwet de *vryheid van vereeniging* uitriep, had zy het oog op de godsdienstige , zedelyke, letterkundige en wetenschappelyke vereenigingen ; zy heeft dus vastgesteld dat de vereeniging om elkander te verlichten , om goed aen ongelukkigen te doen, enz., een *regt* is hetwelk niemand ons willekeurig ontnemen kan. Wy zyn aldus vry ons te vereenigen , om het even met welk doel , als wy de openbare orde niet schenden en de wetten eerbiedigen. Niemand kan my verbieden deel te maken van eene zang- of leesmaetschappy, of van welkdanig genootschap het ook zy ; even als men ook niemand het regt ontzeggen kan zyn leven in een klooster te gaen doorbrengen. Hy , die op eene betamelyke wyze van het regt van vereeniging gebruik maekt , kan zich in de

zamenleving zeer nuttig toonen. Met elk alleen te leven, blyven de menschen onwetend en buiten staet elkander hulp toe te brengen. De vryheid van *vereeniging* is eene onzer schoonste vryheden ; de burgers zyn eerst volkomen vry als zy het volle regt hebben met elkander te spreken en te verbroederen. De vereeniging wordt ons overigens door het Evangelie aengeprezen, wanneer het ons voorschryft onze naesten te beminnen als ons zelven en, ieder in zynen kring, tot de volmaking en tot het geluk van anderen mede te werken. Vereenigen wy ons dus in alle standen der zamenleving met het doel om goed te doen ; *beminnen wy elkander*, zegt de stem van God, en het Vaderland voegt er by : *eendragt maekt magt*.

Wat er regt schoon, regt groot in de Belgische instellingen ligt, is dat onze vryheden zoo juist met onze noodwendigheden overeenkomen. Onze voorouders hebben eeuwen lang gestreden om een' maetschappelyken staet te verkrygen, die met hunnen aerd overeenkwame ; die eeuwenlange en bloedige stryd bewyst dat wy wezenlyk eene *natie*, een zelfstandig volk uitmaken, dat, tegen over andere volkeren, eigen aerd en zeden heeft. Gedurende den langen tyd, dat België onder de heerschappy van vreemde meesters zuchtte, heeft het geen oogenblik opgehouden zyne zelfstandigheid te betrachten, by zoo verre dat de willekeurigste overheerschingen niet het minste zyner kenmerken van eigendommelykheid hebben kunnen uitwisschen.

Die kenmerken onzer eigendommelykheid hebben zich in den schoot der Gemeente ontwikkeld; geen volk der weereld gelykt in dit opzicht aen ons. De *gemeenten* waren oorspronkelyk vereenigingen van geburen, die allengs ryk en magtig geworden, de vryheid om *zich zelve te besturen* wisten te verkrygen. De burgery zelve

koos hare Magistraten, die aldus hunne magt regtstreeks van het volk verkregen. Onze tegenwoordige vrye Grondwet rust nog geheel en gansch op dit grondbeginsel onzer voorouders. Het provinciael bestuer en het middenbestuer zyn maer uitvlocisels van de Gemeentemagt. De *gemeentekiezers* stellen den Gemeenteraed aen, zoo als de *provinciale kiezers* den Provincialen raed aenstellen, en de *algemeene kiezers* stemmen voor de *Volksvertegenwoordigers* en *Senators* van het gansche Land. De magt om wetten te maken, die de Gemeente, de Provincie en den Staet verpligten, behoort insgelyks aen de afgevaerdigden der gemeente, der provincie en der Natie. Maer tot de uitvoering der wetten is er, zoo als wy het reeds gezegd hebben, eene *uitvoerende magt* noodig, en die is aen Z. M. den Koning, en na hem, aen zyne *dynastie*, krachtens de Grondwet, toevertrouwd. De Koning heeft aendeel in de *wetgevende magt*, aengezien geene wet mag uitgevaerdigd worden, zonder zyne toestemming; hy is daerenboven het opperhoofd der openbare magt, hy noemt al de ambtenaren en bedienden van het Bestuer, die gelast zyn aen de uitvoering der wetten mede te werken. De Koning benoemt de Ministers, en stelt ook de zelve af; de ministers stellen hem, *op hunne eigene verantwoordelykheid*, al zulke maetregelen voor, als zy, naer den geest onzer wetten, voor de Natie dienstig en nuttig oordeelen; maer, zonder toestemming des Konings, kunnen zy niets doen, 't en zy in geringere bestuerlyke zaken. De persoon des Konings is *onschendbaer*: de ministers alleen zyn verantwoordelyk en moeten des noods hunne akten verregtvaerdigen. Wy hebben reeds gezien dat er eene derde magt in den Staet is, namelyk de *regterlyke magt*. — Welke zending heeft zy? In wiens naem worden de *verdikten* en *vonnissen* der geregtshoven uitgesproken? —

Om een gewelf te bouwen heeft men eenen sluitsteen noodig, waertegen de twee deelen van het gewelf steunen ; zonder dien sluitsteen zou het gewelf onvermydelyk instorten. Als men de belgische instellingen aen een gewelf mag vergelyken, zoo is er welzeker de Koning de sluitsteen van. De Koning verbeeldt onze *nationale eenheid*. Alle Belgen , Vlamingen en Walen, moeten zich rondom hem scharen, want hy is de eerste bewaker onzer vryheden , de eerste verdediger onzer onafhankelykheid. Al onze betrekkingen met vreemde Landen worden door hem geregeld, maer de door hem aengegane *traktaten* krygen eerst kracht van uitvoering na de goedkeuring welke de Kamers er, krachtens de Grondwet, aen hechten. Hy houdt mede de binnenlandsche magten in evenwigt ; het is dus Hy , die, in alle geval, de openbare orde handhaeft en ons die veiligheid verzekert, waeraen wy den voorspoed onzes Lands verschuldigd zyn. Het is dus onze pligt , myne vrienden , den Koning te beminnen en te eerbiedigen , hem als den *Vader des Vaderlands* te aenzien ! houden wy ons dus steeds bereid, moeste het gevaer ons genaken , om op zyne stem te gehoorzamen ; want vergeet het nooit , zich aen den Koning hechten is de instellingen versterken , waeruit wy zoo veel voordeel genieten , het is, met één woord , eene schuld betalen, welke wy op ons geladen hebben, den dag dat wy het geluk hadden Belg geboren te worden!

Wy zouden al te breedvoerig wezen , moesten wy hier al de regten opsommen , welke de grondwet van 1831 ons waerborgt. Stippen wy eventwel nog aen dat de *persoonlyke vryheid* by ons zoo groot is als by eenig volk der weereld. Niemand mag vervolgd worden , dan in zulke gevallen welke de wet voorziet, en dan nog moet de vervolging naer de voorschriften der wet geschieden ; niemand mag, tegen wil, van zyne wettelyke

regters ontvreemd worden ; geene straf mag buiten de kracht der wet toegepast worden. De woonst is *onschendbaer*; de bedienden der openbare overheid mogen in myn huis niet dringen, 'ten zy met voorgeschrevene formen en in zulke gevallen, welke door de wet bepaeld zyn. Wanneer het openbaer nut zulks vergt, b. v., tot het doortrekken eener nieuwe straet , mag men myn huis afbreken , maer op voorwaerde dat men my eerst schadeloosstelle. Men mag thans niet meer , zoo als dat vroeger wel het gebruik was , myne goederen, ten voordeele van den Staet verbeuren , of my al myne *burgerlyke regten* ontnemen (*ter burgerdood veroordeelen*). Het gebruik der talen is vry ; ik mag dus aen den Koning, aen de Ministers en aen wien het ook zy, zoo wel in het vlaemsch als in het fransch , schryven. Het geheim der brieven is onschendbaer ; het is te zeggen, dat niemand het regt heeft de brieven te openen, welke men aen het postbestuer toevertrouwt. Wanneer ik aen de overheid eene vraeg te doen heb tot het bekomen van myn regt , mag ik een verzoekschrift of *petitie* indienen. Ten slotte, ik voel my in de akten van myn byzonder leven op geene wyze verhinderd , want de wetten van myn Land hebben voor hoofdzakelyke zending de orde op de vryheid te vestigen.

Maer het spreekt van zelfs dat de *Regten* ook *Pligten* mede brengen.

Als ik ten volle negentien jaren oud wezen zal, moet ik deel aen de *militieloting* nemen. Het belgische grondgebied moet geëerbiedigd worden ; daertoe is een *leger* noodig, een sterk en moedig leger , dat bereid is , des noods zyn bloed te vergieten om de vreemde overweldigers te keer te gaen. Er is ook eene *burgerwacht* noodig om, des noods , het leger , in oogenblikken van gevaer, by te springen ; ik kan dus ook geroepen wor-

den om , als burgerwacht , dienst voor myn Vaderland te moeten doen.

Gunne de Goddelyke Voorzienigheid dat België in vrede zyne vryheid en onafhankelykheid moge behouden ! maer moeste het uer van gevaer voor ons dierbaer Vaderland slaen, O, allen zouden wy ons, met vuer en moed, rond het driekleurige vaendel scharen en liever zouden wy, met den heldenmoed onzer voorvaderen , op het slagveld sneven, dan onze vryheid en onafhankelykheid laffelyk door den vreemdeling te laten onderdrukken !

Wanneer ik eens aen het hoofd van een huisgezin wezen zal, zal ik ook *lasten* moeten betalen ; *grondlasten* voor myne eigendommen, en *personnele lasten* voor myne deuren , vensters, meubelen, enz. en *patentregt*, zoo ik eenen stiel of handel uitoefen. De Staet moet immers het leger , de ambtenaren, met één woord, al de bedienden die aen het algemeen bestuer gehecht zyn , kunnen betalen en groote werken van algemeen nut kunnen uitvoeren ; en hoe zou hy zulks kunnen , als de burgers hem daertoe geen geld bezorgden ? Overigens is het niet voor my, zoo als voor iedereen, dat de opbrengst der lasten besteed wordt? Daerenboven geeft dit geld aenleiding tot welstand in het land : de garnizoens doen goed aen de plaetsen waer zy gevestigd zyn, de openbare werken verschaffen den arbeider bezigheid en loon , enz. Hy , die weigert zyne lasten te betalen, wordt strengelyk gestraft, en te regte.

Er worden ook eenige *onregtstreeksche belastingen* , belastingen van *douaen* en *accys* , geheven ; de eerste aen de grenzen op koopwaren die uit vreemde landen by ons ingevoerd worden, de tweede binnen het Land op de fabricatie van bier, suiker , sterke dranken,enz. Hy, die zich aen het betalen der bedoelde regten, door bedrog , wil onttrekken , begaet een we-

zendlyke diefte ten nadeele van den Staet. Wat aen den Staet behoort, behoort ons allen ; hy, die den Staet besteelt, besteelt dus al zyne medeburgers , en hy is een wezendlyke dief.

Wanneer de som der *regtstreeksche belastingen* , de *patent* daerby begrepen, welke een burger jaerlyks in de kas van den Staet stort , tot 42 frank 32 c. klimt, behoort die burger tot de klas der *algemeene kiezers*,het is te zeggen,dat hy mag deelnemen aen de kiezing der Senators en Volksvertegenwoordigers. In de weinig bevolkte gemeenten staet de kiescyns voor het regt van gemeenteraedsleden te benoemen zoo hoog niet als boven vermeld is. De kiezers moeten in persoon hunne stem geven , zy mogen zich niet doen vervangen. Het kiesregt legt iederen burger, die er toe geroepen wordt , eene zware pligt op, namelyk die van *volgends geweten eene goede keuze te doen*. Men mag zich geene vrees laten aenjagen , of schroomen iemand te mishagen ; men mag zich vooral niet door geld, vleijeryen of beloften laten omkoopen. De kiezer moet denken dat hy den man, die hy kiezen gaet, eene magt in handen geeft,die voor ons allen noodlottig zou kunnen worden, indien de gekozene er ten zynen voordeele, of uit kwaedwilligheid, misbruik van maekte. Het is door de kiezingen dat alle Burgers deel aen het Bestuer van hun Land nemen. Men kan er dus niet genoeg belang aen hechten ; men zou zich niet te veel kunnen doordringen van de verantwoordelykheid,welke men op zich laedt , als men naer de opperraden des Lands mannen zendt , die zulk vertrouwen niet verdienen.

Een goed Burger denkt veeleer aen zyne Pligten dan aen zyne Regten. Hy moet zich deze niet laten ontnemen , maer in ga nsch zyn gedrag mag hy geen' anderen leiddraed erken nen dan zyne opregte liefde voor het Vaderland. Aldus kunnen wy allen , tot welken

stand wy ook behooren, medewerken aen den maetschappelyken vooruitgang, die alle afgunst en slechte staetkunde, als vyandig, verwerpt. Laet ons die raedgevingen voor de toekomst wel in het geheugen houden. Thans zyn wy nog te jong om ons met de maetschappelyke vraegstukken te bemoeijen, intusschen moeten wy vlytig studeren, ons aen het werk gewennen, dagelyks volmaekter worden onder den invloed der schoone instellingen onzes Vaderlands, en ons voorbereiden om eens waerdige Burgers van het vryè, onafhankelyke en bloeijende Belgenland te worden!....

ZESTIENDE DEEL.

SPREEKWOORDEN EN ZEDESPREUKEN.

1. Een appelken tegen den dorst bewaren.
2. Tusschen twee waters zwemmen.
3. Met azyn vangt men geene vliegen.
4. Olie op het vuer gieten.
5. Elke uil meent dat zyne jongen valken zyn.
6. Met onwillige honden is het moeijelyk hazen te vangen.
7. Met geslotene handen raept men geen goud.
8. Met wien men verkeert, wordt men geëerd.
9. Eene kat met handschoenen aenvatten.
10. Op wol uitgaen en geschoren te huis komen.
11. Mooren wascht men niet wit.
12. Er zyn geen doovere dooven dan de zulken die niet hooren willen.
13. Men kent den boom aen zyne vruchten.
14. Een kei doet men de huid niet af.
15. Geene rozen zonder doornen.
16. Blaffende honden byten niet.
17. Van de klaveren naer de biezen loopen.
18. De mensch wikt en God beschikt.
19. Vele drupjes maken eenen plas.
20. Men moet het yzer smeden terwyl het heet is.
21. Menig mensch eet zyn wittebrood eerst.
22. Niet schieten is zeker mis.
23. De appel valt niet verre van den boom.
24. Het is te laet den put gevuld, als 't kalf verdronken is.
25. Als de ganzen water zien, hebben zy dorst.
26. Het moeit zich met muizen, wat van katten komt.

27. De wolven eten elkander niet.

28. Een spiering uitwerpen, om eenen kabiljauw te vangen.

29. Een kaersje voor den duivel branden.

30. Des nachts zyn alle katten grys.

31. Het water naer de zee dragen.

32. Vogelen van de zelfde pluim vliegen veelal te samen.

33. In troebel water visschen.

34. Het zyn goede vruchten waeraen de wespen knagen.

35. Als de peer ryp is, valt zy.

36. De kruik gaet zoolang te water, tot dat zy breekt.

37. Twee hazen te gelyk naloopen.

38. Men moet geene oude koeijen uit den gracht halen.

39. Die al de dagen viert, vraegt naer den zondag niet.

40. Grove stoffen moet men niet met zyde naeijen.

41. Wie zich eens gebrand heeft, vreest het vuer.

42. Iemand van het bed op het strooi helpen.

43. Zy slapen niet allen die de oogen geloken houden.

44. Stille waters hebben diepe gronden.

45. Twee vliegen met eenen klap vangen.

46. Als men de snaren te hoog spant, springen zy.

47. Een oog in 't zeil houden.

48. De pot verwyt den ketel dat hy zwart is.

49. Een gegeven paerd mag men in den muil niet zien.

50. Na regen komt zonneschyn.

51. Hy is zoo dom niet als zyne muts wel staet.

52. Verkoop de huid van den beer niet vooraleer hy geschoten is.

53. Men mag nooit zonder den weerd rekenen.

54. De boog mag niet altyd gespannen staen.

55. Veel geschreeuw en weinig wol.

56. Twee harde steenen malen zelden fyn.

57. Twistzoekende honden loopen veelal met gescheurde ooren.

58. Iemand het gras onder de voeten snyden.

59. Ontvangen worden als een hond in een kegelspel.

60. Geeft den vinger, men neemt de hand.

61. Men moet zyne oude schoenen niet wegwerpen vóór dat men er nieuwe heeft.

62. Het zyn twee hoofden onder ééne muts.

63. Schoone liedjes duren niet lang.

64. Wie den pot breekt, betaelt de scherven.

65. Het zyn de pluimen die den vogel maken.

66. Het is beter te buigen dan te breken.

67. Een slechte werkman beschuldigt altyd zyn getuig.

68. Ieder voelt waer hem de schoen wringt.

69. Al vallende leert men ryden.

70. Een luije voerman spant liever uit dan in.

71. Stout gesproken is half gevochten.

72. Eene ledige beurs staet moeijelyk regt.

73. De geheimen aen het klokzeel hangen.

74. De beste paerden krygen de haver niet.

75. Die zich tusschen vuer en strooi zet, brandt geerne.

76. Die aen den arme geeft, leent aen God.

77. Ledige tonnen klinken best.

78. Zwygen kan niet verbeterd worden.

79. Het werk is het zekerste kapitael.

80. Gods water over Gods akker laten loopen.

81. Onder de zon is plaets voor iedereen.

82. Wie zyn vaderland bemint, is nooit wees.

83. Met het trommelken gewonnen en met het fluitje verteerd.

84. Goede meesters maken goede dienstboden.

85. Oude boomen buigt men niet meer.

86. Het geld is een goede dienaer, maer dikwyls een slechte meester.

87. Terwyl de boozen slapen, kunnen de goeden rusten.

88. Doe goed en zie niet om.

89. Om 't vet likt de kat de kandeleer.

90. Al wat klinkt is geen goud.

91. Hebt God en ouders lief, dat is het zout des levens :
Gy bouwt op aerde uw huis en in den Hemel tevens.

92. Verdeel steeds dag en tyd, dat maekt de taek u ligt ;
Wend naer de wyzerplaet gestaêg het aengezicht.

93. Geen traegheid, waer de school u roept ter goeder uer;
Eerst later rypt de vrucht, al smaekt zy thans nog zuer.

94. Verhef u op geen schoon, dat daeglyks u bedriegt;
Zoek naer geen valschen vriend, die altyd vleit en liegt.

95. Vergeef uw' vyand ; maer vergeef u zelven niet;
Wee hem, die aen zich zelf den geurgen eerkrans biedt.

96. Uw leven is een droom; gedenk dan aen 't ontwaken.
Gy zult, ook reeds als kind, uw' akker vruchtbaer maken.

97. Het oog der moeder straelt, als 't ryzend morgendlicht,
Op 't spoor dat gy betreedt; zy wenkt tot deugd en pligt.

98. Een dag van liefde en rust voorspelt een' kalmen nacht;
Wie leeft in vrede en trouw, slaept op een strooibos zacht.

99. Een goede daed, voor God, tot 's naesten heil verrigt,
Zy u behoefte en vreugd, maer geen gedwongen pligt.

100. De vrede in 't huisgezin wordt nooit te ver gezocht,
Al is 't berouw de prys, waervoor ze wordt gekocht.

ZEVENTIENDE DEEL.

KEUS VAN GEDICHTJES

GESCHIKT OM VAN BUITEN GELEERD, KUNSTMATIG GELEZEN EN UITGEGALMD TE WORDEN.

1. DE PERZIK.

Die perzik gaf myn vader my,
Omdat ik vlytig leer.
Nu eet ik vergenoegd en bly;
Die perzik smaekt naer meer.

De vrolykheid past aen de jeugd,
Die leerzaem zich betoont.
De naerstigheid, die kinderdeugd,
Wordt altoos wel beloond.

H. Van Alphen.

2. HET GEDULD.

Geduld is zulk een' schoone zaek,
Om, in een' moeijelyke taek,
Zyn oogwit uit te voeren.
Dit zag ik laetst in onze kat,
Die uren lang gedoken zat
Om op een' rat te loeren;
Zy ging niet heen, vóór zy de rat
Gevangen in haer' klauwen had. *id.*

3. HET GEWETEN.

Nooit heb ik meer vermaek, dan als ik myne pligt
Blymoedig heb verrigt;
Dan smaekt het eten best, dan kan ik vrolyk springen
En blyde liedjes zingen;
Maer ben ik traeg of stout, dan ben ik niet gerust;
Dan heb ik geenen lust
In spys, in drank of spel; dan wordt my door 't geweten
Geduriglyk verweten,
Dat ik een nietdeug ben, en dat ik nooit een man,
Zoo doende, worden kan. (*id.*)

4. OM BETER TE WORDEN.

Somtyds dryft ligtzinnigheid my aen
Om eene of ander' feile te begaen;
Dan denk ik eventjes wat na,
En ga 't gezond verstand te râ;
Ik vind my daer steeds 't beste by,
Ik laet het misdryf zoo ter zy';
Ik word allengskens wys en groot,
En 'k stel my aen geen' straffen bloot. [E.]

5. HET SCHOONE BLOEMEKEN.

O, bloemken-lief, wat zyt gy schoon!
Uw kelk is als een' koningskroon;
Gy staet daer in den hof te pronken,
En als een hemelstar te lonken;
O, bloemken-lief, naer allen schyn,
Moet gy volstrekt gelukkig zyn!

O ja, sprak 't bloemken zacht,
Gelukkig! Ja... maer wacht:
Weldra verslenst myn' kroone....
Want broos is 't aerdsche schoone! [E]

6. VADERLANDSCH LIED.

Komt, knapen en meisjes, verheft nu in choor
Den grond, die uw' wieg heeft gedragen;
Uw lied klink' de velden van 't Vaderland door,
Dat de oogen op u houdt geslagen.
Dat Vaderland eert en verheerlykt gy nu,
Eens, hopen wy, eens zal het fier zyn op u!—
In moed en in kennis, in vroomheid en deugd,
Was 't eenmael het sieraed d er aerde;
Die glorie verbleekte... maer 't wacht van uw' jeugd,
Dat gy het herstelt in zyn' waerde.
Dan — als gy het eert en verheerlykt als nu, —
Dan moge dat Vaderland fier zyn op u!...

L. P. Heije.

7. DE KANARIEVOGEL.

Een kanarievogel treurde
In zyn' ryk gesierde kooi;
Vryheid kon hem slechts bekoren;
Zy alleen scheen goed en mooi
Ja, vergeefs bood hem zyn meester
Goede zorgen, lekkerny;
Alles scheen hy te versmaden,
Zelfs den lof en vleijery.
Vruchtloos wou men hem doen merken,
Dat hy, vry van alle zorg,
In zyn kostelyke kooije,
Vond bestendig eene borg
Tegen gier- en katten-klauwen;
Dat de gure wintertyd
Evenmin zyn heil kon hindren.
Ja, de meester zag, met spyt,
Al zyn poogen dus verydlen,
Om zyn teêr geliefde beest
Bly' en opgeruimd te maken,
't Bleef toch immer droef van geest. —
Eens liet hem zyn meester vliegen
In 't vertrek van 't stil gezin;
Maer het beestje schoot door 't venster...
't Was... de wyde wereld in!
't Vloog dan heen en weder, boven
Ieder huis der kleine stad,
En zette eindelyk zich neder
Op een dak, alwaer een' kat
In de gote lag te loeren.
Aenstonds greep kato haer prooi!
Dus viel, in des katers klauwen,
Onze vogel, jong en mooi.

Kindren, wilt u vroeg gewennen
Aen een' juist gepasten dwang;
Want de vryheid, op uwe jaren,
Brengt u ligt tot ondergang.

L. F. David.

8. LIED VOOR STADSSCHOLEN.

Ons lied is een gebed, o Vader
Van al wat ademt, al wat leeft.
Het vliegt vol zaligheid u nader,
Als de Engel, die u tegenzweeft.
Bloei' hier te zamen vreugd en vrede,
Beziel' de trouw hier elke borst,
En ieder gloei' by de eigen bede
Voor onzen teêrgeliefden Vorst.

Zou ieder kind de stad niet eeren,
Die moederlyk ons lot bewaekt,
Die ons wat nuttig is doet leeren,
En kindren eens tot Burgers maekt?
By 't oefnen van verstand en rede,
Geeft ze ons de kennis tot een' schat.
O goede God, verhoor de bede
Voor onze lieve Vaderstad!

Het Vaderland!. — dat woord is heilig
Voor ieder kind, voor ieder mensch.
Wy leven hier gerust en veilig;
Voor 't Vaderland is onze beste wensch.
Wy dragen boven 't graf dien mede;
Gy hebt die zucht ons ingeplant,
O groote God, verhoor de bede,
De kinderbeê voor 't Vaderland.

P. Van Duyse.

9. BLOEMEN EN VOGELS.

De kleine bloempjes op de heide,
De kleine vogels in het nest,
Zy hebben 't ook niet altoos best,
Maer worden dan toch groot op 't lest...
De Heer des Hemels zorgt voor beide;—
En dikwyls waekt een vroome hand
Voor vogel en voor heideplant.

Dan kunnen ze onbekommerd groeijen
En krachten putten uit den nood: —
Des vogels lied juicht: « God is groot! »
De plant geeft bloezems, wit en rood,

En zoete geuren onder 't bloeijen; —
En beide danken God den Heer,
En wie hen kweekte, Hem ter eer. —

Gy, knapen, meisjes, dartle kleenen! —
Gy wilde vogels, plantjes teêr!
Ook u beschermt des Hemels Heer;
Zyn Geest daelt in de harten neêr,
Opdat ze u hulp en schuts verleenen. —
O zingt en bloeit dan, Hem ter eer!
Gy wilde vogels, plantjes teêr!..

J. P. Heije.

10. HET VIOOLTJE.

Er bloeit, niet hoog, digt by den grond,
Een bloemken liefgetal;
Droog loover dekt het soms nog bont,
Al geurt het door het dal.
Het draegt, in zyne nedrigheid,
Een blauw gewaed, dat siert en vleit;
Doch blyft het stil en zedig,
In zyne heerlykheid.

Des bloemkens andre zusters vindt
Men niet zoo fyn van kleur;
't Viooltjen is een zedig kind
Maer kostlyk zoet van geur;
Het toont zich steeds in nedrigheid,
Ook leert het my bescheidenheid,
Het stil verborgen bloemken,
In zyne heerlykheid.

J. M. Dautzenberg.

11. 'T EEN EN 'T ANDER.

Eten is een kostlyk ding!
Doch! — zoo u de spys zal smaken —
Acht de honger niet gering,
Die de saus er op moet maken!
Waerlyk! — Zoo ik kiezen moet
Of geen honger, of geen eten...
Och! dan dient ge maer te weten,
Ik kies honger.... kort en goed!

Rusten is een kostlyk ding!
Doch — zult gy het welkom heeten —
Acht het werken niet gering,
Dat den prys er van doet weten!
Waerlyk! zoo ik kiezen moet
Nooit te werken, nooit te rusten...
Och! trots al de zoetste lusten, —
Ik kies werken.... kort en goed!

Rykdom is een kostlyk ding!
Doch — wilt gy hem goed waerdeeren —
Acht het arm zyn niet gering
Om u 't regt gebruik te leeren!
Waerlyk! — Zoo ik kiezen moet
Altyd ryk.... steeds arm te wezen —
Och! ik zeg het zonder vreezen —
Ik kies arm zyn... kort en goed.

J. P. Heije

12. HET MIERKEN.

Een mierken werkte druk en noest,
Wyl 't zyn' voorraed maken moest;
Het werkte dag, het werkte nacht,
En, vóór den guren wintertyd
Had 't diertje door zyn' noeste vlyt,
Zyn schuren vol gebragt.

« Hoe »! sprak haer eens een luirik aen,
» Hoe kunt gy zoo te werken staen? —
» Om u » sprak 't dier, « een les te geven,
» En u te leeren hoe op aerd'
» Door werk men immer beter vaert,
» Dan arm en lui te leven! [*E.*]

13. HET RIET EN DE KIKVORSCH.

Op den oever van een beekjen,
Stond een riet vol trots en waen,
En het sprak met deze woorden
Eenen kleinen kikvorsch aen:

« Zie, hoe 'k statig opgeheven,
» Met myn' spil de lucht doorboor,

» Hoe ik, schoon en slank van leden,
» In het licht der zonne gloor. »

Nauwlyks had het uitgesproken
Of daer brak de wind het riet,
En daer viel het neêrgeslagen
In twee stukken in den vliet.

» Ei, riep toen de kleine kikvorsch,
Rietje, van gemoed zoo fier,
» Gy zyt groen en glad van buiten,
» Maer van binnen niet een zier. »

Uiterlyke en ydle schoonheid
Geeft den mensch geen' waren glans.
Maer alleen aen 't innerlyke,
Kinders lief, behoort de krans.

A. Van Hasselt.

14. HET VLIEGJE.

Hoe vlug is het vliegje,
Hoe fladdert het rond!
Het zet zich op stoelen,
Op tafel en grond.
Het zweeft naer den zolder,
En loopt tegen glas
En spiegel, als of het
Een laddertje was.
Het reinigt zyn vlerkjes
Van stofjes en smet,
En kapt zich het hoofdje
En de oogjes zoo net,
Gelyk wy met handen
En water dit doen;
Het rept zich zoo vaerdig,
Als moest het zich spoên.
Dus strekt my dit diertje
Tot voorbeeld en les,
En 't past my te volgen
Deez' leermeesteres.
Tot reinheid en orde,
Vermaent my een dier:

En zweeft het zoo vrolyk,
Nu ginder dan hier,
Het leert my te werken
Met lust en met vreugd,
En wyst my al zwevend,
Hoe arbeid verheugt.

P. J. Dusseau.

15. BESTENDIGHEID DER DEUGD.

Vlugtig is de glans der bloemen;
Winter dooft het zomervuer,
En de weedom volgt de vreugde;
Alles heeft zyn stervensuer.
De eik, met zyne kloeke kruine,
Valt toch eindlyk ook eens af;
Alles hier is onbestendig...
Deugd alleen daelt nooit in 't graf!

Somtyds is de zee zoo woelig,
Door het buldren van den wind,
En de tyd, door zyne rasheid,
Zendt den dood ons zoo gezwind.
De akkerman, in zyne hutte,
Vorsten op hun ryken troon,
Alles wordt toch eens vernietigd...
Deugd alleen kent leed noch hoon!

Velen slorpen aen den beker,
Die der weereld wellust biedt;
Andren poogen roem te winnen,
Steunend op een schoon verschiet;
Meengen klopt het harte blyde,
Voor een' enklen broozen stond;
Maer weldra volgt wee hun' stappen...
Deugd alleen blyft ongewond!

Keizers roemen op hun' Staten,
Zege past den oorlogsheld,
En geleerden zoeken grootheid
Op het roemryk letterveld;
Al die praelzucht is zoo ydel
Als een maenglans in den nacht,

Als der stroomen golfjes vlugtig...
Deugd alleen blyft hooggeacht!
Even als een ligte schaduw,
Vlieden 's levens stonden heen;
Dra slaet 't uer, o stervelingen,
Dat u doet ten grave treên;
Dan verdwynen al uw' droomen,
Uwe vrienden, en uw schat;
Niets blyft na den dood u over...
Dan de deugd die gy bezat!

L. F. David.

16. LEEUWERIKZANG.

Lustige leeuwrik, waer vliegt gy zoo hoog?
'K kan U, zoo waer, haest niet vinden;
'K hoor u toch zingen, al zie ik u niet;
Leeuwrik, hoe klinkt toch zoo lustig uw lied?
Zeg my, waer zyt gy te vinden?

Lustige leeuwrik, o, kom eens beneên,
'K mag u zoo graeg hooren zingen;
Och, komt eens by my, en zet u eens neêr.
Rust nu een poosje, en zing dan eens weêr;
Ik kan zoo lief toch niet zingen! —

Hoor, hier omhoog, in het blauwe der lucht,
Knaepje, hier zing ik veel liever.
Straks kom ik by u beneden eens weêr,
'K zing nu een liedje, myn' Schepper ter eer; —
Knaepje, dat doe ik veel liever!

'K zie daer omlaeg myne kindertjes ook,
Vrolyk in 't nestjen gezeten;
'K bragt hun wat wormpjes, nu zyn ze zoo bly,
'K zing er nu dankbaer een liedeken by:
't Danken mag niemand vergeten!

H. Bouman.

17. SPELEVAREN.

Hoe lief glydt ons bootje
Door 't watertje heen;
Zoo ligt en zoo luchtig

Vaert zeker niet een.
Hoe net slaen de riempjes
In 't kabbelend nat;
Geen druppeltje dat er
In het bootje van spat.
Hoe zacht is het windje;
Men hoort er geen zucht;
Hoe helder het water,
Hoe frisch is de lucht;
Hoe lagchen die velden,
Hoe wiegelt dat riet;
Hoe lief klinkt in 't bootje
Ons kinderlyk lied.
Roeit op maer, o roeijers!
En zingt met ons meê;
Hoe prettig is 't varen
In't bootjen, hoezee!...

P. Parson.

18. HET SYSKEN.

Van eenen vromen kluizenaer
Wil 'k u een liedje zingen.
Hy had de Moeder Gods zoo lief,
Zoo lief vóór alle dingen,
Dat, wat hy zei al immer voort,
Zoo was toch steeds zyn eerste woord:
« Ave, Maria! »

Hy had een vogeltje in zyn cel
Met bonten hals en veêren,
Dat met hem in zyn kluisje zong
De Moeder Gods ter eeren;
En hoe hy zong, 't zy vroeg of spâ,
Zoo zong hem steeds het sysken na:
« Ave, Maria! »

Het sysken zag rondom de kluis
De blyde lente naedren,
En ieder boom frisch uitgedoscht
Met bloemen en met blaedren.

Daer vloog het ylings uit de cel
En riep in 't vrye luid en schel:
« Ave, Maria! »

En treurig ging de kluisnaer uit
Om 't vogeltje te vangen;
Maer 't vlugtte weg door haeg en struik,
Door takken en door stangen,
Daer schoot het op in volle vlugt,
En zong weêr schaetrend in de lucht:
« Ave, Maria! »

Maer ylings, ziet! daer kwam een gier
Op 't syske neêrgeschoten,
En greep het aen met bek en klauw
En sleurde 't met zyn' pooten,
En in die bange en nauwe klem,
Riep 't vogeltje uit met luider stem:
« Ave, Maria! »

De gier verschrikte en vloog terug
En liet het sysje ontvlugten.
Zoo werd het door zyn zang gered,
En 't had niets meer te duchten.
En tot Maria's lof en eer
Herhaelde 't beestje keer op keer:
« Ave, Maria! »

De kluizenaer stond in den tuin
Vol droefheid en verlangen.
Het syske schoot hem op de hand,
En liet van zelfs zich vangen.
En beiden keerden naer de cel,
En zongen samen luid en schel:
« Ave, Maria! »

O moeder Gods! o moeder Gods!
O reine bloem der vrouwen!
Zoo uit den klauw des giers door u
Het syske bleef behouên
Ach! red den zondaer ook die viel
En tot u roept uit mond en ziel:
« Ave, Maria! »

A. Van Hasselt.

19. DE LEEUW EN DE MUG.

« Weg , dwergje ! weg van hier ! verachtlyk spuis der aerde ! »
Zoo sprak de Leeuw het Mugjen aen ,
't Welk stout den oorlog hem verklaerde. —
« Verban , zegt het , den dwazen waen ,
» Dat my uw eerenaem doet beven !
» Ik dwing door myne heerschappy
» Den os , die grooter is dan gy. » —
Fluks wordt de stormtoon aengeheven ,
En hiermede eindigt het gekyf.
Het Mugje valt den Leeuw op 't lyf
En byt zyn ruwig huid zoo vinnig ,
Dat hy vermoeid , en als uitzinnig ,
Zyn lange manen schudt , zyn staert afgryslyk krolt.
Elk oog schiet vlammen uit : hy schuimbekt , briescht en grolt
Zoo forsch, dat daer omtrent de dieren zich verdringen
En sluipen in hun hol terug.
En al die angst en schrik is 't werk van eene mug !
Van een wanschapen vlieg... die toch kan Vorsten dwingen.
De Leeuw wiens woede ryst ten top ,
Kneust schrikkelyk zich zelf den kop ,
En ondanks zynen muil en klauwen ,
Durft hy zich verder niet vertrouwen ;
Hy wykt bebloed en gansch ontsteld ,
Met oneer en verlies uit 't veld.
Het mugje, op 't hoogst verblyd, gaet thans alom vertellen
Zyn zege aen zyne luchtgezellen ;
't Ontmoet op zynen weg het web van eene spin ,
En vindt er 't einde van zyn vreugd en leven in.

Dit moet ons tot een' les verstrekken :
De minste vyand laert al dikwyls 't grootste kwaed ;
En, die zich eenmael wiert aen 't grootst gevaer te onttrekken ,
Weet niet of hy niet eens in mindren nood vergaet.

P. J. Renier.

20. DE EIKENBOOM EN HET RIET.

Een Eikenboom sprak tot het riet:
« Gy moogt met reden u beklagen;
» Gy kunt ter nauwernood een kleine rietmusch dragen;
» Het minste windje dat men ziet
» Berimpelen de waterpleinen,
» Buigt u ter neêr en doet u kwynen,
» Terwyl ik, vast en pal gelyk een Alpenrots,
» Het bosch hier in het rond beschaduw door myn' blâren
» En al 't geraes der winden trots,
» Zoodat geen storm my leed kan baren;
» Ten minste zoo gy nevens my
» Stondt, door myn loof bedekt, gy zoudt zoo zeer niet lyden,
» Dan konde ik voor de razerny
» Der onweêrsbuijen u bevryden;
» Maer gy wast in een meer, gansch open voor het meest,
» Een zachte zuidewind voor u is een tempeest.
» Natuer heeft, naer het schynt, u slechte dienst bewezen. »
« — Uw medelyden, sprak het Riet,
» Komt uit een goede borst gerezen;
» Doch ik behoef uw' zorgen niet;
» Ik hebbe min dan gy voor 't stormig weêr te vreezen,
» Ik buig, maer breke niet. Gy hebt, tot op dit uer,
» Aen vele wind- en hagelslagen
» Weêrstaen gelyk een vaste muer;
» Maer wacht het einde eerst af, er zyn nog feller vlagen. »

Fluks hoort men, in de zwarte lucht,
Een zoo vervarelyk gerucht
't Scheen dat Eöol brak los, met al zyn sture magten.
De Boom houdt stand, het riet buigt neêr;
't Orkaen verdubbelt zyne krachten,
Stormt nu zoo hevig keer op keer.
Dat hy, die zoo verwaend dierf stoffen,
Die met zyn' kruin den Hemel raekt,
En met zyn' voeten reikt aen 't ryk der dooden, kraekt,
Ontwortelt,... en ter aerd' moet ploffen!

S. M. Coninckx.

21. OP EENS KINDJES AFSTERVEN.

— Haelt me een roosje, Serafynen,
Uit de dorre zandwoestynen
Van het ondermaensche diep!
Midden onder 's aerdryks doornen,
Bloeijen er nog uitverkoornen,
Die ik voor myn' Hemel schiep. —
De Almagt zweeg, een Engel daelde,
Wien de heerlykheid omstraelde
Van de Godheid, die dit sprak.
Met de zicht (zeis) des doods gewapend.
Vond hy 't lieve roosje slapend,
En hy sneed het van den tak.
Waerom valt ge thans aen 't klagen,
Gy, die 't roosje hebt gedragen,
Van uwe eer beroofde tronk?
Door den Seraf afgesneden,
En verplant in 't zalig Eden,
Is het nu der Englen pronk.

Bilderdyk.

22. HET LAND.

Gelukkig die in 't bloeijend veld,
Wyd van 't gewoel der steden,
Zyn stille levensdagen slyt,
Met zorg en lot te vreden!

Daer lacht natuer hem liefdryk aen,
En kroont zyn' minste wenschen.
De gulheid troont op 't frisch gelaet
Van blyde medemenschen.

De jeugd aen pligt en deugd getrouw
En Vaderlandsche zeden,
Kent daer de dartle listen niet
Der jongheid uit de steden.

Daer is de spraek, die gave Gods,
Geen sluijer der gedachten;
De valsche mond geen tolk der vreugd
Wyl 't hart in leed moet smachten.

De Godvrucht is geen goochelspel
Uit vuig belang ontsproten:
Opregt en rein is elk voor 't oog
Van zyn geloofsgenoten.

De tael die van den kansel dreunt,
Als 't woord der eeuwige waerheid,
Der vaedren tael dringt in de ziel
Met kunstelooze klaerheid.

Verdienden eerbied wint alom
De dienaer der Altaren,
Die minzaem troost en bystand brengt,
In lyfs- en zielsgevaren.

Daer sluit de zelfzucht nooit de gryns
Der vriendschap op haer trekken.
Noch weet de schynbaer beste daed
Met haer vergift te dekken.

De schoonheid vindt er in natuer
Al haer' bekoorlykheden;
Geen vreemde zwier, geen vreemde tooi
Ontsieren vlaemsche leden.

Geen vreemd gesnap ontsticht het oor
Met sluwe veinzerye;
Maer manlyk klinkt de moedertael,
Ontdaen van vleijerye.

Zoo denkt men aen de tyden weêr
Van Vlaendrens roem en luister,
Toen geene uitheemsche magt ons sloot
In zedelyken kluister;

Toen helden, vol van liefdegloed,
Voor 't erfgoed hunner Vaedren,
Vernielden ieder vreemd gebroed
Dat slaefschheid 't Land liet naedren. —

In 't zalig veld, geniet de geest
Eene onbegrensde vryheid;
Hy vindt in heldere open lucht
Verkwikking, scherpte en blyheid;

En wat hy ook door mond of pen
Der weereld meê wil deelen,
Draegt 't kenmerk van eenvoudig schoon,
Dat zacht de ziel kan streelen.

Het oog door damp noch trotsch gebouw
Verhinderd noch omtoogen,
Waert vry in 't ruim der schepping roud,
Blikt vrolyk naer den Hoogen,

En dankt, met vollen teedren traen,
Den eeuwgen Heer van 't leven,
Mids hy dit zuiver vreugdgenot
Den sterfling heeft gegeven,

En hem gevoel schonk en verstand
Om 't schooone te bewondreu,
En 't waer' van 't valsche levensheil
Met kennis af te zondren;

Mids hy de gaven der Natuer
Zoo mild hem toe laet vloeijen;
Voor hem den glans der zon verspreid,
Voor hem het veld doet bloeijen....

Gelukkig die in 't bloeijend veld
Wyd van 't gewoel der steden,
Zyn stille levensdagen slyt,
Met zorg en lot te vreden. *F. Rens.*

23. LOFZANG VAN HET KIND BY ZYN ONTWAKEN.

O Vader, mynes vaders hoeder,
Gy, dien men knielend noemen moet,
Wiens naem, zoo vreeslyk en zoo zoet,
Het hoofd doet buigen myner moeder!

Men zegt dat deze zon vol gloor
Maer speeltuig is in uwe vingren;
En dat zy voor uw' troon moet slingren,
Gelyk een lamp voor 't heilig choor!

Men zegt dat gy in veld en wouden
De kleine vooglen scheppen kunt,
En dat ge een' ziel aen kindren gunt,
Opdat zy vroeg u kennen zouden.

Men zegt dat Gy alleen het weet
Van waer de kleur komt op de rozen,
En dat geene applen zouden blozen,
Zoo Gy den boom niet groeijen deed.

De gaven door u toegemeten
Zyn al 't geschapen voorgezet,
En aen des levens feestbanket
Wordt zelfs geen enkle worm vergeten.

Het ooilam plukt de grasbeemd kael,
De geit herkauwt de klavertopjes
En 't vliegje zuigt de witte dropjes
Der melk, van 't boordje myner schael!

De leeuwrik heeft het graen tot voeder,
Dat uit de halmen valt in 't zand.
De kwiksteert volgt den ploeg door 't land
En kinderen kleven aen hun' moeder.

En om die gaven al te zaem
Te erlangen van uw' vaderzorgen,
By middag, avond en by morgen,
Noemt ieder eens uw' heilgen naem!

O God! ik mag dien naem ook noemen,
Die 't Englendom met schrik vervult;
Een kinderstem wordt meêgeduld
In chooren die uw' grootheid roemen!

Men zegt dat het hem dikwyls lust
Aen ons gebed gehoor te geven,
Ter oorzaek van ons schuldloos leven,
Waervan wy zelf niet zyn bewust!

Men zegt dat Hy ons liefdeblyken
Veeleer ontvangt dan ydlen schyn,
Dat de Englen in den Hemel zyn,
En dat we aen Engelen gelyken.

Zoo 't waer is dat Hy, van zoo wyd,
De stemmen hoort die hem behagen,
Dan wil ik onophoudlyk vragen
Al wat de schepslen 't meest behaegt:

Myn God! geef water aen de stroomen
En zachte pluimpjes aen de mos
En aen het lam een' wollen dosch,
En groente en lommer aen de boomen;

Verleen den kranken heul in nood,
En vryheid den geboeiden slave;
Verleen der weeze een huis en have,
Den bedelaer een stukje brood!

Aen Vaders, die uw' naem belyden,
Verleen een talryk kroost vol deugd;
Verleen my wysheid, en een jeugd
Die myne moeder moog' verblyden!

Al ben ik klein, geef my een zacht
Gemoed, gelyk dat heilig Kindje,
Dat aen myn' bedsponde, uit het printje,
Zoo zoet des morgends op my lacht!

Leg op myn' lippen reine waerheid,
En in myn harte een bron van regt;
Dat steeds myn geest, aen u gehecht,
Uw woord vernoem in volle klaerheid!

En dat myn' stem ten Hemel renn'
Als wierook, die in tempelwanden
U toegezwaeid wordt, door de handen
Van kleine kinders, als ik ben!....

(*Naer de Lamartine*) *K. Ledeganck.*

24. DRY KINDERS IN HET WOUD.

Daer bleven eens dry kinders staen,
In plaets van naer de school te gaen;
Zy peinsden dit, zy peinsden dat,
En stonden zoo op 't eenzaem pad.

Toen spraken zy met ligt gemoed:
« Myn God, waervoor zyn scholen goed,
» Het leeren is vervelend naer,
» En boeken zyn als lood zoo zwaer.

» De dieren zyn in 't bosch zoo vry,
» Ja, veel gelukkiger dan wy.
» Zy spelen, zonder zorg of maet,
» Van 's morgends vroeg tot 's avonds laet. »

Zoo sprekend drongen ze in het woud;
Daer vloog een bietje door het hout.
Toen bleven ze alle dry daer staen,
En ieder sprak het bietjen aen:

— « Kom bietje lief, het weêr is hel;
» Wy zoeken hier een lustig spel;
» Het spelen maekt het hert zoo bly,
» Kom, bietje lief, en speel met my. »

— « O, kinders lief, wat denkt ge wel? »
Zei 't bietjen, « ik en ken geen spel.
» 'k Moet honig zoeken wyd en zyd,
» Myn 'voorraed voor den wintertyd. »

Zy drongen verder in het woud.
Daer schoot een syske door het hout.
Toen bleven ze alle dry daer staen,
En ieder sprak het sysken aen;

— « Kom, syske lief, het weêr is hel:
» Wy zoeken hier een lustig spel;
» Het spelen maekt het hert zoo bly,
» Kom, syske lief, en speel met my. »

— « O, kinders lief, wat denkt ge wel? »
Zei 't sysken, « ik en ken geen spel.
» Wie heeft zyn pligt op aerde niet?
» Ik bouw myn nest zoo als ge ziet. »

Ze drongen verder in het woud.
Daer kroop een miertje door het hout.
Toen bleven ze alle dry daer staen,
En ieder sprak het miertjen aen:

— « Kom, miertje lief, het weêr is hel;
» Wy zoeken hier een lustig spel;
» Het spelen maekt het hert zoo bly;
» Kom, miertje lief, en speel met my. »

— « O, kinders lief, wat denkt ge wel? »
Zei 't miertjen, « ik en ken geen spel.
» Gy ziet hoe 'k werk hier naest myn hol,
» Ik breng myn' leedge kelders vol. »

Zy drongen verder in het woud;
Daer vloot een beekje door het hout.
Toen bleven ze alle dry weêr staen,
En ieder sprak het beekjen aen:

— « Kom, beekje lief, het weêr is hel;
» Wy zoeken hier een lustig spel;
» Het spelen maekt het hert zoo bly;
» Kom, beekje lief, en speel met my. »

— « O, kinders lief, wat denkt ge wel? »
Zei 't beekjen, « ik en ken geen spel.
» 'k Moet vlieten, kinders, anders, ziet,
» Zoo draeide ginds de molen niet. »

Toen zagen eerst in hunnen zin
De kinders deze waerheid in:
Dat alles wat op aerde leeft
Zyn' pligten te vervullen heeft.

Zy namen deze les ook aen,
En spoedden zich naer school te gaen;
En ieder van hen schreef en las
Toen 't najaer aengekomen was.

A Van Hasselt.

25. KINDERSPELEN. (1)

I.

Het spel is het voorregt der jeugd,
Na werk hoeft er vreugd!
De tyd is zoo regtig verdeeld,
Eens moedig gewerkt en eens lustig gespeeld.
Ja, scheppen we in 't schoon van onz' jaren genoegen,
Voor later dan kommer en zwoegen;
Dewyl ons de zorgen des mannes verwachten,
Zoo willen we lustig onz' pligten betrachten!

---

(1) Voor schoolzang in muziek gesteld door J. Ruelens. — *Brussel, M. Meynne.*

II.

Daer rollen
De marmeren bollen
Op 't effene plein;
Die 't juiste kan knippen,
En 't verste kan wippen,
Zal winnaer zyn!...

Daer rollen
De marmeren bollen,
Tot al de speelgenoten
Zyn doodgeschoten;
En 't regt van 't spel is zoo,
Dan zet men weêr in d'O!

III.

Ziet dit topjen,
Op zyn knopjen,
Daer eens zwaeijen
En eens draeijen!
Hoe 't kan pronken
En kan ronken!...
Ziet dit topjen
Op zyn knopjen,
In myn' hand
Houden stand.
Tot het eindlyk uitgevierd
Weder in de koorde zwiert!

IV.

Strekt nu de leden!
Eens duchtig gestreden!
In digte kringen
Willen we springen;
Tot al de vyanden gevangen zyn!...
Strekt nu de leden!
Eens duchtig gestreden
Elk op zyn post,
Geen vyand gelost!
Ja, vlug zonder dralen,
Wy zullen de zege behalen! *E.*

26. KARDOES, DE TROUWE HOND.

» Zeg, waerom schreit gy, lieve knaep,
Wat onrust houdt u uit den slaep?
Die toon van wee, die toon van smart,
Dringt pynlyk door in 't vaderhart.

» Kom, lieve Willem, speel in vreê!
Zie, moeder bragt u speelgoed meê:
Thans kan het kind niet wandlen gaen,
Maer spoedig komt het voorjaer aen.

» Dan, lieve, zyn we op 't Manpad weêr,
En vader draegt u op en neêr;
Dan geeft gy aen de vischjes brood,
En dartlen duifjes op uw schoot.

» Dan voeren u de bokjes rond.
Dan ziet gy weêr Kardoes, den hond....»
En, by dien naem was Willems oog
Op eens van droeve traentjes droog.

Dien naem herhaelde 't zieklyk wicht;
Een lachje weefde op 't bleek gezicht,
En, met een vrolyk stemgeluid,
Stak 't knaepje beî zyn armpjes uit.

— Het zoete voorjaer keerde weêr.
Men ging het bloemperk op en neêr.
De duifjes zwierden over 't pad,
De goudvisch glom in 't vyvernat;

De bokjes hupten vrolyk rond,
Maer waer toch was Kardoes, de hond?...
Ach! treurig liep de hond Kardoes
Den kerkweg op en naest de koets!

De koets in stilte voortgegaen,
Hield op in Heemsteês kerkhoflaen;
Daer stapte een droeve vader af,
En bragt een kistje weg naer 't graf!

En in dit kistje neêrgeleid,
Sliep 't lieve wicht, zoo diep beschreid;
't Minde eens Kardoes, den houd, zoo teêr,
Maer 't zag Kardoes, den hond, niet weêr...

En, zwygend aen zyns meesters zy',
Bleef 't goede dier het kistje by,
En ging naest d'open grafkuil staen
En zag den laetsten lykdienst aen.

En toen geheel des gravers hand
Het kistje had bedekt met zand,
Toen keerde, van Kardoes verzeld,
De vader weêr van 't doodenveld.

En toen ik, uit des vaders mond,
Het weemoedvol verhael verstond
Toen schreef ik deze regels neêr,
Kardoes, den trouwen hond, ter eer.

J. Van Lennep.

27. WINTERAVOND-LIED.

De maen komt op, 't is vinnig koud,
De vorst trekt krullen langs de ruiten;
Stook op wat, knaep! spaer turf noch hout,
En zorg de luiken goed te sluiten.
Schuift digt by 't vuer, schuift allen by!
De sneeuw moog' glinstren op de daken,
Wy zullen 't binnen warmer maken,
Hoe kouder 't buiten zy.

Daer wordt de disch alreeds gedekt;
De tafellamp is opgestoken;
't Is of de koû den honger wekt,
En of de schotels milder rooken.
't Is heerlyk, ja, by 't knappend vuer
En 't flikkrend licht zich neêr te strekken,
En 't middaglaken uit te rekken
In 't winteravonduer.

En wordt de punschkom straks gebragt,
En vult het geurig vocht de glazen,
Wat deert ons dan de koude nacht,
En hoe het Oost en 't Noorden blazen?

De vliet en 't meer verstyv' tot steen ;
De punsch blyft warm en onbevrozen!
Wat zouden we ons aen 't weêrglas stooren?
't Is zomer om ons heen.

Doch ja, 't wordt eindlyk scheidenstyd,
En, was 't ons warm en wel beneden,
Straks, kindren, als ge boven zyt,
Wat zult ge bibbren by 't ontkleeden!
Maer 't luttel leeds wordt ras verzacht!
Wy zullen 't bed te meer waerdeeren:
Wat zal 't ons zoet zyn in de veêren!
Slaept wel dan; goeden nacht! —

Wat is dat! hoort, wie klopt zoo laet?
Was dat geen kermen en geen klagen?
Ga, knaep, en zie eens uit op straet,
Wie nog dit uer wat heeft te vragen.
Bewaer ons! 't is eene arme vrouw,
Een' moeder met haer arme kleenen!
Wat staet ze ellendig daer te weenen,
In zulk een' bittren koû?

Zy snikt, helaes! haer man is krank
En ligt te smachten en te rillen;
Hy hunkert naer een' warmen drank;
Zy weet zyn' koortsdorst niet te stillen,
Zy heeft geen vuer, zy heeft geen dek,
Hare arme kindren klappertanden,
Zy heeft geen brood,!.. zy wringt de handen!..
Niets heeft ze... dan gebrek!

En wy, en wy!... o God! o God!
Ondankbren, die zoo veel ontvingen,
Wy zonnen op al meer genot
En lieten andren handenwringen!
Wy kenden zorg noch zielsverdriet,
Wy zaten ons naer lust te warmen,
En dachten aen de koû der armen
Of aen hun' honger niet!

Kom in, kom binnen, arme sloof!
Gy kwaemt vergeefs geen' bystand smeeken,
Daer, neem wat brand meê voor uw' stoof;
Daer neem wat linnen en een deken;

Daer, neem een' schotel van den disch...
Loopt meê maer knaepen helpt. wat dragen,
En gaet vooral eens morgen vragen,
Hoe 't met den kranken is.

Nu, kindren, gaet, neemt uw licht,
En stappen we opgeruimd naer boven;
Wy hebben daer iets goeds verrigt;
Verzuimt niet God er voor te loven.
Wy lenigden des naesten smart,
Wy deden naer 't bevel des Heeren...
De koû zal boven ons niet deeren:
Het werd ons warm om 't hart.

H. Tollens, CZ.

28. HET ONWEDER.

Hoe is Natuer zoo stil, zoo plegtig!
Het dartel windje kwynt,
En lispelt, op een trillend blaedje,
Zyn' laetsten adem uit!
Geen vogel zingt nu blyde toonen,
Maer zwygt eerbiedig stil!
De roos, dat sieraed van de maegden,
Hangt treurig naer den grond!
De dag verwisselt zyn gewaden,
Voor 't zwarte kleed des nachts!
De zee kust kabblend haren oever...
De gansche Schepping bidt!
Daer breekt, uit de opgepreste wolken,
Een felle bliksemschicht!
Daer rolt de klaterende donder!...
De gansche Schepping beeft!
Zoo schriklyk klaterde de donder
Toen God de weereld sprak!
Nog beeft de weereld voor die stemme!
Die schrik is dankbaerheid!
Daer vaert de Godsheid op heur stormen,
Door 't siddrend landschap heen!
Hoe beven honderjarige eiken,
Gelyk een rillend riet!

Paleizen stuiven voor haer wielen,
Als nietig stof, daerheen!
Daer storten trotsgebouwde torens,
Als smeltend ys, ter neêr!
Zoo zinkt uw' grootheid, ydle vorsten,
Als God door donders spreekt,
Als hy, gewapend met zyn' bliksem,
Zyn' forsche orkanen neemt.
Dan werpen de verschrikte golven
Haer lillend schuim omhoog!..—
Dan werpen zy de zwaerste kielen,
Als lillend schuim omhoog!...—
Daer lacht, door de uitgewoede wolken,
Het lieve zonlicht weêr!
Zoo lacht een held, na 't bloedig stryden,
Met tranen in 't gezicht!
Nu dartelt weêr een lieflyk windje,
Door 't afgematte bosch,
En kuscht de frissche regendroppen
Van 't schomlend loover af!
Nu beuren weêr de schoone bloemen
Haer lagchend hoofd omhoog!
Nu zingen weêr de lieve vogels,
In 't bosch een dankbaer lied!
Nu vaert de Godheid, op de geuren
Van 't frissche lentekruid!
Nu durft elk schepsel haer genaken!
De gansche Schepping juicht!

J. Bellamy.

29. — SCHOOLLIEDJES VOOR ARME KINDEREN.

1. *Lente.*

De lieve mei staet voor de deur,
Wy roepen al: kom binnen!
Zy geeft ons bloempjes, zacht van kleur
En zoet van geur,
En opgeruimde zinnen;
Want wie van 't jaer zyn best hier deê,
Dien brengt ze alligt een prysje meê, —
Kom binnen!

Dat ware ook wel een stoute gast,
Die roepen dorst: Blyf buiten!
'k Wed, hy had wis niet opgepast,
En dacht wel vast,
'k Moet naer myn prys toch fluiten.
Doch was er onder ons zoo 'n guit...
De Mei er in, — en hy er uit:
Blyf buiten!

Maer neen, dat loopt wel geen gevaer;
Hoor, ieder roept: Kom binnen!
En, prys of niet, wy toonen maer
Wat wy van 't jaer
Aen knapheid mogten winnen:
Kom, lieve Mei! en hoor het lied,
Dat dankbaer uit ons harte vliet:
Kom binnen!

II. *Zomer.*

Een korrel graen, den grond betrouwd,
Geeft honderdvoud,
Wanneer des hemels milde zegen,
Met koelen dauw en zoelen regen,
De teedre kiem gedyen doet; —
En dankbaer mag de landman de aren
In overvloed
Van de akkers gâren.

Zoo groeit ook 't kostbaer zaed der deugd
In 't hart der jeugd...
Wy danken U, die trouw in 't zorgen,
Die kiem geplant hebt in 't verborgen
En liefdevol bewaken woudt. —
Eens moge ons leven 't u betoonen
En honderdvoud
Met vruchten loonen.

III. *Herfst.*

Pluk bloemen! roept de zomertyd,
Maer 't najaer roept: pluk vruchten!
Ook wy, wy roepen 't, bly te moê,
Onze ouders en hun' vrienden toe:
Plukt vruchten!

Of hebt ge niet, met zorg en trouw,
In 't jaer, nu haest verdwenen,
Wat schoon en lieflyk is en goed
Doen planten in het teêr gemoed
Der kleenen?

—

't Waer dorre bodem, schrale grond,
Die dan geen' vrucht zou dragen!...
Neen! ook voor ons is 't najaertyd: —
Och! mogt U de oogst van onze vlyt
Behagen!

—

En mooglyk — moet er ook een paer
By schreijen en by zuchten—
Roept gy wel straks, op uwe beurt,
Ons toe, zoo gy 't ons weerdig keurt:
Plukt vruchten!

IV. WINTER.

Hoe grys van haer, hoe wit van baerd,
Waert gy, o winterkoning!
Wy hebben lang op u gestaerd,
Al kleumend aen den killen haerd,
In onze leedge woning.

Wat was het eten bitter duer,
Wat was het drinken schraeltjes;
Wat was het buiten bitter guer,
Wat was er binnen weinig vuer,
Wat was de plunje kaeltjes!

Welop dan, hartje, wees weêr bly',
En zing eens uit den treuren!
Ras komt het zoeler jaergety',
Met duizend bloempjes ry aen ry,
Met kleuren en met geuren!

Gy komt wel weêr dien winter door,
En ziet weêr de aerd zich tooijen: —
Dankt God er voor in juichend choor...
En zoo ook stem en hart bevroor —
Dan zullen zy ontdooijen!

J. P. Heije.

30. EEN VRIENDENWOORD.

Weet ge wat me niet bevalt
By myn' jonge vrienden?
Als ze, warsch of onvernoegd,
't Spel dat voor hun' jaren voegt
Veel te nietig vinden.

Als ze met een trotsch gezicht
Zien op huns gelyken,
Die door hoepel of raket
Jongensjoel of meisjespret
Uit hun jeugd doen kyken.

Als ze met een gretig oor
Luistren naer *die* zaken,
Die 't beheer van 't huisgezin,
Knecht of meid, vriend of vriendin,
Maer *hen* gansch niet raken.

Als ze 't stads- of lasternieuws
In hun hoofden proppen.
Maer op school als ezels staen,
Schoon ze op straet als heertjes gaen
Of als modepoppen.

Als ze om kleeding of figuer
Andren graeg bedillen,
Of met lesjes, pas geleerd,
Ongevraegd of onbegeerd,
Oudren leeren willen.

Weet ge wat me meer bevalt?...
Als men, kloek van krachten,
Nutte leering niet versmaedt,
Maer, wanneer het speeluer slaet,
Zich ook niet laet verwachten.

Als men rond en vrolyk is,
Vry, waer 't voegt te spreken,
Dan by ryper wetenschap,
Argeloos voor achterklap,
Warsch van looze streken.

Jongens, meisjes, 'k ben uw vriend,
Laet me een raed u geven:
Zorgt, wanneer ge speelt of leert,
Dat ge 't voorregt wel waerdeert
Van uw jeugdig leven.

Maer, wilt gy beminlyk zyn?
Wat ge moogt bedryven —
Wees geen nuf of nufjesmaet,
Laet aen oudren *ouder*praet —
't Kind hoort *kind* te blyven.

W. J. Van Zeggelen.

INHOUD.

EERSTE BOEK.

VOORBERIGT. . . . . bladz. v

EERSTE DEEL. KORTE LESSEN DIENENDE TOT ONTWIKKELING EN OPSCHERPING DER VERSTANDELYKE VERMOGENS. 1

TWEEDE DEEL. VERTELLINGEN TER VORMING VAN HET GEMOED EN TER OPSCHERPING VAN HET VERSTAND 44

1. De twee honden. . . 44
2. De bekoring. . . . 45
3. De slechte gewoonte. . 47
4. De geschiedenis van Cartouche. . . . 49
5. De gulzigaerd. . . . 51
6. De koolen. 53
7. De perziken. . . . 54
8. Het fluitje. 55
9. De oorsprong van Hansworst 57
10. De nydigaerd. . . . 60
11. De koord. 64
12. Mynheer Ongaef. . . Ibid.
13. De vergulde noten. . 67
14. Het weldadige kind. . 68
15. De ongehoorzaemheid. 70
16. Zedigheid. 71
17. Onregtvaerdig vermoeden. 73
18. Amyntas.. 75
19. De gramschap. . . . 77
20. De ondankbaerheid. . 80
21. De dry vrienden. . . 81
22. De blinde van Armagh. 82
23. De kwakzalver . . . 88
24. De onwetendheid. . . 90
25. Vooruitzicht 92
26. De hoezaer van Neisse Ibid.
27. De vier elementen. . 94
28. De logen 95
29. De gezworene trouw. . 97
30. Loont kwaed met goed 100
31. De onbescheidenheid . 103
32. De gierigaerd. . . . 105
33. De vleijery. 106
34. Koelbloedigheid. . . 107
35. De duisternis. . . . 108
36. De graenkorrels. . . 110
37. De lastertael. . . . 112
38. Noodlottige invloed der slechte gezelschappen. 113
39. Eene leelyke gewoonte. 121
40. De gebrokene drinkschael. 122
41. De kinderlyke godsvrucht. 123
42. Mynheer Witt. . . . 125
43. De zoon des koopmans. 127
44. Wreedheid jegens de dieren 129
45. Menschelyk opzicht. . 132
46. De dronkenschap. . . 133
47. De drift naer het spel. 134
48. D'Assas. 135
49. Leander en Selyn. . . 136
50. Het rupsennest . . . 138

DERDE DEEL. BESCHOUWINGEN OM DE VERBEELDING OP TE WEKKEN EN HET OORDEEL TE VERSTERKEN. 142

1. De nacht. 142
2. De mensch geniet de gansche weereld. . 145
3. De kleuren. 146
4. Raedgevingen aen eenen jongeling. . . . 149
5. De aerdbezieënstruik. . 153
6. Werken kunnen . . . 158
7. De bedriegelykheid van het gezicht. . . . 160
8. Stad en dorp. . . . . Ibid.
9. De kleuren (vervolg). . 164
10. Het besef van het geweten. 168
11. De zwaluwen. . . . 169
12. De sterren. 170

TWEEDE BOEK.

VIERDE DEEL. Over de weereld. 175
VYFDE DEEL. Over de aerde en hare bewoners. . . . 178
ZESDE DEEL. Voortbrengsels der aerde. 189

I. Over het dierenryk. . 192
Zoogdieren. 197
Vogels 201
Kruipdieren. 206
Visschen. 210
Kerfdieren. 212
Wormen en schelpdieren 236
II. Over het plantenryk. . 238
III. Over de delfstoffen. . 247

ZEVENDE DEEL. Over den mensch 251

I. Voorregten van den mensch. 251
II. Over het menschelyk ligchaem 256
a. Over de zinnen. . . 259
b. Over de huid, het haer en de nagels. . . 265

ACHTSTE DEEL. Gezondheidsleer 267

1. Gezondheid en ziekte . 267
2. De kleeding. . . . Ibid.
3. De lucht. 269
4. Zindelyk en ordelyk zyn. 272
5. De spyzen 274
6. De dranken. 277
7. Beweging en rust . . 280
8. Het slapen. 282
9. De woningen 284
10. Verhitting en verkouding. 285
11. Instandhouding der ligchaemsdeelen. . . 288
12. Volmaektheid van het ligchaem 293
13. Hoe men zich in ziekte moet gedragen. . . 294
14. Begraving der lyken . 298

NEGENDE DEEL. Ziel en godsdienst. 302

DERDE BOEK.

TIENDE DEEL. Over de tydrekening en den almanak. . . 313
ELFDE DEEL. Merkwaerdige verschynsels der natuer. . 322
TWAELFDE DEEL. Over Europa. 335
DERTIENDE DEEL. Over België. 354
VEERTIENDE DEEL. Regten en pligten van den mensch. 368

1. Regten van elken mensch 370
2. Pligten jegens de medeburgers. 373
3. Pligten jegens de overheid. 375
4. Tot hoeverre men gebruik van zyn regt maken mag . . . 376
5. Over de maetschappelyke standen 377
6. Over de dienstboden. . 378

VYFTIENDE DEEL. Over de regten en pligten van den belgischen burger. 380
ZESTIENDE DEEL: Spreekwoorden en zedespreuken . . 394
ZEVENTIENDE DEEL. Keuze van gedichtjes. 399

1. De Perzik. 399
2. Het geduld . . . .Ibid.
3. Het geweten. . . .Ibid.
4. Om beter te worden. . 400
5. Het schoone bloemeken. . . . . Ibid.
6. Vaderlandsch lied. . Ibid.
7. De kanarievogel. . . 401
8. Lied voor stadsscholen. 402
9. Bloemen en vogels. .Ibid.
10. Het viooltje 405
11. 'T een en 't ander. .Ibid.
12. Het mierken. . . . 404
13. Het riet en de kikvorsch. . . . . Ibid.
14. Het vliegje. 405
15. Bestendigheid der deugd. 406
16. Leeuwerikzang. . . 407
17. Spelevaren. 407
18. Het sysken. 408
19. De leeuw en de mug. . 410
20. De eikenboom en het riet. 411
21. Op eens kindjes afsterven. 412
22. Het land. . . . . Ibid.
23. Lofzang van het kind. . 414
24. Dry kinders in het woud. 416
25. Kinderspelen. . . . 418
26. Kardoes. 420
27. Wintermaenden. . . 421
28. Het onweder. . . . 423
29. Schoolliedjes voor arme kinderen. . . 424
30. Een vriendenwoord. . 427